

ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଜୟନ୍ତୀ ପୁସ୍ତକମାଳା

କବି ବଳରାମ ଦାସ

ଡକ୍ଟର କୃଷ୍ଣଚରଣ ସାହୁ

କବି ବଳରାମ ଦାସ

ଡକ୍ଟର କୃଷ୍ଣଚରଣ ସାହୁ

ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ
ଭୁବନେଶ୍ୱର

କବି ବଳରାମ ଦାସ

ଲେଖକ :
ଡକ୍ଟର କୃଷ୍ଣଚରଣ ସାହୁ

ପ୍ରକାଶକ :
ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ, ସଂସ୍କୃତି ଭବନ
ଭୁବନେଶ୍ୱର-୭୫୧୦୧୪

ମୁଦ୍ରଣ : ଇଙ୍କ ଓଡ଼ିଶା
୧୧୫ ପି. ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ବିହାର, ଭୁବନେଶ୍ୱର

ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଶ : ୧୯୮୮
ଦ୍ୱିତୀୟ ପ୍ରକାଶ : ୨୦୦୮

ମୂଲ୍ୟ :ଟ୯୫.୦୦
(ପଞ୍ଚାନବେ ଟଙ୍କା ମାତ୍ର)

KAVI BALARAMA DAS

Written by
Dr. Krushna Charan Sahoo

Published by
Orissa Sahitya Akademi
Sanskruti Bhawan,
Bhubaneswar-751014

Printed at
Ink Odisha
115-P, Acharya Vihar, BBSR

First Edition : 1988
Second Edition-2008
Price :Rs.95.00
(Rupees Ninty five only)

ISBN : 81-7586-169-X

ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍କରଣ ସଂପର୍କରେ

ପଞ୍ଚସଖାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ସଖା ଭକ୍ତକବି ବଳରାମ ଦାସ ଓଡ଼ିଶାରେ ଭକ୍ତି ଆନ୍ଦୋଳନର ଅନନ୍ୟ ପ୍ରବକ୍ତା ଭାବରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଅପାର କୃପାରୁ ସେ ସାରସ୍ୱତ ସାଧନାରେ ବ୍ରତୀରହି ଅନେକ କାଳଜୟୀ ରଚନାମାନ ସୃଷ୍ଟିକରି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ପରିପୁଷ୍ଟ କରିଯାଇଛନ୍ତି । ସେ ଏକଧାରରେ ଥିଲେ ଜଣେ କବି, ସାଧକ, ଭକ୍ତ ଓ ଦାର୍ଶନିକ । ତାଙ୍କ ଲେଖନୀରୁ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ, ଲକ୍ଷ୍ମୀପୁରାଣ, ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଭୂଗୋଳ, ଭାବସମୁଦ୍ର, ବଟ ଅବକାଶ, ବେଦାନ୍ତସାର ଗୁପ୍ତଗୀତା, ଉଦ୍ଧବ ଗୀତା ଆଦି ନିସୃତ ହୋଇ ଓଡ଼ିଆରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଲୋକପ୍ରିୟତା ହାସଲ କରିପାରିଛି । ଦାଣ୍ଡିବୃତ୍ତରେ ରଚିତ କବିଙ୍କ 'ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ' ତାଙ୍କର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ମୌଳିକ କୃତିଭାବରେ ଖ୍ୟାତି ଲାଭ କରିଛି । ସେହିପରି ଓଡ଼ିଶାର ପୁରପଲ୍ଲୀରେ 'ଲକ୍ଷ୍ମୀପୁରାଣ' ଗ୍ରନ୍ଥଟି ସର୍ବଜନାଦୃତ ଧାର୍ମିକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଭାବରେ ଆଦୃତ । ସିଦ୍ଧସାଧକ ବଳରାମ ଜଣେ ସମାଜ ସଂସ୍କାରକ ଭାବରେ ଲେଖନୀ ଚାଳନା କରି ସମାଜରୁ କୁସଂସ୍କାର ଦୂର କରିବାକୁ ପ୍ରୟାସୀ ହୋଇଥିଲେ । ଅତି ସରଳ ବୋଧଗମ୍ୟ ଲୌକିକ ଭାଷାରେ ଜୀବନ୍ତ ଭାବେ ଦର୍ଶନକୁ ପ୍ରତିପାଦିତ କରି ସେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ପୁଷ୍ଟଳ କରିଯାଇଛନ୍ତି ।

ଏହିଭଳି ଜଣେ ନିଷ୍ଠାପର ସାରସ୍ୱତ ସାଧକ ଭକ୍ତ କବି ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ଜୀବନୀ ଓ ପ୍ରତିଭା ସଂପର୍କରେ ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର ପୁସ୍ତିକା ୧୯୮୮ ମସିହାରେ ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ ପକ୍ଷରୁ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇଥିଲା । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରାଚୀନ ଯୁଗ ସଂପର୍କରେ ଗବେଷଣା କରି ସିଦ୍ଧିଲାଭ କରିଥିବା ବରିଷ୍ଠ ଅଧ୍ୟାପକ ଡକ୍‌ଟର କୃଷ୍ଣଚରଣ ସାହୁ ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ରଚନା

କରି ସେ ସମୟର ସାହିତ୍ୟକୁ ଯେଉଁଭଳି ଭାବରେ ଆମମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରିଛନ୍ତି, ସେଥିପାଇଁ ସେ ଧନ୍ୟବାଦାର୍ହ । ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ଜଣେ ପ୍ରଥିତଯଶା ସିଦ୍ଧସାଧକ ଭକ୍ତ କବି ବଳରାମଙ୍କ ଜୀବନୀ, ସାରସ୍ୱତ ସାଧନା ଓ ଦର୍ଶନକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରାଞ୍ଜଳଭାବରେ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଗ୍ରନ୍ଥାକାର ପୃଷ୍ଠାୟିତ କରିଥିବାରୁ ଉକ୍ତ 'କବି ବଳରାମ ଦାସ' ଗ୍ରନ୍ଥଟିର ଆବଶ୍ୟକତା ସବୁ କାଳରେ ରହିବ । ଉକ୍ତ ଆବଶ୍ୟକତାକୁ ପୂରଣ କରିବାକୁ ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ନିଷ୍ପତ୍ତି ନେଇ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଟିର ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍କରଣ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଯାଉଛନ୍ତି ।

ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ ପ୍ରତିଷ୍ଠାର ପଚାଶ ବର୍ଷ ପୂର୍ତ୍ତି ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଜୟନ୍ତୀ ପାଳନ ଅବକାଶରେ ଏହି ପୁସ୍ତିକା 'ବଳରାମ ଦାସ'ର ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍କରଣ ପ୍ରକାଶ ପାଉଥିବା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦର ବିଷୟ । ଉକ୍ତ ପୁସ୍ତିକାଟି ଭକ୍ତକବି ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ଜୀବନୀ ଓ ପ୍ରତିଭା ସଂପର୍କରେ ଅବଗତି କରାଇବା ସଂଗେ ସଂଗେ ଆଗାମୀ ପିଢ଼ିର ଲେଖକମାନଙ୍କୁ ପ୍ରେରଣା ଯୋଗାଇବା ସଂଗେ ସଂଗେ ସେହି ମହାନ୍ କବିଙ୍କ କାବ୍ୟାଦର୍ଶରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହେବା ପାଇଁ ଉତ୍ସାହିତ କରିବ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଷୋଡଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଓଡ଼ିଶାର ଭାଷା, ସାହିତ୍ୟ ଓ ସଂସ୍କୃତିର ସ୍ଥିତି ସଂପର୍କରେ ଆକଳନ କରିବାରେ ଏହି ପୁସ୍ତକଟି ସମର୍ଥ ହୋଇଥିବାରୁ ପାଠକ ପାଠିକାମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଏହା ସମାଦୃତ ହେବ ବୋଲି ଆଶା କରୁଛି ।

ଡକ୍ଟର ହରପ୍ରସାଦ ପରିଚ୍ଛାପଟ୍ଟନାୟକ
ସଚିବ

ଭୁବନେଶ୍ୱର
ରଥଯାତ୍ରା, ୨୦୦୮

ଅଗ୍ରଲେଖ

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଆଦିକାଳରୁ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯେଉଁ ବିଶିଷ୍ଟ ବରେଣ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ସାଧକମାନଙ୍କ ଅବଦାନରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଆଜି ଏତେ ଋଦ୍ଧିମନ୍ତ ହୋଇ ପାରିଛି ସେହିମାନଙ୍କ ଜୀବନୀ ଓ କୃତିଗୁଡ଼ିକୁ ସମ୍ବଳ କରି କେତେକ କ୍ଷୁଦ୍ରପୁସ୍ତକ (ମନୋଗ୍ରାଫ) ପ୍ରକାଶ କରିବାପାଇଁ ଏକାଡ଼େମୀ ଯୋଜନା କରିଛନ୍ତି । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରାଜ୍ୟ ଏକାଡେମୀ ତରଫରୁ ମଧ୍ୟ ଏହିଭଳି କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ବହୁ ଆଗରୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି । କେନ୍ଦ୍ର ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡ଼େମୀ ଇଂରାଜୀ ଭାଷାରେ ଭାରତର ଯୁଗସ୍ରଷ୍ଟା କବି-ଲେଖକମାନଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଏହି ଭଳି କ୍ଷୁଦ୍ରପୁସ୍ତକମାନ ପ୍ରତିବର୍ଷ ପ୍ରକାଶ କରୁଛନ୍ତି ।

ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇଛି ଯେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିବା ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ଏବଂ ଅଧ୍ୟାପକ ଓ ଅଧ୍ୟାପିକାମାନଙ୍କୁ ଛାଡ଼ି ଦେଲେ ଆମର ଜନସାଧାରଣ ଆମର ସାରସ୍ୱତ ସାଧକମାନଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ବିଶେଷ କିଛି ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ । ସେମାନଙ୍କ ଅବଗତି ଲାଗି ମଧ୍ୟ ପୁସ୍ତକ-ପ୍ରକାଶକମାନଙ୍କ ତରଫରୁ ସେପରି କିଛି ସବିଶେଷ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ଉଦ୍ୟମ ଆରମ୍ଭ କରାଯାଇ ନାହିଁ । ଏହା ଫଳରେ ଆମର ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ପାଖରେ ଆମେ ଆମର ସାହିତ୍ୟିକମାନଙ୍କୁ ଆଦୃତ କରାଇପାରି ନାହୁଁ ଏବଂ ସେହି କାରଣରୁ ମଧ୍ୟ ସେମାନେ ଆମର ଏତେ ବଡ଼ ସମୃଦ୍ଧ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି ଯେତିକି ଆକୃଷ୍ଟ ହେବା କଥା ତାହା ହୋଇପାରି ନାହାଁନ୍ତି । ପ୍ରାଚୀନକାଳରୁ ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯେଉଁ ବିଶିଷ୍ଟ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ-ସାଧକମାନେ ଅପରୂପ ଭାବଚିନ୍ତା ଓ ଭାଷାଶୈଳୀସମ୍ବଳିତ ଅମୂଲ୍ୟ ରଚନାମାନ ସୃଷ୍ଟିକରି ଯାଇଛନ୍ତି ସେମାନଙ୍କର ଜୀବନ ମଧ୍ୟ ସେହିଭଳି ଅସାଧାରଣ ଘଟଣା, ବ୍ୟବହାର ଓ ଅଭିଜ୍ଞତାରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ । ବିଶିଷ୍ଟ କବି ଓ ଲେଖକମାନେ ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କ ଭଳି କେବଳ

ବଞ୍ଚନ୍ତି ନାହିଁ; ସେମାନଙ୍କ ଜୀବନ ନାନା ବିଚିତ୍ର ଅଭିଜ୍ଞତାରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ । ସେମାନେ ଜୀବନର ଅର୍ଥ ଖୋଜି ଆସିଛନ୍ତି, ରସ ଖୋଜି ଆସିଛନ୍ତି ଓ ଜୀବନର ଲକ୍ଷ୍ୟ ମଧ ଖୋଜି ଆସିଛନ୍ତି । ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ଯେ, ଆମର ଅମର ସାହିତ୍ୟିକମାନଙ୍କ ଜୀବନଚର୍ଯ୍ୟା ଭିତରୁହିଁ ସେମାନଙ୍କ ଜୀବନ-ବେଦ ଓ ଜୀବନ-ସଂଗୀତ ଉଚ୍ଚାରିତ ହୋଇଅଛି । ଦୁଃଖର କଥା, ଆମର ଆଦିକବି ସାରଳାଦାସଙ୍କଠାରୁ ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଶିଷ୍ଟ କବି-ଲେଖକମାନଙ୍କ ଯଥାଯଥ ଅନୁଶୀଳନ କରି ଜୀବନୀ-ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ପ୍ରଣୟନ ହୋଇପାରି ନାହିଁ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲେଖକଙ୍କର ଜୀବନୀ ଭିତରୁହିଁ ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟର ମୂଳଉତ୍ସକୁ ସଂଧାନ କରିବାକୁ ହେବ ଏବଂ ପ୍ରତି ଲେଖକଙ୍କର ସାହିତ୍ୟ ଭିତରୁହିଁ ତାଙ୍କ ଜୀବନର ଅର୍ଥ, ରସ ଓ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଖୋଜିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଏତେକ ଜାଣିଲେ ଗୋଟିଏ ଜାତିର ସାହିତ୍ୟିକ-ଜ୍ଞାନ ଓ ଅଭିଜ୍ଞତା ଅପୂର୍ଣ୍ଣ ରହିବାକୁ ବାଧ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏକାଡେମୀ ପ୍ରତିବର୍ଷ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସଂଖ୍ୟାରେ ଏହି ଭଳି ସ୍ୱଳ୍ପମୂଲ୍ୟ କ୍ଷୁଦ୍ର ପୁସ୍ତକମାନ ସଂକଳନ କରାଇ ପ୍ରକାଶ କରିବାପାଇଁ ଯୋଜନା କରିଛନ୍ତି । ଆଶାକରେ, ଏହି ପୁସ୍ତକଟି ସୁଧୀ ପାଠକ-ପାଠୀକାମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆଦୃତ ହେବ ଏବଂ ପାଠକ ସାଧାରଣ ଏହି ପୁସ୍ତକ ପାଠକରି ଯଥାସମ୍ଭବ ଉପକୃତ ହେବେ ।

ସୁନିଆଁ
୨୩/୯/୮୮

ମହାପାତ୍ର ନୀଳମଣି ସାହୁ
ସଭାପତି
ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ

ପ୍ରକାଶନ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ପଦେ

ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଭକ୍ତି-ଆନ୍ଦୋଳନର ପୁରୋଭାଗରେ ଥିବା ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବୟୋଜ୍ୟେଷ୍ଠ ପ୍ରବକ୍ତା, ସାଧକ-ଭକ୍ତ ବଳରାମ ଦାସ ଥିଲେ ଅନ୍ୟତମ । ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ କୃପାରୁ ସେ ଅନନ୍ୟ କବି ପ୍ରତିଭାର ଅଧିକାରୀ ହୋଇ ପାରିଥିଲେ ବୋଲି ତାଙ୍କର ରଚନାଗୁଡ଼ିକରେ ସେ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । ତତ୍‌କାଳୀନ ବିଦ୍ୱନ୍ମଣ୍ଡଳୀରେ ତାଙ୍କର ସାଧନା ଓ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ପରାକାଷ୍ଠା ଓ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ସଂପର୍କରେ ବହୁ ତଥ୍ୟ ବୈଷ୍ଣବ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରେ ଉଲ୍ଲିଖିତ ହୋଇଅଛି । ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଏକ ନିଷ୍ଠାପର ସେବକ ଭାବରେ ସେ ନିଜର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟର ସେବାରେ ନିଜକୁ ନିୟୋଜିତ କରିଥିଲେ । ଫଳରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଓ ସଂସ୍କୃତିର ଅବକ୍ଷୟ କାଳରେ ତାଙ୍କର ଅମର ଲେଖନୀରୁ ନିଃସୃତ ହୋଇଥିଲା ପ୍ରାଚୀନ ପରଂପରାପୁଷ୍ଟ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଚିନ୍ତାଧାରା-ସମନ୍ୱିତ ଅଜସ୍ର ରଚନା, ଯାହା କି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ଋଦ୍ଧିମନ୍ତ ଓ ପୃଷ୍ଟଳ କରିଅଛି । ତାଙ୍କ ରଚିତ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ, ଲକ୍ଷ୍ମୀପୁରାଣ, ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡଭୂଗୋଳ, ବଟ ଅବକାଶ, ଭାବସମୁଦ୍ର, ବେଦାନ୍ତସାର ଗୁପ୍ତଗୀତା, ବିରାଟଗୀତା ପ୍ରଭୃତି ସୃଷ୍ଟି ମଧ୍ୟରେ 'ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ' କବିଙ୍କର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ କୃତି । ତାଙ୍କ ସମୟରେ ପ୍ରଚଳିତ ଲୋକାଚାର ଓ ସାମାଜିକ ଜୀବନଧାରାକୁ ସେ ଅତି ସରଳ ଓ ବୋଧଗମ୍ୟ ଲୌକିକ ଭାଷାରେ ଜୀବନ୍ତଭାବେ ଚିତ୍ରଣକରି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ସୁରକ୍ଷା ଓ ପୁଷ୍ଟିସାଧନ କରିଥିଲେ। 'ତାଙ୍କ ରଚିତ ସଂସ୍କାରଧର୍ମୀ 'ଲକ୍ଷ୍ମୀପୁରାଣ' କେତେ ଯେ ହୃଦୟଗ୍ରାହୀ ଓ ଲୋକପ୍ରିୟ ହୋଇ ପାରିଛି ଏବଂ ଉତ୍କଳୀୟ ଧାର୍ମିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ଜୀବନଧାରାକୁ କିପରି ଗଭୀର ଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ କରିପାରିଛି ତାହା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଓଡ଼ିଆଠାରେ ସୁବିଦିତ । ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟ-

ସାହିତ୍ୟର ସେହି ନିଷ୍ଠାପର ବାଣୀ-ସାଧକ କବି ବଳରାମ ଦାସ ଆମର ସର୍ବଥା ସ୍ମରଣୀୟ ଓ ବନ୍ଦନୀୟ ।

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ରର ବିଶିଷ୍ଟ ସାହିତ୍ୟିକ କବି ଲେଖକମାନଙ୍କର ଜୀବନୀ ଓ କୃତିସମ୍ବଳ କ୍ଷୁଦ୍ରପୁସ୍ତକ (ମନୋଗ୍ରାଫ୍) ପ୍ରଣୟନ ଓ ପ୍ରକାଶନ ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀର ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ । 'କବି ବଳରାମ ଦାସ' ଶୀର୍ଷକ ମନୋଗ୍ରାଫ୍‌ଟି ସେହି କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମରେ ଅନ୍ତର୍ଗତ ହୋଇ ଏବେ ପ୍ରକାଶିତ ହେବାକୁ ଯାଉଛି । ପୁସ୍ତକର ପ୍ରକାଶ ଅବକାଶରେ ଏହାର ରଚୟିତା ପ୍ରାବନ୍ଧିକ ଓ ସୁସମାଲୋଚକ ଡକ୍‌ଟର କୃଷ୍ଣଚରଣ ସାହୁଙ୍କୁ ମୁଁ ସାଧୁବାଦ ଅର୍ପଣ କରୁଛି । ପୁସ୍ତକଟି ସହୃଦୟ ପାଠକ-ପାଠିକାମାନଙ୍କର ଆଦରଣୀୟ ହେବ ବୋଲି ମୋର ଆଶା ଓ ବିଶ୍ୱାସ ।

ସୁରେନ୍ଦ୍ରନାଥ ଶତପଥୀ
ସଂପାଦକ
ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ

ତା ୨୬।୯।୮୮

ସୂଚୀପତ୍ର

ପୃଷ୍ଠଭୂମି

ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ଓଡ଼ିଶା ଶିକ୍ଷା, ସାହିତ୍ୟ, ସଂସ୍କୃତି, ସଭ୍ୟତା ଓ ସମାଜ ପାଇଁ ଏକ ଆହ୍ୱାନର ଯୁଗ ଥିଲା । ଜାତିର ଇତିହାସରୁ ମିଳୁଥିବା ପ୍ରମାଣ ଅନୁଯାୟୀ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ଦ୍ୱିତୀୟ ବା ତୃତୀୟ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ଭାରତର ଜାତି-ମାନଚିତ୍ରରେ ଓଡ୍ର ଜାତିର ସ୍ପଷ୍ଟ ରୂପରେଖ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇସାରିଥିଲା । ଭରତ ମୁନିଙ୍କ ସଦୃଶ ଶାସ୍ତ୍ରବିଦ୍ ପଣ୍ଡିତ ଓଡ୍ର ବିଭାଷାର ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ଖାରବେଳ ଓ ଅଶୋକଙ୍କ ପରି ଦିଗ୍‌ବିଜୟୀ ସମ୍ରାଟ ସଂସ୍କୃତ ପରିବର୍ତ୍ତେ ପାଳିଭାଷାରେ ଅନୁଶାସନ ଖୋଦନ କରି ପ୍ରକାରାନ୍ତରେ ଓଡ୍ର ବିଭାଷାକୁ ସମର୍ଥନ ଜଣାଇଥିଲେ । ନବମ ଓ ଦଶମ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ସ୍ପଷ୍ଟ ରୂପ ପ୍ରକଟିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ଶତାବ୍ଦୀରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ଶିଳାଲେଖ ସବୁରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ପ୍ରାକୃତ ଭାଷା କବଳରୁ ନିଜକୁ ମୁକ୍ତ କରିବାରେ ସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲା । ତ୍ରୟୋଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ନିଜର ଶକ୍ତି ଓ ସାମର୍ଥ୍ୟରେ ବିଶ୍ୱାସ ରଖି ନିଜ ଗୋଡ଼ରେ ଠିଆହୋଇ ଚାଲିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲା । କିନ୍ତୁ କାବ୍ୟ ଓ କବିତାର ସୃଷ୍ଟି ପାଇଁ ବୋଧହୁଏ ସେତେବେଳେ ବି ଶକ୍ତି ଆସିନଥିଲା । ଢ଼ଗଢ଼ମାଳି, ନୀତିବଚନ ମହାପୁରୁଷମାନଙ୍କର ଆଜ୍ଞା ଓ ବାଣୀ ପରି କ୍ଷୁଦ୍ର କ୍ଷୁଦ୍ର ରଚନା ବ୍ୟତୀତ ବୃହଦାକାର ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିବା ପାଇଁ ହୁଏତ ସେତେବେଳେ ବି ସମ୍ଭବ ହୋଇନଥିଲା । ଓଡ଼ିଆ ଲିପି ମଧ୍ୟ ଆଧୁନିକ ରୂପ ଧାରଣ କଲା ତ୍ରୟୋଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ପରେ । ଏହିସବୁ ଅସୁବିଧା ହେତୁ ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ହିଁ ହେଲା ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଆରମ୍ଭ କାଳ । କିନ୍ତୁ ମହାକବି ସାରଳା ଦାସ ଯେଉଁ ତିନୋଟି ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କଲେ, ସେସବୁ ଆକାରରେ ଏତେ ବିଶାଳ ଥିଲା ଯେ, ସେସବୁ ମଧ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟର ବିଗତ ପାଞ୍ଚଶହ ବର୍ଷର ଇତିହାସ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇଗଲା । ସେହି ମହାକବି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ଏକ ସୁଦୃଢ଼ ଭିତ୍ତି ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିଦେଲେ । କିନ୍ତୁ ସେ ଲେଖିଥିଲେ କେବଳ ପୁରାଣ ଓ ବୋଧହୁଏ ଏକ ବଚନିକା । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ଆଙ୍ଗିକ ବୈଚିତ୍ର୍ୟରେ ସୁଷମାମଣ୍ଡିତ କରିବାର ଦାୟିତ୍ୱ ପଡ଼ିଲା ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର କବିମାନଙ୍କ ଉପରେ ।

ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଶିଳାଲେଖ ସବୁରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ସଂସ୍କୃତ, ପାଲି, ପ୍ରାକୃତ ଓ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଗତି ଓ ପ୍ରକୃତି ସମ୍ପର୍କରେ କିଞ୍ଚିତ ସୂଚନା ମିଳୁଥିଲେହେଁ, ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାର ଅଖଣ୍ଡ ରାଜତ୍ୱ ଚାଲିଥିଲା । ରାଜାମାନେ ରାଜଦରବାରେ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ପାଳନ କରି ଏହି ସାହିତ୍ୟର ଉତ୍ତରୋତ୍ତର ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ସହାୟକ ହୋଇଥିଲେ । ଜାତିଶ୍ରେଷ୍ଠ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଭାଷାଶ୍ରେଷ୍ଠ ସଂସ୍କୃତକୁ ସମ୍ବଳ କରି ରାଜାମାନଙ୍କ ସହାୟତାରେ ବହୁ ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରାକୃତ, ଅପଭ୍ରଂଶ ଓ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ବିକାଶକୁ ଅବରୁଦ୍ଧ କରିଥିଲେ ହେଁ, ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗରେ ଏହା ଆଉ ସମ୍ଭବ ହେଲା ନାହିଁ । ସାରଳା ଦାସ ଓଡ଼ିଆରେ ମହାଭାରତ, ରାମାୟଣ ଓ ଚଣ୍ଡୀପୁରାଣ ପରି ବିରାଟକାୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖିଦେବା ପରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରିବା ପାଇଁ ଲାଗିପଡ଼ିଲେ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଶକ୍ତି ଦାର୍ଶନିକ ଅନୁଚିନ୍ତାର ଗହନ ତତ୍ତ୍ୱରାଜି ଓଡ଼ିଆରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେବା ପରେ ଲୋକେ ବିଭିନ୍ନ ରୂପରେ ମୌଳିକ ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ରଚନା କଲେ । କାବ୍ୟ, କବିତା, ଗୀତା, ସଂହିତା, ପଟଳ, ମାଳିକା, କୋଇଲି ଓ ଚଉତିଶାରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ସମୃଦ୍ଧ ହେବାରେ ଲାଗିଲା । ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ଦାଣ୍ଡୀବୃତ୍ତ ସହିତ ବହୁ ପ୍ରକାର ରାଗ, ରାଗିଣୀର ପ୍ରୟୋଗରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । ଏ ସବୁରେ ବଳରାମ ହିଁ ଥିଲେ ଅଗ୍ରଣୀ ।

ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ପୂର୍ବରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ମୁଖ୍ୟତଃ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ହିଁ ହେଉଥିଲା । ବେଦ, ବେଦାନ୍ତ, ଛନ୍ଦ, ବ୍ୟାକରଣ, ଜ୍ୟୋତିଷ ଓ ଆୟୁର୍ବେଦ ପ୍ରଭୃତି ଥିଲା ପାଠ୍ୟକ୍ରମର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ସଂସ୍କୃତ ଶିକ୍ଷାକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବା ପରେ ଅକ୍ଷର ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତି ପ୍ରାୟ ସଂସ୍କୃତ-ଧାରାକୁ ଅନୁସରଣ କରିଥିଲା । ସାରଳା ଦାସ ତାଙ୍କ ମହାଭାରତରେ ଓ ନାରାୟଣ ଦାସ ତାଙ୍କ ରୁଦ୍ରସୁଧାନିଧିରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତିର ଯେଉଁ ସୂଚନା ଦେଇଛନ୍ତି, ସେଥିରେ ଅକ୍ଷର-ଶିକ୍ଷା ପ୍ରାୟ ସଂସ୍କୃତ ସଦୃଶ ହୋଇଥିଲା ହେଁ, ଭାଷା ଶିକ୍ଷା ବେଳକୁ ଏହା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ହୋଇଯାଇଥିଲା । ସଂସ୍କୃତ ଭାଷା-ଶାସିତ ବିଦ୍ୟାଳୟ ସବୁରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ପାଇଁ କୌଣସି ସ୍ଥାନ ନଥିଲା । ଏ ଦିଗରେ ବଳରାମ ହିଁ ପ୍ରଥମେ ଶିଶୁ-ଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ରଚନା କଲେ କମଳ ଲୋଚନ ଚଉତିଶା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କବିତା । ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାରମ୍ଭ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ଚଉତିଶା ହିଁ ଥିଲା ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରଧାନ ପାଠ । ବଳରାମଙ୍କୁ ହିଁ ଏ ଆହ୍ୱାନର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା ।

ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ସାମାଜିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ପୂର୍ବପରି ଆଉ ସୁଦୃଢ଼ ନଥିଲା । ସେତେବେଳକୁ ମୁଖ୍ୟ ଚାରିଜାତି ବ୍ୟତୀତ ବହୁ ଉପଜାତିର ସୃଷ୍ଟି

ହୋଇସାରିଥିଲା । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ମଧ୍ୟ ବେଦକୁ ଅନୁସରଣ କରି, ଯେପରି ନିଜକୁ ସାମବେଦୀୟ, ଯଜୁର୍ବେଦୀୟ, ଋକ୍‌ବେଦୀୟ ଓ ଅଥର୍ବ ବେଦୀୟ କହୁଥିଲେ, ସେହିପରି କାନ୍ୟକୁବ୍‌ଜୀୟ, ଶାସେନୀ, ଶ୍ରୋତ୍ରୀୟ ଓ ବଳଭଦ୍ର ଗୋତ୍ରୀୟ ପ୍ରଭୃତି ନାମରେ ନାମିତ କରୁଥିଲେ । ପରସ୍ପର ମଧ୍ୟରେ ବୁଝାମଣାର ଅଭାବ ପରିଲକ୍ଷିତ ହେଉଥିଲା । ସେମାନେ ନିଜର କୁଳ ବୃତ୍ତିକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ବିଭିନ୍ନ ଭାବେ ନିଜର ପ୍ରୌଢ଼ୀ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ । ବାଲ୍ୟବିବାହକୁ ପ୍ରଚଳନ କରି ଓ ବିଧବା ବିବାହକୁ ବିରୋଧ କରି ସେମାନେ ସମାଜରେ ବ୍ୟଭିଚାରକୁ ପ୍ରଶ୍ରୟ ଦେଉଥିଲେ । ଅନ୍ୟ ଜାତିମାନଙ୍କ ଉପରେ ସେମାନଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ହ୍ରାସ ପାଇଥିଲା । କେବଳ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ନୁହନ୍ତି, ଅନ୍ୟ ଜାତିମାନେ ମଧ୍ୟ ନିଜର କୁଳୋଚିତ କାର୍ଯ୍ୟରୁ ଦୂରେଇ ଯାଇଥିଲେ । ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜାତି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଯେଉଁ ମହତ୍‌କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇଥିଲା, ବିଭିନ୍ନ ସାମାଜିକ, ରାଜନୈତିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ କାରଣରୁ ତାହା ନଷ୍ଟ ହେବାରେ ଲାଗିଥିଲା । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଆଦର୍ଶଚ୍ୟୁତ ହୋଇଥିଲେ । ରାଜାମାନେ ବିଳାସରେ ଲିପ୍ତ ଥିଲେ । ତଥାକଥିତ ମୁନି, ଋଷି ଓ ତପସ୍ୱୀମାନେ ସମାଜକୁ ପ୍ରତାରିତ କରି ସୁନ୍ଦରୀ କନ୍ୟା ସନ୍ଧାନରେ ଲିପ୍ତ ଥିଲେ । ସମସ୍ତ ଉଚ୍ଚ ଜାତିର ଏକମାତ୍ର ଧ୍ୟେୟ ଥିଲା, ଶୂଦ୍ର ଜାତିର ନିଷ୍ପେଷଣ । ସେମାନଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷା ଓ ସଭ୍ୟତାରୁ ଦୂରେଇ ଦେଇ ଲୁଣ୍ଠିତ କରିବା ଥିଲା ଉଚ୍ଚ ଜାତିର ମହାନ୍ କାର୍ଯ୍ୟ । ବଳରାମଙ୍କୁ ଏକପକ୍ଷରେ ଏଥିରେ ମଧ୍ୟ ନେତୃତ୍ୱ ନେବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ସେ ସମାଜରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୋଲାଉଥିବା ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ ତପସ୍ୱୀମାନଙ୍କର ଭଣ୍ଡତା ତଥା ଅର୍ଥଲୋଭୀ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କର ନୀଚତାକୁ ଯେପରି ସର୍ବସମକ୍ଷରେ ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ, ସେହିପରି ଶୂଦ୍ର ବାଉରୀକୁ ଗୀତା ପାଠ ଅଧିକାର ଦେଇ, ଜଡ଼ ହରିଦାସ ପରି ମୂକ, ନିଷ୍ପେସିତ ଜନତାକୁ ବେଦାନ୍ତ ପାଠ କରାଇ, ବେଶ୍ୟାସକ୍ତ ଭକ୍ତଙ୍କୁ ଭଗବାନଙ୍କ ବିଶ୍ୱାସ ପାତ୍ର ରୂପେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରି ଏବଂ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କଠାରୁ ନୀଚ ଜାତିର ଭକ୍ତକୁ ଉଚ୍ଚସ୍ଥାନ ଦେଇ ସେ ତତ୍‌କାଳୀନ ସମାଜରେ ଏକ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ବିଦ୍ରୋହର ସୂତ୍ରପାତ କଲେ । ଶ୍ଳୋକ, ସ୍ମୃତି, ଦୋହା, ସାକ୍ଷୀ ଓ ଶବ୍‌ଦକୁ କଣ୍ଠସ୍ଥ କରି ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରୁଥିବା ତଥାକଥିତ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ସେ ଯେପରି ତିରସ୍କାର କରିଥିଲେ, ସେହିପରି ଚିତା-ଚଇତନ କାଟି କଷାୟ ବସନ ପରିଧାନ କରି ବା ଦିଗମ୍ବର ରହି ବା ହରିନାମ ଉଚ୍ଚାରଣ କରି ଗ୍ରାମରୁ ଗ୍ରାମକୁ ବୁଲୁଥିବା ସାଧୁମାନେ ଯେ ପ୍ରକୃତ ଭଗବତ୍‌ପ୍ରେମୀ ନୁହନ୍ତି, ଏକଥା ସର୍ବପ୍ରଥମେ ବଳରାମହିଁ ଅତି ଦୃଢ଼ କଣ୍ଠରେ ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ ।

ହିନ୍ଦୁସଂସ୍କୃତିର ମୂଳତତ୍ତ୍ୱ ହେଲା- ତ୍ୟାଗ, ପରୋପକାର ଓ ସମସ୍ତ ଜଗତର ମଙ୍ଗଳ କାମନା । ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ହିନ୍ଦୁ ଜାତିର ଏହିସବୁ ମହାନ୍ ଆଦର୍ଶ ପୋଥିଗତ

ବିଦ୍ୟାରେ ପରିଣତ ହୋଇସାରିଥିଲା । ସେମାନେ ନିଜର ସ୍ୱାର୍ଥ ବ୍ୟତୀତ ଆଉ କିଛି ଦେଖିପାରୁ ନଥିଲେ । ଦେଶ ପାଇଁ, ଜାତି ପାଇଁ ବା ପରିବାର ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ବେଳେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିବାର ପରଂପରାକୁ ଭୁଲି, ସେମାନେ ନିଜର ସ୍ୱାର୍ଥସାଧନ ପାଇଁ ଆତ୍ମୀୟମାନଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କରିବା ପାଇଁ ପଶ୍ଚାତ୍‌ପଦ ହେଉନଥିଲେ । ଏହା ପ୍ରାୟ ସବୁ ଜାତି ଓ ସବୁ ପରିବାରରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁଥିଲେହେଁ, ରାଜପରିବାରରେ ଏହାର ବିଭୀଷିକା ଲୋକମାନଙ୍କୁ ବିସ୍ମିତ କରୁଥିଲା । କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ, ରାଜାମାନେ ସେମାନଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସୀ ମନ୍ତ୍ରୀ, ସାମନ୍ତ, ସେନାପତି ମାନଙ୍କୁ ସନ୍ଦେହ ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖୁଥିଲେ । ସେବକମାନେ ମଧ୍ୟ ନିଜ ନିଜର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପାଳନରେ ଅବହେଳା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରୁଥିଲେ । ରାଜାମାନେ ପ୍ରଜାପାଳନ ପରିବର୍ତ୍ତେ, ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ଉପରେ ଅକଥନୀୟ ଅତ୍ୟାଚାର କରିବାକୁହିଁ ନିଜ ରାଜପଦବୀର ଶ୍ରେଷ୍ଠ କାର୍ଯ୍ୟ ରୂପେ ବିବେଚନା କରୁଥିଲେ । ଏସବୁ ଫଳରେ ହିନ୍ଦୁ ସଂସ୍କୃତି ପାଇଁ ଯେଉଁ ସଙ୍କଟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା, ସେଥିରେ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ଭାରତ ଆକ୍ରମଣର ଆଉ ଏକ ନୂଆ ବିପଦ ସୃଷ୍ଟି କଲା । ମୁସଲମାନ ସେନାର ପ୍ରତିରୋଧ କରିବାରେ ଅସୀମ ବୀରତ୍ୱର ପରିଚୟ ଦେଉଥିଲେହେଁ, ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଆକ୍ରମଣରେ ପ୍ରତିହତ ହେବାପାଇଁ ବାଧ୍ୟ ହେଉଥିଲେ । ଏହିପରି ଭାବେ ସୁଯୋଗ ଉଣ୍ଡି ମୁସଲମାନ ଶାସକମାନେ ଗୋଟିକ ପରେ ଗୋଟିଏ ରାଜ୍ୟକୁ ନିଜ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରି ଏକ ବିଶାଳ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଗଠନ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇପାରିଥିଲେ । କଳହ ହେଉଛି କଳିଯୁଗର ଧର୍ମ । ଏଥିରୁ ଦେଶକୁ ଉଦ୍ଧାର କରିବାପାଇଁ ହିନ୍ଦୁମାନେ ରାମଙ୍କ ଆଦର୍ଶକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଗୃହ ବିବାଦରୁ ଖଣ୍ଡ-ବିଖଣ୍ଡିତ ହେବାକୁ ଯାଉଥିବା ଅଯୋଧ୍ୟାକୁ ଶ୍ରୀରାମ ନିଜର ତ୍ୟାଗପୂତ ଜୀବନ ଦ୍ୱାରା ଯେପରି ରକ୍ଷା କରିଥିଲେ, ସେହି ମହାନ୍ ଆଦର୍ଶକୁ ଦେଶ ସମ୍ମୁଖରେ ଦେଖାଇବା ପାଇଁ, ବଳରାମ ରଚନା କଲେ ଯୁଗୋପଯୋଗୀ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ ।

ବଳରାମ ଥିଲେ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ଓଡ଼ିଶାରେ ଉପୁଜିଥିବା ସଙ୍କଟର ତ୍ରାଣକର୍ତ୍ତା । ଯୁଗ ଯୁଗ ଧରି ଭାରତରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବା ସାମାଜିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ଧ୍ୱଂସ ମୁଖରୁ ରକ୍ଷା କରି ସେ ଦେଶକୁ ଏକ ନୂତନ ପଥ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ । ସଂସ୍କୃତ ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟରେ ଅଗାଧ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ ହେଁ, ସେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାକୁ ଜାତିର ପ୍ରକୃତ ଭାଷା ରୂପେ ସ୍ୱୀକାର କଲେ । ଯୋଗୀ, ଋଷି, ମୁନି, ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ତାଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଅସୀମ ସମ୍ମାନ ଥିଲେହେଁ, ଜାତି ବିଚାର ନ କରି ସେ ଭଗବାନଙ୍କ ପ୍ରକୃତ ଭକ୍ତମାନଙ୍କୁ ସମାଜରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଶାସନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ରାଜାମାନଙ୍କ ଆଧିପତ୍ୟକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରୁନଥିଲେ ହେଁ, ସେମାନଙ୍କ ଅନ୍ୟାୟ ବିଚାରକୁ

ମୁଣ୍ଡପାତି ସହିନେବାକୁ ସେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନଥିଲେ । ସେ ଜାଣିଥିଲେ, ସବୁପ୍ରକାର ଜାତି, ସବୁପ୍ରକାର ସମାଜ ଓ ସବୁପ୍ରକାର ସାମାଜିକ ନିୟମର ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ଜଗମୋହନ ଜଗନ୍ନାଥହିଁ ବିରାଜିତ । ତାଙ୍କରି ଉପରେ ଅଖଣ୍ଡ ବିଶ୍ୱାସ ରଖି, ନିର୍ଭୀକ ବଳରାମ ଅଟଳ ମହାମେରୁ ସଦୃଶ ଜାତି-ନନ୍ଦୀଘୋଷର ସାରଥୀ ଭାବେ ଜାତିକୁ ସଙ୍କଟ କାଳରେ ରକ୍ଷା କରିବା ଲାଗି ଆବିର୍ଭୁତ ହୋଇଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ଲୋକଙ୍କ ମନରେ ଆତ୍ମ-ପ୍ରତ୍ୟୟ ଭାବ ଜାଗ୍ରତ କରିବା ପାଇଁ ସେ ଘୋଷଣା କଲେ, "ମୁଁ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବେଟା ।"

କବି ବଳରାମଙ୍କ ଜନ୍ମ, ପିତାମାତା ଓ ବାସସ୍ଥାନ

ଓଡ଼ିଶାରେ ଯେତେବେଳେ ସୁଦୃଢ଼ ଗଜପତି ଶାସନ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଥିଲା, ସେତିକିବେଳେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ କାଳରେ ଏକ ଧର୍ମପ୍ରାଣ ରାଜକର୍ମଚାରୀଙ୍କ ଗୃହରେ ମହାପୁରୁଷ ବଳରାମଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇଥିଲା ।

ଭାରତର କବିମାନେ ସାଧାରଣତଃ ନିଜ ସମ୍ପର୍କରେ ନୀରବ ରହୁଥିଲେ । ନିଜ କଥା ନିଜେ କହୁନଥିଲେ । ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ନିଜ ନାମ ମଧ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖ କରୁନଥିଲେ । କର୍ମ କରୁଥିଲେ; କିନ୍ତୁ କର୍ମଫଳର ବିଚାରକ ଥିଲେ ସର୍ବନିୟନ୍ତା ଭଗବାନ । ଗୀତାର ଏହି ମହାନ୍‌ବାଣୀ ଥିଲା ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତିର ମୂଳ ସ୍ୱରୂପ । ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ଏଥିରେ କିଞ୍ଚିତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଥିଲା । କବିମାନେ ଭଣିତା ଅଂଶରେ ନିଜ ନାମକୁ ଲିପିବଦ୍ଧ କରୁଥିଲେହେଁ, ଜନ୍ମକାଳ, ପିତାମାତା ଓ ପରିବାରଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ପ୍ରାୟ ନୀରବ ରହୁଥିଲେ । ବଳରାମ ଥିଲେ ସେହି ପରମ୍ପରାର କବି । ସେଥିପାଇଁ ତାଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥରାଜିରୁ ତାଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ସବିଶେଷ ବିବରଣୀ ମିଳେ ନାହିଁ । ତେବେ ଭଗବାନଙ୍କ ସ୍ତୁତିଗାନ କଲାବେଳେ, ଆତ୍ମନିବେଦନ ରୂପକ ଉକ୍ତିସବୁ ରଚନା କଲାବେଳେ, ସେ ଯେଉଁ କେତେକ ପଂକ୍ତି ନିଜ ସମ୍ପର୍କରେ କହିଥିଲେ, ତାହାହିଁ ତାଙ୍କ ଜୀବନୀର ମୁଖ୍ୟ ମୂଲ୍ୟବାନ ଉପାଦାନ । ସେହିସବୁ ପଂକ୍ତି ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗରେ କବିଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବା କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କବିଙ୍କ ଉକ୍ତିକୁ ଆଧାର କରି ନିମ୍ନରେ ମହାପୁରୁଷ ବଳରାମଙ୍କ ଏକ ସ୍ଥୁଳ ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି ।

କବି ବଳରାମଙ୍କର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଗ୍ରନ୍ଥ 'ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ' । କବିଙ୍କ ମତରେ ଏହାର ପ୍ରକୃତ ସ୍ରଷ୍ଟା ନୀଳାଚଳ ପତି ଜଗନ୍ନାଥ । ସେ କବିଙ୍କ ହୃଦୟରେ ବସି କବିଙ୍କୁ

ରାମାୟଣର ପଦ ସବୁକୁ କହୁଥିଲେ । କବି କେବଳ ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ଲେଖନକାର ଭାବେ [illegible] ସେହିସବୁ ପଂକ୍ତିକୁ ଜଗତର ମଙ୍ଗଳ ପାଇଁ ଲେଖିଲେ ତାଳପତ୍ର [illegible]ରେ [illegible], କଥା କହିବାବେଳେ କବି ନିଜ ନାମକୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ବାରମ୍ବାର ଉଲ୍ଲେଖ କଲେ ।

ଏହିପରି କେତେକ ପଂକ୍ତି ଉତ୍ତରାକାଣ୍ଡରୁ ମିଳିଥାଏ । ସେଥିରେ କବି କହିଛନ୍ତି

"ଜନ୍ମରୁ ମୁରୁଖ ମୋର ଅଳପ ବୟସ
ଗ୍ରନ୍ଥ କଲାବେଳେ ମୋତେ ବରଷ ବତିଶ ।
ଦାରା ସୁତ ଧନ ଜନ ସୁଖଭୋଗ ଶିରୀ
ଅଳପେ ଆପଣେ ଦେଇଅଛନ୍ତି ତା ହରି ।
ଏ ମର୍ତ୍ତ୍ୟଲୋକେ ଯେ ମୁହିଁ ଜଗନ୍ନାଥ ସେବି
ଇଚ୍ଛା ହୋଇଲେ ମୁଁ ବଇକୁଣ୍ଠକୁ ଯେ ଯିବି ।
ସ୍ୱାମୀର ସେବକ ମୁଁ ସନ୍ନିଧେ ଖଟିଥାଇଁ
ଏ ଭବସାଗରେ ମୋତେ କିଛି ଚିନ୍ତା ନାହିଁ ।

ଏହାହିଁ ହେଉଛି କବିଙ୍କ ସାଂସାରିକ ଜୀବନର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ପରିଚୟ । 'ସ୍ୱାମୀର ସେବକ ମୁଁ ସନ୍ନିଧେ ଖଟିଥାଇଁ' ପଂକ୍ତିରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ କବି ଥିଲେ ସ୍ୱାମୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ସେବକ । 'ସନ୍ନିଧେ ଖଟିଥାଇଁ'ରୁ କବି ପୁରୀରେ ରହୁଥିବାର ସୂଚନା ମିଳେ ।

କବିଙ୍କର ଏହି ଉକ୍ତି ଆହୁରି ସ୍ପଷ୍ଟଭାବେ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ 'ଭାବସମୁଦ୍ର'ରେ । ନିମ୍ନରେ 'ଭାବସମୁଦ୍ର'ର କେତୋଟି ପଂକ୍ତି ଉଦ୍ଧାର କରାଯାଇଛି ।

(୧) "ନୀଳକନ୍ଦରେ ମୋତେ ରୁହାଇଲୁ
ଯେତେ ସୁଖ ମୋତେ ପ୍ରଥମେ ଦେଲୁ ।
ନାଥ ମୁଁ ସେହି ମତି ଜାଣିଥିଲି,
ତୋର ପାଦପଦ୍ମେ ସେବା ମୁଁ କଲି ।
(୨) ତୋ ତହୁଁ କ୍ଷେତ୍ର ଶଏ ଗୁଣେ ବଡ଼
ତିନି ତ୍ରଇଲୋକେ ଅଟଇ ଗାଢ଼ ।
ନାଥ ତୁମେ ଯେ କ୍ଷେତ୍ର ଦୁହେଁ ସରି
ସାନ ବଡ଼ ଯେ ବୋଲିଣ ନ ପାରି ।
ତେଣୁକରି କ୍ଷେତ୍ରେ ରହିଲି ମୁହିଁ

ବଳି ଦାସଙ୍କୁ ଘଉଡ଼ିଣ ଦେଇ ।

ଏଥିରେ ଥିବା ଦୁଇଟି ପଂକ୍ତିରୁ କବିଙ୍କ ଜନ୍ମ ତଥା ବାସସ୍ଥାନ ସମ୍ପର୍କରେ ସୂଚନା ମିଳେ । 'ନୀଳକନ୍ଦରେ ମୋତେ ରୁହାଇଲୁ' ଏବଂ 'ତେଣୁକରି କ୍ଷେତ୍ରେ ରହିଲି ମୁହିଁ' ପଂକ୍ତିରୁ କବି ପୁରୀବାସୀ ଥିବା ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବେ ଜଣାଯାଏ ।

କବିଙ୍କ ଭକ୍ତ ଜୀବନର ଲିପିକାର ଦାଢ଼୍ୟତାଭକ୍ତିର ଲେଖକ ରାମଦାସ ମଧ୍ୟ କବିଙ୍କୁ ପୁରୀବାସୀ ରୂପେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ।

"ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ତା'ର ଘର
କୁଟୁମ୍ବ ଘେନି ସଙ୍ଗତର
ଉତ୍ତମ ଜନେ ଆଶ୍ରା କରି
ନିତି ବୁଲଇ ଭିକ୍ଷାକରି"

ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ବାଳିଙ୍ଗା ଦାସଙ୍କ 'ଅଗତ ଭବିଷ୍ୟ ମାଳିକା'ରୁ କେତେକ ପଂକ୍ତି ଉଦ୍ଧାର କରାଯାଇପାରେ ।

"ବୋଲେ ମହାପ୍ରଭୁ ଶୁଣେ ନାରାୟଣ
କାଲି ଗଲି ବାଙ୍କି ମୁହାଣକୁ ଶ୍ରୀଗୁରୁଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିଣ ।
ବାହୁଡ଼ି ଅଇଲି ମୁହିଂ ଅର୍ଦ୍ଧ ଶୋସେନୀକ ଯାଏ
ଦେଖିଲି ଚଉଷଠୀ ଭକ୍ତଗଣ ବିଚାର କରନ୍ତି ଥୋକାଏ ।
ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସେବିଲି ବହୁତ କଲି ନମସ୍କାର
ବଳରାମ ଅନନ୍ତ ଶିଶୁ ଚାହିଁଲେ ଆଦର ।
ମୋତେ ବଳରାମ ଦାସେ ବୋଇଲେ ତୁମ୍ଭର ନାମ କିସ
ମୁହିଂ କହିଲି ମୋର ନାମ ମା ବାପ ଦେଲେ ବାଳିଙ୍ଗା ଦାସ ।"

ବାଳିଙ୍ଗା ଦାସଙ୍କ ଏହିସବୁ ପଂକ୍ତିରେ ଥିବା 'କାଲି, ଗଲି,' 'ବାହୁଡ଼ି ଅଇଲି' 'ଦେଖିଲି' 'ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସେବିଲି' 'ବହୁତ କଲି ନମସ୍କାର' 'କବଳରାମ ଅନନ୍ତ ଶିଶୁ ଚାହିଁଲେ' 'ମୋତେ ବଳରାମ ଦାସେ ବୋଇଲେ' 'ମୁହିଂ କହିଲି' ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରୟୋଗରୁ କବି ସ୍ୱଚକ୍ଷୁରେ ବଳରାମଙ୍କୁ ପୁରୀର ଅର୍ଦ୍ଧଶୋସେନୀଙ୍କଠାରେ ଦେଖି ତାଙ୍କ ସହ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିଥିବା ପରି ମନେହୁଏ । ବାଳିଙ୍ଗା ଦାସ ନିଜକୁ ବଳରାମଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ରୂପେ ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେହେଁ, ସେ ଥିଲେ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳର କବି ଏବଂ ଏ ସବୁ ପଂକ୍ତିକୁ ଆଧାତ୍ମିକ ଜୀବନର ଭବ୍ୟ ଅନୁଭବ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ । ତେବେ ବି ଏଥିରେ କବି

ବଳରାମଙ୍କୁ ପୁରୀବାସୀ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି ।

କବି ପୁରୀବାସୀ ଥିଲେହେଁ, ସେ ଅନେକ ସମୟରେ ପୁରୀ ଛାଡ଼ି ଓଡ଼ିଶାର ଅନ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ମଧ୍ୟ ରହୁଥିଲେ । ଏହାର ପ୍ରଥମ ସୂଚନା ମିଳେ 'ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ'ର ଲଙ୍କାକାଣ୍ଡରୁ-

"ପୁଣି ବିଚାରଇ ଜଣାଇବି ଜଗନ୍ନାଥ
ତେବେ ସେ କହିବି ଲଙ୍କାକାଣ୍ଡ ଅର୍ଥ ।
ଏତେକ ବିଚାରିଣ ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଗଲି,
ଗୁଣ୍ଡିଚା ବିଜେ ଯାଇ ରଥରେ ଦେଖିଲି ।"

କବିଙ୍କର ଏହି ଉକ୍ତିରୁ ଜଣାଯାଏ, ଲଙ୍କାକାଣ୍ଡ ରଚନା କଲାବେଳକୁ କବି ପୁରୀରେ ନଥିଲେ । ରଥଯାତ୍ରା ଦିନ ସେ ପୁରୀ ଆସି ବଡ଼ଦାଣ୍ଡରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରି ଓ ତାଙ୍କର ଆଜ୍ଞା ପାଇ ନିଜ ବାସସ୍ଥାନକୁ ଫେରିଯାଇଥିଲେ । ଲଙ୍କାକାଣ୍ଡରୁ ଏପରି ଉଲ୍ଲେଖ ମିଳୁଥିଲେହେଁ, ଉତ୍ତରାକାଣ୍ଡରେ କବି ପୁଣି ପୁରୀରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସେବକ ଭାବେ ରହୁଥିବା ଜଣାଯାଏ । କବିଙ୍କର ଏହି ବିରୋଧାତ୍ମକ ଉକ୍ତିରୁ 'ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଗଲି'ର ଅର୍ଥ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ ।

କବିଙ୍କ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଦେଶରେ ବୃଦ୍ଧି ପାଇବା ପରେ ଓଡ଼ିଶାର ବହୁ ଅଞ୍ଚଳ ବିଶେଷକରି ପୁରୀର ଆଖପାଖ ଅଞ୍ଚଳକୁ ସଂପୃକ୍ତ କରି କବିଙ୍କ ବିଷୟରେ ବହୁ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଗଢ଼ିଉଠେ । ଶିଶୁ ଅନନ୍ତଙ୍କ 'ଗରୁଡ଼ ସମ୍ବାଦ' ଗ୍ରନ୍ଥରେ କବିଙ୍କୁ 'ସୁଆଙ୍ଗ ମୁଣୋହି'ରେ ରହୁଥିବା କୁହାଯାଇଛି । ଜନୈକ ଦାସଙ୍କ 'ଭକ୍ତି ଚନ୍ଦ୍ରିକା'ରେ କବିଙ୍କୁ ସମଗରା ଗ୍ରାମବାସୀ ରୂପେ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇଛି ।

ସମଗରା ଗ୍ରାମ ଦାସ ବଳରାମ
ନିମାନନ୍ଦ ମଠେ ଖେଳି,
ଷୋଳ ଶିଷ୍ୟ ଘେନି ରସ ଭାବରେ ସେ
ମୋତେ ଦେଉଥିବ ଗାଳି ।

ଏଥିରେ ଥିବା 'ରସ ଭାବରେ ସେ ମୋତେ ଦେଉଥିବ ଗାଳି'ରେ କବିଙ୍କ ରଚିତ 'ଭାବସମୁଦ୍ର'ର ପ୍ରତିଧ୍ୱନି ଶୁଣିବାକୁ ମିଳେ । ଈଶ୍ୱର ଦାସଙ୍କ ଚୈତନ୍ୟ ଭାଗବତ'ରେ ବଳରାମଙ୍କୁ ଚନ୍ଦ୍ରପୁର ନିବାସୀ ଭାବେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଛି । ଏହା ଯାଜପୁର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ । ଏହିଠାରେ ବଳରାମ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ସହ ମିଳିତ ହୋଇଥିଲେ ।

ଜନଶ୍ରୁତିରୁ ମିଳୁଥିବା ଚାରୋଟି ସ୍ଥାନ ହେଲା:- (୧) ବକୁ ଗ୍ରାମ, (୨) ଏରବଙ୍ଗ (୩) ଢେଣ୍ଡଣ ଗ୍ରାମ ଏବଂ (୪) ଯମରା ଗ୍ରାମ ।

ବକୁ ଗ୍ରାମ- ନିରାକାରପୁରଠାରୁ ୫ କି:ମି:ର ପୂର୍ବରେ ଅବସ୍ଥିତ ଏହି ଗ୍ରାମରେ ସିଦ୍ଧ ବଳଦେବଙ୍କ ମନ୍ଦିର ବିଦ୍ୟମାନ । ଏହି ମନ୍ଦିରକୁ କେହି କେହି ବଳରାମଙ୍କ ସହ ସଂପୃକ୍ତ କରିଥାନ୍ତି । କଥିତ ଅଛି, କବି ଏହି ଗ୍ରାମର ଜମିଦାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିମନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇ ଏହି ଗ୍ରାମରେ କିଛି କାଳ ଅତିବାହିତ କରିଥିଲେ ଓ କବିଙ୍କ ପୂଜାର୍ଚ୍ଚନାର ସୁବିଧା ପାଇଁ ଏହି ମନ୍ଦିରଟି ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । ଏପରି କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ସତ୍ତ୍ୱେ ଏଥିରେ ସତ୍ୟତା ନାହିଁ । ମନ୍ଦିର ବେଶି ପ୍ରାଚୀନ ନୁହେଁ । ବୋଧହୁଏ ସିଦ୍ଧ ବଳଦେବ ଓ ସିଦ୍ଧ ବଳରାମଙ୍କ ନାମ ସାଦୃଶ୍ୟରୁ ଏ କିମ୍ବଦନ୍ତୀର ସୃଷ୍ଟି ।

ଏରବଙ୍ଗ- କୋଣାର୍କ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଏରବଙ୍ଗ ଗ୍ରାମ କବିଙ୍କ ବାସସ୍ଥାନ ରୂପେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ ଏକ ସିଦ୍ଧ ବଳଦେବ ମନ୍ଦିର ବିଦ୍ୟମାନ । କବି ଜୀବନର ଶେଷକାଳରେ ଏହିଠାରେ ଅତିବାହିତ କରିଥିଲେ । ଏହାର ଅନତିଦୂରରେ ଅବସ୍ଥିତ ବେଗୁନିଆ ଗ୍ରାମରେ ଥିବା 'ବଳରାମ ସମାଧି' କବିଙ୍କ ଶେଷ ଜୀବନର ସାକ୍ଷୀରୂପେ ଅଦ୍ୟାପି ସମ୍ମାନିତ ।

ଢେଣ୍ଡଣ ଗ୍ରାମ- ଢେଙ୍କାନାଳ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଢେଣ୍ଡଣ ଗ୍ରାମରେ ବଳରାମଙ୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ମଠ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ପଣ୍ଡିତ ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ରଥଙ୍କ ମତରେ ଏହାର ସ୍ଥାପୟିତା ହେଉଛନ୍ତି ଦ୍ୱିତୀୟ ବଳରାମ ।

ଯମରା ଗ୍ରାମ- ଗୋପ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଯମରା ଗ୍ରାମରେ ଥିବା ଗାଦି 'ବଳରାମ ଗାଦି' ଭାବେ ପରିଚିତ ।

ଉପରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ସ୍ଥାନସବୁ ମଧ୍ୟରୁ ଚନ୍ଦ୍ର ପୁର ଓ ଢେଣ୍ଡଣ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ସ୍ଥାନ ପୁରୀର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ । ଚନ୍ଦ୍ରପୁର କେବଳ ଯେ ପୁରୀଠାରୁ ଦୂରରେ ଅବସ୍ଥିତ ତାହା ନୁହେଁ, ଏହା ବୋଧହୁଏ ବଙ୍ଗୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ବଳରାମଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ଚାନ୍ଦପୁରର ପରିବର୍ତ୍ତିତ ଓଡ଼ିଆ ରୂପ । ଈଶ୍ୱର ଦାସ ଉତ୍କଳୀୟ ବଳରାମଙ୍କ କଥା ଲେଖିବାବେଳେ ବଙ୍ଗୀୟ ବଳରାମଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ଚାନ୍ଦପୁରକୁ ଚନ୍ଦ୍ରପୁର ଭାବେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଉଭୟ ବଳରାମ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ସମକାଳୀନ ଥିବା ହେତୁ ଏପରି ଭ୍ରମ ସୃଷ୍ଟିହେବା ଅସ୍ୱାଭାବିକ ନୁହେଁ । ଢେଣ୍ଡଣ ମଠ ପ୍ରାୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିବା ହେତୁ ଆଲୋଚ୍ୟ କବି ବଳରାମ ଏହା ସହ ସଂପୃକ୍ତ ନୁହନ୍ତି ।

ପୁରୀ ଓ ଏହାର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଥାନ ସବୁକୁ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ ।

(୧) ଜନ୍ମସ୍ଥାନ, (୨) ବାସସ୍ଥାନ ।

ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ, ଭାବସମୁଦ୍ର, ଦାର୍ଢ୍ୟତା ଭକ୍ତି ଅନୁଯାୟୀ ପୁରୀହିଁ କବିଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ଓ ବାସସ୍ଥାନ । କବିଙ୍କ ଜୀବନର ବହୁ ବିଶିଷ୍ଟ ଘଟଣା ପୁରୀ ସହ ସଂପୃକ୍ତ । ପୁରୀରେ ଥିବା ସମାଧି ଗମ୍ଭୁଜକୁ କେହି କେହି ବଳରାମଙ୍କ ସାଧନାସ୍ଥଳ ରୂପେ ଚିହ୍ନିତ କରିଥାନ୍ତି । ବଟ ଅବକାଶ, ବେଦାନ୍ତସାର, ଗୁପ୍ତଗୀତା, ବ୍ରହ୍ମଗୀତା ଓ ଗୀତାବକାଶ ପ୍ରଭୃତିରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଘଟଣାସବୁ ମୁକ୍ତିମଣ୍ଡପ ସହ ସଂପୃକ୍ତ । ଭାବସମୁଦ୍ର ଓ ଗୀତାବକାଶରେ କବିଙ୍କୁ ପଣ୍ଡାମାନେହିଁ ବିରୋଧ କରିଛନ୍ତି । ବଟ ଅବକାଶ ଓ ପଣସ ଚୋରୀରେ କବିଙ୍କର ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସହ ଲଙ୍କାଯାତ୍ରା ବା ପଣସ ଚୋରୀ କେବଳ ସମ୍ଭବ ହୋଇଛି । କବି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପାଖରେ ପୁରୀରେ ଥିବା ହେତୁ ଏ ସବୁ ଗଳ୍ପରେ ଅଲୌକିକତାର ପୁଟ ରଞ୍ଜିତ ହୋଇ କବିଙ୍କ ମହିମା ପ୍ରଚାର କରାଯାଇଥିଲେ ହେଁ, କବି ଯେ ପୁରୀ ସହ ନିବିଡ଼ ଭାବେ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ଥିଲେ, ଏହାହିଁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ । ଏରବଙ୍ଗ, ସମଗରା, ସୁଆଣ୍ଡ ମଣୋହି ଓ ଯମରା ପ୍ରଭୃତି ସ୍ଥାନ ସହ କବିଙ୍କୁ ସଂପୃକ୍ତ କରାଯିବାର କାରଣ ହେଲା, କବିଙ୍କ ପ୍ରସିଦ୍ଧି । ଏ କଥା ମଧ୍ୟ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ ଯେ କବି ଶେଷ ବୟସରେ କୌଣସି କାରଣରୁ ପୁରୀ ତ୍ୟାଗକରି ସମୟେ ସମୟେ ଏହି ସବୁ ସ୍ଥାନରେ ରହି ଶେଷ ବୟସରେ ଏରବଙ୍ଗ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ବେଗୁନିଆ ଗ୍ରାମରେ ସମାଧିସ୍ଥ ହୋଇଥିଲେ ।

କେବଳ ବେଗୁନିଆସ୍ଥିତ ବଳରାମଙ୍କ ସମାଧି ନୁହେଁ, ପ୍ରଚଳିତ ଏକ କିମ୍ବଦନ୍ତୀରୁ କବି ଶେଷ ବୟସରେ ପୁରୀରେ ନଥିବା ଜଣାଯାଏ । ଶ୍ରୀ ଜଗବନ୍ଧୁ ସିଂହଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ଲୋକକଥା ହେଲା, "ଆହୁରି ଗୋଟିଏ ପ୍ରବାଦ ଅଛି ଯେ, ଦାସେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ କାଣୀ ବୋଲି କହନ୍ତି । ଏହା ଶୁଣି ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ମନରେ ବଡ଼ କ୍ରୋଧ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଶାପ ଦେଲେ ଯେ ଦାସେ କ୍ଷେତ୍ରଲାଭ କରିପାରିବେ ନାହିଁ । ଦାସେ ଶେଷ ଜୀବନ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାନ୍ତର୍ଗତ ଏରବଙ୍ଗ ଗ୍ରାମରେ କଟାଇଥିଲେ । ସେଠାରେ ମୃତ୍ୟୁକାଳରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରିବାକୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ସହିତ ପ୍ରଭୁ ସେ ସ୍ଥାନକୁ ବିଜେ କଲେ । ଦାସେକ କହିଲେ- କିଲୋ କାଣି, ଏବେ କ'ଣ ହେଲା ? ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଉତ୍ତରଦେଲେ, କଣ ହେଲା ? ଏ କ'ଣ କ୍ଷେତ୍ର କି ? ଦାସେ କହିଲେ- କିଲୋ, କ୍ଷେତ୍ର ଆଉ କାହାକୁ କହନ୍ତି ? ତୁ ଯେଉଁଠି ସେ ଯେଉଁଠି କ୍ଷେତ୍ର ତ ସେହି । କ୍ଷେତ୍ର କେଉଁଠି ?" ଲକ୍ଷ୍ମୀ ନିରୁତ୍ତର ହେଲେ ।

ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଓ ବଳରାମଙ୍କ ଏହି କୌତୁହଳପୂର୍ଣ୍ଣ କଥାବାର୍ତ୍ତା ପରେ କବି ବଳରାମ ଶେଷ ନିଃଶ୍ୱାସ ତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ । ଏରବଙ୍ଗ ଗ୍ରାମର ଜନୈକ ଅଧିବାସୀ ଭାବଗଦ୍‌ଗଦ୍ କଣ୍ଠରେ ଏହି କଥାକୁ କିଞ୍ଚିତ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି କହନ୍ତି ଯେ, ସେ ଶେଷ ବୟସରେ ପୁରୀ ଯାଇ ନପାରିବାରୁ ଏରବଙ୍ଗଠାରେ ସିଦ୍ଧ ବଳଦେବ ମନ୍ଦିର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରି ସେଠାରେ ଜଗନ୍ନାଥ, ବଳଭଦ୍ର ଓ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟହ ଦର୍ଶନ କରୁଥିଲେ । ଦିନେ ପୁରୀ ଯିବାକୁ ମନସ୍ଥ କରି କିଛି ପଥ ଯିବାପରେ ତାଙ୍କର ଶେଷ ସମୟ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲା ଓ ସେ ଏହା ଜାଣିପାରି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରିଥିଲେ । ଜଗନ୍ନାଥ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ସହ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ କବିଙ୍କୁ ଶେଷ ଦର୍ଶନ ଦାନ କଲେ । ସେହିଠାରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଓ କବି ବଳରାମଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଉପରୋକ୍ତ କଥାବାର୍ତ୍ତା ସମାହିତ ହୋଇଥିଲା ।

ପିତାମାତା :

ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ, ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବତ୍ ଗୀତା, ବଟ ଅବକାଶ, ଭାବସମୁଦ୍ର ଓ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଭୂଗୋଳ ପ୍ରଭୃତି ଗ୍ରନ୍ଥରେ କବି ନିଜକୁ ସୋମନାଥ ବା ସୋମନାଥ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ପୁତ୍ର ରୂପେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି: ।

"ସୋମନାଥ ମହାପାତ୍ର କୋଳେ ହୋଇଲି ସମ୍ଭୂତ
ଯହୁଂ ପିତା ମୋର ବିଷ୍ଣୁରେ ଭକତ,
ତେଣୁ ଜଗନ୍ନାଥ ଦୟା ମୋତେ କଲେ
ରାମାୟଣ ଗ୍ରନ୍ଥ ମୋ ମୁଖେ ବଖାଣିଲେ ।"

ଅନ୍ୟସ୍ଥାନରେ କୁହାଯାଇଛି,

'ମହା ମନ୍ତ୍ରୀବର ସୋମନାଥ ମହାପାତ୍ର
ବଳରାମ ଦାସ ମୁଂ ଯେ ତହାଙ୍କର ପୁତ୍ର'

ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବତ୍ ଗୀତାରେ ଅଛି,

"ମହାପାତ୍ର ସୋମନାଥ ତନୟେ
ବଳରାମ ଦାସ ଗୀତାରେ କହେ"

'ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଭୂଗୋଳ'ରେ ପିତାଙ୍କ ନାମ ଥିବା ପଦସବୁ ହେଲା-

(୧) କହଇ ସମନାଥ ସୁତ । ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଭୋଗୋଳର ଅର୍ଥ ।୧୦ମ ଅଧ୍ୟାୟ
(୨) କହଇ ସମନାଥ ସୁତ । ଉଧର ମୋତେ ପଦ୍ମନେତ୍ର ।୧୫ଶ ଅଧ୍ୟାୟ
(୩) ନିର୍ଗୁଣ ଅର୍ଥ ଯେ ବିଚାର । ଭଣେ ସମନାଥ କୁମର । ଷଷ୍ଠ ଅଧ୍ୟାୟ

'ବଟଅବକାଶ'ରେ କବି କହିଛନ୍ତି,

"ଯେଣୁକରି ମୋହର ଯେ ବଳିଲା ସାହସ,
ସୋମନାଥ ତନୟ ମୁଁ ବଳରାମ ଦାସ" ।୯।

'ଭାବସମୁଦ୍ର'ରେ ମଧ୍ୟ କବି ନିଜ ପିତାଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରି କହିଛନ୍ତି,

"ସୋମନାଥ ମହାପାତ୍ର ତନୟେ
ବଳରାମ ଦାସ ଗୀତରେ ଗାଏ ।" ।୭୪୪।

ଏହିସବୁ ପଂକ୍ତିରେ କବି ନିଜ ପିତାଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଦୁଇଟି ସୂଚନା ଦେଇଛନ୍ତି । ପ୍ରଥମଟି ହେଲା ସେ 'ମହା ମନ୍ତ୍ରୀବର' ଓ ଦ୍ୱିତୀୟଟି ହେଲା ସେ 'ବିଷ୍ଣୁରେ ଭକତ' । 'ପିତାଙ୍କ ସୁକୃତରୁ ପୁତ୍ର ହୋଏ ସୁଖୀ' ଅନୁଯାୟୀ କବି ପିତାଙ୍କ ବିଷ୍ଣୁଭକ୍ତି ଯୋଗୁଁ ରାମାୟଣର କବି ହେବାର ସୌଭାଗ୍ୟ ପାଇଥିଲେ ।

କବିଙ୍କ ଉପରୋକ୍ତ ଉକ୍ତିଚୟକୁ ଆଧାର କରି ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗରେ କବିଙ୍କ ପିତାଙ୍କୁ ବହୁଭାବେ ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇଛି । 'ଛତ୍ରିଶ ଗୁପ୍ତଗୀତା' ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସେ ହୋଇଛନ୍ତି, 'ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ପାତ୍ର' ।

"ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ନାମେ ହେବ ରାୟ
କହଇ ତୋତେ ସେ କଳି ସମୟ ।
ସୋମନାଥ ନାମେ ପାତ୍ର ତାହାର
ଅନିରୁଦ୍ଧ ହେବ ତାହାର ପର ।"

'ଦାର୍ଢ୍ୟତା ଭକ୍ତି'ରେ ସେ ହେଲେ 'ମହନ୍ତ ସୋମନାଥ ।'

"ନାମ ତା ବଳରାମ ଦାସ
ମହନ୍ତ ସୋମନାଥ ଶିଷ୍ୟ ।"

ସୋମନାଥଙ୍କୁ ରାଜାଙ୍କର ପାତ୍ର ବା ମହନ୍ତ କହିବା ଫଳରେ ମୂଳ ଉକ୍ତିରେ ବିଶେଷ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇନାହିଁ । 'ମହାମନ୍ତ୍ରୀ ବର' ମଧ୍ୟ ଜଣେ ରାଜକର୍ମଚାରୀ, ପାତ୍ର ମଧ୍ୟ ସେହିପରି । ମହନ୍ତମାନେ ମଧ୍ୟ ବିଷ୍ଣୁଭକ୍ତ । ଏହିପରି ଜଣେ ସୁଯୋଗ୍ୟ ପିତାଙ୍କର ପୁତ୍ର ଥିଲେ କବି ବଳରାମ ଦାସ ।

ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗରେ ପିତାଙ୍କ ଗୁଣ ଓ ଉପାଧିରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରାଯାଇଥିବାବେଳେ

ମାତାଙ୍କ ନାମକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ବଦଳେଇ ଦିଆଯାଇଥିଲା । ଉତ୍ତରା କାଣ୍ଡରେ ଥିବା ଉକ୍ତି ଅନୁଯାୟୀ ତାଙ୍କ ମାତାଙ୍କ ନାମ ଥିଲା 'ମନମାୟା' । "ମନମାୟା ନାମେ ଜନନୀର ଗର୍ଭୁ ଜନ୍ମ ହୋଇଣ ମୁଁ ଚିହ୍ନିଲି ମହାପ୍ରଭୁ ।" ଏ ନାମ ପ୍ରତି କବିଙ୍କର ବିଶେଷ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଥିବାରୁ ସେ ସୀତାଙ୍କ ବିଶ୍ୱସ୍ତା ସଖୀଙ୍କ ନାମ ମଧ୍ୟ 'ମନମାୟା' ରଖିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ 'ଛତ୍ରିଶ ଗୁପ୍ତଗୀତା'ରେ ଏହି ନାମ 'ଜମ୍ନୁ' ବା 'ଯମୁନା' ନାମରେ ଉଲ୍ଲିଖିତ ।

ଇତିହାସରୁ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ନାମ ସମ୍ପର୍କରେ ବିଶେଷ ବିବରଣୀ ମିଳେ ନାହିଁ । ତେବେ ମହାପାତ୍ର ସାଙ୍ଗିଆ ଥିବା ଲୋକେ ଯେ ମନ୍ତ୍ରୀ ଥିଲେ, ଏହାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ କପିଳେନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ସମୟରେ । କପିଳେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରୀ ଗୋପୀନାଥ ମହାପାତ୍ର ଗୋପୀନାଥପୁରର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ଥିଲେ । ପଣ୍ଡିତ ବିନାୟକ ମିଶ୍ରଙ୍କ ମତରେ ସେ ହେଉଛନ୍ତି, ସୋମନାଥ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ପୂର୍ବ ବଂଶଧର । ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଶ୍ରୀ ନଗେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ବସୁ ସୋମନାଥ ମହାପାତ୍ରଙ୍କୁ 'ବାଉରୀ ଜାତୀୟ ମନ୍ତ୍ରୀ' ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ମୟୁରଭଞ୍ଜରେ ବସବାସ କରୁଥିବା ବାଉରୀ ମହାପାତ୍ରମାନଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ଯେ ସେମାନଙ୍କର ପୂର୍ବପୁରୁଷମାନେ ରାଜମନ୍ତ୍ରୀ ହେବାର ସୁଯୋଗ ପାଉଥିଲେ । ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ସମୟରୁ ସେମାନେ ଏହି ଅଧିକାରରୁ ବଞ୍ଚିତ ହେଲେ । କିନ୍ତୁ ଏସବୁ କେବଳ ଅନୁମାନ । ଏହାକୁ ପ୍ରମାଣ କରିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ମହାମନ୍ତ୍ରୀ ସୋମନାଥ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ତନୟ ହେଲେ ବି କବି ଥିଲେ ଜଣେ ସାଧାରଣ ବୈଷ୍ଣବ । ଭବାନନ୍ଦ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ପୁତ୍ରମାନଙ୍କ ପରି ରାଜ୍ୟର ଗୁରୁଦାୟିତ୍ୱ ବହନ କରି ହରିନାମ ଜପରେ ସେ କାଳାତିପାତ କରୁନଥିଲେ । ହରିନାମ ଜପ କରିବା ପାଇଁ ସେ ପୈତୃକ ସମ୍ପଦ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଭିକ୍ଷାକୁ ଜୀବିକା ନିର୍ବାହର ଏକମାତ୍ର ଅବଲମ୍ବନ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । କବିଙ୍କ ଏହି ବେପରୁଆ ଭାବର ପରିଚୟ ମିଳେ ଈଶ୍ୱର ଦାସଙ୍କ 'ଚୈତନ୍ୟ ଭାଗବତ'ରୁ ସେ ବୈଷ୍ଣବ ଥିଲେ ବି କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟକୁ ନିଜର କରିପାରିନଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ଈଶ୍ୱର ଦାସ ଲେଖିଛନ୍ତି,

"ମାଳା ତିଳକ ଯାର ନାହିଁ
ସେ ପୁଣି ବୈଷ୍ଣବ ବୋଲାଇ"

ବୈଷ୍ଣବ ହୋଇ ରାଜସମ୍ପଦ ତ୍ୟାଗ କରିବା ଫଳରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ଅତି ଶୀଘ୍ର ପ୍ରସାରିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହାହିଁ ଥିଲା ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତିର ମହାନ

ଆଦର୍ଶ । ଦେଶର ମଙ୍ଗଳପାଇଁ ମାନବ ଜାତିର ଉଦ୍ଧାର ପାଇଁ ଶ୍ରୀରାମ ତ୍ୟାଗ କଲେ ଅଯୋଧ୍ୟା ନଗର । ବୁଦ୍ଧଦେବ ତ୍ୟାଗ କଲେ କପିଳବାସ୍ତୁର ରାଜସିଂହାସନ ଓ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ପରିତ୍ୟାଗ କଲେ ଅନେଶ୍ୱତ ରାଣୀ ଓ ବଙ୍ଗଦେଶର ପ୍ରଭୁତ୍ୱ । ବଳରାମ ଥିଲେ ଏହି ମହାନ୍ ପଥର ବିଜୟୀ ପଥିକ । ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟକୁ ତୁଚ୍ଛକରି ସେ ହେଲେ ଦାଣ୍ଡର ଭିକାରୀ । ମନକୁ ନିର୍ମଳ କରି ଭଗବାନଙ୍କ ନାମ ଜପ କରିବା ପାଇଁ ଅନୁକୂଳ ପରିବେଶ ସୃଷ୍ଟି କରିବା କେବଳ ତ୍ୟାଗ ଦ୍ୱାରାହିଁ ସମ୍ଭବ । ଏଥିପାଇଁ କବିଙ୍କ ମନରେ ଆଦୌ ଦୁଃଖ ନଥିଲା; ବରଂ ଭଗବାନଙ୍କ ନିକଟରେ ସେ ନିଜ କଥା କହିବାବେଳେ ଭଗବାନଙ୍କ ଦାନ ପାଇଁ ସେ ନିଜର ଅସୀମ କୃତଜ୍ଞତା ଜଣାଇ କହିଛନ୍ତି,

> 'ଦାରା ସୁତ ଧନ ଜନ ସୁଖଭୋଗ ଶିରୀ,
> ଅଳପେ ଆପଣେ ଦେଇଅଛନ୍ତି ତା ହରି
> ସ୍ୱାମୀର ସେବକ ମୁଁ ସନ୍ନିଧେ ଖଟିଥାଇ
> ଏ ଭବସାଗରେ ମୋତେ କିଛି ଚିନ୍ତା ନାହିଁ ।'

ପରିବାର :

କବି ବିଷ୍ଣୁଭକ୍ତ ଅର୍ଥାତ୍ ବୈଷ୍ଣବ ହେଲେ ବି ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ନଥିଲେ । ସେ ସାଧାରଣ ଗୃହସ୍ଥ ପରି 'ଦାରା, ସୁତ, ଧନ, ଜନ, ଧରି କୁଟୁମ୍ବ ଜଞ୍ଜାଳରେ ବ୍ୟସ୍ତ ରହୁଥିଲେ । ଦାର୍ଢ୍ୟତା ଭକ୍ତିରେ ମଧ୍ୟ କବି 'କୁଟୁମ୍ବ ଘେନି ସଙ୍ଗତରେ' ରହୁଥିବା କଥା କୁହାଯାଇଛି । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ କୃପାରୁ କବି 'ଅଳପକେ' ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ରହୁଥିଲେ । କବିଙ୍କର ଭରସା ଥିଲେ ପୁରୀ ନଗରର କେତେକ ମହତଜନ । ଏଥିରୁ କବି ପରିବାର ସହ ସୁଖେ ଦୁଃଖେ ଚଳିଯାଉଥିବାର ସୂଚନା ମିଳୁଥିଲେହେଁ, କବି ଅପବାଦରୁ ମୁକ୍ତ ନଥିଲେ । ତାଙ୍କରି ନାଁରେ ଭଣିତା ହୋଇଥିବା 'ଦୀପ୍ତିସାର ଗୀତା, ବ୍ରହ୍ମକୁଣ୍ଡଳୀ, ଭାବ ସମୁଦ୍ର ଓ ଦୀପ୍ତିସାର ଗୀତାରେ ସେହି ବେଶ୍ୟାର ନାମ ଚାରୁ ରଖାଯାଇଛି ।

ଭାବସମୁଦ୍ର ଓ ଦାର୍ଢ୍ୟତାଭକ୍ତି ଅନୁଯାୟୀ କବି ସେହି ବେଶ୍ୟା ସହ ଥିବାବେଳେ ବଡ଼ଦାଣ୍ଡରେ ରଥଯାତ୍ରା ଉତ୍ସବ ଆରମ୍ଭ ହୁଏ । ଘଣ୍ଟ, ଘଣ୍ଟା ଓ କାହାଳୀ ନାଦରେ ବଡ଼ଦାଣ୍ଡ ଉଚ୍ଛୁଳି ପଡ଼େ । କବି ଏହି ଶବ୍ଦ ଶୁଣି କୁଙ୍କୁମ ଜରଜର ଦେହରେ ବଡ଼ଦାଣ୍ଡକୁ ଆସି ରଥ ଉପରେ ଆରୋହଣ କରନ୍ତି । ପଣ୍ଡା ଓ ପଢ଼ିଆରୀମାନେ କବିଙ୍କର ଏତାଦୃଶ ଅବସ୍ଥାରେ ହତଚକିତ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ରଥ ଉପରକୁ ଠେଲିଦିଅନ୍ତି । କବି ଅଭିମାନରେ ବାଲିଖଣ୍ଡକୁ

ଯାଇ ସେଠାରେ ବାଲିରେ ରଥ ନିର୍ମାଣ କରି ଜଗନ୍ନାଥ, ବଳଭଦ୍ର ଓ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କୁ ସେଥିରେ ବିଜେ କରିବା ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କରନ୍ତି । ଭକ୍ତର ଅନୁରୋଧ ରକ୍ଷାକରି ଜଗନ୍ନାଥ ବାଲିରଥରେ ବିଜେ କରନ୍ତି । ବଡ଼ଦାଣ୍ଡରେ ରଥ ଅଚଳ ହୋଇଯାଏ । ଏହାପରେ ପଣ୍ଡା, ପଢ଼ିଆରୀମାନେ ନିଜର ଭୁଲ୍‌କୁ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରି ରାଜାଙ୍କ ସହ ଭକ୍ତ ବଳରାମଙ୍କ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଅନ୍ତି । ଭକ୍ତର ଅଭିମାନ ଦୂରହୁଏ ଓ ରଥଯାତ୍ରା କାର୍ଯ୍ୟ ପୁନର୍ବାର ଆରମ୍ଭ ହୁଏ ।

ଏହି ଗଳ୍ପରେ ଦୁଇଟି ତଥ୍ୟ ନିହିତ । ପ୍ରଥମ ହେଲା-ବଳରାମଙ୍କର ବେଶ୍ୟା ସମ୍ପର୍କ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟଟି ହେଲା- ଭକ୍ତ ବଳରାମଙ୍କ ମହିମା ପ୍ରଚାର ।

ରସିକ କବିମାନଙ୍କୁ କୌଣସି ସୁନ୍ଦରୀ ନାରୀ ବିଶେଷକରି ବେଶ୍ୟା ସହ ସଂପୃକ୍ତ କରିବା ଏକ ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତୀୟ ପରମ୍ପରା । କାଳିଦାସ, ସୁରଦାସ, ତୁଳସୀ ଦାସ, ବିଲ୍ୱମଙ୍ଗଳ ପ୍ରଭୃତି ଭାରତର ପ୍ରସିଦ୍ଧ କବିମାନେ ଏହି ଅପବାଦରୁ ମୁକ୍ତ ନୁହନ୍ତି । ପୁଣି ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧିଲାଭ କରିଥିବା ସନ୍ଥ ଓ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କର ଏହିପରି ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ସାଧନା-ସଙ୍ଗିନୀ ଥିବା ସହଜମାର୍ଗୀ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଉପଲବ୍ଧ ହୁଏ । ସେମାନେ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ, ରାମାନନ୍ଦ ରାୟ, ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ, ରୂପଗୋସ୍ୱାମୀ ଓ ଜୀବଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ ସାଧନା-ସଙ୍ଗିନୀ ଭାବେ କୌଣସି ନା କୌଣସି ନାରୀର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥାନ୍ତି । ବଳରାମଙ୍କ ସହ ଚାରୁ ବେଶ୍ୟାକୁ ଯୋଡ଼ିବା ମୂଳରେ ଏହିପରି ଏକ ଉଦ୍ଭଟ କଳ୍ପନା କାମ କରିଥିବା ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ଏହି ଗଳ୍ପର ଅନ୍ୟତମ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଲା ଭକ୍ତର ମହିମା ପ୍ରଚାର । ଭକ୍ତ ନିକଟରେ ପବିତ୍ର ଓ ଅପବିତ୍ରର ପ୍ରଶ୍ନ ନାହିଁ । ସେ ଯେଉଁ ଅବସ୍ଥାରେ ଥିଲେ ବି ଭଗବାନ ସବୁବେଳେ ଭକ୍ତ ଅଧୀନ । ପଣ୍ଡା ଓ ପଢ଼ିଆରୀଙ୍କ ତଥାକଥିତ ପବିତ୍ରତା ଉପରେ ଏହା ହେଲା ଭକ୍ତମାନଙ୍କର ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଅଭିଯୋଗ । ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣର ଲଙ୍କାକାଣ୍ଡରେ ସେଥିପାଇଁ ବଳରାମ ସୁଗ୍ରୀବ, ବିଭୀଷଣ ଓ ହନୁମାନଙ୍କ ପରି ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ଭକ୍ତମାନଙ୍କର ପଦରଜକୁ ବଶିଷ୍ଠଙ୍କ ଯଜ୍ଞଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଭାବେ ଘୋଷଣା କରିଛନ୍ତି । ଏହି ଗଳ୍ପ ମୂଳରେ ବଳରାମଙ୍କର ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ବିରୋଧ ଭାବନା ହିଁ ପ୍ରକଟିତ ।

ବଳରାମଙ୍କୁ ବେଶ୍ୟା ସହ ସଂପୃକ୍ତ କରିବାର ଅନ୍ୟତମ କାରଣ ରୂପେ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣର ବେଶ୍ୟା ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ । ରମ୍ଭା, ଉର୍ବଶୀ, ମେନକା ଇରତା

ଓ କାମମୋହିନୀ ପ୍ରଭୃତି ବେଶ୍ୟାଙ୍କ ପ୍ରସଙ୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ ବଳରାମ ଯେପରି ଆତ୍ମବିଭୋର ହୋଇପଡ଼ିଛନ୍ତି, ସେଥିରୁ ବେଶ୍ୟାମାନଙ୍କ ପ୍ରତି କବିଙ୍କର ବିଶେଷ ଆସକ୍ତି ଥିବା ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ । ହିନ୍ଦୀ ସାହିତ୍ୟରେ ବିଶିଷ୍ଟ କବି କେଶବ ଦାସଙ୍କ ବେଶ୍ୟା ପ୍ରୀତିରୁ ହିଁ 'ରସିକ ପ୍ରିୟା' ଓ 'କବି ପ୍ରିୟା' ଗ୍ରନ୍ଥଦ୍ୱୟର ସୃଷ୍ଟି ।

କବିଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ରଚିତ କେତେକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଏପରିକି କବିଙ୍କ ଭଣିତା ଥିବା ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏପରି ଉଲ୍ଲେଖ ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁଥିଲେ ହେଁ, କବି ନିଜର ସାଧନା ଓ ଭକ୍ତିମତ୍ତା ବଳରେ ଏ ସବୁକୁ ଅତିକ୍ରମ କରି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପରମ ଭକ୍ତ ରୂପେ ସମାଜରେ ପରିଚିତ ହୋଇଥିଲେ ।

ପଞ୍ଚସଖା ଓ ବଳରାମ :

ଓଡ଼ିଶାରେ ବଳରାମ, ଅନ୍ୟ ଚାରିଜଣ ମହାପୁରୁଷ ଅର୍ଥାତ୍ ଅଚ୍ୟୁତ, ଅନନ୍ତ, ଯଶୋବନ୍ତ ଓ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସଖା ଭାବରେ ପରିଚିତ । ଏପରିକି ଓଡ଼ିଶାର କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ପଞ୍ଚସଖାମାନେ ମିଳିତ ହୋଇ ଶାସ୍ତ୍ର ଆଲୋଚନା କରୁଥିବା କଥା ଲୋକମୁଖରେ ପ୍ରଚାରିତ । ସୁଦର୍ଶନ ଦାସଙ୍କ ରଚିତ 'ଚଉରାଶି ଆଜ୍ଞା' ପୁସ୍ତକରେ ଏହିପରି ଏକ ଗଳ୍ପ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସେଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ପଞ୍ଚସଖାମାନେ ଦିନେ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଓ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ପଣସ ମଞ୍ଜିରୁ, ବୃକ୍ଷ, ଶାଖା ଓ ଫଳ ସୃଷ୍ଟିକରି ନିଜ ନିଜର ସିଦ୍ଧିର ପରୀକ୍ଷା ଦେଇଥିଲେ । ଶୂନ୍ୟ ସଂହିତାରେ ମଧ୍ୟ ଏପରି ଏକ ଗଳ୍ପ ଲିପିବଦ୍ଧ । ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କ ସାଧନା ମାର୍ଗ, ମନ୍ତ୍ର, ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ପ୍ରଭୃତିର ଉଲ୍ଲେଖ କଲାବେଳେ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କୁ ପରସ୍ପର ସହ ସଂପୃକ୍ତ କରାଯାଇଛି । ଈଶ୍ୱର ଦାସଙ୍କ ଚୈତନ୍ୟ ଭାଗବତରେ ସେମାନେ କଟକରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଉଥିବା ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆୟୋଜିତ ମହୋତ୍ସବରେ ମିଳିତ ହୋଇଥିବାର ସୂଚନା ମିଳେ । ଏହିପରି ଭାବେ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପଞ୍ଚମହାପୁରୁଷଙ୍କୁ ପଞ୍ଚସଖା ଭାବେ ବାରମ୍ବାର ସମ୍ମାନିତ କରାଯାଇଥିଲେ ହେଁ, ଏହାକୁ ଐତିହାସିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ପ୍ରମାଣିତ କରିବା ସହଜ ନୁହେଁ । ଦିବାକର ଦାସ ଜଗନ୍ନାଥ 'ଚରିତାମୃତ' ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବଳରାମଙ୍କୁ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ଗୁରୁରୂପେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ବଳରାମ ମଧ୍ୟ 'ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଭୂଗୋଳ' ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ଭାଗବତର ଏକାଦଶ ସ୍କନ୍ଧରୁ କେତେକ ପଂକ୍ତିର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ପ୍ରଦାନ କରି ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ପ୍ରତି ନିଜର ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଛନ୍ତି ।

ଜନୈକ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ରଚିତ 'ଭକ୍ତି ଚନ୍ଦ୍ରିକା'ରେ ବଳରାମଙ୍କର ଷୋଳ ଶିଷ୍ୟ ଥିବାର ଉଲ୍ଲେଖ ମିଳେ । ବଳରାମଙ୍କ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଦ୍ୱାରକା ଦାସ, ବାଳିଙ୍ଗା ଦାସ ଓ କୃଷ୍ଣ ଦାସ ପ୍ରଭୃତି କବି ନିଜକୁ ବଳରାମଙ୍କ ସହ ସଂପୃକ୍ତ କରିଛନ୍ତି । ଏହିପରି କେତେକ ଉଲ୍ଲେଖ ବ୍ୟତୀତ ବଳରାମଙ୍କ ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ବିଶେଷକିଛି ଉପାଦାନ ଉପଲବ୍ଧ ହୁଏନାହିଁ ।

ବେଦାନ୍ତସାର ଗୁପ୍ତଗୀତା, ଶୂନ୍ୟସଂହିତା, ଚଉରାଶୀ ଆଜ୍ଞା, ଜଗନ୍ନାଥ ଚରିତାମୃତ, ଜ୍ୟୋତିଷ ବଳରାମଙ୍କ ଅମରକୋଷ ଗୀତା, ଚୈତନ୍ୟ ଭାଗବତ ଓ ଅନ୍ୟ କେତେକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବଳରାମଙ୍କୁ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ସହ ସଂପୃକ୍ତ କରାଯାଇଛି । ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଓ ବଳରାମ ଉଭୟେ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ବିଶିଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତି । ପୁଣି ଉଭୟେ ଥିଲେ ପୁରୀବାସୀ । ଏପରି ସ୍ଥଳେ ସେମାନେ ପରସ୍ପର ସହ ପରିଚିତ ହୋଇଥିବା ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଆଦେଶରେ ହିଁ ବଳରାମ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ଗୁରୁ ହେବାର ସୌଭାଗ୍ୟ ଲାଭ କରିଥିଲେ ।

ଗଜପତି ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ସହ ବଳରାମଙ୍କ ସଂପର୍କରେ ଦୁଇପ୍ରକାର ଚିତ୍ର ମିଳେ । ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ବହୁ ସମୟରେ ବେଦାନ୍ତ ସାର ଗୁପ୍ତ ଗୀତା, ଚଉରାଶୀ ଆଜ୍ଞା, ବ୍ରହ୍ମ ଗୀତା, ଗୀତାବକାଶ, ବ୍ରହ୍ମକୁଣ୍ଡଳୀ ପ୍ରଭୃତି ଗ୍ରନ୍ଥର ବିବରଣୀ) ବଳରାମଙ୍କ ସିଦ୍ଧି ଓ ସାଧନାର ପରୀକ୍ଷା କରିଥିଲେହେଁ, କବିଙ୍କୁ ଅନେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ (ଚୈତନ୍ୟ ଭାଗବତ, ଭାବସମୁଦ୍ର, ବେଦାନ୍ତସାର ଗୁପ୍ତଗୀତା) ସମ୍ମାନିତ କରିଥିଲେ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଭକ୍ତ ଓ ସେବକ ଭାବେ କବିଙ୍କର ପ୍ରସିଦ୍ଧି ସମାଜରେ ପ୍ରଚାରିତ ହେବାପରେ ଗଜପତି ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ତାଙ୍କୁ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥିବା ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ ।

ବଳରାମ ନିଜର ସିଦ୍ଧି, ସାଧନା, ଭକ୍ତି ଓ କବିତ୍ୱ ବଳରେ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଜଣେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପୁରୁଷ ଭାବେ ଯେ ସମ୍ମାନିତ ହେଉଥିଲେ, ଏହାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ଦେବକୀ ନନ୍ଦନଙ୍କ ବୈଷ୍ଣବ ବନ୍ଦନାରୁ । ଦେବକୀନନ୍ଦନ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ଭାଗରେ ବଳରାମଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଲେଖିଛନ୍ତି,

ବନ୍ଦ ଉଡ଼ିଆ ବଳରାମ ଦାସ ମହାଶୟ
ଜଗନ୍ନାଥ ବଳରାମ ଯାର ବଶ ହୟ ।

ଜାତି :

କବି ଜାତିରେ ଶୂଦ୍ର ଥିବା ଜଣାଯାଏ । ଲଙ୍କାକାଣ୍ଡରେ କବି ନିଜ ଜାତି ସମ୍ପର୍କରେ କହିଛନ୍ତି-

"ମୁହିଁ ହୀନ ପାପୀ ବିଶେଷେ ଶୂଦ୍ର ଯୋନି ।

କବି ଶୂଦ୍ର ଜାତିରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ବେଦ, ବେଦାନ୍ତ, ଗୀତା, ଭାଗବତ, ଉପନିଷଦ ଓ ପୁରାଣ ସାହିତ୍ୟରେ ଅଗାଧ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏସବୁ ଗ୍ରନ୍ଥର ଅଧ୍ୟୟନ, ଅଧ୍ୟାପନା ଓ ଆଲୋଚନା କରିବାର ଅଧିକାର କେବଳ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କର ଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ବଳରାମଙ୍କୁ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ପ୍ରବଳ ବିରୋଧ କରୁଥିଲେ ଓ ସୁଯୋଗ ଉଣ୍ଡି ରାଜାଙ୍କ ନିକଟରେ ଅଭିଯୋଗ କରୁଥିଲେ । 'ଗୀତାବକାଶ' 'ବ୍ରହ୍ମଗୀତା' 'ବେଦାନ୍ତସାର ଗୁପ୍ତଗୀତା,' 'ବଟ ଅବକାଶ', 'ପଣସ ଚୋରୀ', 'ଭାବସମୁଦ୍ର' ଓ 'ଦୀପ୍ତିସାର ଗୀତା' ପ୍ରଭୃତି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବଳରାମ-ବିରୋଧି ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ କାହାଣୀହିଁ କୁହାଯାଇଛି । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଅସୀମ କରୁଣା ଯୋଗୁଁ କବି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଥର ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ ଅପମାନିତ କରି ଜୟଯୁକ୍ତ ହୋଇଛନ୍ତି । ୨

'ବେଦାନ୍ତସାର ଗୁପ୍ତଗୀତା'ରେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ବଳରାମଙ୍କୁ ଅପମାନିତ କରିବାକୁ ଯାଇ ଯେତେବେଳେ କହିଥିଲେ,

ତୁ ସୋମନାଥ ଶୂଦ୍ର ସୁତ
ତୁ କହୁ ବେଦାନ୍ତ ଚରିତ ।

ସେତେବେଳେ କବି ଦବି ନଯାଇ ଜଡ଼ ହରିଦାସ ମୁଖରୁ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ବେଦାନ୍ତ ଶୁଣାଇ ଚମତ୍କୃତ କରିଥିଲେ । ସେହିପରି ଗୀତା ଆଲୋଚନା ଶୁଣିବାକୁ ଯାଇ ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅପଦସ୍ତ ହୋଇ ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବଦ୍‌ଗୀତା ଅନୁବାଦ କରି ନିଜର ବିଦ୍‌ବତ୍ତାର ପରିଚୟ ଦେଇଥିଲେ । ବ୍ରହ୍ମଗୀତାରେ ସେହିପରି ସେ ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟା ଆଲୋଚନା

କରି ଏ ବିଷୟରେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ସାର୍ବଭୌମତ୍ୱରେ ଆଘାତ କରିଥିଲେ । ଏହିପରି ଜୀବନରେ ବହୁ ସଂଘର୍ଷକୁ ଅତିକ୍ରମ କରି ଶେଷରେ ସେ ହେଲେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଗୁରୁ ଏବଂ ଦେଶର ଅନ୍ୟତମ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗ୍ରନ୍ଥ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣର ପ୍ରସିଦ୍ଧ କବି ।

ଆବିର୍ଭାବ ଓ ତିରୋଧାନର ସମୟ :

ବଳରାମଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବ ଓ ତିରୋଧାନ କାଳ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚକମାନେ ଅଦ୍ୟାବଧି କୌଣସି ସ୍ଥିର ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହୋଇପାରି ନାହାନ୍ତି । ଅଧ୍ୟାପକ ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭଙ୍କ ମତରେ କବି ୧୪୭୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ପଣ୍ଡିତ ସୂର୍ଯ୍ୟନାରାୟଣ କବିଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବ କାଳ ପାଇଁ ତିନୋଟି ବର୍ଷର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ସେ ସବୁ ହେଲା- ୧୪୭୩, ୧୪୮୭ ଓ ୧୪୮୪ । ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କୃଷ୍ଣ ଦାସଙ୍କ ରଚିତ 'ଆଗତ ଭବିଷ୍ୟ ମାଳିକା'ର ଉକ୍ତିକୁ ବିଚାର କରାଯାଇପାରେ । ତଦନୁଯାୟୀ କବି ବଳରାମ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ୧୦ଅଙ୍କ ବେଳକୁ କବି ଭାବରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିସାରିଥିଲେ । ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ୧୦ଅଙ୍କ ହେଲା ୧୫୦୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ । ଯଦି ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ଯେ କବି ଏତେବେଳକୁ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ ରଚନା କରିସାରିଥିଲେ, ତା'ହେଲେ କବିଙ୍କୁ ସେତେବେଳକୁ ପ୍ରାୟ ବତିଶ ବର୍ଷ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ହିସାବରେ କବିଙ୍କ ଜନ୍ମ ସମୟ ୧୪୭୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ । ଏହି ଅନୁମାନ ଈଶ୍ୱର ଦାସଙ୍କ ଚୈତନ୍ୟ ଭାଗବତ ଦ୍ୱାରା କେତେକାଂଶରେ ସମର୍ଥିତ ହୋଇଥାଏ । ଚୈତନ୍ୟ ଭାଗବତରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ କବି କଟକରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିବା ମହୋତ୍ସବରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ଏହାର ସମୟ ୧୫୧୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ । ସେତେବେଳେ କବିଙ୍କୁ ରାମାୟଣ ଓ ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବଦ୍ ଗୀତାର କବି ଭାବେ ସମ୍ମାନିତ କରାଯାଇଥିଲା । ଏହିସବୁ ଉଲ୍ଲେଖ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି କବି ୧୪୭୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିବା ଆପାତତଃ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ ।

କବିଙ୍କ ତିରୋଧାନ ସମ୍ପର୍କରେ ମଧ୍ୟ କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟରେ ସୂଚନା ମିଳେ ନାହିଁ । କିମ୍ବଦନ୍ତୀରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ, କବି ଅକ୍ଷୟତୃତୀୟା ଦିନ ଇହଧାମ ତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ । ବେଗୁନିଆ ଗ୍ରାମ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ସମାଧି ପୀଠରେ ଏହି ଦିନ ଏକ ମେଳା ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୁଏ । କବିଙ୍କ ସ୍ୱନାମଧନ୍ୟ ଶିଷ୍ୟ ଭାଗବତ ପ୍ରଣେତା ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କର ୬୦ ବର୍ଷରେ ତିରୋଭାବ ହୋଇଥିବା ଜଗନ୍ନାଥ ଚରିତାମୃତରୁ ଜଣାଯାଏ । କବି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବ କାଳ ୧୪୯୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ । ତେଣୁ ତାଙ୍କର ତିରୋଧାନ କାଳ ୧୫୫୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ । ଲୋକେ

କହନ୍ତି, ଏକାଦଶ ସ୍କନ୍ଧ ହିଁ କବିଙ୍କ ଶେଷ ରଚନା । ଏହି ଏକାଦଶ ସ୍କନ୍ଧର କେତେକ ପଂକ୍ତିକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ବଳରାମ ତାଙ୍କର 'ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଭୂଗୋଳ' ରଚନା କଲେ । ତେଣୁ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ ଯେ ବଳରାମ ୧୫୫୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ତାଙ୍କ ମର ଶରୀର ତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ । ତେବେ କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟ ଦେବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର, ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଓ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ଜନିତ ଦୁଃଖରେ ବ୍ୟଥିତ ହୋଇ କବି ପୁରୀ ତ୍ୟାଗ କରି ଏକବରଙ୍ଗଠାରେ ଶେଷ ସମୟ ଅତିବାହିତ କରିଥିବା ବିଶେଷ ସମ୍ଭବ ।

ମାଧବ ପଟ୍ଟନାୟକ ରଚିତ 'ବୈଷ୍ଣବ ଲୀଳାମୃତ' ଅନୁଯାୟୀ ବଳରାମ ଖ୍ରୀ: ୧୫୩୩ ଫାଲ୍‌ଗୁନ ଶୁକ୍ଳ ଦଶମୀରେ ଭଜନ କୀର୍ତ୍ତନ କରୁ କରୁ ପୁରୀଠାରେ ଦେହତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ । ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ତିରୋଧାନ ପ୍ରାୟ ୫୩ ଦିନ ପୂର୍ବରୁ ବଳରାମ ଦେହତ୍ୟାଗ କରିଥିବା ମାଧବ ପଟ୍ଟନାୟକ ଉଲ୍ଲେଖରୁ ଜଣାଯାଏ । 'ବୈଷ୍ଣବ ଲୀଳାମୃତ'ର ରଚନାକାଳ ୧୫୩୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ । ଏଥିରେ ଦିନ, ପକ୍ଷ, ମାସ ଓ ବର୍ଷର ଉଲ୍ଲେଖ୍ ଆଖିଦେଖା କଥା ପରି ଲେଖାଯାଇଛି । ତେବେ ବି ଏହା ପ୍ରମାଣସାପେକ୍ଷ ।

ଭକ୍ତ ବଳରାମ :

> ମାଳା ତିଳକ ଯାର ନାହିଁ
> ସେ ପୁଣି ବୈଷ୍ଣବ ବୋଲାଇ (ଚୈତନ୍ୟ-ଭାଗବତ-ଈଶ୍ୱର ଦାସ)

ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଏହା ହିଁ ଥିଲା ବଳରାମଙ୍କର ପ୍ରସିଦ୍ଧି । ବଳରାମ ତାଙ୍କ ଜୀବନ କାଳରେ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କର ମାଳା, ତିଳକ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବାହ୍ୟାଚାରର ବିରୋଧ କରିଥିଲେ । କେବଳ ବୈଷ୍ଣବ ନୁହନ୍ତି, ସେ ସମୟରେ ପ୍ରଚଳିତ ପ୍ରାୟ ସବୁପ୍ରକାର ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ତାଙ୍କ ଆଲୋଚନାର ଶରବ୍ୟ ଥିଲେ । ଭାରତର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଗୁରୁ କବୀର ମଧ ମାଳା-ତିଳକ-ଧାରୀ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କୁ ପରିହାସ କରୁଥିଲେ । କେବଳ କବୀର ଓ ବଳରାମ ନୁହନ୍ତି, ଅଚ୍ୟୁତ, ଅନନ୍ତ, ଯଶୋବନ୍ତ ଓ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପରି ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ସବୁ ସାଧକ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱରରେ ସାଧକମାନଙ୍କର ଅଯଥା ଆଡ଼ମ୍ବରକୁ ଘୃଣା କରୁଥିଲେ । ବଳରାମ 'ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଭୂଗୋଳ'ରେ ଧର୍ମ ନାମରେ ସାଧାରଣ ଜନତାକୁ ପ୍ରତାରିତ କରୁଥିବା ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ସାଧକଙ୍କୁ ନିନ୍ଦା କରି ଲେଖିଛନ୍ତି,

ସାକ୍ଷୀ ଶବଦ ଶିଖିଥାନ୍ତି । ପ୍ରାଣୀକି ଦେଖିଲେ ପଢ଼ନ୍ତି ।
ଦୂହାରେ କେ ତାହା ଶିଖିଣ । ମିଛେହେଁ କହୁଥାନ୍ତି ଟାଣ ।
କେ ଅବା ଶ୍ଲୋକ ସ୍ତୁତି କରେ । ଭଣ୍ଡାଉଥାନ୍ତି ନାନାକାରେ ।
ଗୀତା କବିତା ଯନ୍ତ୍ର ଜାଣି । ନାନା ପ୍ରକାରେ ବିଦ୍ୟାବାଣୀ ।
କେ ଅବା ସଂସାର ସାଗରେ । ବୈଷ୍ଣବ ବେଶ ନିରନ୍ତରେ ।
ମାଳା ତିଳେଖ ଧରିଥାନ୍ତି । ବିଅର୍ଥେ ସଂସାରେ ଭ୍ରମନ୍ତି ।
ଜଟା ବିଭୂତି କେ ଭୂଷଣ । କେ ଫଳ ଆହାର କରିଣ ।
କେ ବ୍ରତ ବାର ନିଅମରେ । କେ ତୀର୍ଥ ସାଗରକୁ ଗଲେ ।
କେ ନାନା ତୀର୍ଥରେ ଭ୍ରମଇ । କେବା ନିଶୋହା ହୋଇ ରହି ।
କପିଳ ବାସ କେ କର୍ପାସ । କେ ଉର୍ଧରେଣ ବନବାସ ।

ଏମାନେ ସମସ୍ତେ ଅସତ୍ୟ । ସଂସାରରେ ଏକମାତ୍ର ସତ୍ୟ ହେଉଛି, 'ଜ୍ଞାନୀ ନିର୍ଗୁଣ' । ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ 'ଚାରିଖାନି'ରେ, ଜଗନ୍ନାଥ 'ନାରଦ ସଂହିତା'ରେ ଯଶୋବନ୍ତ, 'ଗୋବିନ୍ଦ ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ଆତ୍ମପରତେ ଗୀତା'ରେ ଓ ଶିଶୁ ଅନନ୍ତ 'ବ୍ରହ୍ମ ପାର୍ଥିବ ତତ୍ତ୍ୱସାର ଗୀତା'ରେ ଏହି ନିର୍ଗୁଣ ଜ୍ଞାନ ତତ୍ତ୍ୱ ମହିମାକୁ ପ୍ରଶଂସା କରି ଅନ୍ୟ ସବୁ ମତବାଦକୁ ବ୍ୟର୍ଥ ରୂପେ ଘୋଷଣା କରିଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶାର ସବୁ ସମାଜରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଲୋକପ୍ରିୟ ଗ୍ରନ୍ଥ 'ଅମର କୋଷ'ରେ ମଧ୍ୟ ସେହି ଭାବନା ପ୍ରକାଶିତ ।

ଅପାର ମଧୁର ଗୁଣ ଯେ କହଇ ସାକ୍ଷୀ ଶବଦ
ଅମରକୋଷ କହିଅଛି ସେ ନୋହଇ ଗ୍ୟାନ ବନ୍ଧ ।

ସଂସାରରେ ପ୍ରଚଳିତ ସବୁ ପ୍ରକାର ମତବାଦକୁ ହେୟଜ୍ଞାନ କରି କବି ଯାହାଙ୍କର ଆଶ୍ରୟ ନେଲେ, ସେ ହେଉଛନ୍ତି, ନୀଳାଚଳ କ୍ଷେତ୍ରର 'ଅପାର କାଳର ବୁଢ଼ାଦିଅଁ ଗୋଟି' । କବି ତାଙ୍କର ଦାସ, ସେବକ ଓ ଶରଣଜନ । କବି ବଳରାମଙ୍କ ପାଇଁ ସେ ହେଉଛନ୍ତି ସବୁ-ପିତା, ମାତା ଓ ଗୁରୁ । ତାଙ୍କରି ସହ ଆତ୍ମୀୟତା ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରି ନିଜକୁ 'ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବେଟା' ଭାବେ ପ୍ରଚାର କରି କବି ଧନ୍ୟ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣର ପ୍ରତ୍ୟେକ କାଣ୍ଡ ଆରମ୍ଭରେ କବି କିନ୍ତୁ କେବଳ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ବନ୍ଦନା କରିନାହାନ୍ତି । ବଳଭଦ୍ରଙ୍କୁ ବନ୍ଦନା କଲାବେଳେ ସେ ଦେଖିଛନ୍ତି ଶିବଙ୍କୁ । ସୁଭଦ୍ରା କବିଙ୍କୁ ଦେଖାଦେଇଛନ୍ତି ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଓ ଦୁର୍ଗା ପ୍ରଭୃତି ଶକ୍ତିଙ୍କର ବିଭିନ୍ନ ରୂପରେ ।

ସେହିପରି ସୁଦର୍ଶନ ହୋଇଛନ୍ତି ତେଜର ପ୍ରତୀକ । ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଅଗ୍ନି ପ୍ରଭୃତି ଦେବତା ସେଥିରେ ପ୍ରକାଶିତ । ଏହିପରି ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପୂଜିତ ସବୁ ଦେବତାଙ୍କୁ ବନ୍ଦନା କରିଥିଲେହେଁ, ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ନେଇ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣର ପରିକଳ୍ପନା । କବିଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଜଗନ୍ନାଥ ହିଁ ବିରାଜିତ । ତାଙ୍କରି ଆଜ୍ଞାକୁ ଶିରୋଧାର୍ଯ୍ୟ କରି କବି ଏହି ମହାନ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନାରେ ହାତ ଦେଇଛନ୍ତି । ରାମାୟଣ ରଚନା କାଳରେ କବି ଯେତେବେଳେ କୌଣସି ଅସୁବିଧାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଛନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ସେ ପୁଣି ଥରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ବନ୍ଦନା କରି ତାଙ୍କର ସହାୟତା ପାଇଁ ଆକୁଳ ନିବେଦନ କରିଛନ୍ତି । ଜଗନ୍ନାଥ ବି କବିଙ୍କ ଆକୁତି ମିନତିରେ ବିଚଳିତ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ଆଗେଇ ଆସିଛନ୍ତି । ଭଗବାନଙ୍କ ସହ ଏହି ଆତ୍ମୀୟତା ଓ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ ଭାବ ହିଁ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣର ପ୍ରକୃତ ନିର୍ଯ୍ୟାସ । ଭକ୍ତର ଭକ୍ତି ଭାବନାରେ ଏହା ରସାଣିତ । କାବ୍ୟ ମଧ୍ୟରୁ ଏହାର କେତେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରାଯାଇପାରେ ।

କବି ଓ ଭଗବାନଙ୍କ କଥାବାର୍ତ୍ତାର ଏକ ଅପୂର୍ବ ଦୃଶ୍ୟ ଲଙ୍କାକାଣ୍ଡର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଜଗତ୍ ଜନନୀ ପରମ ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ଶ୍ରୀରାମ-ବିରହିଣୀ ସୀତା ଲଙ୍କାର ଅଶୋକ ବନରେ ବନ୍ଦିନୀ । ଏକ ପକ୍ଷରେ ସ୍ୱୟଂ ପରଂବ୍ରହ୍ମ, ବିଷ୍ଣୁ, ପୁଣି ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ସପ୍ତମ ଅବତାର ଶ୍ରୀରାମ ଓ ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ପ୍ରବଳ ପରାକ୍ରମୀ ଲଙ୍କାର ରାଜା, ପୁଣି ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ପରମ ଭକ୍ତ ରାବଣ । ଏହି ଦୁଇ ମହାଶକ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ସମର ସଂଘଟିତ ହୋଇଥିଲା, ତାହା ଜଣେ ସାଧାରଣ ମାନବ-କବି ପକ୍ଷରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ଯେ ଆଦୌ ସହଜ ନଥିଲା, କବି ଏ କଥା ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରି ଜଗନ୍ନାଥ କ୍ଷେତ୍ରରେ ରଥଯାତ୍ରା ଉତ୍ସବ ବେଳେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । କବିଙ୍କର ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା ଯେ ସେହି ଜଗନ୍ନାଥହିଁ କେବଳ ତାଙ୍କୁ ଏହି ମହାବିପଦରୁ ରକ୍ଷା କରିପାରିବେ, ତା' ନହେଲେ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । କବି-ମନର ଏହି ଭାବନା ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣର ଲଙ୍କାକାଣ୍ଡରେ ନିମ୍ନଭାବେ ପ୍ରକାଶିତ ।

ରାମ ରାବଣର ହୋଇବାକ ସମର
ଅସକ୍ଷ କଥା ଅତି ଅଗୋଚର ।
ଦେଖିଲାର କଥା ସହିତ ନୁଆରି
ମୁହିଂ କେହ୍ନେ କହିବି ମାନବ ତନୁ ଧରି ।

ପୁଣି ବିଚାରଇ କହିବେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ
ତେବେ ସେ କହିବି ସିନା ଲଙ୍କାକାଣ୍ଡ ଅର୍ଥ ।

ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରି କବି ପୁଡ଼ା ପୁଟୁଳି ବାନ୍ଧି ଯାଇ ପହଞ୍ଚିଲେ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ । ସେ ଦିନ ଗୁଣ୍ଡିଚା ଯାତ୍ରା; ଆଗରେ ବଳରାମ, ମଝିରେ ସୁଭଦ୍ରା ଓ ପଛରେ ବିଜେ କରିଛନ୍ତି ନନ୍ଦିଘୋଷ ରଥରେ ମହାବାହୁ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ।

ସେହି ନବ ଦୁର୍ବାଦଳ ସମ କଳାମେଘ ସଦୃଶ ଶରୀରକୁ ଅବଲୋକନ କରିବା କ୍ଷଣି କବିଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଅପୂର୍ବ ପୁଲକ ଜାତ ହେଲା । ସ୍ପଷ୍ଟ ଦିବାଲୋକ ପରି କବିଙ୍କ ହୃଦୟ ଉଦ୍ଭାସିତ ହୋଇଉଠିଲା । କବି ଜାଣିପାରିଲେ ସତେ ଯେପରି ଜଗନ୍ନାଥ ତାଙ୍କୁ ହିଁ ଚାହିଁ ହସୁଛନ୍ତି ।

ଆଖି ନ ପିଛାଡ଼ନ୍ତି ଭୃତ୍ୟଜନ ଚାହୁଁ ।
ଅଧର ବିକାଶଇ ହସି କଥା କହୁଁ ।।

ଏହି ହସିବା ଠାଣିରୁ କବି ଭଗବାନଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହ ଥିବା ଜାଣିପାରି ଲେଖିଲେ,

ତାହା ବଖାଣି କରଇ ତରିବାର ହିତେ
ଯହୁଁ ଅନୁଗ୍ରହ କଲେ ଜଗନ୍ନାଥେ ।

ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣର ଉତ୍ତରାକାଣ୍ଡରେ ଶ୍ରୀରାମ କର୍ତ୍ତୃକ ସୀତା-ନିର୍ବାସନ ପ୍ରସଙ୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ କବିଙ୍କ ପାଇଁ ଏହିପରି ଆଉ ଏକ ସଙ୍କଟ କାଳ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଏ । ଯେତେବେଳେ କବିଶ୍ରେଷ୍ଠ ବାଲ୍ମୀକି ମୁନି ଏହାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ସେ ଜପତପ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପରିତ୍ୟାଗ କରିଦେଇଥିଲେ । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ମାନବତନୁଧାରୀ ବଳରାମ ଏହାକୁ କିପରି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବେ ? ଅଥଚ ବର୍ଣ୍ଣନା ନକଲେ ରାମାୟଣ ଚିରଦିନ ପାଇଁ ଅପୂର୍ଣ୍ଣ ରହିଯିବ । ସେ ଥରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ପୁରାଣରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ଲକ୍ଷଣ କଥା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିଲେ । ସେ ବେଳ କଥା ଅଲଗା । ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ଗୃହରୁ ତଡ଼ିଦେଇ ଜଗନ୍ନାଥ ଓ ବଳରାମ ଅଶେଷ ଦୁଃଖର ଭାଗୀ ହେଲେ ଏବଂ ଶେଷକୁ ବାଧ ହୋଇ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ଶରଣାପନ୍ନ ହେଲେ । ବହୁ କାକୁତି ମିନତି କରି ଶେଷରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ମନ୍ଦିରକୁ ଫେରାଇ ଆଣିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଏଥର ପରମଲକ୍ଷ୍ମୀ ସୀତାଙ୍କର ନିର୍ବାସନ ହେବ ଚିରଦିନ ପାଇଁ । ସୀତା ଅଯୋଧ୍ୟା ଫେରିବେ ସତ; କିନ୍ତୁ ଫେରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପୁଣି ପାତାଳରେ ପ୍ରବେଶ କରିବେ ।

ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ କଷଣଠାରୁ ଏହା ଆହୁରି କରୁଣ, ଆହୁରି ହୃଦୟ-ବିଦାରକ । ଏଥିରେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ପାଟରାଣୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀହିଁ କେବଳ କବିଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିପାରିବେ । କବି ସେଥିପାଇଁ ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗ ପୂର୍ବରୁ କମଳାଙ୍କର ଏକ ବନ୍ଦନା ସଂଯୋଜନା କଲେ । କବିଙ୍କ ଆକୁଳ ପ୍ରାର୍ଥନାରେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ବିଗଳିତ ହୋଇ କବିଙ୍କ ପାଇଁ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ହାତଧରି କବିଙ୍କୁ ଅନୁଗ୍ରହ ଆଜ୍ଞା ପ୍ରଦାନ କରିବାପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କଲେ ।

କବିଙ୍କର ଭାଳେଣି, କମଳାସ୍ତବ, ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ ପ୍ରଭୃତି ଘଟଣା କାବ୍ୟର ଏକ ଏକ ଅବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ ଅଙ୍ଗ ରୂପେ ସ୍ଥାନ ପାଇଁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସହ କବିଙ୍କର ଆତ୍ମୀୟତାକୁ ସୁଦୃଢ଼ କରିଦେଲା ।

ବନ୍ଦଇ କମଳା ଯେ ବିଷ୍ଣୁର ପାଟରାଣୀ ।
ଦୈତ୍ୟବଳ-ଧ୍ୱଂସିନୀ ଜଗତ ଠାକୁରାଣୀ ।
ତାହା କହିବାକୁ ଯେ କରଇ ବଡ଼ ଭୟେ
ତୁ ମୋତେ ସଦୟା କର ଆଗୋ ମହାମାୟେ ।
ନ କହିଲେ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ନୁହଇ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ
ତେଣୁ ବ୍ୟାକୁଳରେ ମୁଂ ଭାଳଇ ମନେ ମନ ।
ଶୁଣି ପୁଣି ଅନୁଗ୍ରହ କଲେ ଜଗନ୍ନାଥ
ମୋହ ପାଇଂ ଧଇଲେ ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ହାତ ।
ସିନ୍ଧୁର ଦୁଲଣୀ ଯେ ସୁପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇଲେ
ରାମାୟେଣ ଗ୍ରନ୍ଥ ତୁହି କହସି ବୋଇଲେ ।
ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ଅନୁଗ୍ରହ ଆଜ୍ଞା ପାଇ
ରାମାୟଣ ମହାଗ୍ରନ୍ଥ ବଖାଣଇ ମୁହିଂ ।(ଉତ୍ତରାକାଣ୍ଡ)

ରାମ କଥାକୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସହ ମିଶାଇ ଗାଇବାର ଏହି ଅପୂର୍ବ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା କେବଳ ଭକ୍ତ ବଳରାମଙ୍କ ଦ୍ୱାରାହିଁ ସମ୍ଭବ ଥିଲା ।

ଜଗନ୍ନାଥ ସହ କବି ବଳରାମଙ୍କ କଥୋପକଥନର ଅନ୍ୟ ଏକ ଦୃଶ୍ୟ ମିଳେ 'ଉଦ୍ଧବ ଗୀତା'ରେ । ସେଦିନ ମଧ୍ୟ ରଥଯାତ୍ରା । କବି ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ସୁନ୍ଦର ଶ୍ରୀମୁଖକୁ ଅନାଇ ଭାବବିହ୍ୱଳ କଣ୍ଠରେ ପଚାରିଛନ୍ତି :-

ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ସୁନ୍ଦର ଶ୍ରୀମୁଖ ବଳରାମ ଦାସ ଅନାଇ
କରପତ୍ର ଯୋଡ଼ି ବୋଲଇ,
ଭୋ ସ୍ୱାମୀ ! ତୁମ୍ଭେ ଯେ ଗୋପେ ହୋଇଥିଲ କହ୍ନାଇ
କାଳେ ଯେ ମଥୁରାକୁ ଗଲ
ତହିଁ କଲ କେବଣ ବିଧାନ
ତାହା ମୋତେ ସଞ୍ଚପି କହିବାକୁ ଆଜ୍ଞା ହଉ
କହ ବୋଲି କହିଲେ ଭଗବାନ ।

ଭଗବାନଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହ ଓ ଆଜ୍ଞା ପାଇ କବି 'ଉଦ୍ଧବ ଗୀତା' ରଚନା କଲେ ଏବଂ ଗୁଣ୍ଡିଚାଯାତ୍ରାର ସାତ ଦିନ ଯାକ କବି ଗୁଣ୍ଡିଚା ଯାତ୍ରା ପାଇଁ ରୁଣ୍ଡ ହୋଇଥିବା ଭକ୍ତମାନଙ୍କୁ ଆନନ୍ଦ ପ୍ରଦାନ କଲେ ।

"ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଚଢ଼ିଣ ରଥ ଗୁଣ୍ଡିଚା ଘରକୁ ଆଏ ।
ସାତଦିନ ତହିଁ ରାଉତ କାଛେଣି ବଳରାମ ଦାସ ଗାଏ ।"

ଭକ୍ତ ଓ ଭଗବାନଙ୍କର ଏହି ଆତ୍ମୀୟତା ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ବହୁ ଭାବେ ପ୍ରକାଶିତ । କବି କେତେବେଳେ ଭଗବାନଙ୍କ ଦାସ, ସେବକ ବା ଭୃତ୍ୟ ଭାବେ ପରିଚିତ ତ କେତେବେଳେ ଭଗବାନ ତାଙ୍କର ସଖା, ସୋଦର, ଗୋସାଇଁ, ଠାକୁର ଓ ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କଠାରେ ସବୁମତେ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ କରିଦେବାପରେ କବି ନିଜକୁ 'ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବେଟା' ଭାବେ ପରିଚୟ ଦେଲେ । ଉଦ୍ଧବଗୀତାରେ କବି କହିଛନ୍ତି,

ନୀଳଗିରି ଜଗନ୍ନାଥ ବେଟା ବଳରାମ ଦାସ
ଉଦ୍ଧବ ଗୀତା ଯେ ମୁହିଂ କଲଇଂ ପ୍ରକାଶ ।

କବିଙ୍କ ରଚିତ ଅନ୍ୟ ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର କବିତାରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ଭାବନା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

ବେଳେ କହିଂ ସହିବା ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ନ କହିବା
ତୁହି ତ ସର୍ଗେ ଇନ୍ଦ୍ର ଗୋଟା

ଭଣେ ବଳରାମ ଦାସ ତୋଳାଇବା ନୂଆ ଉଆସ
ମୁଂ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ବେଟା ।

'ମୁଁ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବେଟା'ରୁ କବି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କଠାରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ କରିଥିବା ଭାବ ନିହିତ । ଭକ୍ତି ମାର୍ଗରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସମର୍ପଣହିଁ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ତତ୍ତ୍ୱ । ଯେତେବେଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭକ୍ତ ଭଗବାନଙ୍କଠାରେ ନିଜକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବେ ସମର୍ପଣ ନ କରିଛି, ସେତେବେଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତା'ର ଭକ୍ତି ଅପୂର୍ଣ୍ଣ । ସେ ଅହଂଭାବରୁ ମୁକ୍ତ ନୁହେଁ । ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବେ ସମର୍ପଣ କରିଦେବାପରେ ଭକ୍ତ ଓ ଭଗବାନ ଅଭେଦ ହୋଇଯାଆନ୍ତି । ସେତେବେଳେ ଭକ୍ତ ଓ ଭଗବାନ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ପାର୍ଥକ୍ୟ ରହେନାହିଁ । ଭଗବାନ ଭକ୍ତରେ ବଶ ହୁଏ ଓ ଭକ୍ତ ଭଗବାନଙ୍କର ଅଧୀନ ହୋଇଯାଏ । ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବଦ୍ ଗୀତାରେ କୁହାଯାଇଛି-

ଯୋ ମା ପଶ୍ୟତି ସର୍ବତ୍ର ସର୍ବ ଚ ମୟି ପଶ୍ୟତି ।
ତସ୍ୟାହିଂ ନ ପ୍ରଣଶ୍ୟାମି ଚ ମେ ନ ପ୍ରଣଶ୍ୟତି । (ଗୀତା ୬/୩୦)

ଆତ୍ମସମର୍ପଣ ଭାବନାର ଅନ୍ୟ ଏକ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ତତ୍ତ୍ୱ ମଧ୍ୟ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣରୁ ମିଳିଥାଏ । ଭଗବାନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଗୀତାରେ କହଛନ୍ତି, ତଦ୍ଦିଦ୍‌ଭାନ ପ୍ରଦାୟୈଭ୍ୟା ଯୋ ଭୁଂକ୍ତେ ସ୍ତେନ ଏବଂ ସଃ" ୩/୧୨ । ଅର୍ଥାତ୍ ଯାହାଙ୍କ ସହଯୋଗରେ କାମ ସମ୍ପନ୍ନ ହେଲା ତାଙ୍କୁ ତାର ଅଂଶ ନ ଦେଇ ଏକୁଟିଆ ଭୋଗ କରିବା ଚୋରର କାର୍ଯ୍ୟ ।

ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଅସୀମ କୃପାରୁ ମୂର୍ଖ, ଅଜ୍ଞ ବଳରାମ ହେଲେ ଭକ୍ତକବି ବଳରାମ । ତାଙ୍କରି ଦୟାରୁ ସେ ରଚନା କଲେ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ ସଦୃଶ ଜଗତ୍ ମଙ୍ଗଳକାରୀ ମହାନ୍ ଗ୍ରନ୍ଥ । ଭଗବାନଙ୍କ ଏହି ଦାନର ପ୍ରତିଦାନ ହେଲା ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପାଦତଳେ 'ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ' ରୂପୀ ପୁଷ୍ପାଞ୍ଜଳି । ଯାହାର ଦାନ ତାକୁ ଫେରାଇଦେଇ କବି କୃତାର୍ଥ ହୋଇଗଲେ ।

ନୀଳଗିରି ଜଗନ୍ନାଥ ଦୟା ମୋତେ କଲେ
ତେଣୁ ସେ ଗ୍ରନ୍ଥ ମୋର ଶରୀରୁ ପ୍ରସରିଲେ
ଜଗତର ହିତେ ମୁଂ ଯେ ଗ୍ୟାନ କହିଲି
ପାପୀଜନଙ୍କର ପୁଣ୍ୟ କରାଇଲି ।

ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ ଯେଥି କବି ଜଗନ୍ନାଥ,
ତାହାର ଆଜ୍ଞାରେ ଲିହିଲି ମୋହୋର ହାଥ ।।

ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ, ଉଦ୍ଧବ ଗୀତା ଓ ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବଦ୍ ଗୀତାକୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କଠାରେ ସମର୍ପଣ କରିବା ଦ୍ୱାରା ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମର ଅନ୍ୟ ଏକ ଲକ୍ଷ୍ୟ ମଧ୍ୟ ସାଧିତ ହୋଇଥିଲା । ହିନ୍ଦୁ ପରମ୍ପରାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ହେଲା, ଭୋଜନ ପୂର୍ବରୁ ସବୁ ଖାଦ୍ୟ ପଦାର୍ଥ ଭଗବାନଙ୍କଠାରେ ସମର୍ପଣ କରିବା । ନୈବେଦ୍ୟ ପୂର୍ବରୁ ଭୋଜ୍ୟ ପଦାର୍ଥ ସାଧାରଣ ଖାଦ୍ୟ ଥାଏ । ଅଥଚ ଭୋଗ ଲାଗିବା ପରେ ସେ ସବୁ ହୁଏ ମହାପ୍ରସାଦ । ସେହିପରି ମାନବ-କବି କୃତ କାବ୍ୟ ହେଲା ପ୍ରାକୃତ । ଭଗବାନଙ୍କଠାରେ ସମର୍ପିତ ହେଲାପରେ ଏହା ହୁଏ ଅପ୍ରାକୃତ, ଓ ଦିବ୍ୟ ଭାବାପନ୍ନ ମହାନ୍ କାବ୍ୟ । ସେତେବେଳେ ଏହା ମହାପ୍ରସାଦ ପରି ମଣିଷକୁ ମୋକ୍ଷ ଦାନ କରେ ।

"ମୁଁ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବେଟା" କହିବା ଦ୍ୱାରା କବି ବଳରାମ ନିଜକୁ କେବଳ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସନ୍ତାନ ଭାବେ ପ୍ରତିପାଦିତ କରିନାହାନ୍ତି, ମାନବ ସୃଷ୍ଟି ଜାତିଭେଦ ପ୍ରଥାକୁ ବିଲୋପ କରି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ମାନବଜାତିର ସନ୍ତାନ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ସମାଜର ଛୋଟ ଓ ବଡ଼ ଜାତିର ପାର୍ଥକ୍ୟକୁ ଦୂର କରି ସେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସମାନ ଅଧିକାର ଦେଇଛନ୍ତି । ସାଧାରଣ ମନୁଷ୍ୟ ଓ ଭଗବାନଙ୍କ ଭକ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପାର୍ଥକ୍ୟ ଏଇଠି ସ୍ପଷ୍ଟଭାବେ ବାରି ହୋଇଯାଏ । ସାଧାରଣ ଭୋଜ୍ୟ ପଦାର୍ଥ ପ୍ରସାଦରେ ପରିଣତ ହେବା ପରେ ଜାତି ଓ ବର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ବିଶେଷରେ ଏହା ଯେପରି ସମସ୍ତଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆଦୃତ ହୁଏ, ସେହିପରି ସାଧାରଣ ମନୁଷ୍ୟ ଭକ୍ତରେ ପରିଣତ ହେବା ପରେ ସେ କେବଳ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଜାତି ନୁହେଁ, ପରମ ଜାତିରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ସେଥିପାଇଁ ନିଜକୁ "ଦାସ" ଅର୍ଥାତ୍ ଭଗବାନଙ୍କ ଦାସ ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ଭକ୍ତ ହେବାପାଇଁ ଜାତିର ଯୋଗ୍ୟତାକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରୁଥିଲେ । "ଉଦ୍ଧବ ଗୀତା"ରେ ନିଜର ଏହି ମହାନ୍ ଆଦର୍ଶକୁ ପ୍ରଚାର କରି କବି କହିଛନ୍ତି-

ଯାହା ତହିଁ ଶ୍ରୀ ବାସୁଦେବର କଥା ନାହିଁ ।
ବ୍ରାହ୍ମଣ ହୋଇଲେହେଂ ତାହାକୁ ପୂଜା କାହିଁ ।
ଚଣ୍ଡାଳ ହୋଇଣ ଯେବେ ବିଷ୍ଣୁ ପୂଜା କରି
କେହୁଣି ହିଂ ଜାତି ତାକୁ ନୋହଇ ନା ସରି ।

ବିଷ୍ଣୁ ଭକ୍ତିଂ ଲୋକର ଜାତିରେ କିସ କାର୍ଯ୍ୟ
ଜାତି ବୋଲିବାକୁ ତାହାକୁ ବଡ଼ ଲାଜ ।।

'ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଚରିତାମୃତ'ର ଅନ୍ତ୍ୟଲୀଳାରେ ଶ୍ରୀ ମହାପ୍ରଭୁ ମଧ୍ୟ ଅନୁରୂପ ଉପଦେଶ ଦେଇ କହିଛନ୍ତି,

"ନୀଚ ଜାତି ନହେ କୃଷ୍ଣ ଭଜନେ ଅଯୋଗ୍ୟ
ସତକୁଳ ବିପ୍ର ନହେ ଭଜନେର ଯୋଗ୍ୟ ।
ଯେଉ ଭଜେ ସେଇ ବଡ଼ ଅଭକ୍ତ ହୀନ ଛାର
କୃଷ୍ଣ ଭଜନେ ନାହିଁ ଜାତି କୁଳାଦି ବିଚାର ।"

କବିଙ୍କ 'ମୁଁ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବେଟା' ଉକ୍ତି ଅଭିମାନର ଦ୍ୟୋତକ ନୁହେଁ, ଦୀନତାର ପ୍ରକାଶକ । 'ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବେଟା' କହି ସମସ୍ତଙ୍କ ସହ ସମାନ ହେବାର ଆକୁଳ ନିବେଦନ । ଭଗବାନ କୁଳୀନ, ପଣ୍ଡିତ, ଧନୀ ଅପେକ୍ଷା ଦୁଃଖୀ, ଦରିଦ୍ରଙ୍କୁ ଅଧିକ ଦୟା ପ୍ରକାଶ କରିଥାନ୍ତି ।

ଦୀନେର ଅଧିକ ଦୟା କରେ ଭଗବାନ
କୁଳୀନ ପଣ୍ଡିତ ଧନୀର ବଡ଼ ଅଭିମାନ ।

କଳିଯୁଗରେ ଧ୍ୟାନ, ଯଜ୍ଞ ଓ ଅର୍ଚ୍ଚନା ପ୍ରଭୃତି ମାର୍ଗ ପ୍ରକୃତ ଯୋଗ୍ୟତା ଅଭାବରୁ ନିଷ୍ଫଳ ହୋଇଯାଏ । ଏହି ଅଭାବର ପୂରଣ ହୁଏ ଭଗବାନଙ୍କ ନାମ ସଂକୀର୍ତ୍ତନରେ । 'ବୃହଦ୍ ନାରଦୀୟ ପୁରାଣ'ରେ ନାମସଂକୀର୍ତ୍ତନର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ପ୍ରଚାର କରାଯାଇ କୁହାଯାଇଛି,

ହରେର୍ନାମ ହରେର୍ନାମ ହରେର୍ନାମମୈବ କେବଳମ୍ ।

ବଳରାମ ରାମ ନାମ ଜପରେ ମତ୍ତ ଥିବାର ସୂଚନା ଅନ୍ୟତ୍ର ମିଳୁଥିଲେହେଁ, "ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ"ରେ ସେ ଜଗନ୍ନାଥ ଭଜନକୁ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ଲଙ୍କାକାଣ୍ଡ ଶେଷରେ ଥିବା 'ଜଗନ୍ନାଥ ଭଜନ' ଏହାର ପରିଚାୟକ ।

ଜଗନ୍ନାଥ ଦେଖିବି ଚାହିଁବି ଜଗନ୍ନାଥ
ଜଗନ୍ନାଥ ଛାମୁରେ ଯୋଡ଼ିବି ଦୁଇ ହାତ ।

ଜଗନ୍ନାଥ ବୋଲି ମୁଂ ବଞ୍ଚଇ ହାଦେ ଦିନ ।
ଜଗନ୍ନାଥ ବିନୁ ଆନେ ନ ବଳଇ ମନ ।
ଜଗନ୍ନାଥ ଶରଣ ମୁଂ ଜଗନ୍ନାଥ ଶାଖା
ଜଗନ୍ନାଥ ବିନୁ ମୋର ଆନେ ନାହିଂ ଲେଖା ।
ଜଗନ୍ନାଥ ମୋହର ପ୍ରାଣର ଆଦିପତି
ଜଗନ୍ନାଥ ବିନୁ ମୁଂ ଆନେ ନ ପାଇବି ମୁଗତି ।
ଜଗନ୍ନାଥ ବିତର୍କେ ନାହିଂ ଆନ ସୁଖ
ଜଗନ୍ନାଥ ମୋହର ଅଟନ୍ତି ପଞ୍ଚଭୂତ ।
ଜଗନ୍ନାଥ ସୁନ୍ଦର ମୁଖ ଚାହିଂ ଚାହିଂ
ହୋଇଲି ବଂଶ ମୁଂ ଆନେ କାର୍ଯ୍ୟ ନାହିଂ ।।

ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ନାମଭଜନ, ରୂପଦର୍ଶନ ଓ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କଠାରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ ପୁଣି ସବୁପ୍ରକାର ସାଧନାଠାରୁ ନିର୍ଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମ ସାଧନାର ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ୱ ପ୍ରତିପାଦନ ମଧ୍ୟରେ ଆପାତତଃ ପରସ୍ପର ବିରୋଧୀ ଭାବନା ନିହିତ ଥିବା ଜଣାଯାଇଥିଲେହେଁ, ବଳରାମ ଦାସ ଭକ୍ତି ଓ ଗ୍ୟାନକୁ ପରସ୍ପରର ପରିପୂରକ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । 'ବୃହଦାରଣ୍ୟକ ଉପନିଷଦ'ରେ କୁହାଯାଇଛି ଯେ ଯେଉଁ ଉପାସକ ଆପଣାର ଆରାଧ୍ୟ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ସହ ନିଜର ଅଭେଦତ୍ୱ ସ୍ଥାପନ କରେ, ସେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଅଭିନ୍ନାତ୍ମା ହୋଇଯାଏ- 'ଆତ୍ମା ହ୍ୟେଷା ସ ଭବତି ।"

ଏଭଳି ଅଭେଦୋପାସକଙ୍କୁ ସଗୁଣ ଈଶ୍ୱର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଜ୍ଞାନ, ଅଖଣ୍ଡ ନିର୍ଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମର ସାକ୍ଷାତକାର କରାନ୍ତି । ସେତେବେଳେ ଉପାସକ ନିଜର ବ୍ୟଷ୍ଟିଭାବକୁ ସବୁବେଳ ପାଇଁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ସାଗରରେ ନଦୀ ମିଶିବା ପରି ମିଶିଯାଏ ।

ଯଥା ନଦ୍ୟଃ ସ୍ୟନ୍ଦମାନାଃ ସମୁଦ୍ରେ
ତସ୍ତୁଂ ଗଚ୍ଛନ୍ତି ନାମ ରୂପେ ବିହାୟ
ତଥା ବିଦ୍ୱାନ ନାମ ରୂପାଦ୍ ବିମୁକ୍ତ
ପରାତ୍‌ପରଂ ପୁରୁଷ ମୁପେତି ଦିବ୍ୟମ୍ ।।

କବି ଏହି ଚିନ୍ତାଧାରାକୁ "ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଭୂଗୋଳ"ରେ ନିମ୍ନଭାବେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି,

ନଦୀମାନେ ଯେ ମାର୍ଗେ ଯାନ୍ତି । ଏକା ସମୁଦ୍ରେ ଯେସନେ ମିଳନ୍ତି ।
ସେହିପରି ମନ ନିରୋଧ କଲେ । ପରମ ସୁଖ ପାଇ ସେ କାଳେ ।
ତୃତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ-୩୧/୩୨ ପଦ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ନଦୀ ଯେପରି ନିଜର ରୂପକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ସମୁଦ୍ରରେ ଲୀନ ହୋଇଯାଏ, ସେହିପରି ସାଧକମାନେ ନିଜର ନାମ, ରୂପର ବନ୍ଧନରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇ ପରାତ୍ପର ଦିବ୍ୟପୁରୁଷ ସହ ଏକାକାର ହୋଇଯାନ୍ତି । ସାଧନାଲବ୍ଧ ଜ୍ଞାନ କେବଳ ସାଧକର ବୌଦ୍ଧିକ କଳ୍ପନା ବିଳାସ ନୁହେଁ, ଏକ ଅନିର୍ବଚନୀୟ ଅନୁଭୂତି । ବ୍ରହ୍ମର ସାକ୍ଷାତ୍କାର ଏବଂ ଚରମ ଅନୁଭୂତି ରୂପ ଏହି ଜ୍ଞାନ ବ୍ୟତୀତ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ କୃପା ମିଳେ ନାହିଁ । କବି 'ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଭୂଗୋଳ' ଗ୍ରନ୍ଥର ବିଦେହ ରାଜନ ଉପାଖ୍ୟାନରେ ଜ୍ଞାନଯୋଗ ଓ ଭକ୍ତିଯୋଗର ଅନୁଭୂତି ମଧ୍ୟରେ ଏକ ସମନ୍ୱୟ ଆଣିଛନ୍ତି ।

ଷଡ଼ଚକ୍ର ସାଧନା ପରି ନିଷ୍କାମ କର୍ମ ମଧ୍ୟ ସାଧକର ଅହଂକାରକୁ ଧୀରେ ଧୀରେ କ୍ଷୀଣ କରି ତା'ର ହୃଦୟ ଓ ବୁଦ୍ଧିକୁ ନିର୍ମଳ କରେ । ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ଚିତ୍ତ ଚାଞ୍ଚଲ୍ୟ ଦୂର ହୋଇ ଭକ୍ତିର ହୃଦୟ ହୁଏ । ଭକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ଯେତେବେଳେ ଭଗବାନଙ୍କ କୃପା ଭକ୍ତକୁ ପ୍ଲାବିତ କରେ, ସେତେବେଳେ ସେ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନରେ ନିମଜ୍ଜିତ ହୋଇଯାଏ । ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନର ପୂର୍ଣ୍ଣତା ହିଁ ଭଗବତ୍ କୃପା । ବଳରାମ ଏହାକୁ ହିଁ ଭଗବାନଙ୍କ ଆଜ୍ଞା ଓ ନିର୍ମଳ ଆତ୍ମାରେ ହରି ଦେଖିବା' ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ଏହି ମାର୍ଗରେ କର୍ମ ଓ ଭକ୍ତି ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନର ଅଧୀନ । "ଉଦ୍ଧବ ଗୀତା"ରେ କବି କହିଛନ୍ତି,

ମୋହ ବାଧାଏ ବଣା ହୋଇଥିଲେ
ଏହା ଶୁଣିଣ ଚେତନା ପାଇଲେ ।
ଦର୍ପଣ ମାଜିଲେ କଳଙ୍କ ଗଲା ।
ଉଦ୍ଧବ ଗୋପୀଙ୍କି ତେମନ୍ତ କଲା ।
ନିର୍ମଳ ଆତ୍ମାରେ ଦେଖିଲେ ହରି
ଆନନ୍ଦ ହୋଇ ଗୋପୀ ତୁଷ୍ଟି କରି ।

'ନାରଦ ଭକ୍ତି ସୂତ୍ରରେ ଭକ୍ତିକୁ ସର୍ବଫଳସ୍ୱରୂପା ରୂପେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଛି । ବ୍ରହ୍ମାକୁମାର ନାରଦଙ୍କ ମତରେ ଭକ୍ତି କାହାରି ଅଧୀନ ନୁହେଁ ।

ତସ୍ୟା ଜ୍ଞାନମେବ ସାଧନାମିତ୍ୟେକେ
ଅନ୍ୟୋନ୍ୟାଶ୍ରୟମିତ୍ୟନେ।
ସ୍ୱୟଂ ଫଳ ରୂପ ତେଽତି ବ୍ରହ୍ମକୁମାରଃ । (ଭକ୍ତି ସୂତ୍ର, ୨୯/୩୦)

ଅର୍ଥାତ୍ କାହାରି କାହାରି ମତରେ ଭକ୍ତିର ସାଧନ ଜ୍ଞାନ । ଅନ୍ୟ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ମତରେ ଭକ୍ତି ଓ ଜ୍ଞାନ ପରସ୍ପରର ଆଶ୍ରୟ । ଅଥଚ ବ୍ରହ୍ମାକୁମାର ନାରଦଙ୍କ ମତରେ ଭକ୍ତି ସର୍ବଫଳରୂପା- ଏହା ସାଧନ ପୁଣି ସାଧ୍ୟ । ଏହି ମାର୍ଗର ଆଦର୍ଶ ଭକ୍ତ ହେଲେ ଗୋପୀମାନେ । ଭାଗବତକୁ ଅନୁସରଣ କରି ବଳରାମ ଗୋପୀମାନଙ୍କ ଭକ୍ତିମତାର ପ୍ରଶଂସା କରି କହିଛନ୍ତି,

ନାନା ପୁଣ୍ୟମାନ କରି ତ୍ରିପୁତି ନୋହନ୍ତି ହରି
ମୁନିମାନେ ନ ପାରନ୍ତି ଯାହାକୁ ସାଧି
ସେ ଭାବ ତୁମ୍ଭେ ପାଇଲ ସଂସାରେ ସାର ହୋଇଲ
ବିଷ୍ଣୁଭକ୍ତ ଲୋକ ତୁମ୍ଭେ ଏଡ଼େ ସୁବୁଦ୍ଧି ।

ଗୋପୀମାନଙ୍କର ସାଧୁସଙ୍ଗ, ସତ୍, ଶାନ୍ତିବିଚାର ନଥିଲା । ସେମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷା-ଦୀକ୍ଷା ବି ନଥିଲା । ବଣମଣିଷ ପରି ସେମାନେ ଥିଲେ ଅଜ୍ଞ ଓ ଅନାଚାରୀ । ଅଥଚ ଭଗବାନଙ୍କ କୃପାରୁ ସେମାନେ ଜ୍ଞାନୀ, ତପୀ ଓ ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କର ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଭଗବାନଙ୍କୁ ଅତି ନିକଟରେ ପାଇପାରିଥିଲେ । ତେଣୁ ଭକ୍ତିମାର୍ଗର ପଥିକ ନିକଟରେ ଜ୍ଞାନ-ସାଧନା ମୂଲ୍ୟହୀନ । ଭକ୍ତିହିଁ ଭକ୍ତିମାର୍ଗର ପଥପ୍ରଦର୍ଶକ ।

ବୈଷ୍ଣବ ପୂର୍ବାଚାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ଏ ପ୍ରକାର ଯୁକ୍ତି ସତ୍ତ୍ୱେ ଭାଗବତର ଗୋପୀମାନେ ବହୁସ୍ଥଳରେ ନିଜର ଜ୍ଞାନଗାରିମାର ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ଗୋପୀମାନେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କହିଛନ୍ତି,

ନ ଖଲୁ ଗୋପୀକା ନନ୍ଦନୋ ଭବା
ନଖିଳ ଦେହିନାମନ୍ତରାତ୍ମ ବୃକ୍
ବିଖନ ସାର୍ଥିତୋ ବିଶ୍ୱଗୁପ୍ତୟେ
ସଖ ଉଦେୟିବାନ୍ ସାତ୍ୱତାଂ କୁଳେ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ଏକଥା ନିଶ୍ଚିତ ଯେ ଆପଣ କେବଳ ଯଶୋଦାଙ୍କ ପୁତ୍ର ନୁହନ୍ତି; ବରଂ ସମସ୍ତ ଦେହଧାରୀମାନଙ୍କର ଅନ୍ତଃକରଣର ସାକ୍ଷୀ । ହେ ସଖା ! ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ପ୍ରାର୍ଥନା ଯୋଗୁଁ ଆପଣ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଜଗତର ରକ୍ଷାକର୍ତ୍ତା ଭାବେ ଯଦୁକୁଳରେ ଅବତାର ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି ।

ବଳରାମ 'ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ'ରେ ଗୋପୀନାଥଙ୍କ ପୂର୍ବଜନ୍ମ ସମ୍ପର୍କରେ ଯେଉଁ ସୂଚନା ଦେଇଛନ୍ତି, ସେଥିରୁ ଦଣ୍ଡକାରଣ୍ୟର ଋଷି ଥିବା ଜଣାଯାଏ । ଭଗବାନ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ଦୟାରୁ ସେମାନେହିଁ ଦ୍ୱାପର ଯୁଗରେ ଗୋପୀ ରୂପେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହ ରାସକ୍ରୀଡ଼ାରେ ମତ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ଶ୍ରୀରାମଙ୍କର ରମଣୀୟ ରୂପ ମୁନିମାନଙ୍କ ମନରେ ଯେଉଁ କାମନା ଜାଗ୍ରତ କରିଥିଲା, ତାହା ପରିତୃପ୍ତ ହେଲା, କୃଷ୍ଣ ରୂପରେ ।

ଗୋପୀମାନେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ପାଇଥିଲେ ଅତି ନିକଟରେ । ତେବେ ବି ମାୟା ମୋହରେ ବଶୀହୋଇ ସେମାନେ ସାଂସାରିକ ସୁଖ ଆଶାରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରକୃତ ସ୍ୱରୂପକୁ ଭୁଲି ଯାଇଥିଲେ । ଉଦ୍ଧବଙ୍କ ଆଗମନ ଓ ଉପଦେଶ ଫଳରେ ସେମାନେ ଭଗବାନଙ୍କ ସ୍ୱରୂପ ସମ୍ପର୍କରେ ସଚେତନ ହୋଇଗଲେ । 'ଉଦ୍ଧବ ଗୀତା'ରେ କୁହାଯାଇଛି ।

ଧୂଳୁଂ ଦେଖିଲେ ପାୟେ ପଡ଼ି ଶୋଇ
କତିରେ ଥିଲେ ଓଳଗି ନୋହଇ ।।

ରୂପଗୋସ୍ୱାମୀ ଓ ଜୀବ ଗୋସ୍ୱାମୀ ପ୍ରମୁଖ ବୈଷ୍ଣବଚାର୍ଯ୍ୟମାନେ ଭକ୍ତିକୁ 'କର୍ମଜ୍ଞାନ ଯଦୃତାମ୍' ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିବାବେଳେ ବଳରାମ ଆତ୍ମଜ୍ଞାନରୁ ଭକ୍ତି ଉଦ୍ରେକ ହେଉଥିବା କହିଛନ୍ତି । ଏହା ହିଁ ଥିଲା, ଗୀତା, ଭାଗବତ ଓ ଉପନିଷଦର ମହାନ୍ ବାଣୀ । 'ନାରଦ ଭକ୍ତି ସୂତ୍ର' ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କେତେକ ବୈଷ୍ଣବ (ବିଶେଷକରି ଚୈତନ୍ୟ ପନ୍ଥୀ)ଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଭାରତର ଅନ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳର ବୈଷ୍ଣବମାନେ ଜ୍ଞାନରୁ ଭକ୍ତି ଉଦୟ ହେଉଥିବା ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶାରେ କେବଳ ବଳରାମ ନୁହନ୍ତି, ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟ ସଖାମାନେ ମଧ୍ୟ ଜ୍ଞାନକୁ ଭକ୍ତିର ସୋପାନ ରୂପେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସଙ୍କ ଉକ୍ତି ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ବିଶେଷ ଭାବେ ପ୍ରଣିଧାନଯୋଗ୍ୟ ।

ଜ୍ଞାନୀ ପରିପାକ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଯେମନ୍ତ
ନଳ କଦଳୀ ବାଏଂଶ ଯେମନ୍ତ ।

ଏମାନେ ଯେହ୍ନେ ଫଳି ଫୁଲି ମରି
ଜ୍ଞାନ ପୂରିଲେ ହରି କଥା ସୁମରି ।
ସୁଜନ ଜ୍ଞାନୀର ଭାବ ଭଗତି
ସୁଜ୍ଞାନୀ ଲୋକର ଏମନ୍ତ ଗତି ।
ଜ୍ଞାନୀର ଉଠାଣି ଭଗତି ଯାଏ
ଭଗତି ପୂରିଲେ ସରଇ କାଏ ।
ଉତ୍ତମ ଜ୍ଞାନୀର ହେତୁ ଏମନ୍ତ
ଆପଣେ ତରି ତାରିଲା ଜଗତ ।
ପରମ ଗୋପ୍ୟାନ ମୁଖେ କହିଲା
ଏ ଭାବେ ସବୁରି ମିତ୍ର ହୋଇଲା ।
ସବୁରି ମନେ ପୁରି ସମତୁଲ
ଭଗତ ବାସନା ଫୁଟିଲା ଫୁଲ ।
ବାସନା ତ୍ରିଣୀ ବି ଅବୟେ ଧନ
ସଂପୂର୍ଣ୍ଣାନନ୍ଦ ସବୁରି ଜୀବନ ।
ଭଗତି ଭାବ ଅବୟେ ଅମୃତ
ପିବନ୍ତେ କ୍ଷୁଧା ନ ଲାଗଇ ଚିତ୍ତ ।
ଜୀବନ ମୁକତି କଲୁଷ ଗଲା
ବାସନା ଫୁଟିଲା ବନ୍ଧିଆ ମଲା ।

ବଳରାମ ମଧ୍ୟ ନିଜେ ତରି ଜଗତକୁ ତାରିବାକୁ ଚାହିଁଥିଲେ । ସେ ଷଡ଼ଚକ୍ର ସାଧନା କରୁଥିଲେହେଁ, ଯୋଗୀ ନଥିଲେ । ସେ ଥିଲେ ଗୃହସ୍ଥ । ଘରେ ରହି ସାଧନା କରିବା ଥିଲା ତାଙ୍କର କାମ୍ୟ ।

କବି ନିଜକୁ 'ମୁଁ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବେଟା' କହି ଭଗବାନଙ୍କ ସହ ବିଭିନ୍ନ ଭାବେ ଆତ୍ମୀୟତା ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରି, ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ପରି ଭଗବାନଙ୍କ ସହ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରି ତାଙ୍କ ଅଲୌକିକତାର ଯେଉଁ ବୀଜବପନ କରିଥିଲେ, ତାହା ବିଭିନ୍ନ ଭାବେ ବିକଶିତ ଓ ପଲ୍ଲବିତ ହୋଇ ବହୁ ଗ୍ରନ୍ଥର ସୃଷ୍ଟି ପାଇଁ ସହାୟକ ହେଲା । କବିଙ୍କ ଅଲୌକିକତା ପ୍ରଚାର କରୁଥିବା ବିଭିନ୍ନ ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ ।

୧-କବିଙ୍କ ଭଣିତା ଥିବା ଗ୍ରନ୍ଥ
୨-କବିଙ୍କ ଜୀବନୀମୂଳକ ଗ୍ରନ୍ଥ

ପ୍ରଥମ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥସବୁର ଗଣନା କରାଯାଇପାରେ:-

(୧) ଗୀତାବକାଶ
(୨) ଦୀପ୍ତିସାର ଗୀତା
(୩) ପଣସ ଚୋରି
(୪) ବଟ ଅବକାଶ
(୫) ବେଦାନ୍ତ ସାର ଗୁପ୍ତଗୀତା
(୬) ବ୍ରହ୍ମ ଗୀତା (ଗଦ୍ୟ)
(୭) ବ୍ରହ୍ମ କୁଣ୍ଡଳୀ
(୮) ଭାବସମୁଦ୍ର

ଦ୍ୱିତୀୟ ବିଭାଗର ଗ୍ରନ୍ଥସବୁ ହେଲା :-
(୧) ଅମରକୋଷ ଗୀତା (ଦୈବଜ୍ଞ ବଳରାମ)
(୨) ଚଉରାଶୀ ଆଜ୍ଞା (ସୁଦର୍ଶନ ଦାସ)
(୩) ଚୈତନ୍ୟ ଭାଗବତ (ଈଶ୍ୱର ଦାସ)
(୪) ଦାର୍ଢ୍ୟତା ଭକ୍ତି (ରାମ ଦାସ)
(୫) ଭକ୍ତ ମାଳିକା (ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ)

ଏହିସବୁ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଉପାଖ୍ୟାନ କବିଙ୍କ ଜୀବନର କୌଣସି ସତ୍ୟ ଘଟଣା ଉପରେ ଆଧାରିତ ନୁହେଁ । ଭାରତର ପ୍ରାୟ ସବୁ ଭକ୍ତଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଏହିପରି ଗଳ୍ପସବୁ ସୃଷ୍ଟିହୋଇ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଥାଏ । ଭକ୍ତଙ୍କ ଜୀବନରେ ହୁଏତ ଏପରି ଘଟଣା ଘଟି ନଥାଇପାରେ; କିନ୍ତୁ ଘଟିବା ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଭକ୍ତମାନେ ଅଲୌକିକ ପ୍ରତିଭାର ଅଧିକାରୀ । ଭଗବାନଙ୍କ ପରି ସେମାନେ ଇଚ୍ଛା କଲେ ବହୁ ଅସମ୍ଭବ କଥା ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ଭକ୍ତର ସ୍ପର୍ଶରେ ମୃତ ବ୍ୟକ୍ତି ଜୀବନ ପାଏ, କୁଷ୍ଠରୋଗୀ ରୋଗମୁକ୍ତ ହୁଏ ଏବଂ ଭକ୍ତ ଇଚ୍ଛା କଲେ ଆମ୍ବଟାକୁଆ ଓ ପଣସ ମଞ୍ଜିରୁ ସମସ୍ତଙ୍କ ଆଖି ଆଗରେ ଗଛ ଫଳ ଫଳେ, ଫଳି ପାଚେ ଓ ଉପସ୍ଥିତ ଥିବା ଲୋକେ ସେହି ଫଳ ଭକ୍ଷଣ କରି ଚମତ୍କୃତ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଭକ୍ତର ମହିମା ଗାନ କରନ୍ତି । ଏସବୁ ଗଳ୍ପ ଏତେ ଜୀବନ୍ତ ଭାବେ ପ୍ରକାଶିତ

ଯେ ଏସବୁକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଲୋକଙ୍କର ସାଧାରଣ ବିଶ୍ୱାସ ଯେ ସାଧକ ସିଦ୍ଧି-ଲାଭ କଲାପରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଅଲୌକିକତା ପ୍ରକାଶ ପାଏ । ସେତେବେଳେ ସାଧକ ନିକଟରେ ରାଜା, ମହାରାଜାମାନଙ୍କର ବୀରତ୍ୱ' ଦିଗ୍‌ବିଜୟୀ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ଦର୍ପ ଚୂର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ । ସେମାନେ ଭକ୍ତି ଓ ସାଧକ ନିକଟରେ ଶରଣ ପଶି ସେମାନଙ୍କର ଜୀବନକୁ ସାର୍ଥକ କରନ୍ତି । ମଧ୍ୟକାଳରେ ଭକ୍ତମାନଙ୍କର ମହିମା ଏପରି ବୃଦ୍ଧି ପାଇଥିଲା ଯେ ରାଜାମାନେ ନିଜର ସୁରକ୍ଷା ପାଇଁ ରାଜନବର ନିକଟରେ ସନ୍ଥମାନଙ୍କ ପାଇଁ ମଠସବୁ ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ। ଏହିସବୁ ଚରିତ ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ଅନୁଶୀଳନ କଲେ ଏଥିରେ ଦୁଇଟି ବିଶିଷ୍ଟ ପ୍ରବୃତ୍ତି ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । (୧) ପାଷାଣ୍ଡ ଦଳନ (୨) ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ଦୁଃଖ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାର ନିରାକରଣ ଅର୍ଥାତ୍ ପତିତ ଉଦ୍ଧାରଣ ।

ବଳରାମଙ୍କ ଭଣିତା ଥିବା ଗ୍ରନ୍ଥ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଲେଖକଙ୍କ ରଚିତ ଜୀବନ-ଚରିତରୁ ପ୍ରାୟ ଏହିସବୁ ପ୍ରବୃତ୍ତି ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଭକ୍ତ ବଳରାମଙ୍କ ଅଲୌକିକ ମହିମା, ଭକ୍ତର ଭଗବାନଙ୍କୁ ବଶ କରିବାର କ୍ଷମତା, ଗୁଣ୍ଡିଚାଯାତ୍ରା ପ୍ରତି କବିଙ୍କର ଶ୍ରଦ୍ଧା, ପୁଣି କବିଙ୍କର ରସିକ ମନୋବୃତ୍ତି- ଏହିସବୁ ଉପାଦାନକୁ ନେଇ ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚିତ ହୋଇଥିଲେହେଁ, ଏଥିମଧ୍ୟରେ ଭାବସମୁଦ୍ର ଓ ଦାର୍ଢ୍ୟତା ଭକ୍ତି ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ପ୍ରଥମର କବି ନିଜେ ବଳରାମ ଦାସ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟ ଗ୍ରନ୍ଥର କବି ରାମ ଦାସ । କବିଙ୍କ ଭକ୍ତିମତ୍ତାର ଦୃଢ଼ତା ପ୍ରଦର୍ଶନ କବିଙ୍କ ମହିମା ପ୍ରଚାର ପାଇଁ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଦ୍ୱୟ ରଚିତ ।

କବିଙ୍କ ଜୀବନର ଏହି ଘଟଣାଟି କୌଣସି ଏକ ରଥଯାତ୍ରା ଦିନ ଘଟିଥିବା ଉଭୟ 'ଭାବସମୁଦ୍ର' ଓ ଦାର୍ଢ୍ୟତା ଭକ୍ତି'ରୁ ଜଣାଯାଏ । 'ଦାର୍ଢ୍ୟତା ଭକ୍ତି'ର ଲେଖକ ଏହାର ସୂଚନା ଦେଇ ଲେଖିଛନ୍ତି,

ଅଶେଷ ଜନଙ୍କର ହିତେ
ବିଜୟ ନନ୍ଦିଘୋଷ ରଥେ ।
ଶ୍ରୀ ନନ୍ଦିଘୋଷ ଚଳିବାର
ଆନନ୍ଦ କେ କହୁ ସଂସାର ।
ଅଶେଷ ବାଦ୍ୟନାଦ ଶୁଣି
ଆନନ୍ଦ ହୋଇଲା ଧରଣୀ ।

ପୁରୀର ବଡ଼ଦାଣ୍ଡରେ ରଥଯାତ୍ରାର ଏହି ଅପୂର୍ବ ମହୋତ୍ସବ ଚାଲିଥିବାବେଳେ ଭକ୍ତ ବଳରାମ ଗଣିକା ମନ୍ଦିରରେ ମତ୍ତ ଥିଲେ । ରଥ ଚଳିବାର ଧ୍ୱନି ତାଙ୍କୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ

ବଂଶୀ ଧ୍ୱନି ପରି ବିମୋହିତ କଲା । ସେ ନିଜର ବାସ୍ତବ ସ୍ଥିତିକୁ ଭୁଲିଗଲେ । ଶୁଚି ଓ ଅଶୁଚିର ପ୍ରଶ୍ନ ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ଲୋପ ପାଇଗଲା । ବେଶ୍ୟାର ରୂପ ଓ ମମତା, ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଆକର୍ଷଣ ନିକଟରେ ତୁଚ୍ଛ ହୋଇଗଲା । ସେ ବେଶ୍ୟାର ଆଲିଙ୍ଗନକୁ ତ୍ୟାଗକରି ସେହି ବେଶରେ ନନ୍ଦିଘୋଷ ରଥ ଉପରେ ଆରୋହଣ କଲେ ।

ଉଠିଲା ନନ୍ଦିଘୋଷ ରଥେ
କର ନିବେଶି ଅଛି ମାଥେ ।
କଳାଶ୍ରୀମୁଖକୁ ଅନାଇ
ଅନେକ ମତେ ବାହୁନଇ ।
ସେବକ ଅନାଇଣ ଦେଲେ
କ୍ରୋଧରେ ଦାସଙ୍କୁ ବୋଇଲେ ।

ବଳରାମ ସମସ୍ତଙ୍କର ଚିହ୍ନାଲୋକ । ଜ୍ଞାନୀ ଓ ଭକ୍ତ ଭାବରେ ସେ ସମ୍ମାନିତ । ଅଥଚ ଗଣ୍ଡଦେଶରେ ତାମ୍ବୁଳର ଗାର ଓ ଦେହରେ କୁଙ୍କୁମର ଦାଗ ଲଗାଇ ପୁଣି ଶୁଚି ନ ହୋଇ ସେ ରଥ ଉପରେ ଆରୋହଣ କରିବାକୁ ପଣ୍ଡାମାନେ କ୍ରୋଧାନ୍ୱିତ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ଗାଳିଦେଲେ ଓ ରଥ ଉପରୁ ଗଳାଧକ୍‌କା ଦେଇ ତଳକୁ ଠେଲିଦେଲେ । ସେହି ସମୟର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଇ ରାମ ଦାସ ଲେଖିଛନ୍ତି,

ଗଣ୍ଡେ ତୋ ତାମ୍ବୁଳର ଗାର । କୁଙ୍କୁମେ ଦେହ ଜରଜର ।
ଅତି କଦର୍ଯ୍ୟ ତୋର କାୟେ । ଦିଶୁଛି ଖଣ୍ଡ ଚିତ୍ର ପ୍ରାୟେ ।
ସ୍ନାନ ଶଉଚ ତୋର ନାହିଂ । ଥିଲୁ ତୁ ବେଶ୍ୟାଘରେ ଶୋଇ ।
କିମ୍ପା ତୁ ଚଢ଼ିଲୁ ରଥର । ଭକତ ପଣ ପୋଡୁ ତୋର ।
କେ ତୋତେ ବୋଲେ ଜ୍ଞାନବନ୍ତ । ଦେଖୁ ହୋ ପ୍ରଭୁ ଜଗନ୍ନାଥ ।
ବ୍ରହ୍ମା ଇନ୍ଦ୍ରାଦି ଯା'ର ପାଦେ । ସେବା କରନ୍ତି ଅପ୍ରମାଦେ ।
ତାହାଙ୍କୁ ତୋର ଭୟ ନାହିଁ । ଆସିଛୁ ଶୁଚିବନ୍ତ ନୋହି ।
ଏମନ୍ତ ବୋଲି କୋପ ଭରେ । ସେବକମାନେ ଯେ ଯାହାରେ ।
ଗଳେ ଅନେକ ଧକ୍‌କା ଦେଲେ । ରଥରୁ ପେଲି ପକାଇଲେ ।
ନାନା କୁବାକ୍ୟ ଗାଳି ଦେଇ । କହ ତୋ ବାପ ଆଗେ ଯାଇ ।
ସବୁରି ମୁଖରୁ ନିରାଶ । ପାଇଲା ବଳରାମ ଦାସ ।

ଭକ୍ତ ବଳରାମଙ୍କର ଅଭିମାନର ସୀମା ରହିଲା ନାହିଁ । ସେ କଳାଶ୍ରୀମୁଖକୁ ଅନାଇ ଅତ୍ୟନ୍ତ କରୁଣ ସ୍ୱରରେ ନିଜ ହୃଦୟର ବ୍ୟଥା ଜଣାଇ, ସେ ସ୍ଥାନ ତ୍ୟାଗ କରି ସମୁଦ୍ରକୂଳକୁ ଚାଲିଗଲେ । ଯିବାବେଳେ ଅଭିମାନଭରା କଣ୍ଠରେ ଭଗବାନଙ୍କୁ ନିଜ ଦୁଃଖ ଜଣାଇ କହିଲେ,

ମୁଁ ଯେବେ ତୋହର ସେବକ । ତୁ ଯେବେ ମୋ ପ୍ରାଣନାୟକ
ଅନ୍ୟ ଶରଣ ମୋର ଥିଲେ । ତାହା ବୁଝିବୁ ତୁହି ଭଲେ ।
ଆବର କହୁଅଛି ଯାହା । ଶୁଣ ପୁତନା ପ୍ରାଣଖିଆ ।
କୋଟିଏ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ହୋଇବ । ଗୋଟିଏ ପ୍ରଭୁ ହୋଇଥିବ ।
ତା'ର ସେବକ ହାନି ଲାଭ । ସେ ପ୍ରଭୁ ଯେବେ ନବୁଝିବ ।
ସେ ଲଜ୍ଜା ହେବଟି କାହାର । ତୋ ହୃଦ-ପଦ୍ମରେ ବିଚାର ।
ଅଧିକ କି କହିବି ମୁହିଂ । ତୁମ୍ଭେ ମୋ ଜୀବର ଗୋସାଇଁ ।
ଯେ ଦଣ୍ଡ ଉଚିତ ମୋହର । ବୋଲି ଚଳିଲା କ୍ରୋଧଭର ।

କବିଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ଭରସା ଥିଲେ ନୀଳାଚଳପତି ଜଗନ୍ନାଥ । ତାଙ୍କ ଦୁଃଖ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ବେଳେ ସେ ତାଙ୍କୁ ହିଁ ଡାକି ବିପଦ୍‌ମୁକ୍ତ ହେଉଥିଲେ । ଅଥଚ ତାଙ୍କରି ସମ୍ମୁଖରେ ସେ ପାଇଲେ ଏହି ଦାରୁଣ ଅପମାନ । କବି ସହ୍ୟ କରିନପାରି ଇଚ୍ଛା ବିରୁଦ୍ଧରେ ସମୁଦ୍ରକୂଳର ବାଙ୍କିମୁହାଣସ୍ଥିତ ବାଲିକୁଦରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ବାଲିକୁଦ ହିଁ ଥିଲା କୃଷ୍ଣ ଓ ଗୋପୀଙ୍କ ବିରହ ଓ ମିଳନର ସ୍ଥାନ । ସେଠାରେ ତିନୋଟି ରଥ ବାଲିରେ ତିଆରି କରି ଭଗବାନଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ କଲେ । ସେଠି ହୃଦୟ ହେଲା ଭଗବାନଙ୍କ ଚକାସନ । ଧଇର୍ଯ୍ୟ ହେଲା ସ୍ତମ୍ଭ । ମନ ହେଲା ପାଟଡୋର । ଆନନ୍ଦ ହେଲା ଦାଣ୍ଡ, କଳ୍ପନା ହେଲା ଦଉଡ଼ି, ପ୍ରକୃତି ହେଲେ ବେଠିଆ, ସୁଗୁଣ ହେଲା ସାରଥି, ସୁବୁଦ୍ଧି ହେଲା ରାଜା, ମହତ ଗୁଣ ହେଲା ଘଣ୍ଟା, ଆତ୍ମାର ଶବ୍ଦ ହେଲା ଶଙ୍ଖ ଧ୍ୱନି, ଜାଗ୍ରତ ଭାବ ହେଲା ପରୀକ୍ଷା, ପଞ୍ଚପ୍ରାଣ ହେଲେ ବିପ୍ରଗଣ, ସୁବୁଦ୍ଧି ହେଲା ପଣ୍ଡା । କଳ୍ପନାମାର୍ଗରେ ପୂଜା ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ଏହି ଦିବ୍ୟରଥରେ ଭୟ, କ୍ରୋଧ, ତାମସ, କୁଟିଳତା, କପଟତା, ହୀନତା, କୁମତି, ମିଥ୍ୟା, ଲୋଭ, ମଦ, ମତ୍ସର, ଦାୟିକତା ତଥା ନାସ୍ତିକତାର ସ୍ଥାନ ନଥିଲା । ଏହି ରଥକୁ ତିଆରି କରି କବି ତାଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନଚକ୍ଷୁରେ ନିରୀକ୍ଷଣ କଲେ,

କେବଳ ଅଭିମାନ ଧରି । ଚାହିଂ ଯେ ଅଛି ବକ୍ରକରି ।
ହୃଦେ ଆନନ୍ଦ ମୁଖେ ଦୁଃଖ । ତାହା ଜାଣିଲେ ପଦ୍ମମୁଖ ।

ଜଗନ୍ନାଥ ଆସି ଏହି ଦିବ୍ୟରଥରେ ବିଜେ କଲେ । ବଡ଼ଦାଣ୍ଡରେ ରଥ ଅଚଳ ହୋଇଗଲା । ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ସମସ୍ତ ଲୋକ ଏକଜୁଟ ହୋଇ ରଥକୁ ଟାଣିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ନିଜେ ଗଜପତି ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ଆସି ରଥ ଟାଣିଲେ । ମତ୍ତହସ୍ତୀ ସବୁଙ୍କୁ ନିୟୋଜିତ କରାଗଲା । କୌଣସିମତେ ରଥ ନ ଚଳିବାରୁ ରାଜା କୁଶାସନ କରି ଭଗବାନଙ୍କ ନିକଟରେ ଶରଣ ଗଲେ । ଭଗବାନଙ୍କର ଦୟା ହେଲା, ସେ ରାଜାଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କହିଲେ,

ଏବେ ମୁଁ କହୁଅଛି ତୋତେ । ହେ ରାଜା ଶୁଣ ଶୁଦ୍ଧ ଚିତେ·
ମୋର ଭକତ ଯେଉଁ ଜନ । ମୋହର ନାମ କରେ ଗାନ
ସେ କେବେ ଅଶୁଚି ନୁହଇ । ସର୍ବଦା ଶୁଚିମନ୍ତ ଦେହୀ ।

ଭକ୍ତର ଜୟ ହେଲା । ଅପରାଧୀମାନେ ଦଣ୍ଡିତ ହେଲେ । ରାଜାଙ୍କ ଅନୁରୋଧକ୍ରମେ ବଳରାମ ରଥରେ ଆସି ବସିବାରୁ ରଥ ଚାଲିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । ବଳରାମ ଦାସ ଆନନ୍ଦରେ ଭଗବାନଙ୍କୁ ସ୍ତୁତି କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

ବୋଇଲେ ନମୋ ମହାବାହୁ । ଭକତ ବତ୍ସଳ ବୋଲାଉ ।
ନାମ କରୁଣା ମହାମେରୁ । କିଷ୍ପେ ତେ ଦୁବ କରୁ ଦାରୁ ।
ଏବେ ମୁଁ କହୁଅଛି ତୋତେ । ହୋ ପ୍ରଭୁ ବିଜେ କର ରଥେ ।
ତୁରିତେ ରଥ ଚଳିଯାଉ । ପ୍ରଭୁ ମହିମା ରହିଥାଉ ।

ରାମ ଦାସଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଉପାଖ୍ୟାନରେ ସତ୍ୟତା ନଥାଇପାରେ; କିନ୍ତୁ ଭକ୍ତି ସାହିତ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଂକ୍ତି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉପାଦେୟ । ଭଗବାନ ସବୁବେଳେ ଭକ୍ତର ଅଧୀନ । ଭକ୍ତର କରୁଣ ନିବେଦନ ନିକଟରେ ସବୁପ୍ରକାର ପୂଜା, ଅର୍ଚ୍ଚନା ତୁଚ୍ଛ । ଭକ୍ତି ଧର୍ମର ଏହାହିଁ ମୁଖ୍ୟ ତତ୍ତ୍ୱ ।

ବଳରାମଙ୍କ ଭଣିତା ଥିବା 'ଭାବସମୁଦ୍ର'ରେ ଏହି ଉପାଖ୍ୟାନ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥିଲେହେଁ, ଏଥିରେ ଘଟଣା ଅପେକ୍ଷା ଭାବ-ଭକ୍ତି ଉପରେ ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇଛି । ଭକ୍ତିଯୋଗର କାକୁତି, ମିନତି, ଆତ୍ମନିବେଦନ, ଆତ୍ମସମର୍ପଣ, ଭଗବାନଙ୍କ ମହିମା ଗାନ, ନାମକୀର୍ତ୍ତନ, ସ୍ତୁତି, ଭଗବାନଙ୍କ ସହ ଆତ୍ମୀୟତା ଓ ଅଭିମାନ ପ୍ରଭୃତି ବହୁ ରୂପରେ ସେ ଭଗବାନଙ୍କଠାରେ ନିଜର ଅଭିମାନ ଜଣାଇଛନ୍ତି । ଏଥିରେ ପ୍ରେମଭକ୍ତି ବିଭିନ୍ନ ଧାରାରେ ପ୍ରବାହିତ । ପ୍ରେମଭକ୍ତି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହା ଏକ ସୁନ୍ଦର ଗ୍ରନ୍ଥ । ପଞ୍ଚସଖାମାନେ

ସାଧନାର ଯେଉଁ ମାର୍ଗ ଅବଲମ୍ବନ କରିଥିଲେ, ଧର୍ମ ସମ୍ପର୍କରେ ସେମାନେ ଯେଉଁ ଭାବେ ଚିନ୍ତା କରୁଥିଲେ, ସେ ସବୁର ବହୁ ନିଦର୍ଶନ 'ଭାବସମୁଦ୍ର'ରୁ ମିଳେ । ବଳରାମଙ୍କ ଜୀବନ-ଦର୍ଶନ ଜାଣିବା ପାଇଁ ଏହା ଏକ ଉପାଦେୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ।

ବଳରାମ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଆଉ କୌଣସି ଦେବତାଙ୍କୁ ପୂଜା କରୁନଥିଲେ । ବ୍ରତ, ଉପାସନାର ମଧ୍ୟ ସେ ବିରୋଧୀ ଥିଲେ । ମାଳା, ତିଳକ ଧାରଣ କରି ବୈଷ୍ଣବ ରୂପରେ ସଂସାର-ଭ୍ରମଣ ପାଇଁ ସେ ଚାହିଁନଥିଲେ । ଏହି ଭାବନାକୁ ପ୍ରକାଶ କରି 'ଭାବସମୁଦ୍ର'ରେ ଲେଖାଯାଇଛି,

ନ କଲି ବ୍ରତ ମୁଁ ନ କଲି ତପ
ନ ସେବିଲି ଆଉ ଦେବତା ରୂପ ।
ନାଥ ମୁଁ ତୋହ ବିନୁ ଆନେ ନାହିଂ
କାହାକୁ ବେଦନା କହିବି ଯାଇ ।

ସାଧାରଣତଃ ସାଧକମାନେ ମୁକ୍ତି କାମନା କରି ବିଭିନ୍ନ ମାର୍ଗରେ ଭଗବାନଙ୍କ ଅର୍ଚ୍ଚନା କରିଥାନ୍ତି । ବଳରାମ 'ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ'ରେ ଏ ସମ୍ପର୍କରେ କହିବାକୁ ଯାଇ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ଯେ, ସେ ଚାହିଁଲେ ବୈକୁଣ୍ଠକୁ ଯାଇପାରିବେ; କିନ୍ତୁ ସେ ତା' ନ ଚାହିଁ ଚାହିଁଛନ୍ତି, ଭଗବାନଙ୍କ ସାନ୍ନିଧ । 'ଭାବସମୁଦ୍ର'ରେ ମଧ୍ୟ ଅଛି-

ଭକ୍ତି ଦେଲେ ମୁକ୍ତି ମାଗଇ ନାହିଁ
ବଳରାମ ଦାସ ଭକ୍ତି ସାଧଇ ।

ବଳରାମ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଅବତାରୀ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ରାମଙ୍କୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ 'ସପ୍ତମ ଅବତାର' ବୋଲି କହୁଥିଲେ । ଅନ୍ୟ ଅବତାରସବୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କଠାରୁ ଜନ୍ମ । ପୁଣି ପ୍ରତି ଅବତାରରେ ବଳରାମ ହିଁ ତାଙ୍କର ଦାସ ।

ବୌଦ୍ଧ କଳଙ୍କି ନାନା ରୂପେ ହେଉ
ବଳରାମକୁ ପାଦରେ ଖଟାଉ ।

ବଳରାମ ଭଗବାନଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅବତାରରେ ତାଙ୍କ ସହ ରହି, ତାଙ୍କ ଲୀଳା

ଦର୍ଶନର ସୌଭାଗ୍ୟ ଲାଭ କରିଥିଲେ ।

ତୋତେ କି ବୋଲିବି ମୋର କରମ
ତୋ ବୋଲେ କିମ୍ପା ହେଉଛି ନରମ ।
ନାଥ ତୁ କେତେ ମତେ ବୁଝାଇଲୁ
ଘେନିଣ ଅବତାର ଭିଆଇଲୁ ।

ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଭଗବାନଙ୍କ ନାମ କୀର୍ତ୍ତନକୁ ସବୁପ୍ରକାର ସାଧନା ମାର୍ଗଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଭାବେ ବିଚାର କରାଯାଉଥିଲା । ଭଗବାନଙ୍କ ଗୋଟିଏ ନାମ ଥରେ ଜପ ବା ସ୍ମରଣ କଲେ କୋଟି କୋଟି ପାପ କ୍ଷଣକେ ନାଶ ହୋଇଯାଏ । ଏହାର ସୂଚନା ମିଳେ ବହୁ ବୈଷ୍ଣବ ଗ୍ରନ୍ଥରେ । 'ଭାବସମୁଦ୍ର'ରେ ରହିଛି,

କୋଟିଏ ତୀର୍ଥରେ କୋଟିଏ ଧନ,
କୋଟିଏ ଭୂମି ଦେବା ମହାଦାନ ।
ନାଥ ତୋ ଗୋଟିଏ ନାମ ଜପିବା,
କୋଟିଏ ବେଳ କାଶୀରେ ଝାସିବା ।

ଭଗବାନ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସେବକ ଥିଲେ ଓ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ନାମ ଜପ କରୁଥିଲେ ବି ତାରକ ବ୍ରହ୍ମନାମ ଅର୍ଥାତ୍ ରାମନାମକୁ ଅତ୍ୟଧିକ ଶ୍ରଦ୍ଧା କରୁଥିଲେ । ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ସେ ସେଥିପାଇଁ ରାମନାମର ମହିମା ଗାନ କରିଛନ୍ତି । 'ଭାବ ସମୁଦ୍ର'ରେ ବି ଅଛି,

ତାରକା ନାମଟି ଗୋବିନ୍ଦ ନାମ
ବଳରାମ ଦାସ ଭାବେ ଶ୍ରୀରାମ ।

ବଳରାମଙ୍କ ମତରେ ଜଗନ୍ନାଥ ଧାମ ସବୁଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ । ପଞ୍ଚସଖାମାନେ ଏହି କଥାରେ ବିଶ୍ୱାସ ରଖିଥିଲେ । ଦିବାକାର ଦାସ 'ଜଗନ୍ନାଥ ଚରିତାମୃତ' ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଓ ବଳରାମ 'ବେଦାନ୍ତସାର ଗୁପ୍ତଗୀତା'ରେ ଓ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ'ରେ ଜଗନ୍ନାଥ ଧାମର ସାର୍ବଭୌମତ୍ୱ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । 'ଭାବସମୁଦ୍ର'ରେ ଏହି ଭାବଧାରା ନିମ୍ନୋକ୍ତ ପଂକ୍ତିରେ ପ୍ରକାଶିତ–

ଅପାର କାଳର ବୁଢ଼ାଦିଅଁ ଗୋଟି
ସବୁ ଦେବଦେବୀ ତୋ ବେଟା ବେଟୀ ।
ନାଥ ତୁ ଅନେକ କାଳ ପୁରୁଣା
ତୋତେ ନ ଜାଣିଣ ହୁଅନ୍ତି ବଣା ।

କବି ବଳରାମଙ୍କ ଜୀବନ ସମ୍ପର୍କରେ ଏଥିରୁ କେତେକ ସୂଚନା ମିଳେ । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ଅନୁଯାୟୀ କବି ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ଭଗବାନଙ୍କ ଅସୀମ କରୁଣା ଲାଭ କରି ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ସୁଖରେ ରହୁଥିଲେ । ଭଗବାନଙ୍କ ମାୟାମୋହରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇ ସେ ଆଉ କାହାରିକୁ ଭ୍ରୁକ୍ଷେପ କରୁନଥିଲେ । ଆଜି ସେ କିନ୍ତୁ ଅପମାନିତ ସାମାନ୍ୟ ରାଜା ଦ୍ୱାରା । ଏଥିପାଇଁ କବି ଦାୟୀ କରିଛନ୍ତି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ।

ବାଳୁତ କାଳହୁଂ ଲଗାଉ ମୋହ
ଏବେ କିମ୍ପା ଆଉ ନୋହିବ କୋହ ।
ନାଥ ତୁ ଦୟାରେ ମାୟା ଲଗାଉ
ଏବେ କିସ ପାଇଁ ମୋହ କରାଉ ।
x x x
ଯେତେବେଳେ ଦଶ ବରଷୁଂ ସାନ
ମନରେ କିମ୍ପା ନ ପାଇଲୁ ଆନ ।
ନାଥ ତୁ ଏତେହେଂ କି କି ବିଚାରୁ
ନିଶାପ ହୋଇଲେ ନ ପୁଣ ହାରୁ ।

'ଦାର୍ଢ୍ୟତା ଭକ୍ତି' ଓ 'ଭାବସମୁଦ୍ର'ରେ ପ୍ରାୟ ଏକା ଉପାଖ୍ୟାନ ବିଭିନ୍ନ ଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥିଲେହେଁ ଏଥିରେ ତଥ୍ୟଗତ ପାର୍ଥକ୍ୟ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । 'ଦାର୍ଢ୍ୟତା ଭକ୍ତି' ଅନୁଯାୟୀ ବଳରାମଙ୍କୁ ଅପମାନିତ କରିଥିବାରୁ ସେବକମାନେ ଦଣ୍ଡିତ ହୋଇଥିଲେ ।

ସେବକମାନଙ୍କୁ ରାଇଣ । ଦାସ ଦୋରେହା ଯେତେ ଜନ ।
ବନ୍ଧାଇ ଯୋଡ଼ି ଯୋଡ଼ି କରି । ଗଳେ କୁଠାରଛନ୍ତି ଧରି ।।
ଦନ୍ତେ ତିରଣ ଧରାଇଲେ । ପଛ ହାବୁକା ତାଙ୍କୁ ଦେଲେ ।

ଅଥଚ 'ଭାବସମୁଦ୍ର'ରେ ନିଜେ ରାଜା ଏହି ଦଣ୍ଡରେ ଦଣ୍ଡିତ ହୋଇଥିଲେ ।

ଗଳଥା ମାରି ଆଣନ୍ତି ରାଜାଙ୍କୁ
ଦୁଇ ହାତ ବନ୍ଧା ପଛ ଆଡ଼କୁ ।
ପହଣ୍ଡକେ ସେ ପଡ଼ଇ ଭୂମିର
ବୁକୁ ଥୋଡ଼ି ଯେ ବାଲି ଜରଜର ।
ଦନ୍ତେ ତିରଣ ଗଳାରେ କୁଠାର
ଦେଖି ବଳି ଚିନ୍ତଇ ଚକ୍ରଧର ।

'ଦାର୍ଢ୍ୟତା ଭକ୍ତି'ରେ ରାଜାଙ୍କ ନାମ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ଥିବାବେଳେ 'ଭାବସମୁଦ୍ର'ରେ କୌଣସି ନା ନାହିଁ । ତେବେ ବଳରାମଙ୍କ ସମକାଳୀନ ଭାବେ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ । ରଥଯାତ୍ରାବେଳେ ସେ ଗଜପତି ନୁହନ୍ତି । ଛାର ଚଣ୍ଡାଳ ପରି ସେ ଛେରାପହଁରା କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି । କୃଷ୍ଣ ଦାସ କବିରାଜ କୃତ 'ଚୈତନ୍ୟ ଚରିତାମୃତ' ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ବଡ଼ଦାଣ୍ଡରେ ଠିଆହୋଇ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ରଥଯାତ୍ରା ଦେଖୁଥିବାବେଳେ ଶ୍ରୀନିବାସ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ଏହିଭାବେ ଅପମାନିତ କରିଥିଲେ । ଗଜପତି ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କୁ ଅପମାନିତ କରିବାହିଁ ଥିଲା ସତେଯେପରି ସେ ଯୁଗର ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କ ମହାନ୍ ଧର୍ମ । ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କୁ ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ପଚାରି ଲାଭ ନାହିଁ । ସେମାନେ ତ ଏହାକୁ ନିଶ୍ଚିତଭାବେ ସତ୍ୟ କଥା କହିବେ । ପ୍ରମାଣ ବି କରିବାକୁ ପଛାଇବେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସାଧାରଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହା ଅସମ୍ଭବ ମନେହୁଏ । ହେଲା ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ଗଳଥା ଖାଇଲେ; କିନ୍ତୁ କିଏ ଦେଲା ? ତାଙ୍କରି ସେବକମାନେ ତାଙ୍କୁ ଏପରି ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଦେଇଥିବେ କି ? ପୁଣି ସବୁଠାରୁ ମଜା କଥା ହେଉଛି, ଏ ସବୁ ଘଟଣା ଘଟୁଥିବାବେଳେ ରାଣୀ, ଜେମା, ଯାତ୍ରାକାରୀ ଓ ଚତୁରଙ୍ଗ ସେନା ଦର୍ଶକ ଭାବେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ ଓ ସମସ୍ତଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ରାଜାଙ୍କୁ ଏହିପରି ଅପମାନିତ କରି ବଡ଼ଦାଣ୍ଡକୁ ଅଣାଯାଇଥିଲା ।

ବଳରାମଙ୍କ ଅଲୌକିକତା ପ୍ରଚାର କରୁଥିବା ଅନ୍ୟ ଏକ ଗ୍ରନ୍ଥ ହେଉଛି, ବଟ ଅବକାଶ । ଏଥିରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସହ କବି ଲଙ୍କା ଯାଇ ବିଭୀଷଣର ଅଭ୍ୟର୍ଥନା ଗ୍ରହଣ କରି ନୀଳାଚଳକୁ ଫେରିଆସିଛନ୍ତି । ଏସବୁ ଘଟଣା ଗୁପ୍ତରେ ହୋଇଥିଲେହେଁ କବିଙ୍କ ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟକୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସୁନାଝରିଟି ଭୁଲ୍‌କ୍ରମେ କବିଙ୍କ ପାଖରେ ରହିଯାଇଛି । ପରଦିନ ପଣ୍ଡାମାନେ ସୁନାଝରିକୁ ନଦେଖି ଏହାର ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିଛନ୍ତି । ଶେଷରେ ଏହା ବଳରାମଙ୍କ ପାଖରୁ ମିଳିଛି । ପଣ୍ଡାମାନେ କାଳ ବିଳମ୍ବ ନକରି ବଳରାମଙ୍କୁ ଚୋରର ଅପବାଦ ଦେଇ

ରାଜାଙ୍କ ନିକଟରେ ଫେରାଦ ହୋଇଛନ୍ତି । ବଳରାମଙ୍କର ପରୀକ୍ଷା ପୁଣି ଆରମ୍ଭ ହୋଇଛି । ସବୁଥର ପରି ଏଥର ମଧ୍ୟ ଜଗନ୍ନାଥ କବିଙ୍କୁ ବିପଦରୁ ରକ୍ଷାକରି ତାଙ୍କ ଆର୍ତ୍ତତ୍ରାଣ ନାମକୁ ସାର୍ଥକ କରିଛନ୍ତି ।

ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଅନ୍ୟ ଏକ ତତ୍ତ୍ୱ ହେଲା ଲକ୍ଷ୍ମୀ ତଥା ତାଙ୍କ କ୍ଷେତ୍ର ପୁରୁଷୋତ୍ତମର ସାର୍ବଭୌମତ୍ୱ ପ୍ରଚାର । ଜଗନ୍ନାଥ ଯେପରି ସବୁ ଦେବତାଙ୍କର ଜନକ, ଲକ୍ଷ୍ମୀ ସେହିପରି ସବୁ ଦେବୀଙ୍କର ମାତା । ସେଥିପାଇଁ ଓଡ଼ିଶାର ସବୁଦେବୀ ଉପହାର ସାମଗ୍ରୀମାନ ଆଣି ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ଭେଟି ଦେଇ ଦର୍ଶନ କରିଛନ୍ତି । ଡକ୍ଟର ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ଦେବୀମାନଙ୍କର ଏହି ମିଳନ ପର୍ବକୁ ଶାକ୍ତ ଧର୍ମର ପ୍ରଭାବ କହୁଥିଲେହେଁ, ଏଥିରୁ କବିଙ୍କ ଜୀବନ ଦର୍ଶନ ତଥା ଭକ୍ତିମତ୍ତାର ପରିଚୟ ମିଳେ । ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ପ୍ରତି କବିଙ୍କର ବିଶେଷ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଥିବା 'ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ' ତଥା 'ଲକ୍ଷ୍ମୀ ପୁରାଣ'ରୁ ମିଳିଥାଏ । ତାଙ୍କ ରାମାୟଣର ସୀତା ହେଉଛନ୍ତି, ସ୍ୱୟଂ ଲକ୍ଷ୍ମୀ । ସୀତାଙ୍କ କନକପ୍ରତିମା ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରର ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ପରି ପୂଜିତା । କେବଳ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ନୁହନ୍ତି, ପାର୍ବତୀଙ୍କ ବନ୍ଦନା ମଧ୍ୟ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣର ଏକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ । ସୁଭଦ୍ରା ଏକ ପକ୍ଷରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଓ ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଦୁର୍ଗା । ରାମ ବନବାସ ଗଲାବେଳେ ଯେଉଁ ତିନୋଟି ଦେବତାଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରିଥିଲେ, ସେମାନେ ହେଲେ, ବିଷ୍ଣୁ, ଶିବ ଓ ଦୁର୍ଗା । ଏ ସବୁରୁ ଏ କଥା ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ କବି ସଂକୀର୍ଣ୍ଣମନା ବୈଷ୍ଣବଙ୍କ ପରି କେବଳ ବିଷ୍ଣୁପୂଜକ ନଥିଲେ । ସବୁ ଦେବଦେବୀଙ୍କୁ ଆଦର କରିବା ତାଙ୍କର ଧର୍ମ ଥିଲା । ତେବେ ବି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଗୌରବର ଅଧିକାରୀ ସେମାନେ ନଥିଲେ । 'ଭାବସମୁଦ୍ର' ପରି ଜଗନ୍ନାଥ କ୍ଷେତ୍ରର ସାର୍ବଭୌମତ୍ୱ ପ୍ରଚାର କରିବାର ଏହା ଥିଲା ଆଉ ଏକ କୌଶଳ । 'ବଟ ଅବକାଶ'ର କଥାବସ୍ତୁକୁ କବି 'ଭାବସମୁଦ୍ର'ରେ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ।

ଗରୁଡ଼ ପିଠିରେ ବିଜେ ଲଙ୍କାକୁ
ସଙ୍ଗେ ଥାଇ ଗର୍ବ କଲି ମନକୁ ।
ନାଥ ମୁଂ ଖସିପଡ଼ିଲି ସିନ୍ଧୁର
ହରି ଯେ ଆସ ବୋଇଲି ସଧୀର ।

'ବଟ ଅବକାଶ'ରେ ଏହି କଥାକୁ ବିସ୍ତୃତ ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି ।

ବିଭୀଷଣ ବଚନ ପ୍ରଭୁ ମନରେ ସୁମରି
ଗରୁଡ଼ ପିଠିରେ ପ୍ରଭୁ ସଧୀରେ ବିଜେ କରି

ମୋତେ ଆଜ୍ଞା ଦେଲେ ହୋ ଦେଖିବୁ ଆଜି ଲଙ୍କା
ଥିବୁଟି କି ଗହଣରେ ମନରେ ନ ରଖିବୁ ଶଙ୍କା
ମୁହିଂ ଯାଉ ଯାଉ ବାଟରେ ବିଚାରିଲି ଚିତ୍ତେ
ମୋହୋସରି ଭାଗ୍ୟବନ୍ତ ନାହିଁ ନା ଜଗତେ
ମନେ ବିଚାରିଲି ମୋହୋ ସମ ସରି ନାହିଁ କେହି
ମୁହିଂ ଲଙ୍କାକୁ ଯାଉଛି ମାନବ ଦେହ ବହି ।
ଗରବ ନ ସହନ୍ତି ପ୍ରଭୁ ପଡ଼ିଲି ତଳେ ଯାଇ
ଡାକିଲି ରଖ ରଖ ମୋତେ ଜଗନ୍ନାଥ ଗୋସାଇଁ
ହସି ଆଜ୍ଞା ଦେଲେ ଆସ ଆସ ବୋଲି
ଶରଣ ସମ୍ଭାଳି ଲଙ୍କାପୁରକୁ ମୁହିଂ ଗଲି ।

ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସହ ଲଙ୍କାଯାତ୍ରା କରିବା ପରି କବି ଦିନେ ତାଙ୍କ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ସହ ପଣସ ଚୋରୀ କରିବାକୁ ଯାଇଥିଲେ । କୃଷ୍ଣ ଅବତାରରେ 'ଲବଣୀ ଚୋରୀ' କରି ଖାଇବାର ଅଭ୍ୟାସ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ହୁଏତ ମନେପଡ଼ିଲା । ସେ ସାଙ୍ଗରେ ନେଲେ ବଳରାମଙ୍କୁ । ପଣସ ତ ଖିଆହେଲା । କିନ୍ତୁ ସେତିକିବେଳେ ଭକ୍ତକବିଙ୍କ ମନରେ ଗର୍ବ ଭାବ ଉଦୟ ହେବାରୁ ତା'ର ଗଞ୍ଜନ ବି ହେଲା । ସବୁଥର ପରି ଏଥର ମଧ୍ୟ କବି ଚୋର ଅପବାଦ ପାଇ ରାଜାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବନ୍ଧା ହେଲେ ଏବଂ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସ୍ୱପ୍ନାଦେଶରେ ମୁକ୍ତିଲାଭ କଲେ । ଭକ୍ତର ବିଜୟ ହେଲା । ଏସବୁ ଉପାଖ୍ୟାନ ଗର୍ବଗଞ୍ଜନ ଓ ଭକ୍ତ ଉଦ୍ଧାରଣ ଭାବନାକୁ ମନରେ ରଖି ଲେଖାଯାଇଛି । ଘଟଣାର ସତ୍ୟତା ଅପେକ୍ଷା ଭକ୍ତି ତତ୍ତ୍ୱର ଗୁରୁତ୍ୱ ଏଥିରେ ବେଶୀ ।

ଅସମ୍ଭବକୁ ସମ୍ଭବ କରିପାରୁଥିବା ବିଶ୍ୱାସରୁ 'ବେଦାନ୍ତସାର ଗୁପ୍ତଗୀତା'ରେ ଜଡ଼ ହରିଦାସ, "ବ୍ରହ୍ମଗୀତା'ରେ ପାଷାଣ୍ଡ ଓ 'ଗୀତାବକାଶ'ରେ ବାଉରୀ ଜାତିର ଜନୈକ ବ୍ୟକ୍ତି କବିଙ୍କ କାଉଁରୀ ସ୍ପର୍ଶରେ ଅସମ୍ଭବକୁ ସମ୍ଭବ କରିଛନ୍ତି । ଜଡ଼ ହରିଦାସ ବେଦାନ୍ତର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରି ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ଚମତ୍କୃତ କରିଛି । ପାଷାଣ୍ଡ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନର ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିଛି ଓ ବାଉରୀ କରିଛି ସଂସ୍କୃତ ଗୀତାର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ । ଏସବୁ ଘଟଣାରେ ବିଶେଷ ପାର୍ଥକ୍ୟ ନାହିଁ । ପତିତ ଉଦ୍ଧାରଣ କରି ଭକ୍ତକବି ସାର୍ଥକ ହୋଇଛନ୍ତି । ଭାରତର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସନ୍ଥ, ସାଧୁ, ସାଧକ ଓ ଭକ୍ତଙ୍କ ଜୀବନ ଚରିତର ଲେଖକମାନେ ଏପରି ବହୁ ଘଟଣାର ଉଦ୍ଭାବନ କରିଛନ୍ତି । ବଳରାମଙ୍କ ପରି ମହାରାଷ୍ଟ୍ରର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସନ୍ଥ ଜ୍ଞାନେଶ୍ୱର ମଇଁଷି ମୁଣ୍ଡରେ ହାତ

ଦେଇ ଗୀତାର୍ଥ କରାଇଥିଲେ ବୋଲି ଲୋକମୁଖରେ ପ୍ରଚାରିତ। ମତ୍ତହସ୍ତୀ ଦମନ କଥା ଏକାଧିକ ଭକ୍ତଙ୍କ ଚରିତରୁ ମିଳିଥାଏ।

ଭକ୍ତଙ୍କ କଷଣ ବେଳେ ଭଗବାନ ବିଭିନ୍ନ ଉପାୟରେ ଭକ୍ତକୁ ରକ୍ଷା କରିଥାନ୍ତି। କେତେବେଳେ ସ୍ୱପ୍ନାଦେଶ ଦେଇ ତ ପୁଣି କେତେବେଳେ ନିଜେ ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇ। 'ବ୍ରହ୍ମଗୀତା'ରେ ନିଜେ ଭଗବାନ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇ କବିଙ୍କୁ ବିପଦରୁ ରକ୍ଷା କରିଥିଲେ। 'ବ୍ରହ୍ମଗୀତା'ରୁ ଏହାର ସୂଚନା ମିଳେ। "ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ଦେବ ବଳରାମ ଦାସ କଟାଳ କଲେ। ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଉପହାସ କଲେ, ଏ ଆମ୍ଭ ବାନା। ପାଷାଣ୍ଡମାନଙ୍କୁ ନ କହି କହିଦେଲୁ। ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କଠାରେ ବଳରାମ ଦାସେ ବଖାଣ କଲେ। ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଲଜ୍ଜା ପାଇଲେ। ଭକ୍ତକୁ ସେବା କଲେ। ବ୍ରାହ୍ମଣ ମାନ୍ୟ କଲେ। ଭକ୍ତର ଅପମାନ ମୁଁ ନ ସହଇ, ଭକ୍ତକୁ କଷଣ ପଡ଼ିଲେ ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅଇ। ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଶୁଣି ସନ୍ତୋଷ ହୋଇଲେ।''

ଅସାଧ୍ୟ ସାଧନ କରୁଥିବା ପ୍ରବୃତ୍ତିରୁ 'ଚୌରାଶୀ ଆଜ୍ଞା'ର ଥିବା ପଣସ ଉପାଖ୍ୟାନର ସୃଷ୍ଟି। ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ମୁଖ୍ୟତଃ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ମହିମା ପ୍ରଚାର ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହେଲେ ହେଁ ଏଥିରେ ପ୍ରସଙ୍ଗକ୍ରମେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସଖାଙ୍କ କଥା ମଧ୍ୟ ରହିଛି। ସେଦିନ ପୁରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ଓ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଏହି ନାଟକୀୟ ପରୀକ୍ଷା ଆରମ୍ଭ ହୁଏ। ସମସ୍ତଙ୍କ ଆଖି ଆଗରେ ପଣସ ମଞ୍ଜିରୁ ଶାଖାପତ୍ର ଶୋଭିତ ବିଶାଳ ବୃକ୍ଷ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇ ଫଳ ଫଳେ। ସେ ଫଳ ପାଚି ତୋଳା ହୁଏ। ଉପସ୍ଥିତ ଭକ୍ତବୃନ୍ଦ ଏହି ଫଳର ରସାସ୍ୱାଦ କରି ନିଜ ଜୀବନକୁ ଧନ୍ୟ କରନ୍ତି। ଏହିପରି ଏକ ଘଟଣାର ଉଲ୍ଲେଖ ମିଳେ ସାରଳା ମହାଭାରତରେ। ସେଠି ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କ ବଦଳରେ ଥିଲେ ପଞ୍ଚପାଣ୍ଡବ ଓ ସେମାନଙ୍କର ଜାୟା ଦ୍ରୌପଦୀ। ପଣସ ସ୍ଥାନରେ ଥିଲା ଆମ୍ବ। ପୁଣି ଏହି ଗଳ୍ପ ମିଳେ ଲୋଚନ ଦାସଙ୍କ 'ଚୈତନ୍ୟ ମଙ୍ଗଳରେ ଏବଂ କୃଷ୍ଣଦାସ କବିରାଜଙ୍କ ଚୈତନ୍ୟ ଚରିତାମୃତ' ଗ୍ରନ୍ଥରେ। ଏସବୁ କେବଳ କାଳ୍ପନିକ ଉପାଖ୍ୟାନ ନୁହେଁ। ତନ୍ତ୍ରସାଧନା ବଳରେ ତାନ୍ତ୍ରିକମାନେ ଏସବୁ ଅସମ୍ଭବ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିବା ଜାହାଙ୍ଗୀରଙ୍କ ଦରବାରରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିବା ଜଣେ ଇଂରେଜ ପରିବ୍ରାଜକଙ୍କ ଭ୍ରମଣ କାହାଣୀରୁ ଜଣାଯାଏ। ସିଦ୍ଧି ବଳରେ ଏପରି କରିବା ଅସମ୍ଭବ ବି ନୁହେଁ। ଭକ୍ତଙ୍କ ଚରିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ସବୁରେ ଏପରି ବହୁ ଘଟଣାର ଉଲ୍ଲେଖ ମିଳେ। ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ନରଖି ଲୋକେ ଏପରି ଗଳ୍ପର ଅବତାରଣା କରୁଥିଲେ। କହିବା ଲୋକ ଅତି ଦମ୍ଭରେ କହିବା ପରି ଶୁଣିବା ଲୋକ ବିନା ଦ୍ୱିଧାରେ ଶୁଣୁଥିଲେ।

ମତ୍ତହସ୍ତୀ ଉପାଖ୍ୟାନ ଏହିପରି ଆଉ ଏକ ପ୍ରସଙ୍ଗ। ଈଶ୍ୱର ଦାସଙ୍କ 'ଚୈତନ୍ୟ ଭାଗବତ' ଅନୁଯାୟୀ ବଳରାମ ମତ୍ତହସ୍ତୀକୁ ଦମନ କରି 'ମତ୍ତବଳରାମ' ନାମରେ ପରିଚିତ ହୋଇଥିଲେ। ବଙ୍ଗଳାରେ ଆଉ ମଧ୍ୟ ଜଣେ 'ମତ୍ତ ବଳରାମ' ଥିବା ଜଣାଯାଏ। 'ଚୈତନ୍ୟ ଚରିତାମୃତ'ରେ ମତ୍ତହସ୍ତୀ ଟାଣିପାରୁ ନଥିବା ରଥକୁ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଟାଣିବାକୁ ସକ୍ଷମ ହୋଇ ନିଜ ଅଲୌକିକ ଶକ୍ତିର ପରିଚୟ ଦେଇଥିଲେ। 'ଜଗନ୍ନାଥ ଚରିତାମୃତ'ରେ କବି ବଳରାମ ନାମରେ ମତ୍ତ ହେଉଥିବା କଥା କୁହାଯାଇଛି। ଯୋଗଶାସ୍ତ୍ରରେ ମନରୂପୀ ମତ୍ତହସ୍ତୀକୁ ଦମନ କରି ସାଧକ ସିଦ୍ଧିଲାଭ କରେ। ଏହିପରି ବିଭିନ୍ନ ପରଂପରା ମତ୍ତହସ୍ତୀ ଦମନ କଥାର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ବଳରାମଙ୍କ ପାଇଁ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଛି। ସବୁ ଗଳ୍ପ ପରି ଏଥିରେ ବି ସତ୍ୟତା ନାହିଁ କି ଐତିହାସିକତା ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଅଛି କେବଳ ଭକ୍ତ ମହିମା ବଳରାମଙ୍କର ଅଲୌକିକ ମହିମା।

ଭକ୍ତ ବଳରାମ ନିଜର କବିତ୍ୱ ଓ ସାଧନା ବଳରେ ଏତେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ହୋଇଯାଇଥିଲେ ଯେ, ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଭକ୍ତମାନେ ବହୁ ଅଲୌକିକ ଗଳ୍ପର ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ। ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଶୁଚି ଅଶୁଚିର ପ୍ରଶ୍ନ ନଥିଲା। ଯେକୌଣସି ଅବସ୍ଥାରେ ଥିଲେ ବି ସେ ଭଗବାନଙ୍କର ପ୍ରିୟ ହୋଇ ପାରୁଥିଲେ। ସାଧାରଣରେ ଅଲୌକିକ ରୂପେ ଜଣାଯାଉଥିବା ବହୁ ଘଟଣା ଭକ୍ତ ନିକଟରେ ବାସ୍ତବରେ ପରିଣତ ହେଉଥିଲା। ଘଟଣା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହାର ଐତିହାସିକତାରେ ସନ୍ଦେହ ପ୍ରକାଶ ପାଉଥିଲେ ହେଁ, ଭକ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ଏହା ଥିଲା ନିରାଟ ସତ୍ୟ। ବଳରାମ ତଥା ଭାରତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସନ୍ଥ ଓ ଭକ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ଏହା ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇ ଭକ୍ତ ଜୀବନର ଆଦର୍ଶ ତଥା ଭକ୍ତିତତ୍ତ୍ୱକୁ ପ୍ରଚାରିତ କରୁଥିଲା।

ବଳରାମଙ୍କ ପାଇଁ ପ୍ରଚାରିତ ଉପାଖ୍ୟାନ ସବୁରୁ 'ପାଷାଣ୍ଡ ଦଳନ', 'ପତିତ ଉଦ୍ଧାରଣ', 'ଆତ୍ମ ନିବେଦନ' ଭଗବାନଙ୍କ ସହ ଆତ୍ମୀୟତା ସ୍ଥାପନ, 'ଭଗବାନ'ଙ୍କ ଠାରେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ'। ଭଗବାନଙ୍କ ଅଲୌକିକ ଲୀଳାରେ ଯୋଗଦାନ, ଭଗବାନଙ୍କ ବିଭିନ୍ନ ଅବତାର ସହ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନ ଓ 'ବ୍ରାହ୍ମଣଠାରୁ ଭକ୍ତର ଶ୍ରେଷ୍ଠତା' ପ୍ରଭୃତି ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଛି। ପୁଣି କୁହାଯାଇଛି, ଭକ୍ତ ଭଗବାନଙ୍କର ସ୍ୱଜନ ହୋଇଥିବାରୁ, ସେ ସାଂସାରିକ ତଥା ସାମାଜିକ ବନ୍ଧନରୁ ମୁକ୍ତ ଏକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ମାନବ ।

ବଳରାମଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଓ ଜୀବନ ଦୃଷ୍ଟି

ଭକ୍ତ ଭାବରେ ବଳରାମଙ୍କ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ତାଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ପରମ ପରାକାଷ୍ଠା। ସେ ନିଜ ସାଧନା ବଳରେ ଜୀବନର ଏପରି ଏକ ସୋପାନକୁ ଉନ୍ନୀତ ହୋଇଯାଇଥିଲେ ହେଁ ଯେ, ଯେଉଁଠି ଭଗବାନଙ୍କ ସହ ତାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇପାରିଥିଲା। 'ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଭୁଗୋଳ'ର ବିଦେହ ରାଜନଙ୍କ ପରି ସେ ଆଉ ସାଧାରଣ ମାନବ ନଥିଲେ। ସାଧାରଣ ଦୃଷ୍ଟିରେ ସେ ଜଣେ ଶରୀରଧାରୀ ମାନବ ଥିଲେ ହେଁ, ସେ ପ୍ରକୃତରେ ଥିଲେ ବିଦେହୀ। ସାଧାରଣ ଜୀବନର ସୁଖ-ଦୁଃଖ, ମାୟାମମତା, ପ୍ରଭୃତି ତାଙ୍କୁ ଆଉ ସ୍ପର୍ଶ କରିପାରୁ ନଥିଲା। ଜୀବନର ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ସେ ଯେ କେବଳ ଜୀବନମୁକ୍ତ ଅବସ୍ଥା ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ, ସେ ଭଗବାନଙ୍କ ସହ ସିଧାସଳଖ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରୁଥିଲେ ଓ ଭଗବାନଙ୍କ ଲୀଳାଖେଳାରେ ଭାଗ ନେଉଥିଲେ। ସେ ଯେପରି ଭଗବାନଙ୍କର ବଶ ଥିଲେ, ସେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଭଗବାନଙ୍କୁ ବଶୀଭୂତ କରିପାରିଥିଲେ। ସାଧନାର ଏହି ଚରମ ଅବସ୍ଥାରେ ସେ ଭଗବାନଙ୍କ ସହ ମିଶି ଏକାକାର ହୋଇଯାଇଥିଲେ। ଏହିପରି ଏକ ଅବସ୍ଥାରେ ରହି ସେ କେବଳ କହିପାରୁଥିଲେ,' 'ଭକ୍ତି ଦେଲେ ମୁକ୍ତି ମାଗଇ ନାହିଁ, 'ଇଚ୍ଛା କଲେ ମୁଁ ବଇକୁଣ୍ଠକୁ ଯିବି' ପ୍ରଭୃତି ଜୀବନର ଶେଷ କଥା। ସାଧନାର ଏହି ଚରମ ପରିଣତିରେ ସାଧକ ଯେଉଁ ଭାବଦଶାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଏ, ତାହାକୁ ଉଲ୍ଲେଖ କରି ବଳରାମ ଦାସ କହିଛନ୍ତି-

ଦଇବୀ ମାୟାରୁ ସେ ଯେ ହୋଇବ ଉଦାସ
ଜୀବନକୁ ଖଟାଇବ ପରମହଂସ ପାଶ।
ଶୁଣି ନ ଶୁଣିବ ପୁଣି ଦେଖି ନ ଦେଖିବ
ଅନୁକ୍ଷଣେ ପରମହଂସକୁ ଗୁଣୁଥିବ।

(ଉତ୍ତର କାଣ୍ଡ-ପୃ: ୧୪୪)

'ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଭୁଗୋଳ'ର ବିଦେହ ଉପାଖ୍ୟାନରେ ଏହି କଥା କୁହାଯାଇଛି। ବଳରାମ ଯାହାକୁ 'ଉଦାସ' କହିଛନ୍ତି, ତାହାକୁ ହିଁ ଗୀତାରେ 'ଜୀବନମୁକ୍ତ' ଅବସ୍ଥାରେ କୁହାଯାଇଛି।

ସାଧାରଣତଃ ସାଧକମାନେ ଆତ୍ମା ଓ ପରମାତ୍ମାକୁ ଏକାକାର କରିବା ବା ପିଣ୍ଡ ଓ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର ସମନ୍ୱୟ କରିବାକୁ ସାଧନାର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅବସ୍ଥା ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି। ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ସାଧକ ସଂସାରରେ ଥାଇ ମଧ୍ୟ ନ ଥିବା ପରି ରହୁଥିଲେ। ସବୁ ଦେଖି, ଦେଖି ପାରୁ ନଥିଲେ ଏବଂ ସବୁ ଶୁଣି, ଶୁଣି ପାରୁ ନଥିଲେ। ଭକ୍ତ ବଳରାମଙ୍କ ଜୀବନର ଏହି ଅବସ୍ଥା ପାଇବା ହିଁ ଥିଲା ଆଦର୍ଶ। ସାଧାରଣତଃ ସନ୍ଥ ଓ ମହାତ୍ମାମାନେ ଏହି ଅବସ୍ଥାର କାମନା କରିଥାନ୍ତି। 'ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ'ରେ ମହାତ୍ମା'ଙ୍କର ଚିତ୍ର ପ୍ରଦାନ କରି କବି କହିଛନ୍ତି,

ଅଜପା ଜପିଲା ଯେ ନଚିହ୍ନିଲା ଆତ୍ମା
ତାହାକୁ କେମନ୍ତେ ଆମ୍ଭେ ବୋଲିବା ମହାତ୍ମା।
ଆତ୍ମା ପରଚେ କରିଣ ସିଦ୍ଧ ଯେବେ ମିଶି
ତାହାକୁ ପରମଯୋଗୀ ବୋଲି ଯେ ପ୍ରକାଶି।

ବଳରାମଙ୍କ ଏହି ଉକ୍ତିରେ 'ମହାତ୍ମା'ଙ୍କ ଜୀବନର ଆଦର୍ଶ ରୂପେ 'ଆତ୍ମା ପରଚେ' କରି ସିଦ୍ଧ ଦେହ ପ୍ରାପ୍ତି ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇଛି। ସାଧକ ସ୍ତରରେ ସେ 'ଆତ୍ମା ପରଚେ' କରି ମହାତ୍ମା ହୋଇଥିଲେ ହେଁ, ସାଧାରଣ ମାନବ ଭାବେ ସେ ଥିଲେ ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ସନ୍ଥ। ମଣିଷ ସମାଜରେ ମଣିଷ ହୋଇ ରହିବାକୁ ହେଲେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସଦ୍‌ଗୁଣର ଆବଶ୍ୟକ ହୁଏ। ଏ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଶ୍ରୀରାମ ଥିଲେ ବଳରାମଙ୍କର ଆଦର୍ଶ। ଏପରି ଆଦର୍ଶମାନବର ଗୁଣ ସବୁର ଉଲ୍ଲେଖ କରି ବଳରାମ ଲେଖିଛନ୍ତି,

ସତ୍ୟ ପୁରୁଷଙ୍କର ନୋହଇ ଯେସନେକ ବାଣୀ
ଧର୍ମ ସେ ତାହାଙ୍କର ଅଟଇ କାରେଣୀ।
ସତ୍ୟ ନ ଛାଡ଼ିବ ନ କରିବ ପ୍ରାକର୍ମ
ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କୁ ନ କହିବ ମର୍ମ।
ସର୍ବଦା ଶୀତଳ ବଚନ ଭାଷିବ
ଗରୁ ଗଉରୋବ ଲୋକଙ୍କୁ ନ ହସିବ।
ଦେବତା ଅତିଥି କରିବାକ ପୂଜା
ଆବର ଭଗତି ହୋଇବ ଦେବରାଜା।
ତାହାଙ୍କୁ ସେବା ସନ୍ଥଜନଙ୍କର ଗତି
ଏ ମାର୍ଗେ ଗଲେ ସେ ସର୍ଗରେ ବସନ୍ତି।

(ଅଯୋଧ୍ୟା କାଣ୍ଡ, ୩୦୩)-୩୦୫ ପଦ

ବଳରାମଙ୍କ ଏହି ଉକ୍ତିରୁ ସନ୍ଥ ଜୀବନର ନିମ୍ନ କେତେକ ଆଦର୍ଶ ପ୍ରତିଫଳିତ

ହୋଇଥାଏ ।

(୧) ଧର୍ମ ପଥରେ ଚଳିବା
(୨) ସତ୍ୟ କହିବା
(୩) ଗର୍ବ ବା ଅଭିମାନ ନ କରିବା
(୪) ଶୀତଳ ବଚନ କହିବା
(୫) ଅନ୍ୟ ମନରେ କଷ୍ଟ ନଦେବା
(୬) ଗୁରୁଜନଙ୍କୁ ଉପହାସ ନ କରିବା
(୭) ଅତିଥି ଓ ଦେବତାଙ୍କ ପୂଜା କରିବା
(୮) ଦେବରାଜା (ଜଗନ୍ନାଥ)ଙ୍କୁ ସେବା ବା ଭକ୍ତି କରିବା ଇତ୍ୟାଦି ।

ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଚରିତ୍ରରେ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ, କବି ଏହି ସବୁ ଗୁଣ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଆରୋପ କରିଥିବାରୁ କବିଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ଏହା ଆଧାର ଥିଲା ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ଏହା ହେଉଛି, ପ୍ରକୃତ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ଏକ ଅଙ୍ଗ ମାତ୍ର । ମନୁଷ୍ୟ ଯେତେ ଚେଷ୍ଟା କଲେ ବି ମନ ଓ ବଚନ, କଥା ଓ କର୍ମର ସମନ୍ୱୟ ଆଣିପାରେ ନାହିଁ । ବହୁ ବଡ଼ ବଡ଼ ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଚାର କରୁଥିବା ବହୁ ବ୍ୟକ୍ତି ନିଜ ଜୀବନରେ ବହୁ ଘୃଣ୍ୟ ଘଟଣାର ନାୟକ ହେଉଥିବା, ବାରମ୍ବାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ମହାପୁରୁଷ ଓ ସନ୍ଥ ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନର ଏହି ସହଜ ଓ ସ୍ୱାଭାବିକ ପ୍ରବୃତ୍ତିକୁ ଅତିକ୍ରମ କରି ନିଜକୁ ଦେବତାସମ୍ପନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତିରେ ପରିଣତ କରୁଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ କଥା ଓ କର୍ମରେ ବିଭିନ୍ନତା ପ୍ରାୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁନଥିଲା । ବଳରାମ ଥିଲେ ଓଡ଼ିଶାର ଏହିପରି ଜଣେ ଭକ୍ତ ତଥା ମହାପୁରୁଷ ।

ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ପ୍ରଥମ ଝଲକ ମିଳେ ମନୁଷ୍ୟର ରୂପ ବା ଚେହେରାରୁ । ବଳରାମ ଦାସ କଳା ଥିଲେ କି ଗୋରା ଥିଲେ, ମୋଟା ଥିଲେ କି ପତଳା ଥିଲେ, ଗେଡ଼ା ଥିଲେ କି ଡେଙ୍ଗା ଥିଲେ, କହିବା ପାଇଁ କୌଣସି ପ୍ରମାଣ ଆମ ନିକଟରେ ନାହିଁ । ବଡ଼ ଓଡ଼ିଆ ମଠରେ ମହନ୍ତମାନଙ୍କର ଯେଉଁ ଚିତ୍ରପଟ ରଖାଯାଇଛି, ସେଥିରୁ ଗୋଟିଏ ଚିତ୍ରପଟ ବ୍ୟତୀତ ଆଉ ସମସ୍ତଙ୍କର ନାଁ ଅଛି । ନାଁ ନଥିବା ଚିତ୍ରପଟକୁ ବଳରାମ ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ । କାରଣ ସେ ଥିଲେ ଏହି ପରଂପରାର ଆଦିଗୁରୁ । ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସଙ୍କ ରଚିତ 'ତୋଳା ମାଳିକା' ବା 'ଦଶ ପଟଳ ମାଳିକା'ରେ କୌଣସି ଜଣେ ବଳରାମଙ୍କରୂପ ଓ ଗୁଣ ସମ୍ପର୍କରେ ଏକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା ମିଳିଥାଏ । ନିମ୍ନରେ ସେହି ପଂକ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ଉଦ୍ଧାର କରାଯାଇଛି ।

ବଳରାମ ଦାସ ସେ ଯେ ଜନମ । ଗୋବିନ୍ଦ ତହୁଁ ସେ ଯେ ଉତପନ ।
କଳଙ୍କି ରୂପକୁ ଧାଇ ନିଷ୍ଠଳେ । ଯେକାମ୍ବର ବନେ ବାହାଡ଼ା ମୂଳେ ।
ବାହାଡ଼ା ବୃକ୍ଷ ମୂଳେ ତାର ବାସ । ଗଉର ବର୍ଣ୍ଣ ବାଙ୍ଗର ମନୁଷ୍ୟ ।
ମନୁଷ୍ୟ ଦେଖିଲେ ସେ ଯେ ଡରଇ । କୃଷ୍ଣ ନାମ ଧରି ସ୍ତୁତି କରଇ ।
ନିରତେ କିଶୋରୀ ଦର୍ଶନ କରେ । ଗତ ବାସନାକୁ ହୃଦରେ ଧରେ ।
ତାରକ ମନ୍ତ୍ର ସେ କରେ ଭଜନ । ବେନି ଗୋଟି ପତ୍ର କରେ ଭୋଜନ ।
ସଦା ଆନନ୍ଦ ବ୍ୟଥା ନ ଘେନଇ । ନିରତେ ନୟନେ ହରି ଦେଖଇ ।

ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ 'ତାରକ ମନ୍ତ୍ର ସେ କରେ ଭଜନ' ପଂକ୍ତିଟି ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣର ରଚୟିତା କବି ବଳରାମଙ୍କ ଚରିତ୍ରର ଅନୁକୂଳ । 'ଗୋବିନ୍ଦ ତହୁଁ ସେ ଯେ ଉତପନ' ପଂକ୍ତିର ଗୋବିନ୍ଦକୁ ଜଗନ୍ନାଥ ଅର୍ଥରେ ନେଲେ, ଏହା ମୁଁ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବେଟା ପଂକ୍ତି ସହ ସାମ୍ୟରକ୍ଷା କରେ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଏଥିରେ ଥିବା ଅନ୍ୟ ସବୁ ପଂକ୍ତି, ଅର୍ଥାତ୍ 'କୃଷ୍ଣନାମ ଧରି ସ୍ତୁତି କରଇ', 'ଗତ ବାସନାକୁ ହୃଦରେ ଧରେ' 'ନିରତେ ନୟନେ ହରି ଦେଖଇ ଓ 'ସଦା ଆନନ୍ଦ ବ୍ୟଥା ନଘେନି' ପ୍ରଭୃତି ପଂକ୍ତି ବଳରାମ ବିଷୟରେ ପ୍ରଚଳିତ ଧାରଣାସବୁର ବିରୋଧ କରେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ 'କଳଙ୍କି' ରୂପକୁ ଧାଇ ନିଷ୍ଠଳେ । ଯେକାମ୍ବର ବନେ ବାହାଡ଼ା ମୂଳେ' ପଦଟି କବିଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ପ୍ରଚଳିତ ଧାରଣାଠାରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । କାରଣ ସାଧାରଣତଃ କବିଙ୍କୁ ପୁରୀବାସୀ ଓ ସେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସେବକ ଥିବା ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ । କବିଙ୍କ ଜୀବନୀରୁ ଜଣାଯାଇଥାଏ ଯେ ସେ ସମୟ ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶାର ଅନ୍ୟ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ମଧ ରହୁଥିଲେ । ସେ ହୁଏତ କିଛିଦିନ ପାଇଁ ଏକାମ୍ବର ବନରେ ବାସ କରିଥିବେ । ଏହିସବୁ ଉପାଦାନକୁ ବିଚାରକୁ ନେଇ ଅନ୍ତତଃପକ୍ଷେ ଏତିକି ବିଶ୍ୱାସ କରାଯାଇପାରେ ଯେ କବି 'ଗଉର ବର୍ଣ୍ଣ ବାଙ୍ଗର ମନୁଷ୍ୟ' ଥିଲେ ।

ମଣିଷର ଆକୃତି, ପ୍ରକୃତି, ରୂପ ଓ ରଙ୍ଗ, ତା' ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ବହିଃପ୍ରକାଶ ମାତ୍ର । ମଣିଷ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ, ସେ ସବୁ ମାଟିରେ ମିଶିଯାଏ । ଦେଖିବା ଲୋକେ ସେହି ଚେହେରାକୁ କିଛି ଦିନ ମନେପକାନ୍ତି ସତ; କିନ୍ତୁ ପରେ ତାହା ମଧ୍ୟ ପାଶୋରି ହୋଇଯାଏ । କିନ୍ତୁ ଯାହା ମନେରହେ, ସେସବୁ ହେଲା ତାଙ୍କର କୀର୍ତ୍ତି ରାଜି ଓ ସମାଜ ସହ ତାଙ୍କର ସମ୍ପର୍କ । ବିଧିବଦ୍ଧ ଜୀବନୀ ଅଭାବରେ ସେସବୁ ଜାଣିବା ସମ୍ଭବ ନହେଲେ ବି ଲୋକମୁଖରୁ ଓ କବିଙ୍କ ରଚନାରୁ ବହୁ ତଥ୍ୟ ଜାଣିହୁଏ । କବି ତାଙ୍କ ରଚନାବଳୀର ବିଭିନ୍ନ ଘଟଣାର ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ, ବିଭିନ୍ନ ଚରିତ୍ର ଚିତ୍ରଣ କଲାବେଳେ,

ମନୁଷ୍ୟର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଗୁଣ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଆରୋପ କରିଥାନ୍ତି । ସେସବୁକୁ କବିଙ୍କ ଜୀବନର ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ପ୍ରତିବିମ୍ବ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରି ତାଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ଏକ ରୂପରେଖ ପ୍ରଦାନ କରିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରାଯାଇଛି ।

ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନ କେବଳ ସଦ୍‌ଗୁଣର ଆଧାର ନୁହେଁ । ମନୁଷ୍ୟ ଭଲହେବା ପାଇଁ ଯେତେ ଚେଷ୍ଟାକଲେ ବି ବଦ୍‌ଗୁଣସବୁକୁ ପରିତାପ କରିବା ତା'ପକ୍ଷରେ ସମ୍ଭବ ହୁଏ ନାହିଁ । ମଣିଷ ଜୀବନର ଏହାହିଁ ସ୍ୱାଭାବିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା । କବି ବଳରାମ ଦାସ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ମୁଖରେ ସଂସାରର ଏ ବିଚିତ୍ର ଗୁଣ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇ ଲେଖିଛନ୍ତି ।

ଏ ପୁଣ୍ୟ ମେଦିନୀ ଯେ ମେଳଛ ଜନ ବହେ
ସକଳ ପ୍ରାଣୀ ଏମନ୍ତ ଏକା ଜଣେ ନୋହେ
ଅବଶ୍ୟ ଦୋଷ କିଛି ଥାଇ ଯେ ଗୁଣ ଥିଲେ
ମନ୍ଦ ନ ମଣଇ ମୁହିଁ ସ୍ୱରୂପ କହିଲେ ।

(ସୁନ୍ଦରା କାଣ୍ଡ)

ଗୁଣ ଓ ଅବିଗୁଣକୁ ନେଇ ମନୁଷ୍ୟ ଚରିତ୍ର ବିକଶିତ ହେଉଥିଲେହେଁ, ସନ୍ଥମାନେ ସଦ୍‌ଗୁଣର ଆଦର କରିଥାନ୍ତି । ସଦ୍‌ଗୁଣ ସବୁ ମଧ୍ୟରୁ ସତ୍ୟ କହିବା ଅନ୍ୟତମ । ସତ୍ୟ ଉପରେ ବଳରାମଙ୍କର ପ୍ରଗାଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା ।

ସତ୍ୟ ପାଇଲେଟି ନର ସ୍ୱର୍ଗେ ବସେ ଯାଇ
ସତ୍ୟ ଲଙ୍ଘନ କଲେ ବହୁତ ପାପ ପାଇ ।

ସତ୍ୟରକ୍ଷା କରି ଶ୍ରୀରାମ ଅଯୋଧ୍ୟାର ରାଜସିଂହାସନ ତ୍ୟାଗ କରି ଚଉଦ ବର୍ଷ ବନକୁ ଗମନ କରିଥିଲେ । ସତ୍ୟ ପାଇଁ ବଳୀ, ହରିଶ୍ଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଭୃତି ରାଜା ପ୍ରସିଦ୍ଧ । କବି ବଳରାମ ମଧ୍ୟ ସତ୍ୟପଥକୁ ଅନୁସରଣ କରୁଥିବା 'ବଟ ଅବକାଶ'ରୁ ଜାଣିହୁଏ ।

ପରୋପକାରୀ ବିଭୀଷଣଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିବା ପାଇଁ ଭକ୍ତ ବଳରାମ ବହୁ ଦିନୁ ଆଶା ରଖିଥିଲେ । ନୀଳାଚଳପତି ଜଗନ୍ନାଥ ଭକ୍ତର ମନକଥା ଜାଣି ଦିନେ ତାଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ଘେନି ଲଙ୍କା ଯାତ୍ରା କଲେ । ଯିବାବେଳେ ବଳରାମଙ୍କ ହାତରେ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଝରିଟିଏ ଦେଲେ । ଲଙ୍କାରୁ ଫେରି ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରକୁ ଚାଲିଗଲେ । ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଝରିଟି ବାଉଳାରେ ବଳରାମଙ୍କ

ଠାରେ ରହିଗଲା । ପରଦିନ ଖୋଜା ହେବାରୁ ବଳରାମ ନିଜେ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଝରିଟି ନେଇ ସେବକମାନଙ୍କୁ ଫେରାଇଦେଲେ । ରାଜା ଏ ସବୁ ଶୁଣି ବଳରାମଙ୍କୁ ସତ୍ୟକଥା କହିବାକୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ମନୁଷ୍ୟ ଦେହରେ ଲଙ୍କା ଯିବା ଅତି ଆଚମ୍ବିତ କଥା ଲୋକେ ଶୁଣିଲେ ହସିବେ । କେବଳ ଝରିଚୋର ହେବା ସାର୍ଥକ ହେବ । ଏ ସବୁ ଭାବି ବଳରାମ ଅତି କାତର ଭାବେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଜଣାଇବାରୁ

ହରି ଆଜ୍ଞା ଦେଲେ ତୁ ହୋ ଡରୁଛୁ କାହିଁକି
ଲଙ୍କା ବିଜେ କଥା ମିଛ ହୋଇବ ନିକି ।
ଲଙ୍କା ବିଜେ କାରଣ କହିବୁ ସବୁ ସତ ।
ଯଥାର୍ଥ କଥାକୁ ଏ ଆମ୍ଭର ସନମତ ।।

ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଆଜ୍ଞା ଅନୁଯାୟୀ ବଳରାମ ସତକଥା କହି ଏକ ବିପଦରୁ ରକ୍ଷା ପାଇଥିଲେ ।

ସତ କହି ମନୁଷ୍ୟ ସ୍ୱର୍ଗପ୍ରାପ୍ତି କଲା ପରି ଅସତ୍ ପୁରୁଷ ଯେତେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଜାତିର ହେଲେ ବି ଚାଣ୍ଡାଳରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ଏହାହିଁ ଥିଲା ବଳରାମଙ୍କର ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ । ସେଥିପାଇଁ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ମୁଖରେ ଦଶରଥଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ନିନ୍ଦା କରି ସେ କହିଛନ୍ତି,

ଅସତ୍ୟ ପୁରୁଷ ସେ ଆମ୍ଭର କିସ ପିତା
ସତ୍ୟ ଥିଲେ ବୋଲିବା ଚଣ୍ଡାଳ ଦେବତା-୧୩୨୫

ନିସତ ପ୍ରାଣୀକି ମାଇଲେ ଦୋଷ ନାହିଁ
ବେଦ ପୁରାଣେ ଏହା ଅଛି ନିର୍ଣ୍ଣୀ ହୋଇ-୧୩୨୮
(ଅଯୋଧ୍ୟାକାଣ୍ଡ)

ସତ୍ୟ ପାଳନ ହେଉଛି, ପୁଣ୍ୟ ଲୋକର ପ୍ରକୃତ ଧର୍ମ । ଅସତ୍ୟ ଲୋକଠାରୁ ଦୂରରେ ରହିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ସତ୍ୟ ପ୍ରତି ପାଳନ୍ତି ପୁନ୍ୟ ଲୋକମାନେ
ଅସତ୍ୟ ଲୋକଙ୍କର ନ ଯାଇ ସନିଧ୍ୟାନେ-୧୧୧୯
(ଅଯୋଧ୍ୟାକାଣ୍ଡ)

ସତ୍ୟ ଲଂଘନ କଲେ ମନୁଷ୍ୟ ଅଶେଷ ପାପର ଭାଗୀ ହୁଏ । ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ପୁରାଣ ଆଗମ ଓ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରରେ ପୁଣି ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ମୁଖରେ ସତ୍ୟର ପ୍ରଶଂସା କରି କୁହାଯାଇଛି,

ସତ୍ୟ ଲଂଘିଲେଣ ଯେତକ ପାପ ପାଇ
ତହିଁର କଥା ହାଦେ କହଣା ନ ଯାଇ ।
ସତ୍ୟ ପାଳିଲେଣ ଯେତେକ ପୁଣ୍ୟ ଗତି
ସାବଧାନ ହୋଇ ତୁ ଶୁଣ ହୋ ଧୃପତି ।
(ଅଯୋଧ୍ୟା କାଣ୍ଡ, ୧୦୭୬-୭୭)

ସତ୍ୟ ପାଇଁ ବଳି ରାଜା ନିଜର ନମସ୍ୟ ଗୁରୁ ଶୁକ୍ରଙ୍କ ଉପରେ କ୍ରୋଧ ପ୍ରକାଶ କରିବା ପାଇଁ କୁଣ୍ଠିତ ହୋଇ ନ ଥିଲେ ।

ଯେବଣ ଗୁରୁଙ୍କ ପାଦ ବଳକଳେ ପୋଛି
ପ୍ରଳମ୍ଭ କରି କରି କପାଳ ଫଳିଅଛି ।
ଯାହାର ପ୍ରସାଦେ ସାଧିଲା ତିନିପୁର
ସତର ଛଳେ ତାକୁ କୋପିଲେ ନୃପବର ।
(ଅଯୋଧ୍ୟାକାଣ୍ଡ-୧୧୪୪-୪୫)

ସତ୍ୟର ଶକ୍ତି ଅସୀମ । ସତ୍ୟ ବଳରେ ସୃଷ୍ଟି ଚଳେ । ଇନ୍ଦ୍ର ବର୍ଷା କରେ । ସୂର୍ଯ୍ୟ ଆକାଶରେ ଉଦୟ ହୁଏ । ମେରୁ ପୃଥିବୀକୁ ଧାରଣ କରେ । ପବନ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ । ସତ୍ୟରୁ ଷଡ଼ରତୁ ହୁଏ । ସତ୍ୟ ହେଉଛି ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର ପରମ ଦେବତା । କେବଳ ବାଇ ଓ ବାତୁଳମାନେ ସତ୍ୟ ଲଂଘନ କରିଥାନ୍ତି । କବି ବଳରାମ ସତ୍ୟର ମହିମା ଘୋଷଣା କରି କୈକୟୀ ମୁଖରେ କହିଛନ୍ତି,

ଆଜହିଂ ପ୍ରଭାତେ ସୁମରି କଳି ଦାତା
ସତ ପ୍ରାଣୀଙ୍କର ପରମଦେବତା ।
ସତ୍ୟେଣ ସିନ୍ଧୁ ଯେ ନ ଲଂଘଇ କୂଳ
ସତ୍ୟେଣ ମାଧବ ଯେ ହୁଅନ୍ତି ଅବତାର ।
ସତ୍ୟେଣ ଗରଳ ଭକ୍ଷିଲେ ଦେବ ହର ।
ସତ୍ୟ ପାଳି ପୃଥ୍ୱି ଯେ ନ ପଡ଼ଇ ତଳ ।

ସତ୍ୟେଣ ଇନ୍ଦ୍ର ଯେ କରଇ ଜଳ ବୃଷ୍ଟି ।
ସତ୍ୟେଣ ଷଡ଼ଋତୁ ଆହ୍ଲାଦର ସୃଷ୍ଟି ।
ସତ୍ୟେଣ ମଉଷୋଧି କରଇ ବ୍ୟାଧି ନାଶ
ସତ୍ୟେଣ ଦିନକର ଉଦୟେ ଆକାଶ-ଇତ୍ୟାଦି
(ଅଯୋଧ୍ୟାକାଣ୍ଡ-୧୧୫୦-୧୧୬୩)

ସତ୍ୟ ପରି ପରୋପକାର ପ୍ରତି କବିଙ୍କର ବିଶେଷ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଥିଲା । ଏହା ବି ଥିଲା ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତିର ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ଗୁଣ । କବି 'ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ'ର ବହୁ ସ୍ଥଳରେ ପରୋପକାରର ମହିମା ପ୍ରତି ପାଠକମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଆକୃଷ୍ଟ କରିଛନ୍ତି,

ପରଉପକାରୀ ଅଟନ୍ତି ଯେବଣ ପ୍ରାଣୀ
ଗମନ୍ତି ସୁରପୁରେ ଯେ ପୁରାଣ ବଖାଣି ।

ପରଉପକାର କରିବାରେ, ବିଭୀଷଣ, ସୁଗ୍ରୀବ ଓ ହନୁମାନ ଥିଲେ କବିଙ୍କର ଆଦର୍ଶ । ସେମାନଙ୍କର ଏହି ଗୁଣ ଯୋଗୁଁ ସେମାନଙ୍କର ପଦରଜ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କ ଯଜ୍ଞ ଅପେକ୍ଷା ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଥିଲା । ଅଯୋଧ୍ୟା ନଗରୀର ପୁନଃନିର୍ମାଣ ହେବାପରେ ବଶିଷ୍ଠ ଯଜ୍ଞ ଦ୍ୱାରା ଏହାକୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବାର କଥା । ଅଥଚ ଶ୍ରୀରାମ ପ୍ରଥମେ ପଠାଇଲେ ବିଭୀଷଣ, ସୁଗ୍ରୀବ ଓ ହନୁମାନଙ୍କୁ । ଏହାପରେ ସେ ନିଜେ ଘୋଡ଼ା ଚଢ଼ି ଅଯୋଧ୍ୟାକୁ ଯିବାକୁ ବାହାରିଲେ । ଏଥିରେ ବଶିଷ୍ଠ ଓ ଭରତ ବାଧାଦେଇ କହିଲେ ଯେ ଅଯୋଧ୍ୟା ବିଧିବଦ୍ଧ ଭାବେ ଯଜ୍ଞ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇନାହିଁ । ସେତେବେଳେ ଶ୍ରୀରାମ ସେମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ତର ଦେଇ କହିଲେ, ଯେହେତୁ ବିଭୀଷଣ, ସୁଗ୍ରୀବ ଓ ହନୁମାନଙ୍କ ପରି ପରୋପକାରୀ ବ୍ୟକ୍ତି ଯେଉଁମାନେ କି କୌଣସି ବର୍ତ୍ତନ ନନେଇ ନିଜ ଜୀବନକୁ ପାଣି ଛଡ଼େଇ ମୋତେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କ ପରଦରଜହିଁ ଯଜ୍ଞଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ।

ବଳରାମ ହିଂସାର ବିରୋଧୀ ଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ସେ କହୁଥିଲେ, ଜୀବ ନାଶ କଲେ ବଡ଼ ଦୋଷ ହୁଏ । (ଅଯୋଧ୍ୟା-୧୦୮୮) ଏପରିକି ହିଂସା ଭାବ ମନରେ ପୋଷଣ କଲେ ପାପ ହୁଏ (ଅଯୋଧ୍ୟା-୧୨୫୭) । ଏହା ସତ୍ତ୍ୱେ ହିଂସା କରିବା ହେଉଛି ସଂସାରରେ ବହୁ ଜୀବଙ୍କର ଜୀବନର ଗତି । ଯେପରିକି ଶେଣା ପକ୍ଷୀର ଖାଦ୍ୟ ହେଉଛି କାପତା । ଏହା ବିଧାତାର ନିୟମ । ଶ୍ରୀରାମ ବାଲୀ ବଧ ପରେ ନିଜ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସଫେଇ ଦେବାକୁ ଯାଇ ଏହି କଥାହିଁ କହିଛନ୍ତି । ବନରେ ଜୀବ ଶୀକାର କରିବା ରାଜାଙ୍କର ଧର୍ମ । ବଳରାମଙ୍କ

ଶ୍ରୀରାମ ଥିଲେ ସାଧାରଣ କ୍ଷତ୍ରିୟଙ୍କ ପରି ଜଣେ ମାଂସଭୋଜୀ ରାଜା । କଥାରେ ପ୍ରବାହରେ ବଳରାମ ଏହାକୁ ବାରମ୍ବାର ଉଲ୍ଲେଖ କରୁଥିଲେହେଁ ଏବଂ କ୍ଷତ୍ରିୟମାନଙ୍କର ଏହା ଜୀବନର ଗତି ବୋଲି ଜାଣିଥିଲେହେଁ, ଭଗବାନ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ପଶୁବଧ କରିବା ବଳରାମଙ୍କ ମତରେ ଏକ ଅନୁଚିତ କାର୍ଯ୍ୟ ଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ଚିତ୍ରକୂଟ ବାସ ବେଳେ ସେ ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଅବତାରଣା କଲେ । ରାମ ହାତରେ ଧନୁଶର ଧରି ମୃଗ, ସମ୍ବର ପ୍ରଭୃତି ଜୀବ ବଧ କରୁଥିବା ଦେଖି ଋଷିମାନଙ୍କ ମନରେ ଭୟର ସଞ୍ଚାର ହେଲା । ସେମାନେ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କୁ କହିଥିଲେ,

ତପୀ ବୋଇଲେ ଆମ୍ଭେ ତୋତେ ଭଏ କଲୁ
ତେଣୁ ମହାତ୍ମା ଶଙ୍କା ମନ ଧଇଲୁ
ଧନୁ ଶସ୍ତ୍ର ଧରି ବନରେ ବିହରୁ
ମୃଗ ଶୂକର ହରିଣ ବଧ କରୁ
ସନ୍ଥଜନଙ୍କର ନୋହଇ ଏ ଗତି
ଦୁଷ୍ଟେ ସେ ବହନ୍ତି ଏସନ ପ୍ରକୃତି ।। (ଆରଣ୍ୟକ କାଣ୍ଡ)

ଶ୍ରୀରାମ ଋଷିମାନଙ୍କୁ ଖୁସି କରିବା ପାଇଁ ସେତେବେଳେ କହିଥିଲେ,

ଆମ୍ଭେ ତିନିଜଣ ତୁମ୍ଭର ପାଶେ ଥାଇ
କନ୍ଦମୂଳ ଖାଇ ଦୁଃଖେଣ ଦିନ ନେଇ ।
(ଆରଣ୍ୟକ କାଣ୍ଡ)

ସୀତା ମଧ୍ୟ ସେହି ମର୍ମରେ କହିଛନ୍ତି,

କନ୍ଦମୂଳ ଫଳ କରୁଥାଇଂ ଗ୍ରାସ
ପର୍ବତ ନିର୍ଝର ପାଣିକି ଆମ୍ଭର ଆଶ ।
(ଆରଣ୍ୟକ କାଣ୍ଡ)

ରାମ ଓ ସୀତାଙ୍କର ଏପରି ଉକ୍ତି ସତ୍ତ୍ୱେ ସେମାନେ ପଞ୍ଚବଟୀରେ ଥିବାବେଳେ ମୃଗ ମାରି ତା'ର ମାଂସକୁ ରନ୍ଧନ କରି ଭୋଜନ କରୁଥିବାର ଦୃଶ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୁଏ ।

"ଏଥୁ ଅନନ୍ତରେ ଶୁଣ ଗୋ ପାର୍ବତୀ
ମୃଗ ମାଂସ ରନ୍ଧନ କଲେ ମହାସ୍ୟତୀ ।
x x x

ଲକ୍ଷଣ ଥୋକାୟେ ଦୂରେ ଭୁଞ୍ଜି ବସି
ଇନେକର ଝିଅ ମାଂସେ ପରଷି ।
x x x
ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ପତ୍ରେ ସୀତ୍ୟା ଭୁଞ୍ଜି ବସି
କନ୍ଦଫଳ ମାଂସ ଲକ୍ଷଣ ପରଷି ।
(ଆରଣ୍ୟକ କାଣ୍ଡ)

'ଜୀବହତ୍ୟା ମହାପାପ'- ଏହି ନୀତି ସହ ବଳରାମ ଯେପରି ପରିଚିତ ଥିଲେ, ସେହିପରି ସେ କ୍ଷତ୍ରିୟମାନଙ୍କ ଆଚାର ବିଚାରକୁ ମଧ୍ୟ ଭଲ ରୂପେ ଜାଣିଥିଲେ । ତେଣୁ ଶ୍ରୀରାମ ଋଷିମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ନିଜକୁ ଫଳମୂଳାହାରୀ ରୂପେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିଲେହେଁ, ମୃଗ ବଧ କରି ମାଂସ ଭକ୍ଷଣ ମଧ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣର ଏପରି ଦୁଇ ପ୍ରକାର ମନ୍ତବ୍ୟରୁ ଏକଥା ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ ଯେ, ସେତେବେଳେସମାଜରେ ମାଂସ ଭକ୍ଷଣ ସଂପର୍କରେ ବହୁ ବାଦାନୁବାଦ ସୃଷ୍ଟି ହେଉଥିଲା । କିଛି ଲୋକ ମାଂସ ଭକ୍ଷଣ ସପକ୍ଷରେ ମତ ଦେଉଥିବାବେଳେ, କିଛି ଲୋକ ଏହାକୁ ହିଂସା କାର୍ଯ୍ୟ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ କବି ବଳରାମ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ମୁଖରେ ଏହାର ସମାଧାନ କରି "କ୍ଷୁଧାବେଳେ ମାଇଲେ ଦୋଷ ନାହିଁ କିଛି' ବୋଲି ମତ ଦେଲେ । ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣରେ ମଧ ଶ୍ରୀରାମ ଜୀବବଧ କରୁଥିଲେ । ମାଂସଭକ୍ଷଣ ସମ୍ପର୍କରେ କୌଣସି ଉଲ୍ଲେଖ ନ ଥିଲେ ବି ଏହାକୁ ଅନୁମାନରୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ ।

କବି ବଳରାମ ଏହି ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ପାଇଁ ମାୟାମୃଗ ଉପାଖ୍ୟାନ ପୂର୍ବରୁ ଚାମରୀମୃଗ ଉପାଖ୍ୟାନର ସଂଯୋଜନା କଲେ । ସୀତା ବନ ମଧ୍ୟରେ କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ ଲାଞ୍ଜ ବିଶିଷ୍ଟ ଏକ ସୁନ୍ଦର ମୃଗ ଦେଖି ତା'ର ଲାଞ୍ଜକୁ ଚଉଁରୀ କରିବା ପାଇଁ ଆଶା କଲେ ଏବଂ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କୁ ଲାଞ୍ଜ କାଟି ଆଣିବା ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ସୀତାଙ୍କର ଅନୁରୋଧ ରକ୍ଷାକରି ଶ୍ରୀରାମ ସେହି ମୃଗ ବଧ କରିବା ପାଇଁ ଏକ ଶର ନିକ୍ଷେପ କଲେ । ଲାଞ୍ଜପାଇଁ ବିଶେଷକରି ବ୍ୟକ୍ତିର ଆମୋଦ ପାଇଁ ଏକ ଜୀବ ବଧ କରିବା କଥାକୁ ସୀତା ସହ୍ୟ କରିପାରିଲେ ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ,

ସୀତା ବୋଲୁଛନ୍ତି ଶ୍ରୀରାମ ମୁଖ ଚାହିଁ
ଅକାରଣେ ଜୀବ ନ ମାର ଗୋସାଇଁ ।

ଲାଞ୍ଜରେ ସେ କାର୍ଯ୍ୟ ମାଂସରେ କାର୍ଯ୍ୟ ନାହିଂ
ସୀତା ବୋଲ ଶୁଣି ହସିଲେ ରଘୁସାଇଂ ।
(ଆରଣ୍ୟକ କାଣ୍ଡ)

ସୀତାଙ୍କ କଥା ଶୁଣି ଶ୍ରୀରାମ ମୃଗର କେବଳ ଲାଞ୍ଜ କାଟି ଆଣିବା ପାଇଁ ଅନ୍ୟ ଏକ ଶର ସନ୍ଧାନ କଲେ । ସେତେବେଳେ ସେହି ଶରକୁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କରି ସେ କହିଥିଲେ,

'ଅକାରଣେ ମାଇଲେ ପାଇବା ନା ଦୋଷ ।'
(ଆରଣ୍ୟକ କାଣ୍ଡ)

ପରବର୍ତ୍ତୀ ଶର ପୂର୍ବରୁ ମୃଗକୁ ବଧ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରେରିତ ହୋଇଥିବା ଶରକୁ ଯାଇ କହିଲା,

ତୁ ହୋ ଜୀବ ବଧ ନ କର ନାରାଚ
ଖୋଷା ଖୋଷିବେ ସୀତ୍ୟା ଚାମରେ ହିଁ କାର୍ଯ୍ୟ ।
(ଆରଣ୍ୟକ କାଣ୍ଡ)

ଅକାରଣରେ ଜୀବ ବଧ କଲେ ପାପରେ ଭାଗୀ ହେବା କଥା ଶ୍ରୀରାମ, ସୀତା ଓ ଏପରିକି ନିର୍ଜ୍ଜୀବ ଶର କହୁଥିଲେହେଁ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କର ସ୍ପଷ୍ଟ ମତ ହେଲା,

ହୋଇ ହୋଇ ବୋଲି ବୋଇଲେ ରଘୁବଳି
କ୍ଷୁଧାବେଳେ ମାଇଲେ ଦୋଷ ନାହିଂ କିଛି ।
(ଆରଣ୍ୟଖ କାଣ୍ଡ)

ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ କବି କେବେହେଲେ ଅନାଦର କରୁନଥିଲେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶୁଭ ଅବସରରେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଚୁର ଦାନ ଦିଆଯାଇଛି । କାରଣ କବି କହୁଥିଲେ, ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ ଦାନ ଦେଲେ ଧର୍ମ ହୁଏ । ବ୍ରାହ୍ମଣ ହେଉଛି ଦ୍ୱିତୀୟ ବ୍ରହ୍ମା । କିନ୍ତୁ ବ୍ରାହ୍ମଣ କହିଲେ କେବଳ ପଇତା ପକେଇଥିବା ମୂର୍ଖ ବ୍ରାହ୍ମଣ ନୁହନ୍ତି, ବେଦ ଧର୍ମ ଜାଣିଥିବା ଓ ସତ୍‌କର୍ମରେ ଲିପ୍ତ ଥିବା ବ୍ରାହ୍ମଣ । ଯେତେବେଳେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବେଦ ଅଧ୍ୟୟନ, ପରଉପକାର ପ୍ରଭୃତି ସତ୍‌କର୍ମ ତ୍ୟାଗ କରି ଲୋଭର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୁଏ, କାମରେ ଅଧୀନ ହୁଏ, ସେତେବେଳେ ସେ ଚାଣ୍ଡାଳ ସହିତ ସରିହୁଏ । ଆରଣ୍ୟକ କାଣ୍ଡରେ ଗୟାତୀର୍ଥର ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ କବି ଯେଉଁ ନିନ୍ଦା କରିଛନ୍ତି, ତାହା ମୂଳରେ କବିଙ୍କ ଜୀବନର ଆଦର୍ଶ ହିଁ ପ୍ରତିଭାତ । ସେଥିପାଇଁ ଲୋଭୀ, ତୀର୍ଥବାସୀ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ କବି ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ମୁଖରେ

ଅଭିଶାପ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି ।

ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ ବୋଇଲେ ରେ ଯେତେ ଅରଜିବ
ଆରଦିନକୁ ଗଣ୍ଡାଏ ମାଣେହେଁ ନ ଥିବ ।
x x x
ଯଦ୍ୟପି ତୁମ୍ଭର ଥିବ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଧନ
ତଥାପି ବୋଲାଇବ ଭିକ୍ଷୁକ ବିଦୁଜନ ।
ମୁଠିକର ପାଇଂ ଯେ ବୁଲିବ ଦେଇ ଦେଇ
ଅବଶିକାର ହୋଇଣ ନ ଥିବାକ କେହି ।
ବାଳ-ବୃଦ୍ଧ-ଯୁବା ସବୁ କରିବେ ବାଣିଜ୍ୟ
ଲାଭ ପାଇଲେଣ ତୁମ୍ଭେ ବିକିବ ତନୁଜ ।"
(ଆରଣ୍ୟକ କାଣ୍ଡ)

କବିଙ୍କର ଏହି ଉକ୍ତି କେବଳ ଗୟାର ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ପାଇଁ କୁହାଯାଇନଥିଲା, ଦେଶର ସବୁ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କ ପାଇଁ ଏହାଥିଲା, ବଳରାମଙ୍କ ଉକ୍ତି ।

କବି ଚଣ୍ଡାଳ ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦେଖୁନଥିଲେ । ଉଭୟେ ମନୁଷ୍ୟ । କେବଳ ନୀଚ କର୍ମ କରି ସେଥିରୁ କେତେକ ଚାଣ୍ଡାଳରେ ପରିଣତ ହେଉଥିବା ପରି, ଉଚ୍ଚ କର୍ମ କରି ଆଉ କେତେକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ସଙ୍ଗେ ସମାନ ହୁଅନ୍ତି । ଲୋକେ କୁହନ୍ତି ଚାଣ୍ଡାଳକୁ ଛୁଇଁଲେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଅପବିତ୍ର ହୁଏ । ବଳରାମ ଯେ ଏଥିରେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁନଥିଲେ ତାହା ତାଙ୍କ ରାମାୟଣର କେତେକ ଘଟଣାରୁ ଜଣାଯାଏ । ଗୁହକ ଜାତିର ଶବର ହେଲେ ବି ଶ୍ରୀରାମ ତାକୁ ନିଜ ପ୍ରାଣର ଦୋସର ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ଗୁହକ ଘରେ ରହି ଅନ୍ନପାଣି ଗ୍ରହଣ କରିବାରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଆପତ୍ତି ନଥିଲା । କେବଳ ପିତାମାତାଙ୍କର ସତ୍ୟରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ସେ ଗୁହକଠାରୁ ବିଦାୟ ମାଗିଥିଲେ । ଲଙ୍କାରୁ ରାବଣ ବଧ କରି ଅଯୋଧ୍ୟା ଫେରିବାବେଳେ ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଥିଲା, ଗୁହକକୁ ସମ୍ବାଦ ଦେବା । ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞ ସମୟରେ ସେ ଗୁହକ ଓ ତାଙ୍କ ଜାତିଭାଇଙ୍କ ପାଇଁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଥିଲେ ।

ଗୁହକ ନାମେ ଖବର ପାଇଂ ଯେ ଦିବ୍ୟ ଘର
ସବୁ ଘରଠୁଂ ସେ ଘର ଦିଶଇ ସୁନ୍ଦର ।
(ଲଙ୍କାକାଣ୍ଡ)

ଶବରୀର ଉଚ୍ଛିଷ୍ଟ ଗ୍ରହଣ କରିବାରେ କେବଳ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ମହିମା ପ୍ରକାଶ ପାଇନାହିଁ, ଏ ଗଛକୁ 'ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ'ରେ ଯଥୋଚିତ ସ୍ଥାନ ଦେଇ କବି ବଳରାମ ଶବର ଜାତି ପ୍ରତି ନିଜର ଶ୍ରଦ୍ଧା ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ଭଗବାନଙ୍କ ନିକଟରେ ଜାତି, ଅଜାତିର ପ୍ରଶ୍ନ ନାହିଁ । 'ବଟ ଅବକାଶ'ରେ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇଛି,

ଦୂରେ ଥାଇ ଚିନ୍ତା କଲେ ନିକଟେ ହିଁ ଥାନ୍ତି
ବଡ଼କୁଳ ନ ବାଛନ୍ତି ଜାତି ଏ ଅଜାତି ।

ଶୂଦ୍ରକ ମୁନି ତପସ୍ୟା କରିବାରୁ ବ୍ରାହ୍ମଣର ପୁଅ ମରିବା ରାମାୟଣର କଥା । ତପସ୍ୟା କରିବାରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ, କ୍ଷତ୍ରିୟ ଓ ବୈଶ୍ୟ ଜାତିର ଅଧିକାର । ଶୂଦ୍ର ତପସ୍ୟା କଲେ ସଂସାରର ଅହିତ ହୁଏ । କବି ବଳରାମ ଏହି ଉପାଖ୍ୟାନକୁ ଯେଉଁଭଳି ଭାବେ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିଛନ୍ତି, ସେଥିରୁ ଶୂଦ୍ର ଜାତି ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ଅତି ସ୍ପଷ୍ଟ । ତପସ୍ୟା ବଳରେ ଶୂଦ୍ର ବ୍ରହ୍ମ ଜାତିରେ ପରିଣତ ହେବା କଥା ପୁରାଣରୁ ଶୁଣି ଶୂଦ୍ର ତପସ୍ୱୀ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ନିଗ୍ରହ କରି କାୟା ଶୁଖାଇ ଇନ୍ଦ୍ରପଦ ଲାଭ ପାଇଁ ତପସ୍ୟା କରେ । ତାହାର ଏହି ଅନଧିକାର କାର୍ଯ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ସେ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଦଣ୍ଡିତ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ଫଳ ହେଲା ବିପରୀତ । ଇନ୍ଦ୍ରପଦ ତ ଚିରସ୍ଥାୟୀ ନୁହେଁ, କିଛିଦିନ ଇନ୍ଦ୍ରପଦ ଭୋଗ କରିବା ପରେ ତପସ୍ୟାର ଫଳ ସରିଯାଇଥାନ୍ତା ଓ ତାକୁ ଇନ୍ଦ୍ରପଦ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ହୋଇଥାନ୍ତା । ଅଥଚ ଭଗବାନଙ୍କ ମାନବ-ଅବତାର ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବଧ ହେବାରୁ ସେ ଅଜ୍ରାମର କଳ୍ପ ହେଲା ଓ ଇନ୍ଦ୍ରଠାରୁ ବଡ଼ ପଦ ପାଇଲା । କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ, ଘଟଣା ଏକ ସ୍ମରଣୀୟ ଦିବସରେ ପରିଣତ ହେଲା । ସେଥିପାଇଁ ଭାଦ୍ରବ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ ପଞ୍ଚମୀର ନାମ ହେଲା ଋଷି ପଞ୍ଚମୀ । ସେଦିନ ଯେଉଁ ଲୋକମାନେ ଶୂଦ୍ରମୁନିଙ୍କୁ ସେବା କରିବେ, ସେମାନେ ସ୍ୱାମୀ ସୌଭାଗୀ ହେବେ । ବୋଟାରୁଣୀ ହେଲେ ବି ବୈକୁଣ୍ଠ ପାଇବେ । "ଗୀତା ଅବକାଶ" ରେ ଥିବା କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଅନୁଯାୟୀ କବି ବାଉରୀ ଜାତିକୁ ଗୀତାପାଠ କରିବାର ଅଧିକାର ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଶୂଦ୍ର ଜାତିର ମହିମା ବୃଦ୍ଧି କରିବା ପାଇଁ କବି ବଳରାମ ରଚନା କଲେ 'ଲକ୍ଷ୍ମୀ ପୁରାଣ' । ଶୂଦ୍ରକୁ ଅନାଦର କରିବା ହେତୁ ଜଗନ୍ନାଥ ଓ ବଳରାମଙ୍କ ପରି ଦେବତା ମଧ୍ୟ ଖାଇବାକୁ ନ ପାଇ ବାରଦାଣ୍ଡ ଶୁଖିପିଣ୍ଡା ହୋଇଥିଲେ । ସେମାନେ ନିଜର ଅପରାଧ ବୁଝିବା ପରେ ସେମାନଙ୍କ ମହାପ୍ରସାଦ ସେବନରେ ଜାତି, ଅଜାତିର ବିଚାର ରହିନଥିଲା । ଏସବୁ ଉପାଖ୍ୟାନରୁ ବଳରାମ ଯେ ଶୂଦ୍ର ଜାତିକୁ ସମାଜରେ ଉଚ୍ଚ ସ୍ଥାନ ଦେବା ପାଇଁ ସତତ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ ତାହା ଜାଣିହୁଏ ।

କେବଳ ଶୂଦ୍ର ଜାତି ନୁହନ୍ତି, ସମାଜରେ ଅବହେଳିତ ସ୍ତ୍ରୀ ଜାତି ପ୍ରତି ମଧ୍ୟ କବି ସଂବେଦନଶୀଳ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ମତରେ ସ୍ତ୍ରୀ ଜାତିର ଗୁଣ ଅଛି, ଅବିଗୁଣ ବି ଅଛି । ଗୋଟିଏ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସମାଜରେ ସ୍ତ୍ରୀ ହେଉଛି, ବିପଦରୁ ହେତୁ । ଚଉଦ ଭୁବନରେ ସ୍ତ୍ରୀମାନେ ସେମାନଙ୍କ ଅନ୍ୟାୟ ଓ ଅନାଚାର ପାଇଁ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । କେବଳ ସ୍ତ୍ରୀ ପାଇଁ ବାଳି, ରାବଣ, ମହିଷାସୁର ପ୍ରଭୃତି ପୃଥିବୀର ବଡ଼ ବଡ଼ ବୀର ନାଶଗଲେ । ଏହି ସ୍ତ୍ରୀଲୋଭରେ ପଡ଼ି ଇନ୍ଦ୍ର ସହସ୍ର ଯୋନି ହେଲେ । ସ୍ତ୍ରୀମାନେ ମନ୍ଦ ପ୍ରାଣୀ, ଏକଥା ଜାଣିପାରି ନଳ ବସ୍ତ୍ର କାଟି ସ୍ତ୍ରୀଠାରୁ ନିଜକୁ ଅଲଗା କରି ନେଇଥିଲେ । ସମାଜରେ ଲୋକେ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ଏହିପରି ନିନ୍ଦା କରୁଥିଲେ ହେଁ, ସ୍ତ୍ରୀ ବିନା ସୃଷ୍ଟି ଶୋଭାପାଏ ନାହିଁ । ସ୍ତ୍ରୀ ହେଉଛି ଧର୍ମ, ସ୍ତ୍ରୀ ହେଉଛି କର୍ମ । ସ୍ତ୍ରୀ ଯେପରି ଯୋଗର ସହାୟକ ସେହିପରି ଭୋଗର ମଧ୍ୟ । ସେମାନେ ହେଉଛନ୍ତି 'ଆଦି ବୀଜ ବ୍ରହ୍ମା' । ସ୍ତ୍ରୀ ବିନା ପୁରୁଷ ଶୋଭାପାଏ ନାହିଁ । ସେମାନେ ସାଧବୀ, କୁଟୁମ୍ବା । ସ୍ତ୍ରୀ ଯୋଗୁଁ ସଂସାର ଆତଜାତ ହୁଏ । ବ୍ରହ୍ମା ସେଥିପାଇଁ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ଆଗ ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି । ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ମହିମା ଜାଣି ବ୍ରହ୍ମା ଗାୟତ୍ରୀଙ୍କୁ, ବିଷ୍ଣୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ, ଶିବ ପାର୍ବତୀଙ୍କୁ, ବରୁଣ ଗଙ୍ଗାଙ୍କୁ ହୃଦୟରେ ଧାରଣ କରିଛନ୍ତି । ସ୍ତ୍ରୀମାନେ ସଂସାରରେ ପ୍ରମଦା, ବାମା, ଯୁବତୀ, ବଲ୍ଲଭୀ, କୁଟୁମ୍ବୀ, ଅଙ୍ଗନା, ସଉଭାଗୀ, ଧର୍ମପତ୍ନୀ ଓ ଅବଳା ନାମରେ ପରିଚିତ । ଏହିପରି ବିଭିନ୍ନ ଭାବେ ସ୍ତ୍ରୀ ଜାତିକୁ ପ୍ରଶଂସା କରିବା ମୂଳରେ ସ୍ତ୍ରୀ ଜାତି ପ୍ରତି ବଳରାମଙ୍କ ଶ୍ରଦ୍ଧା ପ୍ରକଟିତ । ସ୍ତ୍ରୀ ସବୁ ଗୁଣ ତଥା ଶୋଭାର ଆଧାର ହୋଇଥିବାରୁ ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋଭ ସମ୍ବରଣ କରିବା ସାଧାରଣ ମନୁଷ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ସେଥିପାଇଁ କବି 'ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ'ର ବହୁ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସ୍ତ୍ରୀ ଜାତିର ଉଚ୍ଛ୍ୱସିତ ପ୍ରଶଂସା କରିଛନ୍ତି ।

ସ୍ତ୍ରୀ ସହ ରହି ଓ ସ୍ତ୍ରୀକୁ ଶ୍ରଦ୍ଧା କରି ଘର କରିବା ଗୃହସ୍ଥର ଧର୍ମ ହେଲେବି ଅତିଶୟ ଶୃଙ୍ଗାରିକତାକୁ ବଳରାମ ବିଭିନ୍ନ ନଜିର ଦେଇ ବାରଣ କରିଥିଲେ । ଗୃହସ୍ଥଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଯତି, ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ବା ଜଟାଧାରୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସେ ଆହୁରି କଠୋର ଥିଲେ । ନାନା ସୁଖ-ଭୋଗରେ ଦିନ କାଳ ହରିବା ଗୃହସ୍ଥକୁ ଶୋଭାପାଏ । ଦେଶତ୍ୟାଗୀ ଓ ଯତିମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଯୁବତୀ ମୋହ ବା କାମରସ ପ୍ରୀତି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୋଷାବହ । ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ଚକ୍ରବାକର ଉକ୍ତିରେ ଏହି ଭାବନାହିଁ ପ୍ରକାଶିତ ।

ବୋଇଲା ତୁ କିମ୍ପା ଦୁଃଖ ଦେଉ ଆସି
ଯତି ହୋଇ ମାରୁ କାମରସେ ପଶି ।
ଦେଶ ଛାଡ଼ିଣ ତୁ କଲୁ ବନବାସ ।
ଆବର ଯୁବତୀକି କରୁଛୁ ମୁହାଂସ ।

କନ୍ଦମୂଳ ଖାଇ ବକଳ ପରିହରଣ
ଯେତେ ମତେ ଥାଇ ତୁ ଚିନ୍ତୁଛୁ ରମଣ ।
ଆମ୍ଭେ ଗୃହବାସୀ ଗିରସ୍ତ ପଣ କରି
ନାନା ସୁଖଭୋଗେ ଦିନ କାଳ ହରି ।
ଆମ୍ଭେ ଯେ ରମଣୀ କରୁଛୁ ଶରଧା
ତୋ ଅଙ୍ଗ କିମ୍ପାଇ କରଇ କାମ ବାଧା ।
ଯତି ହୋଇଣ ତୁ ଧନୁ ଶସ୍ତ୍ର ଧରି
ଆବର ଯୁବତୀ ରୂପ ଅନୁସରି ।।
(ଆରଣ୍ୟକ କାଣ୍ଡ)

ଯତି ଓ ଗୃହବାସୀଙ୍କ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଉପରେ ଏତେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେବା ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ସାମାଜିକ ପରିବେଶ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ହୁଏତ ବିଶେଷ ଆବଶ୍ୟକ ଥିଲା । ସେତେବେଳର ବହୁ ବୈଷ୍ଣବ ପ୍ରାୟ ଗୃହସ୍ଥ ଥିଲେ । ଯେଉଁମାନେ ଯତିବ୍ରତ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶ ବୈଷ୍ଣବର ସନ୍ନ୍ୟାସ ଧର୍ମକୁ କଠୋରଭାବେ ପାଳନ କରିପାରୁନଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କର ଏହି ଅଧୋଗତି ବଳରାମଙ୍କ ପରି ସଚେତନ ନାଗରିକଙ୍କ ମନରେ କଷ୍ଟ ଦେଉଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ସୁରାଭାଣ୍ଡେଶ୍ୱର ଉପାଖ୍ୟାନର ଭଣ୍ଡଯତି କଥା, ଦଣ୍ଡକାରଣ୍ୟର ଋଷିମାନଙ୍କ ପ୍ରବଳ କାମଭାବନା ଓ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ବିରହକାଳୀନ ସୀତାନୁଚିନ୍ତାଜନିତ ଦୁଃଖକୁ କାମବାଧା ନାମଦେଇ ସେ ସମାଜର ସେହି ଭଣ୍ଡ ତପସ୍ୱୀମାନଙ୍କୁ ତିରସ୍କାର କରିଥିଲେ ।

ସମାଜକୁ ଏପରି ଚେତାବନୀ ଦେଉଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ କବି ନିଜେ ବେଶ୍ୟାସକ୍ତ ଅପବାଦରୁ ମୁକ୍ତ ନଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଏ ଅପବାଦ ଯେ କବିଙ୍କୁ ସହ୍ୟ କରିପାରୁ ନଥିବା, କୁଚକ୍ରୀ କୁଟିଳ ଲୋକଙ୍କ କୁମନ୍ତ୍ରଣାର ପରିଣାମ, ଏହା କବିଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥ ପାଠକଲେ ଜଣାଯାଏ ।

କବି ଦାରା, ସୁତଙ୍କ ସହ ନୀଳାଚଳରେ ବାସକରୁଥିବା 'ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ' ଓ ଦାର୍ଢ୍ୟତାଭକ୍ତିରୁ ଜଣାଯାଏ । ସେ ସବୁକୁ କବି ଭଗବାନଙ୍କ ଅସୀମ ଦୟା ଭାବେ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । ଏପରିସ୍ଥଳେ ସେମାନଙ୍କୁ ହତାଦର କରି କବି ବେଶ୍ୟାଘରେ ଦିନ କାଟୁଥିବା ଅସମ୍ଭବ ମନେହୁଏ । କବି ଯେ କେବଳ ପରିବାର ସହ ସୁଖରେ ରହୁଥିଲେ, ତାହା ନୁହେଁ, ପରିବାର ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଦାୟିତ୍ୱ ସମ୍ପର୍କରେ ମଧ୍ୟ ସେ ବିଶେଷ ସଚେତନ ଥିଲେ । ସେ କହିଛନ୍ତି,

କୁଟୁମ୍ବ ଲେଛିଣ ଯେ ଆନ ଧର୍ମ କରେ
ଅନ୍ତେ ସେ ନରକ ପାଇ କହି ପୁରାଣରେ ।
ସବୁ ପୁଣ୍ୟମାନଙ୍କର କୁଟୁମ୍ବ ଯେ ମୂଳ
କୁଟୁମ୍ବ ନ ପୋଷିଲେ ଯେ ନାଶ ଯାଇ କୁଳ ।

କବି ଭଲ ଭାବରେ ଜାଣିଥିଲେ ଲୋଭରୁ ପାପ ଓ ପାପରୁ ମୃତ୍ୟୁ । "ଲୋଭରୁ ଯେ ପାପ ହୁଏ ପାପରୁ ନିଧନ ।" ସେଥିପାଇଁ ସେ ନିଜ ଜୀବନରୁ ଲୋଭକୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ପରିହାର କରିଥିଲେ । ଭଗବାନ ଯେତିକି ଦେଇଛନ୍ତି, ସେତିକିରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେବା ତାଙ୍କ ଜୀବନର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା । କବି ସେଥିପାଇଁ ବାମନ ଅବତାର ମୁଖରେ କହିଛନ୍ତି, "ଧନ ରତ୍ନରେ ମୋହର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ ।" ଅନ୍ୟ ସ୍ଥଳରେ କବି ନିଜ ସଂପର୍କରେ ସୂଚନା ଦେଲାବେଳେ 'ଅଳପକେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ' ଥିବା କଥା କହିଛନ୍ତି,

ଦାରା ସୁତ ଧନ ଜନ ସୁଖଭୋଗ ଶିରୀ
ଅଳପେ ଆପଣେ ଦେଇଅଛନ୍ତି ତା ହରି ।

ଅଭାବବେଳେ ଲୋକେ ସାଧାରଣତଃ ରାଜଦ୍ୱାରରେ ଯାଚନା କରିବାକୁ ଯାଇଥାନ୍ତି । ଅଥଚ ବଳରାମ ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ ଯେତେବେଳେ ଯାହା ଦରକାର ପଡୁଥିଲା, ତାହା ସେ କୌଣସି ରାଜାଙ୍କଠାରୁ ଭିକ୍ଷା ନକରି ଭଗବାନଙ୍କୁ ନିବେଦନ କରୁଥିଲେ । 'ବଟ ଅବକାଶ' ରେ କବି ଜୀବନର ଏହି ଆଦର୍ଶ ପ୍ରତିଫଳିତ ରାଜା ଯେତେବେଳେ କବିଙ୍କୁ ଅଭାବ ବେଳେ ରାଜାଙ୍କଠାରୁ ମାଗିବା କଥାର ସୂଚନା ଦେଇଛନ୍ତି, କବି ସେତେବେଳେ ଅତି ଦୃଢ଼କଣ୍ଠରେ ଏହାର ପ୍ରତିବାଦ ଜଣାଇ କହିଛନ୍ତି,

ମୁଁ ବୋଇଲି ମୁଁ ଯେ ମାଗିବି କାହାକୁ
ମାଗିଲେ ମାଗଇ ଏକା ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ।

12 କବି ବଳରାମଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଭୂଷଣ ଥିଲା 'ବୀନମ୍ରତା' । 'ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ'ର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଂକ୍ତିରେ ତାଙ୍କ କବିପ୍ରତିଭା ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲେହେଁ, ସେ ଏହି ମହାନ ଗ୍ରନ୍ଥର କବି ରୂପେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ।

ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ କବି ଜଗନ୍ନାଥ
ତାହାଙ୍କର ଆଜ୍ଞାରେ ନିହିଲା ମୋର ହାଥ ।

କବି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସଖା, ସୋଦର, ସେବକ, ବେଟା ଅନନ୍ୟ ଭକ୍ତ ଭାବରେ

ନିଜକୁ ପ୍ରାୟ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିଲେହେଁ, ପ୍ରଚଳିତ କୌଣସି ଧର୍ମ ପ୍ରତି ତାଙ୍କ ମନରେ ବିଦ୍ୱେଷ ନଥିଲା । 'ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ'ରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ କାଣ୍ଡର ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ଏହାହିଁ ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ । ସେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଶିବ, ଅଗ୍ନୀ, ଶକ୍ତିଦେବୀ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କୁ ମଧ ବନ୍ଦନା କରିଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀରାମ ବିଭୀଷଣଙ୍କୁ ଯେଉଁ ସବୁ ବ୍ରତ ପାଳନ କରିବାକୁ ଉପଦେଶ ଦେଇଛନ୍ତି, ସେଥିରୁ ମଧ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ସବୁ ଦେବତାଙ୍କ ପାଇଁ କବିଙ୍କର ସମ୍ମାନ ଥିବା ସୂଚିତ ହୁଏ । କେବଳ ବୈଦିକ ଧର୍ମ ନୁହେଁ, ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପ୍ରତି କବିଙ୍କର କୌଣସି ଅନାଦାର ନଥିଲା । ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଓଡ଼ିଶାର ଏହି ଦୁଇଟି ଧର୍ମ ଲୋକପ୍ରିୟ ଥିବା କବିଙ୍କ ଉଲ୍ଲେଖରୁ ଜଣାଯାଏ । କବି ଲଙ୍କାକାଣ୍ଡରେ କହିଛନ୍ତି,

ବେଦ ବଉଦ ମୋହର ଏହି ଦୁଇ ମତ
ମୁହିଂ ସିନା ଭିଆଇଲି ଦେବତା ଦଇତ ।

ବଳରାମ ଦାସ ସବୁପ୍ରକାର ଧର୍ମ ଓ ସବୁପ୍ରକାର ସାଧନାମାର୍ଗ ପ୍ରତି ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରୁଥିଲେହେଁ, ଗର୍ବ, ଅଭିମାନ ଓ ବାହ୍ୟାଚାର ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଅଶେଷ ଘୃଣା ଥିଲା । ସାଧକ ସିଦ୍ଧି ହାସଲ କରି ଯେତେ ଅଲୌକିକ ପ୍ରତିଭାର ଅଧିକାରୀ ହେଲେ ବି, ତା'ର ସମସ୍ତ ସାଧନା ଜନତାଙ୍କ ମଙ୍ଗଳ ପାଇଁ ଅଭିପ୍ରେତ । ଲୋକଙ୍କୁ କେବଳ ଉପଦେଶ ଦେଇ ନୁହେଁ, ନିଜ ଜୀବନରେ ସେ ସବୁକୁ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ସେ ହୁଏ ଆଦର୍ଶ ମାନବ । ଏହାର ବିଶିଷ୍ଟ ଉଦାହରଣ ହେଉଛି; ରାବଣ ବଧ ପରେ ଅଶୋକବନରୁ ସୀତାଙ୍କ ଆଗମନ । ସୀତା ଆସୁଥିବା ଶୁଣି ବାନର, ଋକ୍ଷ, ରାକ୍ଷସ ଜାତିର ଲୋକେ ତାଙ୍କୁ ଦେଖିବା ପାଇଁ ବ୍ୟଗ୍ର ହୋଇପଡ଼ିଛନ୍ତି । ଯାହାପାଇଁ ଏତେ ଦିନର ଭୀଷଣ ଯୁଦ୍ଧ, ଏତେ ଲୋକ କ୍ଷୟ, ଏତେ କଷ୍ଟ, ଏତେ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା, ସେ ସୀତାଙ୍କ ଦର୍ଶନ ପାଇଁ ଲାଳାୟିତ ହେବା ସମସ୍ତଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସ୍ୱାଭାବିକ ଥିଲା । ଉପସ୍ଥିତ ଦର୍ଶକମାନେ ପରସ୍ପରକୁ ଠେଲି ଭିଡ଼ ମଧ୍ୟରୁ ସୀତାଙ୍କୁ ଦେଖିବା ପାଇଁ ବ୍ୟଗ୍ର ଥିଲେ । ସବୁପ୍ରକାର ସତର୍କତା ସତ୍ତ୍ୱେ ଲୋକଙ୍କୁ ସମ୍ଭାଳିବା ସହଜ ହେଲା ନାହିଁ । ଭିଡ଼ ମଧରେ ଜାନକୀଙ୍କ ହାନ୍ଦୋଳା ମଧ ଧୀରେ ଆସୁଥିଲା ।

ଶ୍ରୀରାମ ଉପସ୍ଥିତ ଜନତାଙ୍କ ହୃଦୟର ଭାବ ବୁଝି ସୀତାଙ୍କୁ ପାଦରେ ଆସିବା ପାଇଁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ଏହି କଥା 'ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣ'ରେ ଥିଲେ ବି ବଳରାମ ଏହାକୁ ଅତି ଜୀବନ୍ତ ଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ରାଜା ହେଉଛନ୍ତି ମୁଖ୍ୟତଃ ପ୍ରଜାପାଳକ । ପ୍ରଜାଙ୍କ ଅର୍ଜିତ ଧନରେ ସେ ରାଜକୀୟ ସୁଖ ଭୋଗ କରୁଥିଲେହେଁ, ସାଧାରଣ ଜନତାଙ୍କ ଠାରୁ ସେ ଆଦୌ ଅଲଗା ନୁହନ୍ତି । ଏହାହିଁ ଥିଲା ଜଗନ୍ନାଥ ଧର୍ମର ଆଦର୍ଶ । ଜଗନ୍ନାଥ ସେଥିପାଇଁ ମନ୍ଦିର ଛାଡ଼ି ବର୍ଷକେ ଥରେ ବାହାରକୁ ଆସିଥାନ୍ତି । ଉତ୍କଳର ଗଜପତି ମଧ ସେହି

ଅବସରରେ ନିଜର ରାଜକୀୟ ପଦମର୍ଯ୍ୟାଦାକୁ ଭୁଲି ତାଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ କରି ନିଜକୁ ଜନତା ସହିତ ମିଶିବାର ସୁଯୋଗ ଦେଇଥାନ୍ତି । ବଳରାମ ଜଗନ୍ନାଥ ଧର୍ମର ଏହି ଆଦର୍ଶ ଓ ପରଂପରାକୁ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଛନ୍ତି, ସୀତାଙ୍କ ଆଗମନକାଳୀନ ଦୃଶ୍ୟରେ ଓ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ବାଣୀରେ ।

ବଳରାମ ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ ଏହିସବୁ ଆଦର୍ଶକୁ ପାଳନ କରି ଏକ ମହନୀୟ ଓ ଆଦର୍ଶ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱରେ ପରିଣତ ହୋଇଛନ୍ତି । ସତ୍ୟ, ଅହିଂସା, ପରୋପକାର, ବିନୟ ପ୍ରଭୃତି ସଦ୍‌ଗୁଣକୁ ଜୀବନର ଭୂଷଣ କରି ସେ ହୋଇଛନ୍ତି ଓଡ଼ିଶାର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ମହାପୁରୁଷ । କେବଳ ଆତ୍ମା ପରଚେ କରି ସେ ମହାତ୍ମା ନୁହନ୍ତି । ସେ ଥିଲେ ସାକ୍ଷାତ ଧର୍ମଦେହ । ଜୀବନରେ ଧର୍ମପଥ ଅନୁସରଣ କରି ସେ ସମାଜରେ ନିଜର ଆଦର୍ଶ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱକୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିଥିଲେ । ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଓଡ଼ିଶା କାହିଁକି, ସମସ୍ତ ଭାରତବର୍ଷର ସନ୍ଥସଂପ୍ରଦାୟ ଏହି ଆଦର୍ଶର ପଥିକ ଥିଲେ । ସେମାନେ କେବଳ ବଡ଼ ବଡ଼ କଥା କହୁନଥିଲେ, ସେ ସବୁ କାର୍ଯ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ପରିଣତ କରି ଲୋକଙ୍କୁ ଦେଖାଉଥିଲେ । ଏହାହିଁ ଥିଲା ସେମାନଙ୍କ ଜୀବନର ଆଦର୍ଶ ।

ବଳରାମ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି, ପରିବାର ବା କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମାଜର ନଥିଲେ । ସମସ୍ତ ଜଗତ ମଙ୍ଗଳ କରିବା ଥିଲା ତାଙ୍କ ଜୀବନର ମହାନ ବ୍ରତ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ତାଙ୍କ ରାମାୟଣର ନାମ ଦେଲେ 'ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ' । ଜଗତର ମଙ୍ଗଳ ସମାଧାନ କରିବା ପାଇଁ ଏହା ଉତ୍ସର୍ଗୀକୃତ ।

ବଳରାମଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱକୁ କଳ୍ପନା କରିବାର ଅନ୍ୟ ଏକ ଉପାୟ ହେଉଛି ସମାଜ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ମନୋଭାବ । ସମାଜ ସହ ତାଙ୍କର ମନ ଯେଉଁଠି ମିଶିନାହିଁ, ସମାଜରେ ସେ ଯେଉଁଠି ଦୋଷ, ଦୁର୍ବଳତା ଦେଖିଛନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ବଳରାମ ସେ ସବୁର ନିରାକରଣ ପାଇଁ ଜଣେ ବିପ୍ଳବୀ ପରି ଚିତ୍କାର କରିଛନ୍ତି । ସମାଜର ବିଭିନ୍ନ ଗୋଷ୍ଠୀ ମଧ୍ୟରୁ ସେ ବିଶେଷକରି ଦୁଇଟି ଗୋଷ୍ଠୀର ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ସେଥିରୁ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ହେଲେ ଶାସ୍ତ୍ରବିଶାରଦ ପଣ୍ଡିତଗୋଷ୍ଠୀ । ସେମାନେ ଧର୍ମର ପ୍ରକୃତ ସ୍ୱରୂପ ନଜାଣି, କେବଳ ସାକ୍ଷୀ, ଶବଦ, ଦୋହା, ଶ୍ଳୋକ, ସ୍ତୁତି, ଗୀତ, କବିତା ଶିଖି ଏବଂ ଆବଶ୍ୟକ ବେଳେ ସେଥିରୁ ପଦେଅଧେ ଗାଇ, ଲୋକଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ନିଜର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ପ୍ରଦର୍ଶନ କରୁଥିଲେ । ବିନମ୍ରତା ନୁହେଁ, ଅହମିକା ହିଁ ଥିଲା ସେମାନଙ୍କ ଜୀବନର ଭୂଷଣ । ଏହିପରି ଆଉ ଗୋଟିଏ ବ୍ୟାଧିଗ୍ରସ୍ତ ଗୋଷ୍ଠୀ ହେଲା, ବିଭିନ୍ନ ଭେକ ଧାରଣ କରିଥିବା ଶ୍ରେଣୀ ।

ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କବି ବଳରାମ, ମାଳା ତିଳକ ଧାରଣ କରିଥିବା ବୈଷ୍ଣବ, ବିଭୂତି-ଭୂଷଣ ଭୂଷିତଯୋଗୀ, ସାଧନାର ଅହମିକାରେ ନିମଜ୍ଜିତ ଥିବା ସାଧକ ଆଦି ।

ଏମାନଙ୍କର ବାହ୍ୟାଚାର, ଭଣ୍ଡତା ଓ ଅହମିକା ଯେ ଭକ୍ତ ବଳରାମଙ୍କୁ ବିବ୍ରତ କରିଥିଲା ତାହା ନୁହେଁ, ସେମାନେ ହିଁ ଥିଲେ ସେ ସମୟର ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ବ୍ୟକ୍ତି । ସେମାନେ ସେମାନଙ୍କର ତଥାକଥିତ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ, ସାଧନା ଓ ଭେକ ବଳରେ ସାଧାରଣ ଜନତାକୁ ବିଭିନ୍ନ ଭାବେ ନିର୍ଯ୍ୟାତିତ କରୁଥିଲେ । ଦୋଷ ନ ଥାଇ ଦଣ୍ଡର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରୁଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ଅତ୍ୟାଚାର ଫଳରେ ସମାଜର ବହୁ ବ୍ୟକ୍ତି ସର୍ବସ୍ୱାନ୍ତ ହୋଇଯାଉଥିଲେ । ରାଜାମାନେ ମଧ୍ୟ ଥିଲେ ସେମାନଙ୍କର କ୍ରୀଡ଼ାପୁତ୍ତଳିକା । ସେମାନଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶକୁ ରାଜା ଅନେକ ସମୟରେ ମାନିବା ପାଇଁ ବାଧ୍ୟ ଥିଲେ । ଏହି ଦଳିତ, ନିଷ୍ପେଷିତ ଜନତାଙ୍କୁ ବିପଦରୁ ଉଦ୍ଧାର କରି ସେମାନଙ୍କୁ ପ୍ରକୃତ ସାଧକଙ୍କ ସହ ପରିଚିତ କରାଇବାକୁ ବଳରାମ ନିଜ ଜୀବନର ବ୍ରତ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଫଳରେ ପୁରୀର ପଣ୍ଡିତ ଓ ପଣ୍ଡାମାନେ ସମବେତ ହୋଇ ବଳରାମଙ୍କୁ ଆକ୍ରମଣ କରୁଥିଲେ । ବଳରାମ ନିଜ ସାଧନା ବଳରେ, ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଅଶେଷ କୃପାରୁ ଓ ନିଜ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ଏହି ସମାଜପତିମାନଙ୍କ ଆକ୍ରମଣକୁ ପ୍ରତିହତ କଲେ । ସେମାନଙ୍କ ଦୋଷ ଦୁର୍ବଳତା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବା ପାଇଁ ସେ ଲେଖିଲେ ବିଭାଣ୍ଡକ ଓ ଉର୍ବଶୀ ଉପାଖ୍ୟାନ, ସୁରା ଭାଣ୍ଡେଶ୍ୱର ଓ ସତୀ ଅନସୂୟା କଥା । ଏ ସବୁରେ ସେ ଦେଖାଇଲେ ଭଣ୍ଡ ତପସ୍ୱୀ ଓ କାମାତୁର ବ୍ରାହ୍ମଣ ଚରିତ୍ରର ଅସଲି ରୂପ । ଏଥିପାଇଁ କବିଙ୍କୁ ଜୀବନରେ ବହୁ କଷ୍ଟ ବରଣ କରିବାକୁ ହୋଇଥିଲା । ଏମାନଙ୍କ ଚକ୍ରାନ୍ତରେ ସେ ରାଜକର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବାରମ୍ବାର ବନ୍ଧା ହୋଇ ରାଜଦରବାରରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଉଥିଲେ । ବଳରାମଙ୍କ ପରି ଜଣାଶୁଣା ଭକ୍ତ ଯେତେବେଳେ ଏପରି ଭାବେ ଦଣ୍ଡିତ ହୋଇ ପାରୁଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ଅନ୍ୟ ସାଧାରଣ ସାଧକଙ୍କ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ସହଜରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ ।

ବଳରାମଙ୍କ ସଂଘର୍ଷମୟ ଜୀବନର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ଉଦାହରଣ ରୂପେ 'ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ'ର ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର ଉପାଖ୍ୟାନକୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ । ଏହାର ମୂଳକଥା ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣରୁ ଗୃହୀତ ହୋଇଥିଲେ ହେଁ, କବି ଏଥିରେ ମହାଭାରତ, ହରିବଂଶ ଓ ବିଷ୍ଣୁପୁରାଣରୁ କେତେକ କଥାଂଶ ଆଣି ଏହାକୁ ଆହୁରି ପଲ୍ଲବିତ କରିଛନ୍ତି । ଷୋଡଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଯେପରି ଶୂଦ୍ର ଓ ନାରୀମାନେ ସାଧନା କରିବାର ଅଧିକାର ପାଇ ନଥିଲେ, ସେହିପରି ଅତୀତର କ୍ଷତ୍ରୀୟମାନେ ବ୍ରହ୍ମର୍ଷି ପଦରୁ ବଞ୍ଚିତ ହେଉଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର ବ୍ରହ୍ମର୍ଷି ବଶିଷ୍ଠଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଅବିରତ ସଂଗ୍ରାମ କରି, ଜୀବନରେ ବହୁ କଷ୍ଟ ଭୋଗ କରି,

ନିଜ ପରିବାରକୁ ଅଶେଷ କଷ୍ଟ ଦେଇ, ଶେଷରେ ବ୍ରହ୍ମର୍ଷି ପଦ ଲାଭ କଲେ। ବଳରାମ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ ତଥାକଥିତ ସାଧକମାନଙ୍କ ଚକ୍ରାନ୍ତ ଓ ବ୍ୟୁହ ମଧ୍ୟରୁ ନିଜକୁ ମୁକ୍ତ କରି ଶୂଦ୍ର ଓ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କ ମାନବ ଅଧିକାର ଦେବା ସଂଗେ ସଂଗେ ନିଜକୁ ମହାପୁରୁଷ ଭାବେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିପାରିଥିଲେ। ଏହି ଉପାଖ୍ୟାନ ମାଧ୍ୟମରେ ସେ ନିଜ ସମାଜକୁ କହିଥିଲେ, ମନୁଷ୍ୟର ମହାନତା ଏହାର ଜାତି, କୁଳ ଓ ବଂଶମର୍ଯ୍ୟାଦା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ନାହିଁ, ସାଧନା ହେଉଛି ଏହାର ପ୍ରକୃତ ମାନଦଣ୍ଡ। ସାଧନା ଦ୍ୱାରା ମନୁଷ୍ୟ ବଡ ହୁଏ। ଅନବରତ କର୍ମ ଓ ଅଭ୍ୟାସ ବଳରେ ମନୁଷ୍ୟ କାମ, କ୍ରୋଧ, ଲୋଭ ପ୍ରଭୃତି ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନର ଷଡ଼ରିପୁକୁ ଦମନ କରିପାରିଲେ ସେ ହୁଏ ପ୍ରକୃତ ସାଧକ।

ବଳରାମ କେବଳ ନିଜ ସମୟର ଲୋକଙ୍କ ପାଇଁ ଚିନ୍ତିତ ନ ଥିଲେ, ସେ ନିଜର ଦିବ୍ୟଦୃଷ୍ଟି ବଳରେ ଦେଶର ଅନ୍ଧକାରାଚ୍ଛନ୍ନ ଭବିଷ୍ୟତକୁ ଦେଖିଥିଲେ।

ବ୍ରାହ୍ମଣ, ନୃପତି ଓ ବହୁକୁଟୁମ୍ବୀ ଲୋକମାନେ କଳିଯୁଗରେ ଯେ ନିନ୍ଦିତ ହେବେ, ଏହା ଥିଲା କବିଙ୍କର ଭବିଷ୍ୟବାଣୀ। ଏମାନେ କଳିଯୁଗରେ ନିଜର ଧର୍ମ, କର୍ମ ଛାଡ଼ି ପତିତ ହେବେ, ଏହା କହିବା ପାଇଁ ସେ ବିଭୀଷଣଙ୍କୁ ବାଛିଥିଲେ। ବିଭୀଷଣ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ପାଦତଳେ ଶରଣ ପଡ଼ିବା ବେଳେ କଳିଯୁଗର ଏହି ତିନୋଟି ଅଲକ୍ଷଣ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଛନ୍ତି। ବିଭୀଷଣଙ୍କ ମନ ପରୀକ୍ଷା ପାଇଁ ଲକ୍ଷ୍ମଣଙ୍କୁ ସାକ୍ଷୀ ରୂପେ ସମୁଦ୍ର କୂଳକୁ ପଠାଇ ଦିଆଗଲା। ବିଭୀଷଣ ନିଜ ହୃଦୟର ସ୍ୱଚ୍ଛତା ପ୍ରତିପାଦନ କରିବା ପାଇଁ ସମୁଦ୍ରରେ ତିନୋଟି ବୁଡ଼ ପକାଇଲେ। ପ୍ରଥମ ଥର ସେ କହିଲେ, 'ମୁଁ ଯଦି ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ପ୍ରତି ହୃଦୟରେ ଦ୍ରୋହ ରଖିଥିବି, ତା'ହେଲେ ପରଜନ୍ମରେ ମୁଁ ବ୍ରାହ୍ମଣ ରୂପେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିବି।' ଦ୍ୱିତୀୟ ଥର ବୁଡ଼ ପକାଇ ସେ କହିଲେ, 'ମୋ ହୃଦୟରେ ଯଦି ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ପ୍ରତି କୌଣସି କପଟ ଥାଏ, ତା'ହେଲେ ପରଜନ୍ମରେ ମୁଁ ରାଜକୁଳରେ ଜନ୍ମନେବି। ତୃତୀୟ ସ୍ନାନ ପରେ ସେ କହିଲେ, 'ଯଦି ରାମଙ୍କ ପାଇଁ ମୋ ହୃଦୟରେ କଲୁଷତା ଥାଏ, ତା'ହେଲେ ମୁଁ ହେବି ବହୁକୁଟୁମ୍ବୀ। ଲକ୍ଷ୍ମଣ ତିନୋଟି ଯାକ ଶପଥ ଶୁଣି କିଛି ବୁଝିପାରିଲେ ନାହିଁ। ସେ ଆସି ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ସବୁ କଥା ପ୍ରକାଶ କଲେ। ସମସ୍ତଙ୍କୁ ବିସ୍ମିତ କରି ଶ୍ରୀରାମ କହିଲେ, 'ବିଭୀଷଣର ଆତ୍ମା ପ୍ରକୃତରେ ନିର୍ମଳ। ସେ ଶରଣ ପାଇବାର ଯୋଗ୍ୟ। କାରଣ କଳିଯୁଗରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ, ରାଜା ଓ ବହୁକୁଟୁମ୍ବୀ ଲୋକେ ବହୁଭାବେ ନିନ୍ଦିତ ହେବେ। ପ୍ରକୃତ ପାପୀମାନେ ହିଁ ଏହି ଜନ୍ମ ପାଇ ଅଶେଷ କଷ୍ଟ ଭୋଗ କରିବେ।' ଏ ଯୁଗକୁ ଚାହିଁଲେ, ବଳରାମଙ୍କ ଭବିଷ୍ୟବାଣୀ ଯେ କେତେଦୂର ସତ୍ୟ ଥିଲା ତାହା ଜାଣିହୁଏ।

ରଚନାବଳୀ :

ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ଭଣିତା ଥିବା ବହୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ। ସେ ସବୁର ପ୍ରାମାଣିକତା ସମ୍ପର୍କରେ ଅଦ୍ୟାବଧି କୌଣସି ଆଲୋଚକ ଆଲୋଚନା କରିନାହାନ୍ତି। ପଣ୍ଡିତ ବିନାୟକ ମିଶ୍ର କବିଙ୍କ ରଚନା ଭାବେ ୩୧ ଖଣ୍ଡ ଗ୍ରନ୍ଥର ଗଣନା କରିଥିଲେ ହେଁ, ସେଥିମଧ୍ୟରୁ କେବଳ ପାଞ୍ଚଖଣ୍ଡ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟସବୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅନ୍ୟ କବିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ ହୋଇଥିବା ଜଣାଯାଏ। ପଣ୍ଡିତ ସୂର୍ଯ୍ୟନାରାୟଣ ଦାସ ଦଶ ଖଣ୍ଡ ଗ୍ରନ୍ଥର ଏକ ତାଲିକା ତାଙ୍କ 'ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସ'ରେ ସନ୍ନିବେଶିତ କରିଛନ୍ତି। ସେ ସବୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ହେଲା-

୧। ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ
୨। ଅମରକୋଷ ଗୀତା
୩। ବେଦାନ୍ତସାର ଗୁପ୍ତଗୀତା
୪। ବଟ ଅବକାଶ
୫। ଗୁପ୍ତ ଗୀତା
୬। ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଭୂଗୋଳ
୭। ବେଢ଼ା ପରିକ୍ରମା
୮। ସପ୍ତାଙ୍ଗ ଯୋଗସାର ଟୀକା
୯। ଭାବସମୁଦ୍ର
୧୦। ଶ୍ରୀ ଭଗବଦ୍ ଗୀତା ଅର୍ଥ

ଅଧ୍ୟାପକ ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି 'ପ୍ରାଚୀନ ଗଦ୍ୟପଦ୍ୟାଦର୍ଶ'ରେ ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ରଚିତ ଗଦ୍ୟଗ୍ରନ୍ଥ 'ବ୍ରହ୍ମଗୀତା'ରୁ ଗୋଟିଏ ଅଧ୍ୟାୟ ଉଦ୍ଧାର କରିଛନ୍ତି। ଅଧ୍ୟାପକ ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ତାଲିକାରେ ଆଉ କେତେକ ନୂତନ ଗ୍ରନ୍ଥର ନାମ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ।

୧। ଜ୍ଞାନ ଚୂଳାମଣି ଗୀତା
୨। ବିରାଟ ଗୀତା
୩। ଲକ୍ଷ୍ମୀ ପୁରାଣ
୪। ଦାମ୍ଭିସାର ଗୀତା
୫। ପଣସ ଚୋରୀ
୬। ଏକ ଅଧ୍ୟାୟ ମହାଭାରତ
୭। ମନୁ ଗୀତା

୮ । ଗୁପ୍ତ ଟୀକା
୯ । ମାଳ ଶ୍ରୀ
୧୦ । ଜ୍ଞାନ ପରତେ ଚୂଡ଼ାମଣି (ଗଦ୍ୟ)
୧୧ । ମୃଗୁଣୀ ସ୍ତୁତି ।

ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଆଉ କେତେକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ଭଣିତା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସେ ସବୁ ହେଲା,

୧ । କର୍ଣ୍ଣ ଦାନ
୨ । ପ୍ରଳମ୍ବସାର ଗୀତା-ଗଦ୍ୟ
୩ । ହନୁମାନ ଚଉତିଶା
୪ । ଛଅ ଚଉପଦୀ
୫ । ବ୍ରହ୍ମ କୁଣ୍ଡଳୀ
୬ । ଉଦ୍ଧବ ଗୀତା
୭ । ବାରମାସୀ ଗୀତ
୮ । କେତେକ କ୍ଷୁଦ୍ର କବିତା
୯ ।ବୃନ୍ଦାବନ ପରିକ୍ରମା
୧୦ । ଶରଦଚନ୍ଦ୍ର ଚଉତିଶା
୧୧ । ଚାନ୍ଦ ଚଉତିଶା
୧୨ । ଉହୁଁ ଚଉତିଶା

କବିଙ୍କ ଭଣିତା ଥିବା ବିଭିନ୍ନ ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟରୁ ପଣ୍ଡିତ ନୀଳକଣ୍ଠ 'ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର କ୍ରମ ପରିଣାମ'ରେ 'ବଟ ଅବକାଶ' ଓ 'ଭାବ ସମୁଦ୍ର' ପ୍ରଭୃତି ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରାମାଣିକତା ଉପରେ ସନ୍ଦେହ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ, ଏଥିରେ ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇଥିବା ଅଲୌକିକ କାହାଣୀ ସବୁକୁ କବି ନିଜେ ଲେଖି ନିଜର ମହିମା ପ୍ରଚାର କରିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ପଣ୍ଡିତ ନୀଳକଣ୍ଠଙ୍କ ଏହି ଉକ୍ତି ଅତ୍ୟନ୍ତ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ ବି ଏ ସଂପର୍କରେ ବିଶେଷ ଅନୁସନ୍ଧାନ ନ ହୋଇ ଭଣିତା ଥିବା ସବୁ ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ଷୋଡଶ ଶତାବ୍ଦୀର ବିଶିଷ୍ଟ କବି ବଳରାମଙ୍କ ରଚନାରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି । ଫଳରେ ବଳରାମଙ୍କ ଭାଷା, କବିତ୍ୱ, ଦର୍ଶନ ଓ ସାଧନାମାର୍ଗ ସମ୍ପର୍କରେ ବହୁ ବିରୋଧୀ ମତବାଦର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି ।

ବଳରାମ ଭଣିତା ଥିବା ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟରୁ 'ଛଅ ଚଉପଦୀ'ର ରଚୟିତା, 'ଜଗନ୍ନାଥ

ଶିଷ୍ୟ ବଳରାମ'। 'ବ୍ରହ୍ମ କୁଣ୍ଡଳୀ'ର ରଚୟିତା ନିଜକୁ ଜ୍ୟୋତିଷ ବଳରାମ କହିଛନ୍ତି। 'ଏକ ଅଧ୍ୟାୟ ମହାଭାରତ'ର ଅନ୍ୟ ନାମ 'ଗୋଚର ଗୀତା' ବା 'ଗୋଚରାଚର ଗୀତା'। ଏହାର ଦୁଇଟି ପାଣ୍ଡୁଲିପିରେ 'ଛାର ଅରକ୍ଷିତ' ଭଣିତା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ। 'ସପ୍ତାଙ୍ଗ ଯୋଗସାର ଟୀକା'ର ପ୍ରକାଶିତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବଳରାମଙ୍କ ନାମ ଥିଲେ ହେଁ, ପାଣ୍ଡୁଲିପିରେ ଏହା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ। ଏହାର ଶେଷ ପଦ ହେଲା,

ଗୋରେଖ ନାଥ କହିଲେ ମଲ୍ଲିକା ଶୁଣିଲେ
ଗୁରୁଶିଷ୍ୟ ପରମହଂସ ଆତ୍ମା ବିହରିଲେ।

'ପଣସ ଚୋରୀ'ରେ ଜଣେ ବଳରାମ ଅନ୍ୟ ଜଣେ ବଳରାମ ଅର୍ଥାତ୍ ତାଙ୍କ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ କୌଣସି ବଳରାମଙ୍କ ଅଲୌକିକତା ପ୍ରଚାର କରିବା ପାଇଁ ଏହି ଉପାଖ୍ୟାନର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି। 'ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଭୂଗୋଳ'ର ଦୁଇଟି ରୂପ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ। ସେଥିରୁ ଗୋଟିକରେ 'ସୋମନାଥ ସତ' ଭାବେ ବଳରାମଙ୍କର ଉଲ୍ଲେଖ ଥିବାରୁ ଏହାକୁ ହିଁ ପ୍ରାମାଣିକ ରଚନା ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ। 'ପ୍ରାଚୀନ ଗଦ୍ୟପଦ୍ୟାବର୍ଗ'ରେ ପ୍ରକାଶିତ 'ବ୍ରହ୍ମଗୀତା'ର ଆଉ ଏକ ଅଂଶ ଅର୍ଥାତ୍ ଷଷ୍ଠ ଅଧ୍ୟାୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ। ଅଥଚ ଉଭୟ ଅଂଶର କଥା ପ୍ରାୟ ସମାନ। ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଗ୍ରନ୍ଥ ଆବିଷ୍କାର ନ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହାର ପ୍ରାମାଣିକତା ବିଚାର କରିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ। 'ବେଦାନ୍ତ ସାର ଗୁପ୍ତଗୀତା'ରେ ବଳରାମଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଦୁଇଟି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଘଟଣାର ଉଲ୍ଲେଖ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ। ପ୍ରଥମଟି ହେଲା, କବି ବଳରାମ 'ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ସପ୍ତଦଶ ଅଙ୍କରେ ଅର୍ଥାତ୍ ୧୫୦୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଜଡ଼ ହରିଦାସ ମୁଖରେ ବେଦାନ୍ତର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିପାରିଥିଲେ। ଦ୍ୱିତୀୟଟି ହେଲା- ମୁକ୍ତି ମଣ୍ଡପରେ କବିଙ୍କର ଏହି ପରୀକ୍ଷା ହେଉଥିବା ବେଳେ ସେଠାରେ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଓ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ଉଭୟେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ ଏବଂ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କୁ ଗୁରୁ ଏବଂ ବଳରାମଙ୍କୁ 'ପରମଗୁରୁ' ରୂପେ ସମ୍ମାନିତ କରିଥିଲେ। ଏହି ଘଟଣାକୁ ଏକ ଐତିହାସିକ ଏବଂ ସତ୍ୟଘଟଣା ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଐତିହାସିକମାନେ ଏହାର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି। ପୁରୀରେ ଥିବା 'ଜଡ଼ା ମଠ'କୁ ମଧ୍ୟ ଜଡ଼ ହରିଦାସଙ୍କ ମଠ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥାଏ।

ଭାରତୀୟମାନଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ଓ ପରମ୍ପରା ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରଥମ ଘଟଣାକୁ ଅସତ୍ୟ କହିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ। ମହାରାଷ୍ଟ୍ରର ମହାନ୍ ସାଧକ ଜ୍ଞାନେଶ୍ୱର ଏକ ମଇଁଷି ମୁହଁରୁ ଗୀତା ଅର୍ଥ କରି ଶୁଣାଇଥିଲେ, ମହାପୁରୁଷମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଏପରି ଅଲୌକିକ ଘଟଣା ସବୁର

ଉଲ୍ଲେଖ ପ୍ରାୟ କରାଯାଇଥାଏ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ କଥା ଅର୍ଥାତ୍ ୧୫୧୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ, ବଳରାମ ଓ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ପୁରୀରେ ଏକତ୍ର ହେବା । ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ୧୫୧୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ପୁରୀକୁ ଆସି, ସେଠାରେ ମାତ୍ର ଅଠର ଦିନ ରହି ତୀର୍ଥଯାତ୍ରା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ଯାତ୍ରା କରିଥିଲେ । ଅନ୍ୟ ମତ ଥିଲେ ବି ଡକ୍ଟର ବିମାନ ବିହାରୀ ମଜୁମଦାରଙ୍କ ପରି ପ୍ରମୁଖ ଆଲୋଚକ ଏହାକୁ ହିଁ ଗ୍ରହଣ କରି ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଜୀବନ ଚରିତର କାଳ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିଛନ୍ତି । ସେତେବେଳେ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ଉତ୍କଳର ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ସୀମାରେ କୃଷ୍ଣଦେବ ରାୟଙ୍କ ସହ ଯୁଦ୍ଧରେ ବ୍ୟାପୃତ ଥିଲେ । ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ଓ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ସାକ୍ଷାତ ପାଇଁ ବହୁ ସମୟ ଲାଗିଥିଲା । ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ପ୍ରଥମେ ବିଷୟୀ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କୁ ସାକ୍ଷାତ ଦେବା ପାଇଁ ଚାହିଁ ନଥିଲେ । ପରେ ବହୁଲୋକଙ୍କ ପ୍ରଚେଷ୍ଟାରେ ଏହି ମିଳନ ସମ୍ଭବ ହୋଇ ପାରିଥିଲା ଏବଂ ଯେତେଦୂର ସମ୍ଭବ ଏହି ମିଳନ ହୋଇଥିଲା ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରୁ ଫେରିବା ପରେ ଅର୍ଥାତ୍ ୧୫୧୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ପରେ । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ୧୫୧୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଗୁରୁ ଓ 'ପରମ ଗୁରୁ' କଥା କେବଳ କଳ୍ପନାର କଥା । ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ 'ଅତିବଡ଼ୀ' ଉପାଧି ପରି ବଳରାମଙ୍କର ଏହି 'ପରମଗୁରୁ' ପଦ । ଏସବୁ ସତ୍ୟ ଉପରେ ଆଧାରିତ ନୁହେଁ । 'ଭାବ ସମୁଦ୍ର'ରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥିବା ଉପାଖ୍ୟାନ ଭକ୍ତିତତ୍ତ୍ୱ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପୁଣି ଭକ୍ତ ବଳରାମଙ୍କ ଜୀବନ-ଦର୍ଶନ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉପାଦେୟ ହେଲେ ବି, ରାଜାଙ୍କୁ ରାଜକର୍ମଚାରୀ, ରାଣୀ, ଅମାତ୍ୟ, ରାଜପୁତ୍ରଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ବାଙ୍କି ମୁହାଣରୁ ବଡ଼ଦାଣ୍ଡକୁ ଗଳାଥା ଦେଇ ଆଣିବା ଘଟଣାକୁ ବିଶ୍ୱାସ କରିହୁଏ ନାହିଁ । 'ବଟ ଅବକାଶ'ର ଉଦ୍ଭଟ କଳ୍ପନା ଏହାର ଅପ୍ରମାଣିକତାକୁ ପୁଷ୍ଟ କରେ । ଏସବୁ କେବଳ ଭକ୍ତିର ମହିମା ପ୍ରଚାର ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ । 'ଦୀପ୍ତିସାର ଗୀତା' ଓ 'ବ୍ରହ୍ମ କୁଣ୍ଡଳୀ'ରେ ଥିବା ବେଶ୍ୟା ବା ଚାରୁବେଶ୍ୟା ଉପାଖ୍ୟାନ 'ଭାବ ସମୁଦ୍ର'ର ପୁନରାବୃତ୍ତି । ଏହାର ପ୍ରାମାଣିକତା ମଧ୍ୟ ସନ୍ଦେହାସ୍ପଦ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଭାଷା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲେ, 'ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ', 'ଉଦ୍ଧବ ଗୀତା', 'ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବଦ୍ ଗୀତା' ଓ 'ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଭୂଗୋଳ' ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପର୍ଯ୍ୟାୟର ଅଧିକାରୀ । 'ମୁଁ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବେଟା' ଓ ଆଉ କେତେକ କ୍ଷୁଦ୍ର କବିତାରେ ବଳରାମଙ୍କ ସ୍ୱକୀୟ ଶୈଳୀ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମନୋରମ ଢ଼ଙ୍ଗରେ ପ୍ରକାଶିତ । ଅନ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥସବୁରେ ଏ ଭାଷା ନାହିଁ । ସାଧନାମାର୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁଥିବା ଭାଷାଶୈଳୀ ଆଶା କରାଯାଉ ନଥିଲେ ହେଁ, କିଛି ସାଦୃଶ୍ୟ ମିଳିବାର କଥା । କିନ୍ତୁ ତାହା ମିଳେ ନାହିଁ । ଏହିପରି ଭାବେ ବଳରାମଙ୍କ ଭଣିତା ଥିବା ବହୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ଯେ ଷୋଡଶ ଶତାବ୍ଦୀର କବି ବଳରାମଙ୍କ ରଚିତ ନୁହେଁ, ଏହା ଅନୁମାନ କରାଯାଇ ପାରେ । ନିମ୍ନରେ କେବଳ କେତେକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଗ୍ରନ୍ଥର ଆଲୋଚନା ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି ।

ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ :

ବଳରାମ 'ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ'ର ରଚୟିତା ଭାବେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ। ଏହାର କବି ପ୍ରଦତ୍ତ ନାମ 'ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ' ହେଲେ ବି ଏହାକୁ କେହି କେହି 'ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ରାମାୟଣ' ଓ 'ଦାଣ୍ଡି ରାମାୟଣ' କହିଥାନ୍ତି। ଏହା ସାତ କାଣ୍ଡରେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ପ୍ରଥମ ରାମାୟଣ।

ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣ ରଚିତ ହେବାପରେ ଏ ଦେଶରେ ରାମ-କଥାକୁ ନେଇ ସଂସ୍କୃତରେ ବହୁ କାବ୍ୟ, ପୁରଣ ଓ ନାଟକ ରଚିତ ହୋଇ ପ୍ରସିଦ୍ଧିଲାଭ କରିଥିଲା । ସେ ସବୁରେ ଥିଲା ରାମକଥାର ବହୁ ବିଚିତ୍ର ରୂପ । ସଂସ୍କୃତରୁ ଲୋକକଥାକୁ ପୁଣି ଲୋକକଥାରୁ ସଂସ୍କୃତକୁ ରାମକଥାର ନିରନ୍ତର ପ୍ରବାହ ଫଳରେ ଏହା ଜନଜୀବନର ଏକ ଅବିଭାଜ୍ୟ ଅଙ୍ଗରୂପେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା । ସେଥିରେ ରାମଙ୍କ ଗୁଣ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇ ରଚିତ ହେଲା, ରଘୁବଂଶ, ରାବଣ ବଧ ବା ସେତୁବନ୍ଧ, ଭଟ୍ଟିକାବ୍ୟ ବା ରାବଣ ବଧ, ରାମଚରିତ, ରାମାୟଣ ମଞ୍ଜରୀ ତଥା ଦଶାବତାର ଚରିତ, ଉଦାର ରାଘବ, ରଘୁନାଥ ଚରିତ ପ୍ରଭୃତି କାବ୍ୟ, ପ୍ରତିମା ନାଟକ, ଅଭିଷେକ ନାଟକ, ଉତ୍ତରରାମ ଚରିତ (ଅଷ୍ଟମ ଶତାବ୍ଦୀ), (ଉଦାତ୍ତ ରାଘବ, (ଅଷ୍ଟମ ଶତାବ୍ଦୀ) ଅନର୍ଘ ରାଘବ (ନବମ ଶତାବ୍ଦୀ), ବାଳ ରାମାୟଣ (ଦଶମ ଶତାବ୍ଦୀ) ମହାନାଟକ (ଦଶମ ଶତାବ୍ଦୀ), ପ୍ରସନ୍ନ ରାଘବ (ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ) ଉଲ୍ଲାସ ରାଘବ (ତ୍ରୟୋଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ) ଉନ୍ନତ ରାଘବ (ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ) ପ୍ରଭୃତି ନାଟକ ହଂସ ଦୂତ, ଭ୍ରମର ଦୂତ ପ୍ରଭୃତି ଖଣ୍ଡକାବ୍ୟ ଓ ରାଘବ ପାଣ୍ଡବୀୟ ପରି ଶ୍ଳେଷ କାବ୍ୟ । ସଂସ୍କୃତ ଭାଷା ବ୍ୟତୀତ ପ୍ରାକୃତ ଓ ଅପଭ୍ରଂଶରେ ମଧ୍ୟ ରାମକଥା ବିଷୟକ ବହୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏହାପରେ ତାମିଲରେ 'କଂବନ ରାମାୟଣ' ତେଲୁଗୁରେ 'ରଙ୍ଗନାଥ ରାମାୟଣ', ଆସାମୀରେ 'କନ୍ଦଳୀ ରାମାୟଣ' ଓ ବଙ୍ଗଳାରେ 'କୃତ୍ତିବାସ ରାମାୟଣ' ରଚିତ ହେଲା । ଏସବୁ ରାମାୟଣ କବିଙ୍କ ନାମ ସହ ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କଲା । କାନାଡ଼ା ଭାଷାର ରାମାୟଣରେ କବି ଅପେକ୍ଷା ସ୍ଥାନକୁ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦିଆଯାଇ, ଏହାର ନାମ ହେଲା 'ତୋରୱେ ରାମାୟଣ' । ମହାରାଷ୍ଟ୍ରର ଏକନାଥକୃତ 'ଭାବାର୍ଥ ରାମାୟଣ'ରେ ସ୍ଥାନ ନାହିଁ କି କବି ନାହାନ୍ତି । ବଳରାମ ଦାସ ତାଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରଚଳିତ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟର ପରମ୍ପରା ଅର୍ଥାତ୍ ରାମଙ୍କ ଗୁଣ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇ ପୁଣି ଏଥିରେ ବ୍ୟତିକ୍ରମ ସୃଷ୍ଟି କରି ଅର୍ଥାତ୍ ନିଜ ଆରାଧ୍ୟ ଦେବତାଙ୍କୁ ଗ୍ରନ୍ଥର ରଚୟିତା ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରି ନିଜ ଗ୍ରନ୍ଥର ନାମ ଦେଲେ 'ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ' । ଉତ୍ତରାକାଣ୍ଡରେ କବି

କହିଛନ୍ତି,

ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ ଏଥି କବି ଜଗନ୍ନାଥ,
ତାହାର ଆଜ୍ଞାରେ ଲିହିଲି ମୋହର ହାଥ ।

ଏ 'ଜଗମୋହନ' ଯେ ଜଗନ୍ନାଥ, ଏହା ଆଦିକାଣ୍ଡରେ ଥିବା କବିଙ୍କ ଉକ୍ତିରୁ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଥାଏ ।

ତ୍ରଇଲୋକ ବଶ ହୁଅଇ ଯାହାକୁ ଚାହିଁ,
ଏ ସେ ଜଗନ୍ନାଥ ଜଗମୋହନ ଗୋସାଇଁ ।

ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ଏହି ଉକ୍ତିରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଅନ୍ୟନାମ 'ଜଗମୋହନ' ହୋଇଥିବା ଜଣାଯାଏ । ଜଗନ୍ନାଥ କେବଳ ଜଗତର ନାଥ ନୁହଁନ୍ତି, ଜଗମୋହନ ଗୋସାଇଁ ଭାବେ ତାଙ୍କଠାରେ ଜଗତକୁ ମୁଗ୍ଧ କରିପାରିବା ଶକ୍ତି ନିହିତ । ସେ ତାଙ୍କର ସେହି ମୋହନ ରୂପରେ ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟକୁ ବଶ କରିପାରୁଥିଲେ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଏହି ମୋହିନୀଶକ୍ତି ହେତୁ ସେ ଏହାକୁ 'ମୋହନ ରାମାୟଣ' କହିଛନ୍ତି ।

କବିମନର ଏହିକଥା ଆଦିକାଣ୍ଡର ଆଉ ଏକ ଉଦ୍ଧୃତାଂଶରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ । ମିଥିଳାରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଉଥିବା ସ୍ୱୟମ୍ବର ସଭାରେ ଶ୍ରୀରାମ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାକ୍ଷଣି ସେଠାରେ ଥିବା ସବୁ ଲୋକଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ତାଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ସ୍ୱତଃ ଟାଣିହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ସ୍ୱୟମ୍ବର ସଭାରେ ସବୁ ସୁନ୍ଦର ଜିନିଷକୁ ଛାଡ଼ି ସମସ୍ତେ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କୁ ଏକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଲୋକମାନଙ୍କ ମନର ଏହି ଭାବନାକୁ କବି, ସୀତାଙ୍କ ସଖୀ ମନମାୟାର ଭାଷାରେ ଅତି ସୁନ୍ଦରଭାବେ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିଛନ୍ତି । ସେ ସୀତାଙ୍କୁ ବୁଝାଇବାକୁ- ଯାଇ କହିଛନ୍ତି, ରାମ ଆଉ କେହି ନୁହନ୍ତି; ସେ ହେଉଛନ୍ତି, ବିଷ୍ଣୁ, ସେ ଚକ୍ରପାଣି, ସେ ହରି, ସେ ଜଗତ ଅଧିକାରୀ, ସେ ଜଗନ୍ନାଥ, ସେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ; ସର୍ବୋପରି ସେ ଜଗମୋହନ । ପ୍ରଭୁଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ ନାମରେ କେବଳ ଗୋଟିଏ ମହନୀୟ ଗୁଣ ପ୍ରକାଶିତ ତାହା ହେଲା ସର୍ବଜନ ମୋହିବା । ମନମାୟା ଏହି ଗୁଣ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କର ମହିମା ପ୍ରଖ୍ୟାପନ କରିଛି । ମନମାୟା ଅନୁଯାୟୀ ଶ୍ରୀରାମ,

୧) ସର୍ବଜନ ମୋହିପାରିନ୍ତି ସେ ହରୀ ।
୨) ଯାହାକଇ ଖଟଇ ସର୍ବଜନ ମନ ।

୩) ତାହାକୁ ଦେଖିଲେ ସର୍ବଜନ ମୋହିହୋଇ ।
୪) ଯାହାକୁ ସକଳଜନ ମୋହିହୋଇ ।
୫) ଯେ ଜଗମୋହନ ତାହାକୁ ଦେଖିଲେ ସେ ବଶ୍ୟ ହୋଇ ।
୬) ଯାହାକୁ ବଶ୍ୟହୋଇ ତାହାକୁ ଭଲ କହି ।

କେବଳ ଏହି ସ୍ଥଳରେ ନୁହେଁ, ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣର ଅନ୍ୟ ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ମଧ କବି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ମୋହନରୂପ ଏବଂ ତାଙ୍କର ଜଗତକୁ ବଶ କରୁଥିବା ଗୁଣ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଛନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ସେ ଜଗନ୍ନାଥ ବା ଜଗମୋହନକୁ ଗ୍ରନ୍ଥର ରଚୟିତା ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରି ନିଜକୁ କେବଳ ଜଣେ ଲେଖନକାର ଭାବେ ଅଭିହିତ କରିଛନ୍ତି ଅଯୋଧ୍ୟାକାଣ୍ଡରୁ ଜଣାଯାଏ, କବିଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଜଗନ୍ନାଥ ପ୍ରବେଶ କରିଯିବା ପରେ ଜଗନ୍ନାଥ ଓ କବି ବଳରାମ ଏକ ଓ ଅଭିନ୍ନ ହୋଇଗଲେ ଏବଂ ସେ ଯାହାସବୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ, ସେ ସବୁ ଥିଲା ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ କଥା ।

ବଳରାମଙ୍କ ମତରେ ଶ୍ରୀରାମ କେବଳ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସପ୍ତମ ଅବତାର ନୁହନ୍ତି, ସେ ସ୍ୱୟଂ ଜଗନ୍ନାଥ । ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ବିଭିନ୍ନ ନାମ ମଧ୍ୟରେ କବି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ନାମ ଗଣନା କରିଛନ୍ତି ବୋଲି ନୁହେଁ, ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ଜୀବନର ବହୁ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଘଟଣାକୁ ସେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବିଶିଷ୍ଟ ପର୍ବ ସବୁ ସହ ସଂପୃକ୍ତ କରିଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ଅଯୋଧ୍ୟା ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କବିଙ୍କ ମନରେ ରଥଯାତ୍ରାର ଶୋଭା ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ କରୁଥିବାବେଳେ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ବୈକୁଣ୍ଠ ଗମନ କଥା ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ କବି ତୁଳନାରେ ହରିଶୟନ ଏକାଦଶୀକୁ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଆରଣ୍ୟକ କାଣ୍ଡରେ ଶ୍ରୀରାମ ଓ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଅଭିନ୍ନତା ପ୍ରତିପାଦନ କରିବା ପାଇଁ କବି ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦର ଦୃଶ୍ୟର ଅବତାରଣା କରିଛନ୍ତି । ବନବାସ କାଳରେ ଶ୍ରୀରାମ, ସୀତା ଓ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ତୀର୍ଥ ପର୍ଯ୍ୟଟନ ଅବସରରେ ଓଡ଼ିଶାର ପୁରୀକ୍ଷେତ୍ରକୁ ଆଗମନ କରିଥିଲେ । ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଶ୍ରୀରାମ, ସୀତା ଓ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଯଥାକ୍ରମେ, ଜଗନ୍ନାଥ, ସୁଭଦ୍ରା ଓ ବଳଭଦ୍ରଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଠିଆହୋଇଯିବା ଫଳରେ ଜଗନ୍ନାଥ ଓ ରାମ, ସୁଭଦ୍ରା ଓ ସୀତା, ବଳଭଦ୍ର ଓ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ମିଶି ଏକାକାର ହୋଇଗଲେ । ବଳରାମ ଏହି ଦୃଶ୍ୟରେ ଜଗନ୍ନାଥ ଓ ରାମଙ୍କୁ ଅଭିନ୍ନଭାବେ ପ୍ରମାଣିତ କରିଛନ୍ତି । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମୋହନ ରୂପ କେବଳ ଯେ ଲୋକଙ୍କୁ ମୁଗ୍ଧ କରିପାରୁଥିଲା ତା' ନୁହେଁ, ଏହା ଜଗତର ହିତ ଅର୍ଥାତ୍ ମଙ୍ଗଳ ସାଧନ କରୁଥିଲା । ଏହା କବିଙ୍କୁ ମୁକ୍ତ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସାଧାରଣ ଜନତାଙ୍କୁ ଧର୍ମ, ଅର୍ଥ କାମ ଓ ମୋକ୍ଷ ପ୍ରଦାନ କରୁଥିଲା । ଭାମହ ତାଙ୍କ

'କାବ୍ୟାଳଙ୍କାର ସୂତ୍ର' ଗ୍ରନ୍ଥରେ କାବ୍ୟର ବିଶିଷ୍ଟ ଗୁଣଭାବେ 'ଚତୁର୍ବର୍ଗ ସାଧନା'କୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । କବି ମଧ୍ୟ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣରେ ଲୋକଙ୍କର ପାପ ଧ୍ୱଂସ କରିବା, ଲୋକଙ୍କୁ ମୁଗ୍ଧ କରିବା ମଙ୍ଗଳ ଦାନ କରିବା ପ୍ରଭୃତି ଗୁଣ ସହ ଚତୁର୍ବର୍ଗ ସାଧନା ଗୁଣକୁ ମିଶାଇ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ମହନୀୟତା ବୃଦ୍ଧି କରିଛନ୍ତି ।

ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ ରଚନାବେଳକୁ ତାଙ୍କ ଆଗରେ ସଂସ୍କୃତ ପ୍ରାକୃତ ଓ ଅପଭ୍ରଂଶର ବହୁ ଗ୍ରନ୍ଥସହ ଓଡ଼ିଆରେ ଥିଲା ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ମହାଭାରତ ଓ ବିଚିତ୍ର ରାମାୟଣ । ସାରଳା ଦାସ ଉଭୟ ମହାଭାରତ ଓ ରାମାୟଣରେ ନୂଆକଥା ସୃଷ୍ଟି କରିବାପାଇଁ ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରୁଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ନିଜ ସମାଜ ଓ ଚାରିପଟରେ ଥିବା ଲୋକଙ୍କ କଥାକୁ ଶୁଣି ସେଥିରେ ନିଜ ଆଦର୍ଶ ଓ କଳ୍ପନା ମିଶାଇ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ କଥା ସବୁକୁ ନବକଳେବର ଦେଉଥିଲେ । ସାରଳା ଦାସ ଥିଲେ ଲୋକକବି ଏବଂ ସେ ପୁରୀ ଓ କଟକଠାରୁ ଦୂରରେ ଏକ ଗ୍ରାମରେ ବାସ କରୁଥିଲେ । ବଳରାମ ଦାସ ଥିଲେ ପୁରୀବାସୀ ଓ ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ପୁତ୍ର । ଗାଁଲୋକଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ସେନା, ସାମନ୍ତ, ପଣ୍ଡା, ପଣ୍ଡିତ, ପଡ଼ିହାରୀ ଓ ବୈଷ୍ଣବଙ୍କ ସହ ତାଙ୍କର ମିଶିବାର ସୁବିଧା ବେଶୀ ଥିଲା । ସେତେବେଳେ ଯେଉଁମାନେ ରାଜଦରବାର ସହ ସଂପୃକ୍ତ ଥିଲେ, ସେମାନେ ପ୍ରାକୃତ ଭାଷା ଅପେକ୍ଷା ସଂସ୍କୃତକୁ ବିଶେଷ ଆଦର କରୁଥିଲେ । ଆଧୁନିକ ଯୁଗପରି ସେତେବେଳେ ସହର ଓ ଗ୍ରାମ ମଧ୍ୟରେ ଏତେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ନଥିଲେ ବି ସହରରେ ଗ୍ରାମ ଅପେକ୍ଷା ସଂସ୍କୃତ ଶାସ୍ତ୍ରସବୁର ଆଲୋଚନା ଅଧିକ ହେଉଥିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ବଳରାମଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରାଜିକୁ ଅନୁଶୀଳନ କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେ ସଂସ୍କୃତରେ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ରଚିତ ଉଦ୍ଧବଗୀତା ଓ ଶ୍ରୀମଦ୍‌ଭଗବତ୍ ଗୀତାର ଅନୁବାଦ ଏହାର ପ୍ରମାଣ । ସେ ଯେଉଁଭାବେ ଏସବୁର ଅନୁବାଦ କରିଛନ୍ତି, ସେଥିରୁ ସେ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ବିଶେଷ ପାରଙ୍ଗମ ଥିବା ଜଣାଯାଏ । ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣରେ ମଧ୍ୟ ଏପରି ବହୁତ ପଦ ମିଳେ ଯାହାକି ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣର ଆକ୍ଷରିକ ଅନୁବାଦ । ସେ ଚାହିଁଥିଲେ ରାମାୟଣକୁ ଓଡ଼ିଆରେ ଅନୁବାଦ ବି କରିପାରିଥାନ୍ତେ । କିନ୍ତୁ ମହାକବି ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ପରି ଲୋକଙ୍କୁ ନୂଆକଥା ଶୁଣାଇବାର ମୋହ ତାଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଗ୍ରାସ କରିଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ସେ ଅନୁବାଦ ନକରି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରଭାବେ ରାମାୟଣ ରଚନା କରିବା ପାଇଁ ମନସ୍ଥ କଲେ । ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ଆଦର୍ଶକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେହେଁ ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ପରି ସେ ସ୍ୱାଧୀନ ନଥିଲେ । ପିଲାଦିନୁ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ପାଖରେ ବସିବା ଫଳରେ ଏବଂ ସଂସ୍କୃତ ଶାସ୍ତ୍ରସବୁ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିବା ଯୋଗୁ ସେ ନିଜକୁ ସଂସ୍କୃତ ଶାସ୍ତ୍ରସବୁର ପ୍ରଭାବରୁ ମୁକ୍ତ କରିପାରିଲେ ନାହିଁ । ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ରଚିତ ବିଭିନ୍ନ ଶାସ୍ତ୍ର ଓ ପୁରାଣକୁ ବାଲ୍ମୀକି

ରାମାୟଣ ସହ ମିଶାଇ ସେ କଥାର ନୂଆରୂପ ଦେଇଥିଲେ । ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣର ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉପାଖ୍ୟାନରେ ବଳରାମଙ୍କର ଏହି ପ୍ରବୃତ୍ତି ବିଦ୍ୟମାନ ।

(୯) ବଳରାମ ଥିଲେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଅନନ୍ୟ ଭକ୍ତ । ରାମାୟଣ ରଚନା କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛାକଲାବେଳେ ସେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ପାଖଛଡ଼ା କରିବାକୁ ଚାହିଁନଥିଲେ । ତାଙ୍କ ରାମାୟଣ ରଚନାର ଦୁଇଟି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା । ପ୍ରଥମ ହେଲା, ନିଜ ଜୀବନକୁ ସାର୍ଥକ କରିବା, ଦ୍ୱିତୀୟ ହେଲା ସଂସ୍କୃତ ଭାଷା ନଜାଣିଥିବା ଅଗଣିତ ଜନତାଙ୍କ ନିକଟରେ ରାମାୟଣ ପରି ମହାନ୍‌ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ପହଞ୍ଚାଇବା । କିନ୍ତୁ ସେତେବେଳକାର କବିମାଙ୍କର ଏହା ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା ଯେ ଏପରି କାମ କରିବା ମଣିଷ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଭଗବାନ୍ କୃପା ନକଲେ ଏସବୁ କାମ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ବଳରାମ ସେଥିପାଇଁ କହିଲେ,

ତୁ ସେ ନାରାୟେଣ ଶରଣ ରଖନ୍ତା
କୀଟୁ ବ୍ରହ୍ମ ସବୁହିଂ ଏକଇ ଦେଖନ୍ତା ।
ଧନୀ ନିର୍ଦ୍ଧନୀ ଅବଳ ବଳ ନାହିଂ
ତୋହୋର ଆଗେ ସ୍ୱାମି ଜପମନ୍ତ କାହିଂ ।

ବଳରାମ ଏହି ଚାରୋଟି ପଂକ୍ତିରେ ଜଗନ୍ନାଥ ଧର୍ମର ପ୍ରକୃତ ସ୍ୱରୂପକୁ ସ୍ପଷ୍ଟଭାବେ ପ୍ରକାଶ କରିପାରିଛନ୍ତି । ଜଗନ୍ନାଥ କେବଳ ଶରଣ ରଖନ୍ତା ନୁହନ୍ତି । ସେ କୀଟଠାରୁ ଆରମ୍ଭକରି ମହାନ ବ୍ରହ୍ମ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସମାନଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖନ୍ତି । ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ଧନୀ ଓ ନିର୍ଦ୍ଧନର ପାର୍ଥକ୍ୟ ନାହିଁ । ଦୁର୍ବଳ ଓ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଲୋକ ମଧ ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ସମାନ । କେବଳ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ମନ୍ତ୍ର ବଳରେ ବା ଜପଦ୍ୱାରା ଯେ ତାଙ୍କୁ ବଶ କରିପାରିବେ, ତା' ବି ନୁହେଁ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଏହି ଅଲୌକିକ ମହିମା ସଂପର୍କରେ କବି ସଚେତନ ଥିବା ହେତୁ ସେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କଠାରେ ନିଜକୁ ସମର୍ପଣ କରି କହିଛନ୍ତି,

ମୁହିଂ ତୋହର ଶରଣ ପଶିଲି ଜଗନ୍ନାଥ
ଉଦ୍ଧରି ଧର ମୋତେ ଶଙ୍ଖ ଚକ୍ର ହସ୍ତ ।
ତୁ ଦେବ ଉଦ୍ଧାରଣ ବୋଲିଣ ଭଜିଲି
ଭୟେ ନକରିଣ ତୋରେ ଶରଣ ପଶିଲି ।

ଜଗତର ସୃଷ୍ଟି କର୍ତ୍ତା ବ୍ରହ୍ମା ଯେଉଁ ନାରାୟଣଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହେଲେ

ଭୟରେ ଥରହର ହୁଅନ୍ତି, ମହାଯୋଗୀ ଶିବ ଯାହାଙ୍କ ନିକଟରେ ଯୋଗସାଧନାରେ ହାରିଯାନ୍ତି, ଦେବତାମାନେ ବିପଦ ପଡ଼ିଲେ ବିପଦରୁ ଉଦ୍ଧାର ପାଇବା ପାଇଁ ଯାହାଙ୍କଠାରେ ଶରଣ ପଶନ୍ତି, ସେହି ଜଗନ୍ନାଥ ବଳରାମଙ୍କର ଅତି ଆପଣାର ଲୋକ ହୋଇଗଲେ । ଭଗବାନଙ୍କର ଦୟା ନଥିଲେ ଏହା ସହଜ ହୁଏ ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି,

ଯାହାଙ୍କଙ୍କ ସୁଦୟା କରୁ ବ୍ରହ୍ମରାଶି
ସେ ତୋହୋର ଚରଣେ ଶରଣ ପଶଇ ଆସି ।

ଭଗବାନଙ୍କ ଦୟା ଓ କବିଙ୍କ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ ଫଳରେ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମ ଜଗନ୍ନାଥ ବିଗଳିତ ହୋଇଗଲେ । କବିଙ୍କ ନିବେଦନ ସଫଳ ହେଲା । କବି ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ଦେଖିଲେ ଜଗନ୍ନାଥ ଆଉ ରତ୍ନସିଂହାସନ ଉପରେ ନିଶ୍ଚଳ ଚକ୍ଷୁ ଧାରଣ କରି ବସିନାହାନ୍ତି । ତାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଙ୍ଗରେ ଜଗତ ଉଦ୍ଧାରଣର ସଂକେତ ଝଳମଳ ହୋଇ ପ୍ରକାଶ ପାଉଛି । ସେତେବେଳେ ବଳରାମଙ୍କୁ ଜଣାଗଲା ସତେଯେପରି ଜଗନ୍ନାଥ,

ଦୁଇବାହୁ ଟେକିଣ ଯାଚନ୍ତି ଶରଣ
ଯେବଣ ନାମ ଗୋଟି ଜଗତ ଉଦ୍ଧାରଣ ।
ଦାସ ଜନକଇ ଦେଖିଲେ ହସନ୍ତି
ତେଣୁ ସେ ସୁରଙ୍ଗ ଅଧର ବିସନ୍ତି ।
ଚକ୍ଷୁନିଚଳ କରିଣ ଦେବ ଚାହିଁ
ନପୁଣ ମୋହୋର ଭଗତ ଦୁଃଖ ପାଇ ।

ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଏହି ଦୟାସାଗର ରୂପ ବଳରାମଙ୍କୁ ଏପରି ଭାବେ ମୁଗ୍ଧ କରିଥିଲା ଯେ ବଳରାମ ନିଜକୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ପରିବାରର ଜଣେ ଲୋକଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିନେଇଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ସେ କହିଥିଲେ,

ଜଗନ୍ନାଥ ପିତା ମୋର ଜଗନ୍ନାଥ ମାତା ।

ମଧ୍ୟକାଳୀନ ସନ୍ଥ ପରଂପରାରେ ଭଗବାନଙ୍କ ସହ ଆତ୍ମୀୟତା ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ଗୁଣଭାବେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ବଳରାମଙ୍କ ପରି କବୀର, ନାନକ, ଦାଦୁ ପରି ସନ୍ଥ କବିମାନେ ଭଗବାନଙ୍କୁ ନିଜଲୋକ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସହ ବଳରାମଙ୍କର ଏହି ଆତ୍ମୀୟତା ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣରେ ବହୁ ସ୍ଥଳରେ ପ୍ରକାଶିତ ।

ବିଶେଷକରି ଲଙ୍କାକାଣ୍ଡରେ ରାମରାବଣ ଯୁଦ୍ଧ ବର୍ଣ୍ଣନା ପୂର୍ବରୁ, ଉତ୍ତରାକାଣ୍ଡରେ ସୀତାଙ୍କ ନିର୍ବାସନ ପୂର୍ବରୁ ସୀତାଙ୍କ କଷଣ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ଗଲାବେଳେ ସେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ ଲୋଡ଼ିଛନ୍ତି । ସେତେବେଳର ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ଜଣାଯାଏ ସତେଯେପରି କବି ବଳରାମ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସହ ସିଧାସଳଖ କଥାବର୍ତ୍ତା କରୁଛନ୍ତି । ଉଦ୍ଧବ ଗୀତା ଅନୁବାଦ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ମଧ୍ୟ ସେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସହ ସିଧାସଳଖ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରୁଥିବାର ଦୃଶ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧ ହୁଏ । ଏହିସବୁ ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ଦେଖି ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ମନ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ବିଶ୍ୱାସ ଦୃଢ଼ୀଭୂତ ହୋଇଥିଲା ଯେ କବି ବଳରାମ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣଭାବେ ବଶ କରିପାରିଥିଲେ । ସେ ଯାହା ଚାହୁଁଥିଲେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ତାହା କରାଇନେଇ ପାରୁଥିଲେ । ଏହି ବିଶ୍ୱାସ ଏତେ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଥିଲା ଯେ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗରେ ଥିବା ବଙ୍ଗୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଦେବକୀନନ୍ଦନ ବୈଷ୍ଣବ ବନ୍ଦନା ରଚନା କଲାବେଳେ ଭକ୍ତକବି ବଳରାମଙ୍କର ମହନୀୟତା ଗାନକରି ଲେଖିଲେ,

ବନ୍ଦ ଉଡ଼ିୟା ବଳରାମ ଦାସ ମହାଶୟ
ଜଗନ୍ନାଥ ବଳରାମ ଯାର ବଶହୟ ।

କବି ବଳରାମଙ୍କର ମହିମା ଦିନକୁଦିନ ପ୍ରସାରିତ ହେବା ଫଳରେ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗରେ ତାଙ୍କୁ ନେଇ ବହୁ ଅଲୌକିକ କାହାଣୀ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇପାରିଥିଲା । ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର କବି ମାଧବ ପଟ୍ଟନାୟକ ବଳରାମ ଦାସଙ୍କର ମହନୀୟ ପ୍ରତିଭାର ପ୍ରଶଂସା କରି ତାଙ୍କ ତିରୋଧାନ ପରେ ତାଙ୍କୁ ଏକ ବିଶାଳ ବଟବୃକ୍ଷ ସହିତ ତୁଳନା କରିଥିଲେ । ପ୍ରବଳ ପବନ ଆଘାତରେ ବଟବୃକ୍ଷ ଉପୁଡ଼ି ପଡ଼ିଲେ ଯେପରି ତା'ର ଆଶ୍ରିତମାନେ ନିରାଶ୍ରୟ ହୋଇଯାନ୍ତି, ସେହିପରି ବଳରାମଙ୍କ ତିରୋଧାନ ପରେ ବହୁ ବର୍ଷ ଧରି ତାଙ୍କ ଆଶ୍ରୟରେ ଶାନ୍ତି ଲାଭ କରୁଥିବା ଅଗଣିତ ଜନତା ନିରାଶ୍ରୟ ହୋଇଯାଇଥିଲେ ।

ରାମାୟଣ ରଚନା କଲାବେଳକୁ ବଳରାମ କେବଳ ଯେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଆଶ୍ରୟ ବା କରୁଣା କାମନା କରିଥିଲେ ତା' ନୁହେଁ, ସେ ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କର ପ୍ରଚଣ୍ଡ ପ୍ରତିଭା ସଂପର୍କରେ ସଚେତନ ଥିଲେ । ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କ ରାମାୟଣ ଖ୍ରୀ: ପୂ: କୌଣସି ଏକ ଶତାବ୍ଦୀରେ (ସାଧାରଣତଃ ଖ୍ରୀ: ପୂ: ତୃତୀୟ ଶତାବ୍ଦୀକୁ ଏହାର ରଚନାକାଳ ରୂପେ ସ୍ଥିର କରାଯାଇଛି ।) ରଚିତ ହୋଇ ଯୁଗ ଯୁଗ ଧରି ଭାରତୀୟ ସଭ୍ୟତା ଓ ସଂସ୍କୃତିକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଆସିଛି । ଭାରତୀୟ ଆଦର୍ଶ କହିଲେ ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଚାରିତ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ଆଦର୍ଶକୁ ହିଁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥାଏ । ଭାରତୀୟମାନଙ୍କର ରୀତିନୀତି ଚାଲିଚଳଣ ଓ ଆଚାର ବ୍ୟବହାର ସବୁ ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କ ରାମାୟଣ

ଦ୍ୱାରା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହେଉଥିଲା । ରାମାୟଣ ରଚନା କରିବାକୁ ଗଲାବେଳେ ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରିବା କୌଣସି ଭାରତୀୟ କବି ପକ୍ଷରେ ସମ୍ଭବ ନଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ କବି ବଳରାମ ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କୁ ଏକ ବିଶାଳ ପର୍ବତ ସହିତ ତୁଳନା କରି ନିଜକୁ ଏକ ସୂଚୀ ସହ ତୁଳନା କରିଛନ୍ତି । ଯେପରି ସୂଚୀଦ୍ୱାରା ପର୍ବତକୁ ଟାଳିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ, ସେହିପରି ସଂସ୍କୃତରେ ରଚିତ ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କ ରାମାୟଣକୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ରୂପାନ୍ତରିତ କରିବା ସହଜ ନୁହେଁ । କବିଙ୍କର ଏହି ଅକ୍ଷମତା ଅଯୋଧ୍ୟାକାଣ୍ଡର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଏବଂ ସୁନ୍ଦରାକାଣ୍ଡରେ ବାରମ୍ବାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ଏହାକୁ ଏକ ଅସମ୍ଭବ କଥା ଭାବି ସେ ଯେଉଁଭାବେ ରାମାୟଣ ରଚନା କରିବାକୁ ଚାହିଁଲେ ତା'ର ଏକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଧାରଣା ଅଯୋଧ୍ୟାକାଣ୍ଡରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସେଥିରେ ସେ କହିଛନ୍ତି-

ଲକ୍ଷେ କୋଟି ଚରିତ୍ର ଥୋକାଏ ଯିବି କହି ।

ଏବଂ ତାଙ୍କ ରାମାୟଣକୁ ଅନୁଶୀଳନକଲେ ତାଙ୍କ କଥାର ସତ୍ୟତା ଉପଲବ୍ଧି କରିହୁଏ । ବଳରାମ ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ କାଣ୍ଡରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ କଥାରେ ନୂତନ ଉପାଦାନସବୁ ସଂଯୋଜନା କରିଥିଲେହେଁ, ନିମ୍ନରେ କେବଳ ଆଦିକାଣ୍ଡସ୍ଥିତ କେତେକ କଥାର ବିଶ୍ଳେଷଣ କରାଯାଇଛି ।

କ) ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗ ଉପାଖ୍ୟାନ : ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣର ବାଳକାଣ୍ଡର ନବମ ଓ ଦଶମ ସର୍ଗରେ ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗଙ୍କ କଥା ବର୍ଣ୍ଣିତ । ନବମ ସର୍ଗରେ ଏହାର ଏକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ରୂପ ଥିଲେହେଁ ଦଶମ ସର୍ଗରେ ଏହା ବିସ୍ତୃତ ଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ଏହି ଉପାଖ୍ୟାନର ସାରକଥା ହେଲା : ଅଙ୍ଗଦେଶର ରାଜା ଲୋମପାଦ ଧର୍ମ ଲଂଘନ କରିବାରୁ ରାଜ୍ୟରେ ଘୋର ଅନାବୃଷ୍ଟି ହେଲା । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ପରାମର୍ଶକ୍ରମେ କେତେକ ବେଶ୍ୟା ବିଭାଣ୍ଡକଙ୍କ ଆଶ୍ରମକୁ ଯାଇ ଋଷ୍ୟ ଶୃଙ୍ଗଙ୍କୁ ଭୁଲାଇ ନିଜ ରାଜ୍ୟକୁ ନେଇଆସି ଥିଲେ । ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗଙ୍କ ଆଗମନ ଫଳରେ ରାଜ୍ୟରେ ବର୍ଷାହୋଇ ଅନାବୃଷ୍ଟି ଦୂରହେଲା । ରାଜା ଏଥିରେ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇ ନିଜ କନ୍ୟା ଶାନ୍ତାଙ୍କୁ ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କଲେ ।

ବଳରାମ ଦାସ ତାଙ୍କ ରାମାୟଣରେ ଏହି କଥାକୁ ପ୍ରାୟ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେହେଁ ଏହାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଂଶରେ କେତେକ ନୂଆ କଥାର ସଂଯୋଜନା କରିଛନ୍ତି । ବିଶେଷ ଅନୁଶୀଳନ ପାଇଁ ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗକଥାକୁ ଚାରୋଟି ବିଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ ।

୧) ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗଙ୍କ ଜନ୍ମ

୨) ଅଙ୍ଗଦେଶରେ ଅନାବୃଷ୍ଟିର କାରଣ

୩)   ଜରତା, କାମମୋହିନୀ ପ୍ରଭୃତି ବେଶ୍ୟାଙ୍କ ନୌକାଯାତ୍ରା ଓ ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗ ପ୍ରଲୋଭନ ।

୪)   ଶାନ୍ତା ଓ ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗଙ୍କ ବିଭାବ ।

୧) ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗଙ୍କ ଜନ୍ମ :

ଋଷି ବିଭାଣ୍ଡକ ତପସ୍ୟା କରୁଥିବାବେଳେ ଉର୍ବଶୀ ସ୍ନାନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ନିକଟସ୍ଥ ପୁଷ୍କରିଣୀରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ସ୍ନାନରତା ଉର୍ବଶୀର ଅପରୂପ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବିଭାଣ୍ଡକଙ୍କ ମନକୁ ଚଞ୍ଚଳ କରିଦେଲା । ସେ କ୍ଷଣକ ପାଇଁ ତପଭ୍ରଷ୍ଟ ହୋଇ ବିଚଳିତ ହୋଇଗଲେ । ଫଳରେ ତାଙ୍କ ରେତ ସ୍ଖଳିତ ହେଲା । ଋଷି ସେହି ରେତକୁ ସରୋବରର ଜଳରେ ନିକ୍ଷେପ କଲେ । ଅଭିଶପ୍ତା ସ୍ୱର୍ଗବେଶ୍ୟା ମଦନିକା ମୃଗୁଣୀ ରୂପରେ ସେହି ସ୍ଥାନରେ ବିଚରଣ କରୁଥିଲା । ସେ ପୁଷ୍କରିଣୀକୁ ଜଳପାନ କରିବାକୁ ଯାଇ ସେଥିରେ ନିକ୍ଷେପ ହୋଇଥିବା ରେତକୁ ପାନକରି ଗର୍ଭବତୀ ହେଲା ଏବଂ ଶେଷରେ ସେ ହେଲା ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗଙ୍କ ଜନ୍ମଦାତ୍ରୀ । ଦେବତାମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆଦିଷ୍ଟ ହୋଇ ବିଭାଣ୍ଡକ ସେହି ସନ୍ତାନକୁ ପୁତ୍ରରୂପେ ପାଳନ କଲେ ।

ବଳରାମଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଏହି ଉପାଖ୍ୟାନ ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣରୁ ଅନୁସୃତ ନୁହେଁ । ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ ସାରଳା ଦାସ ତାଙ୍କ ମହାଭାରତରେ ପ୍ରଥମ ଏହି ଉପାଖ୍ୟାନର ଅବତାରଣା କରିଥିଲେ । ବଳରାମ ମଧ୍ୟ ଏ ବିଷୟରେ ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ । ବଙ୍ଗଳା ରାମାୟଣରେ କୃତ୍ତିବାସ ମଧ୍ୟ ଉର୍ବଶୀ ଉପାଖ୍ୟାନର ସଂଯୋଜନା କରିଛନ୍ତି । ତେବେ ବଳରାମ ଅପରୂପା ସୁନ୍ଦରୀ ଉର୍ବଶୀର ନଗ୍ନ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଯେଉଁ ବିସ୍ତୃତ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଇଛନ୍ତି ଏବଂ ସେହି ନଗ୍ନ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଦର୍ଶନରେ ବିଭାଣ୍ଡକଙ୍କ ମାନସିକ ଅବସ୍ଥାର ଯେଉଁ ଚିତ୍ର ଦେଇଛନ୍ତି, ତାହା ତାଙ୍କର ନିଜସ୍ୱ । ସଂସ୍କୃତ ଓ ଓଡ଼ିଆ ମହାଭାରତ ଏବଂ କୃତ୍ତିବାସ ରାମାୟଣରେ ଏହା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେନାହିଁ । ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗଙ୍କୁ ବରଦାନ ସଂସ୍କୃତରେ ନାହିଁ । ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ମତରେ ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗଙ୍କ ତପସ୍ୟାରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ତାଙ୍କ ରୁକ୍ଷଶରୀରକୁ ଶାନ୍ତ କରିବା ପାଇଁ ଇନ୍ଦ୍ର ଚାରିମେଘଙ୍କୁ ଆଦେଶ ଦେଇଥିଲେ । ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଆଦେଶରେ ସେମାନେ ଛତ୍ରାକାରରେ ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗଙ୍କ ଉପରେ ରହି ତାଙ୍କ ରକ୍ଷ ଶରୀରକୁ ରକ୍ଷାକଲେ । ବଳରାମ ଏହାର ଉଲ୍ଲେଖ କରି ଲେଖିଛନ୍ତି

ଶରୀର ତୀକ୍ଷ ମୋର ଅଟଇ ସୁରପତି
ଲୋଡ଼ିଲେ ବୃଷ୍ଟି ତୁ କରିବୁ ତଡ଼ିତି ।
ଅସ୍ତୁ ହେଉ ବୋଲି ଗଲାକ ବଜ୍ରଧର
ଆନନ୍ଦ ହୋଇଲାକ ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗ କୁମର ।

୨) ଅଙ୍ଗଦେଶରେ ଅନାବୃଷ୍ଟିର କାରଣ :

ବାଲ୍ମୀକି ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଉଲ୍ଲେଖକରି କହନ୍ତି, "ତସ୍ୟ ବ୍ୟତିକ୍ରମାତ୍ ରାଜ୍ଞୋ ଭବିଷ୍ୟତି ସୁଦାରୁଣ ।" ୧/୧୯-୮ ।

ଧର୍ମର ବ୍ୟତିକ୍ରମକୁ ବଳରାମ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କ ଅବମାନନାରେ ପରିଣତ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଅନୁଯାୟୀ ଏକଦା ଲୋମପାଦ ନୃପତି ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ ଦାନଦେବା ସମୟରେ ଜଣେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଲୋଭ ପରବଶ ହୋଇ ଆହୁରି ମାଗିବାକୁ ରାଜା କ୍ରୋଧାନ୍ୱିତ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ବିତାଡ଼ିତ କରିଥିଲେ । ଏଥିରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ସମାଜ ରାଜାଙ୍କ ଉପରେ ରାଗି ତାଙ୍କୁ ଅଭିଶାପ ଦେଲେ । ଫଳରେ ରାଜ୍ୟରେ ଅନାବୃଷ୍ଟି ହେଲା । ଯେତେ ଯାଗଯଜ୍ଞ କଲେ ବି ବର୍ଷା ହେଲା ନାହିଁ । ବଙ୍ଗୀୟ କବି କୃତ୍ତିବାସଙ୍କ ମତରେ ଲୋମପାଦଙ୍କ କନ୍ୟା ଶାନ୍ତା ଋତୁମତୀ ହୋଇ ପିତାଙ୍କ ଘରେ ଅବିବାହିତା ଅବସ୍ଥାରେ ରହିଥିବାରୁ ଏପରି ଅନାବୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ବଳରାମ ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କୁ ଅନୁସରଣ କରିନାହାନ୍ତି ।

୩) ଜରତା ଓ କାମମୋହିନୀ ପ୍ରମୁଖ ବେଶ୍ୟାମାନଙ୍କ ନୌକାଯାତ୍ରା ଓ ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗ ପ୍ରଲୋଭନ :

ବାଲ୍ମୀକି ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଲେଖିଛନ୍ତି :

ଶ୍ରୁତ୍ୱା ତୁ ବଚନଂ ତାସାଂ ସର୍ବାସାଂ ହୃଦୟ ତାମମ୍
ତା ମନାୟ ମତିର୍ଚକ୍ରେ ତଂ ଚ ନିନ୍ୟୁା ସ୍ତଥା ସ୍ତ୍ରୟଃ ।
୧-୧୦-୮ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ସେମାନଙ୍କର (ବେଶ୍ୟାମାନଙ୍କର) ମଧୁର ବଚନ ଶୁଣି ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗ ସେମାନଙ୍କ ସହ ଯିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଗଲେ ଓ ସେମାନେ ତାଙ୍କୁ ଅଙ୍ଗଦେଶକୁ ନେଇଆସିଲେ ।

ବଳରାମଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା ଏହାଠାରୁ ଯେ କେବଳ ବିସ୍ତୃତ, ତା' ନୁହେ, ଏଥିରେ ଥିବା ଜରତା ଓ କାମମୋହିନୀ ନାମ, ନୌକାଯାତ୍ରା, ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗଙ୍କ ସହ ବେଶ୍ୟାମାନଙ୍କ ସହବାସ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରସଙ୍ଗ ବାଲ୍ମୀକିରେ ନାହିଁ । ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତରେ ଏହି ବେଶ୍ୟାର ନାମ ଜରତ୍‌କୁଶା । ସାରଳା ଦାସ ଏହାକୁ ଜରତାକୋସା ଓ ଜରତାରେ ପରିଣତ କଲେ । କୃତ୍ତିବାସ ରାମାୟଣରେ ବେଶ୍ୟାମାନଙ୍କ ଅଧିନାୟକ ଥିଲା ଜଣେ ବୃଦ୍ଧା । କୃତ୍ତିବାସ ଏହାକୁ 'ଜରତୀ' କହିଛନ୍ତି । ଏହାର ମୂଳସୂତ୍ର ମଧ ଜରତା ଶବ୍ଦରେ ଖୋଜାଯାଇପାରେ ।

ନୌକାଯାତ୍ରା ପ୍ରସଂଗ ମଧ ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତରୁ ଗୃହୀତ । ସେଥିରେ ଏହା 'ନ୍ୟାବ୍ୟାଶ୍ରମ ।' ଉଭୟ ବଳରାମ ଓ କୃତ୍ତିବାସ ଏହି ଯାତ୍ରାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିଲେହେଁ ବଳରାମଙ୍କ ବର୍ଣନାରୁ ଯେଉଁ ଜୀବନ୍ତ ଓ ବାସ୍ତବଦୃଶ୍ୟ ଉପଲଭ୍ୟ ହୁଏ, ତାହା କୃତ୍ତିବାସ ରାମାୟଣରେ ନାହିଁ । ବେଶ୍ୟାମାନଙ୍କ ସହ ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗଙ୍କ ସହବାସ ପ୍ରସଙ୍ଗ ମଧ ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣରେ ନାହିଁ । ସେମାନେ ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗଙ୍କୁ କେବଳ ସେମାନଙ୍କର ସୁନ୍ଦର ରୂପ, ମଧୁରବଚନ ଓ ବ୍ୟବହାର ଦ୍ୱାରା ଭୁଲାଇ ଅଙ୍ଗଦେଶକୁ ନେଇଆସିଥିଲେ । ବଳରାମଙ୍କ ଅନୁଯାୟୀ ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗ ଜରତା ଓ କାମମୋହିନୀ ପ୍ରଭୃତି ବାରବନିତାମାନଙ୍କ ସହ ସହବାସରେ ରତହୋଇ ନିଜର ଅଜ୍ଞାତସାରରେ ଅଙ୍ଗଦେଶରେ ପ୍ରବେଶ କରିଥିଲେ । ଅଙ୍ଗଦେଶରେ ପହଞ୍ଚିବାପରେ ଜରତା ପ୍ରମୁଖ ବେଶ୍ୟାମାନେ ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରକୃତ ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନକରି ଋଷିଙ୍କଠାରୁ କ୍ଷମା ମାଗିଥିଲେ ।

୪) ଶାନ୍ତା ପ୍ରସଙ୍ଗ :

ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣରେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟପାଠରେ ଶାନ୍ତା ହେଉଛନ୍ତି ଲୋମପାଦଙ୍କ କନ୍ୟା । ଅଥଚ ପୂର୍ବ ଓ ପଶ୍ଚିମୋତ୍ତର ପାଠରେ ସେ ଦଶରଥଙ୍କ ପୁତ୍ରୀ ଓ ଲୋମପାଦଙ୍କ ପାଳିତା କନ୍ୟା । ବଳରାମ ପୂର୍ବ ଓ ପଶ୍ଚିମୋତ୍ତର ପାଠକୁ ଗ୍ରହଣକରି ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗ ଓ ଶାନ୍ତାଙ୍କ ବିବାହ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ବିଧି ଓ ଚଳଣିରେ କେତେକ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦେଖାଇଥିଲେହେଁ ମୂଳକଥାର ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିନାହାନ୍ତି ।

ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗ ଉପାଖ୍ୟାନକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି ଦେଖିଲେ ବଳରାମଙ୍କ ରଚନାର ଦୃଷ୍ଟି କୋଣ କେତେକ ପରିମାଣରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ । ସେ ସମୟକୁ ମହାଭାରତ, ହରିବଂଶ, ବାୟୁପୁରାଣ, ବୌଦ୍ଧଜାତକ ଲୋକକଥାରେ ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗଙ୍କ କଥା ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇ ଲୋକପ୍ରିୟ ହୋଇସାରିଥିଲା । ବଳରାମ ଏଥିରେ ନିଜସ୍ୱ କଳ୍ପନା ମିଶାଇ ଏହାକୁ ପରିପୁଷ୍ଟ କରିଛନ୍ତି । ଉର୍ବଶୀ ଓ ଶାନ୍ତାର ରୂପ, ବିଭାଣ୍ଡକଙ୍କ ବିଚ୍ୟୁତି, ବେଶ୍ୟାମାନଙ୍କର ନୌକାଯାତ୍ରା, ପ୍ରଲୋଭନ

କରିବାର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଏବଂ ଶାନ୍ତା ଓ ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗଙ୍କ ବିବାହ ପ୍ରଭୃତି ଘଟଣା ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ ବଳରାମ ଏକପକ୍ଷରେ ନିଜର ଶାସ୍ତ୍ରୀୟଜ୍ଞାନ ଓ ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ଜିଜ୍ଞାସାକୁ ମନରେ ରଖି ବିଭିନ୍ନ ବର୍ଣ୍ଣନା ସନ୍ନିବେଶିତ କରିଛନ୍ତି । କଥାଦୃଷ୍ଟିରୁ ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣ ଅପେକ୍ଷା ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତର ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ।

(ଖ) ସତ୍ୟବ୍ରତ କଥା :

ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗ ଉପାଖ୍ୟାନ ପରି ସତ୍ୟବ୍ରତଙ୍କ କଥା କହିବାବେଳେ ସେ ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ନିଜ ଗ୍ରନ୍ଥର ମୁଖ୍ୟ ସ୍ରୋତରୂପେ ହରିବଂଶକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତ ଓ ବିଷ୍ଣୁ ପୁରାଣର କଥାକୁ ମଧ୍ୟ କବି ଏଥିରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିବା ଅନୁମିତ ହୁଏ । ହରିବଂଶରେ ସତ୍ୟବ୍ରତ ତିନୋଟି ମହାପାପ ଯୋଗୁଁ ତ୍ରିଶଙ୍କୁରେ ପରିଣତ ହେଲେ । ସେ ତିନୋଟି ମହାପାପ ହେଉଛି-

(୧) ବ୍ରାହ୍ମଣ କନ୍ୟାହରଣ

(୨) ଗୋହତ୍ୟା

(୩) ଗୋମାଂସ ଭକ୍ଷଣ

'ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ'ରେ ମଧ୍ୟ ଏସବୁର ସୂଚନା ମିଳେ । ତେବେ ସତ୍ୟବ୍ରତଙ୍କଦ୍ୱାରା ବଳାତ୍କାରରେ ବ୍ରାହ୍ମଣକନ୍ୟା ହରଣ ପ୍ରସଙ୍ଗ କବିଙ୍କୁ ଭଲ ଲାଗିଲାନାହିଁ । ଉଭୟ ଉଭୟଙ୍କ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହେବାଦ୍ୱାରା ଏହି ବିବାହ ସଂପନ୍ନ ହୋଇଛି । କଥାରେ ଏତିକି ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି କବି ସତ୍ୟବ୍ରତ ନାଁର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ରକ୍ଷା କରିଛନ୍ତି । ବିବାହପରେ ସତ୍ୟବ୍ରତ ନିଜର ସତ୍ୟ ରକ୍ଷାକରିବାପାଇଁ ମାତା, ପିତା, ଗୁରୁଜନ ଓ ସମାଜକୁ ଅମାନ୍ୟ କରିଛନ୍ତି । ସତ୍ୟରକ୍ଷା ସତ୍ତ୍ୱେ ସାମାଜିକ ଅପରାଧରୁ ସେ ମୁକ୍ତ ହୋଇପାରିନାହାନ୍ତି ।

କ୍ଷତ୍ରିୟପକ୍ଷେ ବ୍ରାହ୍ମଣକନ୍ୟା ଗ୍ରହଣ କରିବା ସେତେବେଳେ ହୁଏତ ମହାପାପରୂପେ ଗୃହୀତ ହେଉଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ରାଜା ସତ୍ୟବ୍ରତଙ୍କୁ ରାଜ୍ୟରୁ ନିର୍ବାସିତ କରିଥିଲେ ।

ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଙ୍କ କୁଟୁମ୍ବକୁ ଶରଣଦେବା ପରେ ସତ୍ୟବ୍ରତଙ୍କ ଜୀବନର ଦ୍ୱିତୀୟ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଆରମ୍ଭ ହୁଏ । ଏହା ଫଳରେ ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବଶିଷ୍ଠଙ୍କ ବିରାଗଭାଜନ ହୋଇଥିଲେ । ଏକପକ୍ଷରେ ପରୋପକାର ସଦୃଶ ମହାବ୍ରତ ଓ ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବଶିଷ୍ଠଙ୍କ କ୍ରୋଧ ତାଙ୍କ ଜୀବନକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କଲା ।

ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଙ୍କ ପରିବାରର ଦାୟିତ୍ୱ ନେବା ପରେ ଦେଶରେ ଭୟଙ୍କର ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଏ । ବହୁ ଚେଷ୍ଟାସତ୍ତ୍ୱେ ସତ୍ୟବ୍ରତ ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଖାଦ୍ୟ ଯୋଗାଡ଼ କରିପାରିନଥିଲେ । ଶେଷକୁ ନିରୁପାୟ ହୋଇ ସେ ଗୋମାତାକୁ ବଧ କରିବା ପାଇଁ ବାଧ୍ୟ ହେଲେ । ସମାଜ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଗୋହତ୍ୟା ଏକ ମହାପାପ ।

ଏହିପରି ଗୋଟିଏ ପରେ ଗୋଟିଏ ପାପ କରିଥିଲେହେଁ ବଳରାମଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ସତ୍ୟବ୍ରତ ଏସବୁ ପାପର ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ଅବସ୍ଥାପିତ । ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ ଓ ସମାଜରେ ପ୍ରଚଳିତ ବିଧି ଅନୁଯାୟୀ ବ୍ରାହ୍ମଣକନ୍ୟା ବିବାହ, ଗୁରୁଜନ ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କର ବିରାଗଭାଜନ ହେବା ଓ ଗୋହତ୍ୟା ପ୍ରଭୃତି କର୍ମ ମହାପାପରେ ବିବେଚିତ ହେଉଥିବାବେଳେ ବଳରାମ ଏସବୁକୁ ଏବେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥିବା ଜଣାଯାଏ ନାହିଁ । ସେ ଏସବୁ ଅପେକ୍ଷା ସତ୍ୟରକ୍ଷା ଓ ପରୋପକାରକୁ ବିଶେଷ ମହତ୍ତ୍ୱ ଦେଇଛନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ସତ୍ୟବ୍ରତଙ୍କ ଚରିତ୍ରରେ ସତ୍ୟ ଓ ପରୋପକାର ରୂପୀ ମହାନ କର୍ମର ପରାକ୍ରମରେ ଏହିସବୁ ମହାପାପର ପ୍ରଭାବ ତାଙ୍କ ଜୀବନରୁ ବିଦୂରୀତ ହୋଇଯାଇଛି ।

(ଗ) ଗାଲବ ଉପାଖାନ :

ସେହିପରି ଆଉ ଏକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ହେଲା ଗାଲବ ଉପାଖ୍ୟାନ । ଏହି କଥାର ମଧ ହରିବଂଶରେ ପ୍ରଭାବ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ହରିବଂଶର ଗାଲବ ହେଲେ ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ । ଶିକ୍ଷା ସମାପ୍ତ ପରେ ସେ ଗୁରୁଙ୍କୁ ଦକ୍ଷିଣା ଦାନ କଲେ । ଅଥଚ ଦକ୍ଷିଣାରୂପେ ପ୍ରଦତ୍ତ ଦ୍ରବ୍ୟରେ ସେ ନିଜେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇପାରିନଥିଲେ । ଗୁରୁଙ୍କୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣଭାବେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସେ ଇଚ୍ଛାମତେ ଦ୍ରବ୍ୟ ମାଗିବା ପାଇଁ ବାରମ୍ବାର ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲେ । ଏଥିରେ ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର ବିରକ୍ତ ହୋଇ ଏକସହସ୍ର ଶ୍ୱେତ ବର୍ଣ୍ଣ ଓ ଶ୍ୟାମ ବର୍ଣ୍ଣର ଅଶ୍ୱ ଦାବୀ କଲେ । ଏପରି ଅଶ୍ୱ ଏତେ ସଂଖ୍ୟାରେ ମିଳିବା ସହଜ ନଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ଗାଲବ ଗୁରୁଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । କିନ୍ତୁ ଗୁରୁ ନିଜ ଦାବୀରେ ଅଟଳ ରହି ଗାଲବଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ଯଯାତି ରାଜାଙ୍କ ପାଖକୁ ନେଇଗଲେ । ଯଯାତି ଅଶ୍ୱ ପରିବର୍ତ୍ତେ ଗାଲବଙ୍କୁ ମାଧବୀ ନାମ୍ନୀ ଏକ ଚିରକୁମାରୀ କନ୍ୟା ପ୍ରଦାନ କଲେ । ଗାଲବ ଅଶ୍ୱ ପାଇବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସେହି କନ୍ୟାକୁ ପ୍ରଥମେ ଅଯୋଧ୍ୟାର ରାଜା ହର୍ଯାଶ୍ୱ, ଦ୍ୱିତୀୟରେ କାଶ୍ମୀର ରାଜା ଦିବୋଦାସ ଏବଂ ତୃତୀୟରେ ଭୋଜନଗର ରାଜାଙ୍କ ସହ ବିବାହ କରାଇ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କଠାରୁ ଦୁଇଶହ ଅଶ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ଶେଷକୁ ନିରୁପାୟ ହୋଇ ଛଅଶହ ଅଶ୍ୱ

ସହ ମାଧବୀ କନ୍ୟାକୁ ନିଜ ଗୁରୁଙ୍କୁ ସମର୍ପଣ କରି ସେ ଋଣମୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ତିନିଜଣ ରାଜା ଓ ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଙ୍କୁ ବିବାହ କରି ସନ୍ତାନ ଜାତ କରିଥିଲେହେଁ ମାଧବୀଙ୍କ କୁମାରୀତ୍ୱ ନଷ୍ଟ ହୋଇନଥିଲା । ନିଜ କାର୍ଯ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବାପରେ ଗାଳବ ପୁଣି ମାଧବୀକନ୍ୟାକୁ ନେଇ ତାଙ୍କ ପିତାଙ୍କୁ ଫେରାଇ ଦେଇଥିଲେ । କଥାର ଅଲୌକିକତା ଅଂଶ ବଳରାମଙ୍କୁ ବୋଧହୁଏ ଭଲ ଲାଗିନଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ସେ ଅତି ଚତୁରତାର ସହ ଶ୍ୱେତବର୍ଣ୍ଣ ଓ ଶ୍ୟାମବର୍ଣ୍ଣର ଅଶ୍ୱ ପରିବର୍ତ୍ତେ କେବଳ ଶ୍ୱେତଅଶ୍ୱ କଥା ରଖିଥିଲେ । ଗୁରୁ ଶ୍ୱେତ ଅଶ୍ୱ ମାଗିବା ପରେ ଗାଳବ ନିଜର ଭୁଲ୍ ବୁଝିପାରିଥିଲେ । ତେଣୁ ସେ ଗୁରୁଙ୍କ ପାଦତଳେ ଶରଣପଶି କ୍ଷମାମାଗି ତାଙ୍କୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କଲେ । ସତ୍ୟବ୍ରତ ଉପାଖ୍ୟାନ ପରି ଏଥିରେ ମଧ୍ୟ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ମୂଳତତ୍ତ୍ୱ କ୍ଷମାକୁ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦିଆଯାଇଛି । ରାଜାମାନଙ୍କ ଅହଂକାର ଓ ସାର୍ବଭୌମତ୍ୱ ଉପରେ ଏହା ଥିଲା ଏକ ନୀରବ ଆକ୍ରମଣ । ବଳରାମ ହୁଏତ ଏକଥା କହିବାକୁ ଚାହିଁଥିଲେ ଯେ ରାଜା ଇଚ୍ଛାକଲେ ସବୁକିଛି କରିପାରିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ସେମାନଙ୍କ ଶକ୍ତିର ଏକ ସୀମା ଅଛି । ସେଥିପାଇଁ ଗାଳବ ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଙ୍କ ପାଦତଳେ ପଡ଼ି କହିଛନ୍ତି-

> ମୁହିଂ କିସ ରାଜା କେତେକ ମୋହର ମହୀ
> ଏ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ କଥା କି ପାରିବି ଭିଆଇ ।
> ଏତେ ବୋଲି ଗାଳବ ମୁନିର ପାଦେ ପଡ଼ି
> କାର୍ପୁଣ୍ୟ ହୋଇଣ ବେନିକର ଯୋଡ଼ି ।
> ଭୋ ମହାମୁନି ! ମୋତେ ପ୍ରତିକାର କର
> ଏ ମହା କଷ୍ଟଣୁ ବାରେକ ଉଦ୍ଧର ।
> ମୁହିଂ ଅଜ୍ଞାନ ଯେ ନଜାଣି ଗର୍ବ କଲି
> ତହିଂର ଫଳ ମୁନି ଏବେ ସେ ପାଇଲି ।

ଗାଳବ ରାଜାଙ୍କ ଅନୁଶୋଚନା ପରେ ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇ ଗାଳବଙ୍କୁ ସ୍ୱର୍ଗରେ ସ୍ଥାନ ଦେଇଥିଲେ ।

(ଘ) ଅହଲ୍ୟା ଉପାଖ୍ୟାନ :

ବିଭିନ୍ନ ପୁରାଣରୁ ଉପାଦାନ ଆହରଣ କରି ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣକୁ ପରିପୁଷ୍ଟ କରିବାର ଆଉ ଗୋଟିଏ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଅହଲ୍ୟା ଉପାଖ୍ୟାନ । ଆଲୋଚନାର ସୁବିଧା ପାଇଁ ଏହାକୁ ଛ'ଟି ବିଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ ।

୧ । ଅହଲ୍ୟା ଜନ୍ମ :

ବଳରାମ ଅହଲ୍ୟା ଉପାଖ୍ୟାନକୁ ପୁରାଣରୁ ଆଣିଥିବା ନିଜେ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଙ୍କ ମୁଖରେ ଏହା ପ୍ରକାଶିତ । "ପୁରାଣର କଥା ତୁ ଶୁଣ ହୋ ଶ୍ରୀରାମ" କଥାର ପ୍ରଥମ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଅର୍ଥାତ୍ ଅହଲ୍ୟା ଜନ୍ମବୃତ୍ତାନ୍ତରେ ବାଲ୍ମୀକି ତାଙ୍କର ଆଦର୍ଶ । ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କ ଅନୁଯାୟୀ ବଳରାମ ତାଙ୍କ ରାମାୟଣରେ ଅହଲ୍ୟାକୁ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର ମାନସ-ସନ୍ତାନରୂପେ ସୃଷ୍ଟି କଲେ । ବ୍ରହ୍ମା ଅନ୍ୟପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କ ଅଙ୍ଗରୁ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରହଣକରି 'ହଲ' (ଅସୁନ୍ଦରତା) ନଥିବା ଏକ କନ୍ୟା ସୃଷ୍ଟିକରି ତା'ର ନାମ ଅହଲ୍ୟା ରଖିଥିଲେ । ବଳରାମଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଅନ୍ୟପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅଙ୍ଗ ଏବଂ ଏହାର ଅପରୂପ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ସ୍ପଷ୍ଟ ଉଲ୍ଲେଖ ନଥିଲେହେଁ ପ୍ରକାରାନ୍ତରରେ ଏହାର ସୂଚନା ମିଳିଥାଏ । ବଳରାମଙ୍କ ଉକ୍ତି ହେଉଛି :

ପୂର୍ବେ ବିଧାତା ଯେ ମନରେ ବିଚାରି,
ସକଳ ରୂପ ଗୁଣ ଏକଠାବ କରି ।
ଲାବଣ୍ୟମୟ କରି କନ୍ୟା ଏକ କଲା,
ଅହଲ୍ୟା ରୂପ ତା'ର ଅହଲ୍ୟା ନାମ ଦେଲା ।

ଏହି ଉକ୍ତିରେ 'ସକଳ ରୂପଗୁଣ ଏକ ଠାବକରି' ପଦଟି ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କ ଅନ୍ୟପ୍ରାଣୀଙ୍କ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅଙ୍ଗର ହିଁ ଓଡ଼ିଆ ରୂପାନ୍ତର । ସେହିପରି 'ଅହଲ୍ୟା ରୂପ ତା'ର କହିବାବେଳେ କବିଙ୍କ ମନରେ 'ହଲ୍' ନଥିବା ଅର୍ଥାତ୍ 'ଅସୁନ୍ଦରତା' ନଥିବା ଅର୍ଥର ସୂଚନା ମିଳେ । ତେବେ ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣରେ ବ୍ରହ୍ମା ଏକ ଶିଶୁକନ୍ୟାକୁ ଜାତ କରିଥିବାବେଳେ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣରେ ଅହଲ୍ୟା ଯୁବତୀ ରୂପରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ ।

୨ । ଅହଲ୍ୟା ବିବାହ :

ଜନ୍ମକଥାକୁ କବି ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣରୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେହେଁ ଅହଲ୍ୟାଙ୍କ ବିବାହ ପ୍ରସଙ୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ ସେ 'ବ୍ରହ୍ମପୁରାଣ'କୁ ଅନୁସରଣ କରିଥିଲେ । ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣ ଅନୁଯାୟୀ ଅହଲ୍ୟାକୁ ସୃଷ୍ଟିକଲାପରେ ବ୍ରହ୍ମା ତାଙ୍କୁ 'ଧରୋହର' ଭାବରେ ଗୌତମଙ୍କ ପାଖରେ ରଖିଥିଲେ । ବହୁବର୍ଷ ପରେ ଗୌତମ ସେହି କନ୍ୟାକୁ ଆଣି ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କୁ ଫେରାଇଦେଲେ । ଗୌତମଙ୍କ ସିଦ୍ଧିରେ ଖୁସିହୋଇ ବ୍ରହ୍ମା ଅହଲ୍ୟାକୁ ପତ୍ନୀଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିବାପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ବ୍ରହ୍ମପୁରାଣରେ ମଧ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମା ଅହଲ୍ୟାକୁ ପ୍ରଥମେ

ଗୌତମଙ୍କ ନିକଟରେ ରଖିଥିଲେ । ଯୌବନ ପ୍ରାପ୍ତିପରେ ସବୁ ଦେବତା, ଦାନବ, ମୁନି, ଯକ୍ଷ ତଥା ରାକ୍ଷସ ଅହଲ୍ୟାକୁ ବିବାହକରିବାପାଇଁ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ଏହା ଦେଖି ବ୍ରହ୍ମା ବିବାହର ଏକ ସର୍ତ୍ତ ସ୍ଥିରକଲେ । ସର୍ତ୍ତହେଲା- "ପୃଥିବୀକୁ ପର୍ଯ୍ୟଟନ କରି ପ୍ରଥମେ ଫେରିଆସିବା ବ୍ୟକ୍ତିହିଁ ଅହଲ୍ୟାକୁ ବିବାହ କରିପାରି ।" ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ସର୍ତ୍ତରେ ରାଜିହୋଇ ସମସ୍ତେ ପୃଥିବୀ ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କରିବାକୁ ବାହାରିଗଲେ । ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିବା ଗୌତମ ଅର୍ଦ୍ଧପ୍ରସୂତୀ । ସୁରଭି ତଥା ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଏକ ଶିବଲିଙ୍ଗକୁ ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କରି ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଫେରିଆସିଲେ ଓ ଅହଲ୍ୟାକୁ ବିବାହ କଲେ ।

ବଳରାମଙ୍କ ଅହଲ୍ୟାକଥା କେତେକ ପରିମାଣରେ ବ୍ରହ୍ମପୁରାଣରୁ ମଧ ଅଲଗା । ଏଥିରେ ଅହଲ୍ୟାଙ୍କ ଜନ୍ମ ଓ ବିବାହ ମଧରେ ଆଦୌ ପାର୍ଥକ୍ୟ ନାହିଁ । ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ସୃଷ୍ଟି ଅହଲ୍ୟା ଜଣେ ଅପରୂପା ସୁନ୍ଦରୀ ଯୁବତୀ । ସେ ସୃଷ୍ଟିହେବାର ପରକ୍ଷଣରେହିଁ ସକଳ ସୁର, ମୁନି ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ବିବାହ କରିବାପାଇଁ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ଏପରି ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ କରିବାପାଇଁ ବିଶ୍ୱସ୍ରଷ୍ଟା ବ୍ରହ୍ମା ବିଶ୍ୱ ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ ସର୍ତ୍ତର ଘୋଷଣା କଲେ-

ଦେଖିଣ ମୋହଗଲେ ସକଳ ସୁର ମୁନି,
ଦେବତାକୁ ଚାହିଂ ବୋଲଇ ପଦ୍ମଯୋନି ।
ଯେ ଅବା ପୃଥିବୀ ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କରି ଆସଇ,
ତାହାର ଏ ନାରୀ ବୋଲି ପିତାମହ ଭାଷଇ ।

ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ଆଦେଶକ୍ରମେ ସମସ୍ତେ ପୃଥିବୀ ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କରିବାପାଇଁ ଚାଲିଯିବାପରେ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆଦିଷ୍ଟ ହୋଇ ଗୌତମ ଏହି ପ୍ରତିଯୋଗିତାରେ ଯୋଗଦାନ କଲେ ଏବଂ ବ୍ରହ୍ମପୁରାଣର କଥା ପରି ଗୌତମ ସୁରଭିଙ୍କ ଚାରିପଟେ ତିନିବେଳ ବୁଲିଆସି ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ବ୍ରହ୍ମା ଏକଥା ଦେଖି ଆନନ୍ଦିତ ହେଲେ ଏବଂ ଗୌତମଙ୍କ ହସ୍ତରେ ଅହଲ୍ୟାଙ୍କୁ ସମର୍ପଣ କଲେ । ସେତେବେଳେ ସେ କୁଳଗୋତ୍ର ସୁମରି ଉଭୟଙ୍କର ବିବାହକାର୍ଯ୍ୟ ସମାପନ କରିଥିଲେ । ବ୍ରହ୍ମପୁରାଣର ଅର୍ଦ୍ଧପ୍ରସୂତା ସୁରଭି ଓ ଶିବଲିଙ୍କ ସ୍ଥାନରେ କେବଳ ସୁରଭିର ଉଲ୍ଲେଖ ଏବଂ ଅନ୍ୟକେତେକ ଗୌଣ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସତ୍ତ୍ୱେ ବଳରାମଙ୍କ ଉପରେ ବ୍ରହ୍ମପୁରାଣର ପ୍ରଭାବ ସହଜରେ ଦେଖାଯାଇପାରେ ।

୩। ଅହଲ୍ୟାହରଣ :

ଅହଲ୍ୟାହରଣର ମୂଳ ରୂପ ମଧ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମପୁରାଣରୁ ଗୃହୀତ । ଗୌତମ ବେଶରେ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଅହଲ୍ୟାହରଣ ଓ ମାର୍ଜାର ବେଶରେ ପଳାୟନ କଥା ବ୍ରହ୍ମପୁରାଣର ଅନୁରୂପ । ପାର୍ଥକ୍ୟ ଭିତରେ ବ୍ରହ୍ମପୁରାଣ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର କେବଳ ଗୌତମ ବେଶକଥା କହିଥିବାବେଳେ ବଳରାମ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଦୁଇଟି ରୂପର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ନିଜ ବେଶ ସ ଗୌତମ ବେଶ । ଇନ୍ଦ୍ରବେଶରେ ସେ ସଫଳକାମ ହେଲେ ନାହିଁ; ବରଂ ଅହଲ୍ୟାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଭର୍ତ୍ସିତ ହୋଇ ଫେରିଗଲେ । ସେତେବେଳେ ଅହଲ୍ୟା କହିଥିଲେ-

କନ୍ୟା ବୋଇଲା ତୁ ସୁରପତି ହୋଇ
ଏତେ ଅବିଚାର କଥା କହୁ କାହିଂପାଇଂ ।
ମୁହିଂ ଋଷିଆଣୀ ତୁହି ଦେବରାଜ
କେମନ୍ତେ ସୁରପତି ନପାଇଲୁ ଲାଜ ।
ଯତିର ଭାରିଜା ମୁଁ ପତିବ୍ରତା ସତୀ
ମୋତେ ହରିବୁ ତୁ ଏହ୍ନେ ତୋର ମତି ।
ଯାଅ ସ୍ୱର୍ଗପୁର ନଥାଅ ତୁ ଏଥ
ଏଇକ୍ଷଣି ଆସିବେ ଯେ ମୋହର ପ୍ରାଣନାଥ ।
ଈଶ୍ୱର ଯୋଗେଣ କାମ ଧ୍ୱଂସ କଲା
ତୁହି ଆଜ ନାଶ ଯିବୁ ଆହିଲା ବୋଇଲା ।
ଅହିଲାର ନିରାଶେ ଯେ ଗଲା ସୁରପତି
ଅହିଲାର ରୂପ ଗୁଣ ବିଚାରଇ ମତି ।

ଏହାର କିଛିକ୍ଷଣ ପରେ ଇନ୍ଦ୍ର ଗୌତମଙ୍କ ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ ସୁଯୋଗନେଇ ଗୌତମ ବେଶରେ ଆଶ୍ରମରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ଏଥର ଅହଲ୍ୟା ଆଉ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଚିହ୍ନିପାରିନଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଗୌତମ ଏତେଶୀଘ୍ର ସ୍ନାନାଦିକର୍ମ ନସାରି ଫେରିଆସିବା ଘଟଣା ତାଙ୍କୁ ବିସ୍ମିତ କରିଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ସେ କହିଥିଲେ :

କନ୍ୟା ବୋଇଲା ଋଷି ସ୍ନାହାନ କରି ତ ଗଲ
କରମ ନସାରିଣ ଲେଉଟି ଅଇଲ ।
ମାୟାରୂପ ଧରି ବୋଲଇ ବଜ୍ରପାଣି

ଶୁଣ ଶଶିମୁଖୀ ଗୋ ଗୁପତ ରସବାଣୀ ।
ଜଳଘାଟେ ଦେଖିଲି ଅଛଇ ଉର୍ବଶୀ
ସ୍ନାହାନ କରଇ ସେ ପବିତ୍ର ଜଳେ ପଶି ।
ଜାନୁ ଯଉବନ ମର୍ମଥାନ ଦେଖି
ବାହୁଡ଼ି ଅଇଲି ମୁଁ କାମଭରେ ଦୁଃଖୀ ।
ଦେସି ଆଲିଙ୍ଗନ କରାଅ ସୁରତି
ଏ ମୋ'ର ଅଧୀର ପଞ୍ଚୁ ଯେ ପ୍ରକୃତି ।

ଛଦ୍ମବେଶୀ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କଠାରୁ ଏପରି ନିବେଦନ ଶୁଣି ସେ ତାଙ୍କୁ ଅଙ୍ଗଦାନ ଦେଲେ । ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଦୁଇ ବେଶରେ ଦୁଇଥର ଆସିବା ବ୍ରହ୍ମବୈବର୍ତ୍ତ ପୁରାଣ ତଥା ଗୌତମ ବେଶରେ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଅହଲ୍ୟାହରଣ କଥା ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣରେ ଥିଲେ ବି ସେଥିରେ ଅହଲ୍ୟା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ନଥିଲେ । ସେ ଗୌତମ ରୂପଧାରୀ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଚିହ୍ନିକରି ମଧ୍ୟ ନିଜ ରୂପର ଅହଂକାରରେ ତାଙ୍କୁ ଅଙ୍ଗଦାନ କରିଥିଲେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗରେ ବିଶେଷକରି ମହାଭାରତଠାରୁ ଅହଲ୍ୟାଙ୍କୁ ଦୋଷଶୂନ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା କରାଗଲା । ବଳରାମ ମଧ୍ୟ ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କୁ ଅନୁସରଣ ନକରି ପରବର୍ତ୍ତୀ କଥାକୁହିଁ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ବଳରାମଙ୍କ ଅହଲ୍ୟା ନିଜର ନିର୍ଦ୍ଦୋଷତା ଦର୍ଶାଇ ନିବେଦନ କରିଛି :

ଶୁଣିଣ ସୁନ୍ଦରୀ ଯୋଡ଼ଇ ବେନିକର
ମୁନି ଦୋଷ ଯେ ନାହିଁନା ମୋହର ।
ମାୟା ହୋଇ ଅଇଲା ତୁମ ରୂପଧରି
ମୁହିଂକେହ୍ନେ ଜାଣିବି ସେ ଅଟଇ ବଜ୍ରଧାରୀ ।
ପୂର୍ବେ କାହାର ମୁଁ ଛିନାଇଥିଲି ଆଶ
ତେଣୁ ସେ ଘରବରେ ହୋଇଲି ନିରାଶ ।

ଅହଲ୍ୟାଙ୍କର ଏ ପ୍ରକାର ସଫେଇ ସତ୍ତ୍ୱେ 'ଦୋଷ ନଥିଲେ ଦଣ୍ଡ ମିଳେ ନାହିଁ'- ବିଷୟରେ ବଳରାମ ସଚେତନ ଥିବାପରି ଜଣାଯାଏ । ସେଥିପାଇଁ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପ୍ରଥମ ଆଗମନ ଓ ପ୍ରେମ ନିବେଦନ ସଂପର୍କରେ ଅହଲ୍ୟା ଗୌତମଙ୍କୁ କୌଣସି ସୂଚନା ଦେଇନଥିଲେ । ପୁଣି ଯେତେବେଳେ ସେ ମାୟା ଚରିତକଥା ସ୍ପଷ୍ଟଭାବେ ଜାଣିପାରିଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ମଧ୍ୟ ସତକଥା ନକହି ସେ ଋଷିଙ୍କୁ ଭୁଲାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକଲେ । ଗୌତମ ଯେତେବେଳେ

ପଚାରିଲେ- 'ଢଳାର ବାଟେ କେ ହୋଇଲା ବାହାର ?' ସେତେବେଳେ ଅହଲ୍ୟା ଉତ୍ତରଦେଲେ :

"ଅହିଲା ବୋଇଲା ସେ ଅଟଇ ମାର୍ଜାର ।"

ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ମାର୍ଜାର ରୂପକଥା ବ୍ରହ୍ମପୁରାଣ ବ୍ୟତୀତ କଥାସରିତ ସାଗର (୩,୭), ପଦ୍ମପୁରାଣ **ସୃଷ୍ଟିଖଣ୍ଡ** (୫୧/୫୭), କମ୍ୱନ ରାମାୟଣ ୯୧/୯/୭୬) ଏବଂ ପଞ୍ଜାବ ଲୋକକଥାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏ ସବୁର ମାର୍ଜାର ଶବ୍ଦ ଏହାର ପ୍ରକୃତ ଅର୍ଥ ବ୍ୟତୀତ ମା' ଜାର 'ମୋର ଜାର' ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ । ବଳରାମଙ୍କ ମାର୍ଜାର ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗରେ କୌଣସି ଶ୍ଳେଷ ଅର୍ଥର ସୂଚନା ମିଳେ ନାହିଁ । ଏଥିରୁ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ, ସେ କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଏହାକୁ ଗ୍ରହଣ କରିନଥିଲେ । ତେବେ ବ୍ରହ୍ମପୁରାଣରୁ ଅନ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଗ୍ରହଣ କରିଥିବା ହେତୁ ଏବଂ ସେଥିରେ ବେଳେବେଳେ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିଥିବାରୁ ସେ ଏହାର ଶ୍ଳେଷ ଅର୍ଥକୁ ଲୋପକରି ପ୍ରକୃତ ଅର୍ଥକୁହିଁ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ହୁଏତ ଲୋକରେ ପ୍ରଚଳିତ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ମାର୍ଜାର ରୂପ କଥାକୁ ଶୁଣି ସେ ନିଜ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ନୂତନତା ଆଣିବା ପାଇଁ ଏହାର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିଲେ ।

୪ । ଇନ୍ଦ୍ର ଓ ଅହଲ୍ୟାଙ୍କ ଉପରେ ଅଭିଶାପ :

ଅହଲ୍ୟାଙ୍କର ଦୋଷଥିବା ଦେଖି ଗୌତମ ମୁନି ଇନ୍ଦ୍ର ଓ ଅହଲ୍ୟା ଉଭୟଙ୍କୁ ଅଭିଶାପ ଦେଲେ । ଇନ୍ଦ୍ର ହେଲେ ନପୁଂସକ ଓ ସହସ୍ରଭଗ ଏବଂ ଅହଲ୍ୟା ହେଲେ ପଥର ।

ଇନ୍ଦ୍ର ନପୁଂସକ ହେବାକଥା ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କ ବାଳକାଣ୍ଡର ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଉପରେ ଆଧାରିତ । ଗୌତମଙ୍କ ଅଭିଶାପ ଫଳରେ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ବୃଷଣ ଛିଡ଼ିପଡ଼ିଥିଲା (ସର୍ଗ-୪୮) ଓ ପରେ ଦେବତାମାନେ ତାଙ୍କୁ ମେଷର ବୃଷଣ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ସହସ୍ର ଭଗହେବା ବ୍ରହ୍ମପୁରାଣ (୮୭/୫୯), ସ୍କନ୍ଦପୁରାଣ, (ନାଗରଖଣ୍ଡ-ଅ-୨୦୭), କଥା ସରିତ୍ ସାଗର (୩/୧୭), ପଦ୍ମପୁରାଣ (୫/୫୧/୨) ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମ ରାମାୟଣ (୧/୫/୨୬) ପ୍ରଭୃତିରେ ମିଳୁଥିଲେହେଁ ବାଲ୍ମୀକିରେ ନଥିଲା । ସହସ୍ର ଭଗରୁ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ଅନୁରୋଧକ୍ରମେ ଗୌତମଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଇନ୍ଦ୍ର ସହସ୍ର ନୟନରେ ପରିଣତ ହେବା ପ୍ରସଙ୍ଗ ବଳରାମଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ କେବଳ କମ୍ୱନ ରାମାୟଣରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଇନ୍ଦ୍ର ସହସ୍ର ଭଗହେବା ଯୋଗୁଁ ଲଜ୍ଜାବଶତଃ

ମାନସରୋବରରେ ଯାଇ ଲୁଚି ରହିଗଲେ । ଏହାର ଅନୁରୂପ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଆସାମୀ ରାମାୟଣରେ ମିଳୁଥିଲେହେଁ ଅନ୍ୟତ୍ର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେନାହିଁ ।

୫ । ଅହଲ୍ୟାଙ୍କ ପାଷାଣ ରୂପ :

ବାଲ୍ମୀକୀୟ ରାମାୟଣ ବାଲକାଣ୍ଡ (ସର୍ଗ-୪୮)ରେ ଗୌତମ ଅହଲ୍ୟାଙ୍କୁ ଯେଉଁ ଅଭିଶାପ ଦେଲେ, ସେଥିରୁ ସେ ଅଦୃଶ୍ୟ ହୋଇ ତପସ୍ୟା କରିବା କଥା ବର୍ଣ୍ଣିତ । ଉକ୍ତ ତାମିଲ ବୁଲ୍‌କେଙ୍କ ମତରେ, ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣର 'ସ୍ୱଂ ବପୁ ଧାରୟିସ୍ୟସି' (୪୮/୩୨) ବାକ୍ୟାଂଶରୁ ଶାପଗ୍ରସ୍ତା ଅହଲ୍ୟା ପାଷାଣ ହୋଇଯାଇଥିବା ଧାରଣା ସୃଷ୍ଟିହୋଇ ପ୍ରଥମେ ରଘୁବଂଶରେ (୧୧/୩୪) ଏହାର ଉଲ୍ଲେଖ ମିଳିଥିଲା । ଏହାପରେ ନୃସିଂହପୁରାଣ (ଅଧ୍ୟାୟ ୪୭), ସ୍କନ୍ଦପୁରାଣ (ରେବାଖଣ୍ଡ-୧୩୬), ନାଗର ଖଣ୍ଡ-୨୦୮), ଜାନକୀ ହରଣ (୬/୧୪), କଥାସରିତ୍ ସାଗର (୩/୧୭), ମହାନାଟକ (୩/୧୭), ବହ୍ନିପୁରାଣ (ପୃ-୧୮୬), ଉଦାର ରାଘବ (୩/୨୯), ଶନୈଶ୍ଚର କୃତ ରାମଶତକ (୧୮), ପ୍ରଭୃତିରେ ଏହାର ଉଲ୍ଲେଖ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଲା । ଆଧୁନିକ ରାମାୟଣ ମଧ୍ୟରୁ କମ୍ବନ୍ ରାମାୟଣ (୧/୯), ରଙ୍ଗନାଥ ରାମାୟଣ (୧/୨୯), ସାରଳା ମହାଭାରତ (ମଧ୍ୟପର୍ବ-ପୃ ୨୨୩), କୃତ୍ତିବାସ ରାମାୟଣ (୧/୫୯), ରାମଚରିତ ମାନସ (୧/୨୧୦), ଆସାମୀୟ ବାଲକାଣ୍ଡ, ସୁରସାଗର (ନବମ ସ୍କନ୍ଧ-୪୬୬), ଭାବାର୍ଥ ରାମାୟଣ (୧/୧୪) ପ୍ରଭୃତିରେ ଅହଲ୍ୟା ପାଷାଣରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିବାର ଉଲ୍ଲେଖ ମିଳିଥାଏ । ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଅହଲ୍ୟାଙ୍କ ପାଷାଣ ହେବା ପ୍ରସଙ୍ଗ ଭାରତୀୟ ରାମାୟଣ ପରଂପରାର ସର୍ବାଧିକ ପ୍ରଚଳିତ ରୂପ ଏବଂ ବଳରାମ ଏହି ଲୋକପ୍ରିୟ କଥାକୁହିଁ ନିଜ ରାମାୟଣରେ ଗ୍ରହଣ କରି ଏହାର ଲୋକପ୍ରିୟତାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି ।

୬ । ଅହଲ୍ୟା ଉଦ୍ଧାର :

ରାମଙ୍କ ଚରଣ ସ୍ପର୍ଶରେ ଅଭିଶପ୍ତ ପଥର ପୁଣି ଅହଲ୍ୟାରେ ପରିଣତ ହେବା ଓ ରାମଙ୍କୁ ସ୍ତୁତିକରି ଅହଲ୍ୟା ନିଜ ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ପାଖକୁ ଫେରିଯିବା ପ୍ରସଙ୍ଗ ମଧ୍ୟ ବାଲ୍ମୀକିରେ ନାହିଁ । ଅହଲ୍ୟାଙ୍କ ରାମଭକ୍ତି ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବାପାଇଁ ବଳରାମ ଏକଥାକୁ ଆଧ୍ୟାତ୍ମ ରାମାୟଣରୁ ଆଣିଥିବା ପରି ମନେହୁଏ ।

(ଡ) ସୀତା ବିବାହ :

କବିଙ୍କ ବହୁଶାସ୍ତ୍ରଦର୍ଶିତାର ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ ହେଉଛି ସୀତା ବିବାହ । ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣର କଥା ସହ ଅନ୍ୟପୁରାଣର କଥା ଏଥିରେ ସଂଯୋଜିତ । ଏଥିରେ ଥିବା ଅବାଲ୍ମୀକୀୟ କଥା ସବୁକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କଲେ ଏହାହିଁ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୁଏ ।

୧ । ସୀତା ସ୍ୱୟମ୍ବର :

ଧନୁଭଗ୍ନ ପୂର୍ବରୁ ଆୟୋଜିତ ହୋଇଥିବା ସୀତା ସ୍ୱୟମ୍ବରରେ ଯୋଗଦାନ କରିଥିବା ବିଭିନ୍ନ ଅସୁର ରାଜା ବିଶେଷକରି ରାବଣ ଓ ବାଣାସୁର ଏବଂ ବିଭିନ୍ନ ଦେବତା ବିଶେଷକରି ଇନ୍ଦ୍ର, ପବନ ଓ ଗଣେଶଙ୍କ କଥାକୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ । ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କ ରାମାୟଣରେ ଏସବୁ ଅସୁର ରାଜା ଓ ଦେବତାଙ୍କର ଉଲ୍ଲେଖ ନଥିଲେହେଁ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ଶକ୍ତି, ପରାକ୍ରମ ଓ ମହିମାକୁ ପ୍ରକାଶ କରିବାପାଇଁ ପରବର୍ତ୍ତୀ କବିମାନେ ଏହାର ସଂଯୋଜନା କଲେ । ଏହି କଥାର ପ୍ରଥମ ସଂଯୋଜନାକର୍ତ୍ତା ହେଲେ 'ପ୍ରସନ୍ନ ରାଘବ' ରଚୟିତା ଜୟଦେବ । ପଦ୍ମପୁରାଣର ପାତାଳଖଣ୍ଡ (ଅଧ୍ୟାୟ-୧୧୨)ରେ ମଧ୍ୟ ଏମାନଙ୍କର ଉଲ୍ଲେଖ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ବଳରାମ ଦାସ ରାବଣ ଓ ବାଣାସୁର ଅସଫଳ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ କେବଳ ଯେ ପ୍ରସନ୍ନ ରାଘବ ବା ପଦ୍ମପୁରାଣର ଅନୁସରଣ କରିଛନ୍ତି, ତା ନୁହେଁ । କଥାରେ ହାସ୍ୟରସ ସୃଷ୍ଟି କରିବାପାଇଁ ମଧ୍ୟ ଏ କଥାର ପ୍ରୟୋଗ କରିଛନ୍ତି । କବି ବାଣାସୁରର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଲେଖିଛନ୍ତି:-

ସହସ୍ରେକ ଭୁଜ ବାଣାସୁର ରାଜା,
ଟେକି ନପାରିଣ ପାଇଲା ତ ଲଜ୍ଜା ।
ଅଜ୍ଞାନ ହୋଇଣ ବସିଲା ନୃପବର,
ରୁଧିରବାହାର ହୋଇଲା ମୁଖର ।

ରାବଣର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ବାଣାସୁରକୁ ବଳିଯାଇଛି :

ଏତେ ବୋଲି ଧନୁ ଛୁଇଁଲାକ ଯହୁଁ,
ଅଜ୍ଞାନ ହୋଇଣ ସେ ପଡ଼ିଲାକ ତହୁଁ ।
ଦଶବଦନରୁ ବାହାର ରୁଧିର,
କ୍ଷଣକେ ଚେତନା ପାଇଲା ମହାବୀର ।

ଲାଜେଣ ନକହି ଗଲା ଦଶମାଥ,
ଉପହାସ କଲେ ନୃପତି ସମସ୍ତ ।
ଦେଖିଣ ବାଣାସୁର ଉପହାସ କଲା,
ଦେବଧନୁ ବୋଲି ସେ ବାହୁଡ଼ିଣ ଗଲା ।

ରାବଣ ଓ ବାଣାସୁରଙ୍କ ପରି ଇନ୍ଦ୍ର, ପବନ, ଓ ଗଣେଶ ପ୍ରମୁଖ ଦେବତା ଆସି ନିଜ ପରାକ୍ରମର ଯେଉଁ ନିଷ୍ଫଳ ପରୀକ୍ଷା କରିଥିଲେ, ତାହାର ମୂଳସ୍ରୋତ ମଧ୍ୟ ସେହି ପଦ୍ମପୁରାଣର ପାତାଳଖଣ୍ଡ (ଅଧ୍ୟାୟ ୧୧୨/୯୯-୧୦୩) । ଏଥିରେ କିନ୍ତୁ ଆସିଥିଲେ ମହେନ୍ଦ୍ର, ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ବାୟୁ । ବଳରାମଙ୍କ ରାମାୟଣରେ ପବନ ନିଜେ ଧନୁ ଉଠାଇ ନାହାନ୍ତି । ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାର ସେ ଥିଲେ କେବଳ ଜଣେ ସାକ୍ଷୀ । ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ପରିହାସ ମଧ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉପଭୋଗ୍ୟ । କବି ଲେଖିଛନ୍ତି-

ପବନ କର ଧରି ସେ ବାହୁଡ଼ିଲା ଧାତି,
ଦେଖିଣ ତାହା କଇ ପଚାରିଲେ ବେଦପତି ।
ତୁହି ଅଙ୍ଗାରକି ମାଡିଲୁ ବଜ୍ରପାଣି,
ବିଶ୍ୱନାଥ ଧନୁ କି ଛୁଇଁଲୁ ନଜାଣି ।

ସେହିପରି ଗଣେଶଙ୍କ ଶୋଚନୀୟ ଅବସ୍ଥା ବର୍ଣ୍ଣନା କରି କବି ହାସ୍ୟରସର ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି :

ଥୋର ହସ୍ତେ ଧରି ତୋଳିଣ ମନକଲା,
ହୁଙ୍କାର ଧ୍ୱନି କରି ରାଗେଣ ଉଛୁଡ଼ିଲା ।
ପେଟେ ପଶିଲା ତାର କର ଚରଣ ବୁକୁ,
ଲୋକେ ଉପହାସ୍ୟ କରନ୍ତି ତାହାକୁ ।

ପଦ୍ମପୁରାଣରୁ ମୂଳସୂତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରିବାପରେ ବଳରାମ ସେଥିରେ ଯୋଗକଲେ ସହସ୍ରାର୍ଜ୍ଜୁନଙ୍କ ପରି ପ୍ରତାପୀ ରାଜା, ନର ନାରାୟଣଙ୍କ ସଦୃଶ ମହିମାବନ୍ତ ଋଷି ଓ କାର୍ତ୍ତିକେଶ୍ୱରଙ୍କ ପରି ପରାକ୍ରମୀ ଯୋଦ୍ଧାଙ୍କ କଥା । ଏହା ବ୍ୟତୀତ କାମଦେବ, ମୁଚୁକୁନ୍ଦ, ଲବଣ ଅସୁର, ପର୍ଶୁରାମଙ୍କ ପରି ଶକ୍ତିଶାଳୀ ବ୍ୟକ୍ତି ମଧ୍ୟ ଆସି ଧନୁକୁ ଦେଖିବାକ୍ଷଣି ଜ୍ଞାନ ହାରିଥିଲେ ବା ହତବୀର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ଫେରିଯାଇଥିଲେ । ନରଋଷିଙ୍କ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ବଳରାମ ଲେଖିଛନ୍ତି :-

ଅବିଙ୍କ ପଣେ ଯହୁଁ ଛୁଇଂଲେ ଶରାସନ,
ମୁଖରୁ ରୁଧିର ତାର ବହଇ ତତକ୍ଷଣ ।
ନୟନର କୋଣେ ସେ ଦିଶିଲା ରକତ
ନାସିକାର ଦ୍ୱାରେ ଯେ ଗଳଇ ଶୋଣିତ ।
ଶ୍ରବଣ ବିମ୍ବରୁ ଯେ ଝରଇ ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ
ଚକ୍ରପ୍ରାୟେ ହୋଇ ସେ ବୁଲଇ ନୟନ ।
ଝାଙ୍ଗମାରି ମୁନି ପଡ଼ିଲା ଭୂମି ତଳେ
ଦେଖି ଉପହାସ୍ୟ କରନ୍ତି ସକଳେ ।

ନର ଋଷି କେବଳ ଯେ 'ସଂସାର ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟେ' ଲଜ୍ଜାପାଇ ଫେରିଗଲେ ତା' ନୁହେଁ; ସେହି ଦୋଷରୁ ସେ ମୃତ୍ୟୁପୁରରେ ଜନ୍ମ ହେବାର ଅଭିଶାପ ମଧ୍ୟ ପାଇଥିଲେ । ବଳରାମଙ୍କ ସଦୃଶ କାମ୍ୱୋଡ଼ିଆର ରାମାୟଣ ରାମକୀର୍ତ୍ତିରେ ବ୍ରହ୍ମା, ଇନ୍ଦ୍ର, ଶିବ, ବାୟୁ ଓ ଅଗ୍ନି ପ୍ରଭୃତି ତେତ୍ରିଶ କୋଟି ଦେବତା ଧନୁ ତୋଳିବାକୁ ଜଣକ ପରେ ଜଣେ ଆସି ଅସମର୍ଥ ହୋଇ ଫେରିଯାଇଥିଲେ ।

୨ । ସୀତାଙ୍କ ପୂର୍ବାନୁରାଗ :

ସୀତାଙ୍କ ପୂର୍ବାନୁରାଗ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣର ଅନ୍ୟ ଏକ ନୂତନ ସଂଯୋଜନା । ରାଜସଭାରେ ରାମଙ୍କୁ ଦେଖି ପ୍ରେମବିହ୍ୱଳା ସୀତାଙ୍କର ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବା ଏବଂ ବରଣମାଳା ପ୍ରଦାନ କଲାବେଳେ ଚାରିଚକ୍ଷୁର ମିଳନ ହେବା ଏହାର ଦୁଇଟି ଦୃଶ୍ୟ । ବରଣମାଳା ପ୍ରଦାନ ଓ ଚାରିଚକ୍ଷୁ ମିଳନ କଥା କବି ଯଥାକ୍ରମେ ଅଧ୍ୟାତ୍ମ ରାମାୟଣ ଓ ଆନନ୍ଦ ରାମାୟଣରୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଅନ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗଟି ଆସିଛି ମହାନାଟକ କିମ୍ବା ଆନନ୍ଦ ରାମାୟଣ (୧/୩/୧୧୧-୧୨୦)ରୁ । ରାମଙ୍କ ପ୍ରଥମ ଦର୍ଶନ କାଳରେ ସୀତା ସଖୀ ସମାବୃତା ହୋଇ ଜଗତୀ ଉପରେ ଉପବେଶନ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ଦୃଶ୍ୟରୁ ବଳରାମଙ୍କ ନିଜସ୍ୱ ଭଙ୍ଗୀଟିକୁ ଦେଖିବା ପାଇଁ ତୁଳନାରେ କୃତ୍ତିବାସ ରାମାୟଣକୁ ରଖାଯାଇପାରେ :

ଏଇକାଳେ ସୀତାଦେବୀ ସହ ସଖୀଗଣ,
ଅଟ୍ଟାଳିକା ପରେ ଉଠି କରେ ନିରୀକ୍ଷଣ ।

ବଳରାମ ଅଟ୍ଟାଳିକା ସ୍ଥାନରେ ରଖିଛନ୍ତି କନକମଣ୍ଡପ । ସେହି ମଣ୍ଡପର ଚାଳ

ରତ୍ନରେ ନିର୍ମିତ । ଏହାର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ମୁକ୍ତା ନିର୍ମିତ ମାଳ ମାଳ ତୋରଣ ବିରାଜିତ । ଏହା ଗଜମୋତିର ଝରା ଓ ବିବିଧ ବର୍ଣ୍ଣର କୁସୁମରେ ଶୋଭାପାଉଥିଲା । ଏହିପରି ଏକ ଆଡ଼ମ୍ବରପୂର୍ଣ୍ଣ ରାଜକୀୟ ପରିବେଶ ମଧ୍ୟରେ ସୀତାଦେବୀ ସଖୀ-ସମାବୃତ ହୋଇ ଉପବେଶନ କରିଥିଲେ:

ମଧ୍ୟରେ ପଲ୍ୟଙ୍କ ଯେ ଗଜଦନ୍ତଖୁରା
ସୁବର୍ଣ୍ଣର ପିତୁଳୀ ନିର୍ବାଣର ଝଡ଼ା ।
ତଥିର ଉପରେ ଦେବାଙ୍ଗ ପାଟତୁଳୀ
ନାଗେଶ୍ୱର କେଶର ଗୁଣ୍ଡର ମୁଚୁଳି ।
ଶେଯ ସଜାଇଲା ପତଳୀ ପାଛୋଡ଼ି
କର୍ପୂରର ଧୂଳି ଉପରେ ଛିଞ୍ଚାଡ଼ି ।
ତହିଁ ବିଜୟେ କରିଅଛନ୍ତି ଦେବୀସୀତା
ଲଲାଟେ ସିନ୍ଦୁର କପାଳେ ଗନ୍ଧଚିତା ।

କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ, ସୀତାଙ୍କ ହାତରେ ଅଛି ଏକ ନାଗେଶ୍ୱର ଫୁଲ । ପରିବାରୀମାନେ ଆଲଟ ଓ ଚାମର ସେବା କରୁଛନ୍ତି ଏବଂ ଆଗରେ ଉଭାହୋଇ ବିଭିନ୍ନ କଥା କହିବାରେ ଲାଗିଛନ୍ତି ।

ବାଲ୍ମୀକି ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରଚଳିତ ରାମାୟଣରେ ଏହି ଦୃଶ୍ୟଟି ନଥିବାରୁ ମନେହୁଏ, ଏହାଥିଲା ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜକୀୟ ଚଳଣି । କୋଣାର୍କ ମନ୍ଦିରରେ ବିବାହର ଦୃଶ୍ୟ ଅଛି । ପଲ୍ୟଙ୍କ ଉପରେ ଆସୀନା ରାଜରମଣୀର ଦୃଶ୍ୟ ବି ରହିଛି । ପରିବାରୀଙ୍କ ସେବାକଥା ମଧ୍ୟ ଅଛି ।

ହିନ୍ଦୁପୁରାଣ ସବୁରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ହାତରେ ପଦ୍ମଫୁଲ ଶୋଭା ପାଇଥାଏ । ଅଗ୍ନିପୁରାଣରେ ସରସ୍ୱତୀ ପଦ୍ମପୁଷ୍ପ ଧାରଣ କରିଥିବା ବର୍ଣ୍ଣିତ । ସୀତା କମଳିନୀଙ୍କ ଅବତାର । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ହାତରେ ପଦ୍ମଫୁଲ କେବଳ ଶୋଭାପାଇଥାନ୍ତା; ତା' ହୋଇନାହିଁ । ପଦ୍ମଫୁଲ ସ୍ଥାନରେ ଅଛି ନାଗେଶ୍ୱର ଫୁଲ । ବୋଧହୁଏ ନାଗରଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନା ପାଇଁ ଏହା ଏକ ପ୍ରତୀକ । ସେଥିପାଇଁ ନାଗରୀ ସୀତା ନାଗେଶ୍ୱର ଫୁଲ ଧରି ନାଗରଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କୁ ଅପେକ୍ଷା କରିଛନ୍ତି । ଏହି କଥା ଉଲ୍ଲେଖ କଲାବେଳେ ଆଉ ଏକ ଚିତ୍ର ମନରେ ଉଦୟ ହୋଇଥାଏ । ମୁସଲମାନ ରମଣୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଯେଉଁମାନଙ୍କ ଚିତ୍ର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ, ସେମାନେ ସାଧାରଣତଃ ହାତରେ ଫୁଲଟିଏ ଧାରଣ କରିଥାନ୍ତି । ଯେପରିକି ରେଜିଆ, ମମତାଜ ଓ ନୁରଜାହାନ । ବଳରାମ ତାଙ୍କ ରାମାୟଣ ଲେଖିଲାବେଳକୁ ଓଡ଼ିଶାକୁ

ମୁସଲମାନ ରାଜତ୍ୱ ଆସିନଥିଲା । ମୁସଲମାନ ସୁଲତାନମାନେ ବାରମ୍ବାର ଓଡ଼ିଶା ଆକ୍ରମଣ କରି ଫେରିଯାଇଥିଲେ । ଇତିହାସରୁ ଏତିକି ସୂଚନା ମିଳୁଥିଲେହେଁ ସେତେବେଳକୁ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ସହ ଓଡ଼ିଶାର ସଂପର୍କ ବହୁଭାବରେ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଥିବା ବିଭିନ୍ନ ସୂତ୍ରରୁ ଜାଣିହୁଏ । ମୁସଲମାନ କବିମାନେ ଓଡ଼ିଶା ବିଷୟରେ ବିଶେଷକରି ପୁରୀର ମହାପ୍ରସାଦ ସେବା ବିଷୟରେ ସଚେତନ ଥିଲେ । ମହମ୍ମଦ ଜାୟସୀକୃତ 'ପଦ୍ମାବତ୍' କାବ୍ୟରେ ଜଗନ୍ନାଥ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଚିତ୍ର ମିଳିଥାଏ :

ଜଗରନାଥ ଜୌଁ ଦେଖେନ୍ ହି ଆଇ
ଭୋଜନ ରିନ୍ଧା ହାଟ ବିକାଇ

ଜଗନ୍ନାଥ କ୍ଷେତ୍ରର ଏହି ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କୁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଚକିତ କଲାପରି ହିନ୍ଦୁ କବିମାନେ ଶୁଣାଶୁଣିରୁ ମୁସଲମାନ ଜାତିର ବହୁ ବୈଶିଷ୍ଟକୁ ସେମାନଙ୍କ କାବ୍ୟ କବିତାରେ ସ୍ଥାନ ଦେଇଥିବା ଅନୁମାନ କରିହୁଏ । ହିନ୍ଦୁ ରାଜାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମୋଗଲ କୁଚରାୟଙ୍କର ଗଣନା, ରାଣୀଙ୍କର ଯାନବାହାନରେ ଗିଲିମିର ପ୍ରୟୋଗ, ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ରରେ ତର୍କଶ ଓ କମାଣର ବ୍ୟବହାର ଏବଂ ଖାଦ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ପଇଡିର ଗଣନାକୁ ଏହାର ଉଦାହରଣ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ । ଏହି ଆଦାନ ପ୍ରଦାନର ଫଳ ସ୍ୱରୂପ ସୀତାଙ୍କ ଚରିତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ବହୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଖାଦେଇଥିଲା । ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ବନକୁ ଯିବାକଥା ତ ବାଲ୍ମୀକିରେ ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ସେଥିରେ ଥିବା ସୀତାଙ୍କ ତଟସ୍ଥ ଭାବ ବଳରାମଙ୍କୁ ଭଲ ଲାଗିନଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ବଳରାମଙ୍କ ସୀତା ବନର ଶୋଭା ଦର୍ଶନରେ କେବଳ ଜଣେ ନୀରବ ଦ୍ରଷ୍ଟା ନହୋଇ ରାମଙ୍କ ସହ ବିଳାସକ୍ରୀଡ଼ାରେ ସକ୍ରିୟ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ଏଥିରେ ତାଙ୍କର ବଧୂତ୍ୱ ଅପେକ୍ଷା ନାଗରୀତ୍ୱ ବିଶେଷ ଭାବେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କଲା । ଘନଜଙ୍ଗଲ ପରିବେଷ୍ଟିତ ଚିତ୍ରକୂଟରେ ରାମ ଓ ସୀତା ହାତ ମିଳାଇ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦରେ ବିଚରଣ କଲେ ।

ବନପଥରେ ପର୍ବତ ଉପରେ, ପୁଣି ଗୋଦାବରୀର ସ୍ନାନ-ସୁଖ ଉଭୟଙ୍କୁ ବିମୋହିତ କଲା । ନାଗେଶ୍ୱର ଫୁଲର ଡାଳଦ୍ୱାରା ରାମ ଓ ସୀତା ପରସ୍ପରକୁ ପ୍ରେମପୂର୍ବକ ପ୍ରହାର କରି ଆନନ୍ଦ ପାଇଲେ । ନିର୍ଜନ ବନ ମଧ୍ୟରେ ରାମ ଓ ସୀତାଙ୍କର ଏହି ବିଳାସ ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ଆଉ ଅନୁସରଣ କରୁନଥିଲା । ବାଲ୍ମୀକିରେ ଶ୍ରୀରାମ ସୀତାଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଚିତ୍ରକୂଟ ଓ ଗୋଦାବରୀର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିଲେ । ସେହି ଅପରୂପ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟକୁ ଦୂରରୁ ଦର୍ଶନ କରାଇ ସୀତାଙ୍କୁ ତୃପ୍ତ କରିବାର ଅଭିପ୍ରାୟ ବଳରାମଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଆଉ ନାହିଁ ।

ଚିତ୍ରକୂଟର ଭୀଷଣତାକୁ ଦୂରେଇଦେଇ ନଗରୀର ସୁସଜ୍ଜିତ ଉଦ୍ୟାନରେ କ୍ରୀଡ଼ା କଲାଭଳି ରାମ ଓ ସୀତା ଦୁର୍ଗମ ଅରଣ୍ୟରେ ନିଜର ଉଦ୍ଦାମ ଯୌବନକୁ ସାର୍ଥକ କରିବାପାଇଁ ଇଚ୍ଛା କରିଥିଲେ । ବଳରାମ ଏହି ପରିକଳ୍ପନାକୁ ଆହୁରି ମୂର୍ତ୍ତିମନ୍ତ କରି ପ୍ରକାଶ କଲେ ରାଜ୍ୟାଭିଷେକ ପରେ ଅଯୋଧ୍ୟା ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ରାଜୋଦ୍ୟାନ ଓ ସେଥିରେ ଥିବା ବିଳାସ ଭବନରେ ରାମ ଓ ସୀତାଙ୍କ ଆମୋଦ ପ୍ରମୋଦର ବର୍ଣ୍ଣନା କରି । ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟରେ ଉପବନର ବର୍ଣ୍ଣନା, ରାଜା ଓ ରାଣୀଙ୍କର ବିନୋଦ, ପ୍ରଚୁର ପରିମାଣରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁଥିଲେହେଁ ମୋଗଲଙ୍କ ବିଳାସଉଦ୍ୟାନର ପରିକଳ୍ପନା ବଳରାମ ଦାସଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ରାମାୟଣରେ ଏହିସବୁ ଅଂଶ ଯୋଗ କରିବାପାଇଁ ନୂଆ ଉତ୍ସାହ ଓ ଉଦ୍ଦୀପନା ଦେଇଥିବା ମନେହୁଏ । ହିନ୍ଦୀକବି କେଶବ ଦାସଙ୍କ ପ୍ରମୋଦ ବନ ସେଥିରେ ଥିବା କୃତ୍ରିମ ପର୍ବତ, ସରିତ ଓ ଜଳାଶୟର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଖି ହିନ୍ଦୀ ସାହିତ୍ୟର ଆଲୋଚକମାନେ ମଧ୍ୟ ମୋଗଲ ଉଦ୍ୟାନକୁ ସ୍ମରଣ କରିଛନ୍ତି । ଏପରି କରିବା ସ୍ୱାଭାବିକ ମନେହୁଏ । ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟ ବିଶେଷକରି ହନୁମାନ ନାଟକ ଓ ପ୍ରସନ୍ନ ରାଘବ ପ୍ରଭୃତିରୁ ରାମ ଓ ସୀତାଙ୍କ ବିଳାସପୂର୍ଣ୍ଣ ଜୀବନର ସଜୀବ ଚିତ୍ର ମିଳୁଥିଲେହେଁ ଏବଂ ବଳରାମ ଓ କେଶବ ଦାସ ପ୍ରମୁଖ କବି ଏସବୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ଦ୍ୱାରା ବିଶେଷଭାବେ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥିବାର ସୂଚନା ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ଯତ୍ର ତତ୍ର ମିଳୁଥିଲେହେଁ, ମୋଗଲ ଦରବାରର ଚଳଣି ମାଧ୍ୟମରେ ଦେଶରେ ନୂଆକରି ପ୍ରବେଶ କରିଥିବା ସଭ୍ୟତା ସେମାନଙ୍କୁ ଯେ ଆକୃଷ୍ଟ କରିନଥିବ, ଏକଥା ମଧ୍ୟ କହିହୁଏ ନାହିଁ । ସୀତାଙ୍କ ପୂର୍ବାନୁରାଗ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ବିଭିନ୍ନ ସଂସ୍କୃତ ନାଟକର ପ୍ରଭାବ ସହିତ ଏହି ନୂତନ ସଂସ୍କୃତିର ସ୍ପର୍ଶ ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଇପାରେ ।

ଧନୁଭଗ୍ନ :

ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କବି ବଳରାମ ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣକୁ ବିଶେଷଭାବେ ଅନୁସରଣ କରିଥିଲେହେଁ ଏଥିରେ ମଧ୍ୟ ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁଯାୟୀ ଅନ୍ୟଗ୍ରନ୍ଥରୁ କେତେକ ପ୍ରସଙ୍ଗର ସଂଯୋଜନା କରାଯାଇଛି । ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ବିଷୟବସ୍ତୁକୁ ଆଲୋଚନା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ନିମ୍ନଭାବେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ :

(୧) ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଙ୍କର ଶ୍ରୀରାମଙ୍କୁ ଧନୁ ଦେଖାଇବା ପାଇଁ ଜନକଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ ।

(୨) ଜନକଙ୍କ ଆଜ୍ଞାରେ ପାଞ୍ଚହଜାର ବ୍ୟକ୍ତି ଆଠଚକ୍ରଯୁକ୍ତ ମଞ୍ଜୁଷାକୁ ପଛରୁ ଠେଲି ଠେଲି ସଭାସ୍ଥଳକୁ ଆଣିବା ।

(୩) ଜନକଙ୍କ ଧନୁ ମହିମାକଥନ, ଜନକଙ୍କ ପୂର୍ବଜ ତଥା ଧନୁଭଙ୍ଗରେ ଅସଫଳ ନରପତିଙ୍କ ଏହାକୁ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ, ସମସ୍ତ ଦେବତା ଅସୁର, ରାକ୍ଷସ, ଗନ୍ଧର୍ବ, ଯକ୍ଷ, କିନ୍ନର ଓ ମହାନାଗ ପ୍ରଭୃତିର ଧନୁଭଙ୍ଗରେ ଅକ୍ଷମତା ।

(୪) ରାଜକୁମାରଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରିବାପାଇଁ ଜନକଙ୍କର ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଙ୍କୁ ନିବେଦନ ।

(୫) ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଙ୍କ ଅନୁରୋଧକ୍ରମେ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ଧନୁଭଙ୍ଗ ।

(୬) ଧନୁଭଙ୍ଗର ଭୀଷଣ ଶବ୍ଦ ଶୁଣି ଜନକ, ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର, ରାମ ଓ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ବ୍ୟତୀତ ସଭାସ୍ଥିତ ରାଜାମାନଙ୍କର ମୂର୍ଚ୍ଛିତ ଅବସ୍ଥା ।

(୭) ଜନକଙ୍କ ଆନନ୍ଦପ୍ରକାଶ ଓ ଅଯୋଧ୍ୟାକୁ ମନ୍ତ୍ରୀ ପ୍ରେରଣର ପ୍ରସ୍ତାବ ।

ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣରେ ଥିବା ଧନୁଭଙ୍ଗ ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ନିମ୍ନ ଭାବରେ ବିଭାଗୀକରଣ କରାଯାଇପାରେ :

(୧) ଜନକଙ୍କୁ ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଙ୍କର ଧନୁ ଦେଖାଇବା ଅନୁରୋଧ ।

(୨) ଜନକଙ୍କର ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ପରାକ୍ରମରେ ଅବିଶ୍ୱାସ ଓ ଧନୁ ମହିମା ବର୍ଣ୍ଣନା ।

(ଏହା ବିଷ୍ଣୁ ତେଜରୁ ଜାତ । କେବଳ ଶିବ ଏ ଧନୁ ଧାରଣରେ ସମର୍ଥ । ଏ ଧନୁଦ୍ୱାରା ସେ ଦକ୍ଷଯଜ୍ଞରେ ଦେବତାମାନଙ୍କୁ ଖଣ୍ଡବିଖଣ୍ଡ କରିଥିଲେ । ଜନକଙ୍କ ପୂର୍ବଜ ଦ୍ୱାରା ଏହାର ପୂଜା ଇତ୍ୟାଦି)

(୩) ଧନୁର ମହିମା ଅନେକ। ସେ ଧନ, ସଂପଦ, ସୁଖଶାନ୍ତି, ଗତିମୁକ୍ତି ଦାନକରେ ।

(୪) ସୀତାଙ୍କ ସଦୃଶ ବରପାଇଁ ଜନକଙ୍କର ଧନୁ ସମ୍ମୁଖରେ ପ୍ରାର୍ଥନା ।

(୫) ବାଣାସୁର, ରାବଣ ଓ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଧନୁ ସମ୍ମୁଖରେ ପ୍ରାର୍ଥନା ।

(୬) ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଙ୍କର ଜନକଙ୍କୁ ଦ୍ୱିତୀୟଥର ଅନୁରୋଧ ।

(୭) ନଗର ମଣ୍ଡନ

(୮) ଧନୁଭଙ୍ଗ ଦେଖିବା ପାଇଁ ରାଜା, ଋଷି, ବ୍ରାହ୍ମଣ ନଗରର ନରନାରୀ, ଅପସରୀ, ବ୍ରହ୍ମା ସମେତ ଦେବାଧିଦେବଗଣ, ଗନ୍ଧର୍ବ, କିନ୍ନରୀ ଓ ବିଦ୍ୟାଧରଙ୍କର ଆଗମନ ।

(୯) କନକ-ମଣ୍ଡପ ଉପରେ ଗଜଦନ୍ତ ଖୁରାଯୁକ୍ତ ସୁବର୍ଣ୍ଣପଲଙ୍କ । ତା ଉପରେ ସୀତାଙ୍କର ଉପସ୍ଥିତି, ସୀତାଙ୍କର ରୂପ ତଥା ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟର ବିସ୍ତୃତ ବର୍ଣ୍ଣନା ।

(୧୦) ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଙ୍କ ସହ ରାମ ଓ ଲକ୍ଷ୍ମଣଙ୍କର ସଭାମଣ୍ଡପରେ ପ୍ରବେଶ ।

(୧୧) ଜନକଙ୍କ ପ୍ରବେଶ ଓ ସତ୍ୟ ଘୋଷଣା, ସୀତାଜନ୍ମ ପ୍ରସଙ୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣନା ।

(୧୨) ଜନକଙ୍କର ପ୍ରଥମଥର ପାଇଁ ଧନୁଯାଗ କଥା ବର୍ଣ୍ଣନ, ପରଶୁରାମଙ୍କର ଧନୁପୂଜା ପ୍ରସଙ୍ଗ ।

(୧୩) ଧନୁ ଆଣିବା ପାଇଁ ସତ୍ୟାନନ୍ଦଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ, ମହାଲକ୍ଷଣଯୁକ୍ତ ପୁରୁଷମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଧନୁର ଆନୟନ । ଗଣିକାମାନଙ୍କର ବିଞ୍ଚଣା ଓ ଚାମର ସେବା, କୁସୁମ ବୃଷ୍ଟି ଓ ହୁଳହୁଳି ଧ୍ୱନି ଭିତରେ ଧନୁର ସଭାମଣ୍ଡପରେ ପ୍ରବେଶ ।

(୧୪) ଧନୁ ଦେଖି ସୀତାଙ୍କର ସଖୀମାନଙ୍କ ଆଗରେ ମନବ୍ୟଥା ପ୍ରକାଶ ଓ ସଖୀମାନଙ୍କର ସୀତାଙ୍କୁ ସାନ୍ତ୍ୱନାଦେବା ଛଳରେ ସମୁଦ୍ର ମନ୍ଥନ କଥା, ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପବନର ଅଣଚାଶ ଖଣ୍ଡହେବା, ଚନ୍ଦ୍ର ବିବାହ ପ୍ରସଙ୍ଗ, ଶିବ ବିବାହ ପ୍ରଭୃତି ଘଟଣାର ବର୍ଣ୍ଣନା ।

(୧୫) ସଖୀ ମନମାୟାର ଭବିଷ୍ୟବାଣୀ ଓ ଅଦ୍‌ଭୁତ ଯୁକ୍ତିର ଅବତାରଣା ।

(୧୬) ମାଳବ ରାଜା ସୋମକେଶୀର ଧନୁ ଦର୍ଶନରେ ଭୟଭୀତ ଅବସ୍ଥା ।

(୧୭) ଜନକଙ୍କର ନିରାଶା ଓ ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଙ୍କର ସାନ୍ତ୍ୱନା ଦାନ ।

(୧୮) ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଙ୍କର ଶ୍ରୀରାମଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ ।

(୧୯) ଶ୍ରୀରାମ ନୃସିଂହ ସ୍ମରଣ କରି ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଙ୍କ ପାଦହୁଇଁ ସଲଜ୍ଜିତ ଭାବ ପ୍ରକାଶ କରି ଲକ୍ଷ୍ମଣ ସହ ଧନୁ ନିକଟକୁ ଗମନ ।

ସଭାସ୍ଥିତ ରାଜାଙ୍କର ପ୍ରଥମେ ଅବିଶ୍ୱାସ, ପରେ ଅଗସ୍ତି, ପ୍ରହ୍ଲାଦ, ବାମନ, ଧ୍ରୁବ, ଭଗୀରଥ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ସ୍ମରଣ କରି ରାମଙ୍କ ବୀରତ୍ୱରେ ବିଶ୍ୱାସ ସ୍ଥାପନ ।

(୨୧) ରାମଙ୍କ ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନା, ରାଜାମାନଙ୍କର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଚିନ୍ତା ।

(୨୨) ଶ୍ରୀରାମଙ୍କୁ ଦେଖି ସୀତାଙ୍କର ଆକର୍ଷଣ ।

(୨୩) ସୀତାଙ୍କର ବିଘ୍ନରାଜ ଓ ବିଧାତା ସ୍ତୁତି ।

(୨୪) ସୀତାଙ୍କ ଅଙ୍ଗରେ ବିଭିନ୍ନ ଶୁଭଶକୁନର ପ୍ରକାଶ ।

(୨୫) ମଞ୍ଜୁଷା ମଧ୍ୟରୁ ଧନୁ ବାହାର କରିବା ପାଇଁ ଜନକଙ୍କ ଅନୁମତି ପ୍ରତିକ୍ଷା ।

(୨୬) ଜନକ ଓ ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଙ୍କର ଆଲୋଚନା, ଜନକଙ୍କର ଭୀତତ୍ରସ୍ତ ଅବସ୍ଥାର ବର୍ଣ୍ଣନା ।

(୨୭) ରାଜାମାନଙ୍କର ଅନୁମତି ପାଇ ଜନକଙ୍କର ସମ୍ମତି ପ୍ରଦାନ ।

(୨୮) ମଞ୍ଜୁଷା ମଧ୍ୟରୁ ଧନୁ ବାହାର କରି ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ଧନୁ ଧାରଣ ।

(୨୯) ଧଇଲାରେ ଧନୁଗୋଳ ।

(୩୦) ହେଠମାଥ ହୋଇ ଧନୁ ନ ଧରିବାକୁ ଲକ୍ଷ୍ମଣଙ୍କର ରାମଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ।

(୩୧) ଲକ୍ଷ୍ମଣଙ୍କର ପୃଥିବୀ ଓ ଦିଗପାଳମାନଙ୍କଚ ସାବଧାନ ହୋଇ ରହିବା ପାଇଁ ସତର୍କବାଣୀ ।

(୩୨) ପୃଥିବୀର ପ୍ରାର୍ଥନା ଶୁଣି ଶ୍ରୀରାମଙ୍କର ଧନୁଦଣ୍ଡକୁ ବୃଦ୍ଧାଙ୍ଗୁଷ୍ଠିର ନଖ ଉପରେ ସ୍ଥାପନ ।

(୩୩) ଧନୁ ଆମଞ୍ଚନ କାଳରେ ଜନକଙ୍କର ଭ୍ରାନ୍ତି ଦୂର ଏବଂ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କୁ ବାସୁଦେବ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ ।

(୩୪) ଧନୁର ଶ୍ରୀରାମଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ ଏବଂ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ଧନୁକୁ ଉତ୍ତର ।

(୩୫) ଧନୁ ଆମଞ୍ଚନ ଦେଖି ସୀତତାଙ୍କର ରାମଗତପ୍ରାଣ ।

(୩୬) ଧନୁଭଙ୍ଗ ଶବ୍ଦରେ ପୃଥିବୀର କମ୍ପନ, ଉଲ୍‌କାପାତ, ଆଦିତ୍ୟର ଭୟ, ସପତସାଗର ଲହରୀର ସ୍ଥିରଭାବ ଧାରଣ, ସମୀରର ଧୀର ପ୍ରବାହ, ପରଶୁରାମର ଗର୍ବ ଖଣ୍ଡନ, କପିଳାସ କନ୍ଦରରେ ଗଉରୀଙ୍କର ମାନଭଞ୍ଜନ ପ୍ରଭୃତି ଘଟଣାର ସବିଶେଷ ବର୍ଣ୍ଣନା ।

(୩୭) ସତ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବା ଦେଖି ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଙ୍କର ପରବର୍ତ୍ତୀ କାର୍ଯ୍ୟପାଇଁ ଜନକଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ ।

(୩୮) ଜନକଙ୍କ ନଗ୍ରରେ ଉତ୍ସବ କରାଇବା ପାଇଁ ସତ୍ୟାନନ୍ଦଙ୍କଚ ଆଦେଶ ପ୍ରଦାନ ।

(୩୯) ଜନକଙ୍କର ସୀତାଙ୍କୁ ସଭାସ୍ଥଳକୁ ଆନୟନ ।

(୪୦) ସୀତାଙ୍କର ନବରତ୍ନମାଳା ପ୍ରଦାନ ।

(୪୧) ଚାରିଚକ୍ଷୁ ଭେଟ ।

(୪୨) ରାବଣର ଆଗମନ, ରାବଣ ଓ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର କଥୋପକଥନ ।

(୪୩) ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ବିବାହ ସଂପନ୍ନ ପାଇଁ ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଙ୍କର ଜନକଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ ।

(୪୪) ଜନକଙ୍କର ଶ୍ରୀରାମଙ୍କୁ ବିବାହ ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ ।

(୪୫) ଦଶରଥଙ୍କ ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ ବିବାହ ପାଇଁ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କର ଅସମ୍ମତି ।

(୪୬) ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ଲେଖା ସହ ସତ୍ୟାନନ୍ଦଙ୍କର ଅଯୋଧ୍ୟାଯାତ୍ରା ।

ଧନୁଭଙ୍ଗ ପ୍ରସଙ୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ ବଳରାମ କେବଳ ସେ ନୂତନ ପ୍ରସଙ୍ଗ ସନ୍ନିବେଶ କରିଛନ୍ତି ତାହା ନୁହେଁ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ନୂତନତାର ରଙ୍ଗରେ ରଞ୍ଜିତ କରିଛନ୍ତି । ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣରେ ସୀତାଙ୍କର ଭୂମିକା ନାହିଁ । ଧନୁଭଙ୍ଗ ଦୃଶ୍ୟ ସେ ଦେଖୁନାହାନ୍ତି । ଅଥଚ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣରେ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ମଣ୍ଡପ, ମଣ୍ଡପ ଉପରେ ସୁନାର ପଲଙ୍କ, ସଖୀମାନେ ଚାମର ଢାଳୁଛନ୍ତି । ତାହା ଉପରୁ ଧନୁଭଙ୍ଗ ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖି ସେ ଆନନ୍ଦିତ ହେଉଛନ୍ତି । ସଖୀମାନଙ୍କ ସହ ଆଲୋଚନା କରୁଛନ୍ତି । ବାପାଙ୍କୁ ଦେଖି ସଖୀମାନଙ୍କ ପଛରେ ଲୁଚି ଯାଉଛନ୍ତି । ବରଣମାଳା ଦେଲାବେଳେ ଚାରିଚକ୍ଷୁର ମିଳନ ହେଉଛି । ବରଣମାଳା ଦେଇ ଅନ୍ତଃପୁରକୁ ଗଲାବେଳେ ମାତାମାନଙ୍କର କଲ୍ୟାଣ ଶୁଣି ସେ ତଳକୁ ମୁହଁପୋତି ହସୁଛନ୍ତି । ଶାଶୁମାନେ ଜଳାକବାଟି ଭିତରଦେଇ ରାମଙ୍କୁ ଦେଖି ଧନ୍ୟ ଧନ୍ୟ କରୁଛନ୍ତି । ଏହିପରି କେତେ ପରିଚିତ ଦୃଶ୍ୟଦେଇ ଧନୁଭଗ୍ନ ବୃତ୍ତାନ୍ତର ବର୍ଣ୍ଣନା । ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କର ଧନୁଭଗ୍ନ କଥା କେବଳ କଥାରେ ହିଁ ରହିଛି । ଅଥଚ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ବଳରାମ ଦାସ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । ଉଦାହରଣକୁ ଆହୁରି ସୀମିତ କରିଦେଲେ ବାଲ୍ମୀକି ଓ ବଳରାମଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପାର୍ଥକ୍ୟ ଆହୁରି ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଯିବ । ଧନୁଭଗ୍ନର କଥା ଦେଖାଯାଉ ।

ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କ ଅନୁଯାୟୀ ଶ୍ରୀରାମ ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଙ୍କ ଆଜ୍ଞାନୁସାରେ ଧନୁକୁ ମଝିରୁ ଧରି ଲୀଳାପୂର୍ବକ ଉଠାଇଲେ ଓ ଅନାୟସାରେ ଏଥିରେ ପ୍ରତ୍ୟଞ୍ଚା ସଂଯୋଜିତ କଲେ । ତା'ପରେ ସେ ଧନୁକୁ କାନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଟାଣି ଆଣିବା ଦ୍ୱାରା ତାହା ମଝିରୁ ଦୁଇଖଣ୍ଡ ହୋଇ ଭାଙ୍ଗିଗଲା । ବଳରାମଙ୍କ ପାଇଁ ଶ୍ରୀରାମ ବୀରତ୍ୱ, ଯଶ, ପୌରୁଷ ଦେଖାଇବା ପାଇଁ ଏହା ହେଉଛି ଉପଯୁକ୍ତ କ୍ଷେତ୍ର । ସେଥିପାଇଁ କବି ଅତି ସତର୍କତାର ସହିତ ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି :-

ମଞ୍ଜୁଷା ଭିତରେ ଯେ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ପଶି,
ବାମ ଭୁଜେ ଧନୁ ଧଇଲେ ଆକ୍ରୋଶି ।
ବାହାର କରି ଧନୁ ଘେନି ଅଇଲେ ରଘୁନାଥ,
ଦେଖନ୍ତି ସର୍ବଜନେ କୋଦଣ୍ଡ ଅଛି ହସ୍ତ ।
ଆନନ୍ଦେ ଉଷତ ହୁଅନ୍ତି ସର୍ବନାରୀ,
ଧଇଲାରେ ଧନୁ ସମସ୍ତେ ଗୋଳକରି ।
ଦେଖି ବିଶ୍ୱାମଇତ୍ର ପୁଲକଇ ଶରୀର,
ସାଧୁ ସାଧୁ ଶବଦ ଶୁଭଇ ତିନିପୁର ।

ଏସବୁ ବର୍ଣ୍ଣନା ପରେ ଦର୍ଶକଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ପୁଣିଥରେ କୋଦଣ୍ଡଧାରୀ ରାମଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ପାଇଛି:-

କୋଦଣ୍ଡ ଧରିଣ ଯେ ଅଛନ୍ତି ଦାଶରଥୀ,
ଗୁଣ ଦେବାକଇ ସେ ବିଚାରନ୍ତି ରାମ ମତି ।

ପୃଥିବୀର ଅନୁରୋଧରେ ଶ୍ରୀରାମ ଧନୁକୁ ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠରେ ନରଖି ବୃଦ୍ଧାଙ୍ଗୁଷ୍ଠର ନଖ ଉପରେ ରଖିଛନ୍ତି:-

ବୃଦ୍ଧାଙ୍ଗୁଷ୍ଠିର ନଖର ଉପରେ,
ତହିଁ ଧନୁହୁଳ ବସାଇଲେ ରଘୁବୀରେ ।
ଶରାସନ ମଉଳି ବାମକରେ ଧରି,
ଗୁଣଦେବା କଇ ଯେ ଆଣନ୍ତି ଓଟାରି ।
ମଡ଼ ମଡ଼ ହୋଇ ଯେ ଶୁଭିଲା ଶବଦ,
ଥରଥର ହୋଇ ଯେ କମ୍ପଇ ନବଖଣ୍ଡ ।
ଗୁଣଗାସି ରାମ ଦକ୍ଷିଣ କରେ ଧରି,
ଧନୁହୁଳ ଉପରେ ଦେଇକରି ଭରି ।

ଯହୁଂ ସେ ସାୟେକ ଯେ ଓଟାରି ଦେଲେ ଗୁଣ,
ଶିର ଲମ୍ବାଇଲେ ସକଳ ରାଜା ଗଣ ।

ବାରବରଷର ତନୟେ ଯେହା କଲେ,
ସୁବୁରି ମୁଖରେ ଯେ କାଳି ଲଗାଇଲେ ।
ଗୁଣ ଦେଇ ଯହୁଂ ଯେ ଧଇଲେ ସଜ୍ଜକରି,
ସଭାଜନମାନେ ଆନନ୍ଦ ସବୁକରି ।
ଧନୁଧରି ରାମ ଗୁଣ ଟଙ୍କାରନ୍ତି,
ଦେଖି ଜନକଙ୍କର ଫିଟିଲା ମନଭ୍ରାନ୍ତି ।
ଯେଥୁଣ ଶ୍ରୀରାମ ଯେ ଶାୟେକ କରେ ଧରି,
ଦକ୍ଷିଣ କରେ ଧନୁ ଆଣିଲେ ଉଛୁଡ଼ି ।

ଧନୁ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କର ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଆୟତ୍ତ ହୋଇଯିବାପରେ ନିଜର ପୁରୁଷାର୍ଥ ରକ୍ଷାକରିବାପାଇଁ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କୁ ନିବେଦନ କରିଛି । ଅନ୍ୟସମୟ ହୋଇଥିଲେ ହୁଏତ ଶ୍ରୀରାମ କାକୁସ୍ଥ ବଚନ ଶୁଣି ଦୟା ପ୍ରକାଶ କରିଥାନ୍ତେ; କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଶକ୍ତି ପରୀକ୍ଷାରେ ବେଳ । ଧନୁକୁ ଆକର୍ଷଣ ନକଲେ ରାଜାମାନଙ୍କ ପାଖରେ ନିନ୍ଦିତ ହେବେ । ଦକ୍ଷଯଜ୍ଞରେ ଦେବତାଦଳ ସମୟରେ ଧନୁର ଯେଉଁ ପୌରୁଷ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା, ଆଜି ତାହା ଅତୀତ ହୋଇଯାଇଛି । ଦେହ ଦେଇ ପରକାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ଶ୍ରୀରାମ ତାକୁ ଅନୁରୋଧ କରିଛନ୍ତି ।

ଯେସନେକ ବଚନେ ତବନ୍ଦ ଶରାସନ,
ଗୁଣଧରି ରାମ ଉଛୁଡ଼ନ୍ତି ଗୁଣ ।
ଦକ୍ଷିଣ କର୍ଣ୍ଣମାୟେ ଓଟାରିଣ ଆଣି,
ଲାଠି ପରାୟେକ ହୋଇଲା ଯେ ପୁଣି ।

ଧନୁଭଗ୍ନ କାଳରେ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ବିକ୍ରମ ରୂପ ସୀତାଙ୍କୁ ମୋହିତ କରିଛି । ଧନୁଗୁଣ ଆମଞ୍ଚନ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେ ସୀତାଙ୍କର ମନକୁ ଆକର୍ଷଣ କରିନେଇଛନ୍ତି । ଧନୁଭଗ୍ନର ଶେଷପର୍ଯ୍ୟାୟର ବର୍ଣ୍ଣନା କରି କବି କହୁଛନ୍ତି:-

ପୁଣ ପୁଣ ଧନୁ ଆଣନ୍ତି ଉଛୁଡ଼ି
ମଡ଼ ମଡ଼ ରାମଙ୍କୁ ଶୁଭିଲା ଚାପଧରି ।
ଆତ ଲାତ କରି ଉଛୁଡ଼ିଲେ ଯହୁଂ

ନିସତ ଟିଉ ଧନୁ ହୋଇଲାକ ତହୁଂ ।
ଅତିହିଂ ଆମଞ୍ଚନ୍ତେ ନିର୍ବଳ ଶରାସନ
ମଡ଼ ମଡ଼ ଶବଦ ଯେ ଶୁଭିଲା ଘନଘନ ।
ମଧରୁ ଭାଜିଲା ଯେ ବେନିଖଣ୍ଡ ହୋଇ,
ପୃଥ୍ୱୀ କମ୍ପିଲା ଯେ ଉଲ୍‌କାପାତ ହୋଇ ।

ଧନୁଭଙ୍ଗ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ତୁଳନାତ୍ମକ ଅଧ୍ୟୟନ କଲେ ବଳରାମଙ୍କୁ ଚିହ୍ନିବାରେ ସୁବିଧା ହୁଏ । ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣରେ ଧନୁଭଗ୍ନର ତିନୋଟି ଅବସ୍ଥା ବର୍ଣ୍ଣିତ । ଧନୁ ଉତ୍ତୋଳନ, ଗୁଣ ଆରୋପଣ ଓ ଧନୁଭଗ୍ନ । ବଳରାମ ଧନୁ ଉତ୍ତୋଳନ ପରେ ବୃଦ୍ଧାଙ୍ଗୁଷ୍ଠିର ନଖ ଉପରେ ଧନୁ ସ୍ଥାପନ କରି ଆଉ ଗୋଟିଏ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି । ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣରେ ଏସବୁ ଘଟଣା ଏକାଦିକ୍ରମେ ଘଟିଯାଇଛି । ବଳରାମ ଏସବୁ ଅବସ୍ଥା ମଧ୍ୟରେ ପାଠକମାନଙ୍କ ମନରେ ଉତ୍କଣ୍ଠା ସୃଷ୍ଟି କରିବାପାଇଁ ଧନୁଭଗ୍ନ କାଳରେ ହେଉଥିବା ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରତିକ୍ରିୟାର ଚିତ୍ରଣ କରିଛନ୍ତି । ଏସବୁ ତତ୍ତ୍ୱ ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣରେ ନାହିଁ । ମହାନାଟକ (୧/୨୯)ରେ ଲକ୍ଷ୍ମଣଙ୍କ ଅନୁରୋଧକ୍ରମେ ଶ୍ରୀରାମ ଧନୁହୁଳକୁ ପୃଥିବୀ ଉପରେ ନରଖି ନିଜ ଅଙ୍ଗୁଷ୍ଠି ଉପରେ ରଖିଛନ୍ତି । ବଳରାମଙ୍କ ରାମାୟଣରେ ଲକ୍ଷ୍ମଣ, ପୃଥିବୀ ଓ ଧନୁର ଅନୁରୋଧ ରହିଛି । ଧନୁଭଗ୍ନ କାଳରେ ଜନକଙ୍କ ଭ୍ରମ ଦୂର ହେବା, ରାମଙ୍କ ବିକ୍ରମ ରୂପ ଦର୍ଶନରେ ସୀତା ରାମଙ୍କ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହେବା ପ୍ରଭୃତି ବହୁ ନୂତନ ତଥ୍ୟର ମୂଳସ୍ରୋତ ବଳରାମଙ୍କ କଳ୍ପନାମୁଖର ପ୍ରତିଭା ।

ଅଯୋଧ୍ୟାକୁ ସମ୍ବାଦ ପ୍ରେରଣ :

ଧନୁଭଗ୍ନ ପରେ ଦଶରଥଙ୍କୁ ଖବର ଯିବାକଥା ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ ଏକପକ୍ଷରେ ବାଲ୍ମୀକି ଓ ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ ବ୍ୟାସ, ବଳରାମ, କୃତିବାସ ଓ ତୁଳସୀ ଦାସ । ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣରେ ଜନକ କହିଛନ୍ତି, "କୁଶିକ ନନ୍ଦନ ! ମୁଁ ସୀତାଙ୍କୁ ବୀର୍ଯ୍ୟଶୁଳ୍କା ରୂପେ ଘୋଷଣା କରିଥିଲି । ସେ ସତ୍ୟ ଆଜି ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା । ସୀତା ମୋର ପ୍ରାଣସମା । ମୁଁ ମୋର ଏହି କନ୍ୟାକୁ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କୁ ସମର୍ପଣ କରିବି । ଯଦି ଆପଣଙ୍କ ଆଜ୍ଞାହୁଏ, ତାହେଲେ ମୋର ମନ୍ତ୍ରୀ ଅଯୋଧ୍ୟାକୁ ଯିବେ ଏବଂ ଏସବୁ ଘଟଣା କହି ଦଶରଥଙ୍କୁ ମିଥିଳାକୁ ନେଇଆସିବେ ।" ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଙ୍କ ସମ୍ମତି ପ୍ରାପ୍ତହୋଇ ଜନକ ଅଯୋଧ୍ୟାକୁ ଦୂତ ପ୍ରେରଣ କରିଥିଲେ । ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ରାମାୟଣରେ ଧନୁଭଗ୍ନ ପରେ ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର ପ୍ରଥମେ ରାମ-ସୀତାଙ୍କ ବିବାହର ପ୍ରସ୍ତାବ

ଆଣିଛନ୍ତି । ଏହାପରେ ଜନକ କହିଛନ୍ତି ରାମଙ୍କୁ । ଜନକଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବରେ ଶ୍ରୀରାମ ନିଶ୍ଚିତଭାବେ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇଥିଲେହେଁ ପିତାଙ୍କ ଅଜାଣତରେ ବିବାହହେବା କଥାକୁ ସେ ପସନ୍ଦ କରିପାରୁନଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ସେ କହିଲେ-

ପିତା ଦଶରଥ ଅଛନ୍ତି ମୋର ଦେହୀ,
ପ୍ରାଣର ଅଧିକାରୀ ପିତା ସେ ଅଟଇ ।
ତାହାଙ୍କୁ ନ କହିଣ ହୋଇବି କେଦ୍ନେ ବିଭା,
ପିତା ଅସନମତେ ଦିଶିବ ଅଶୋଭା ।

ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବ ସମସ୍ତଙ୍କ ମନକୁ ପାଇଗଲା । ସତ୍ୟାନନ୍ଦ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ଲେଖ ଘେନି ଅଯୋଧ୍ୟାକୁ ଯାତ୍ରାକଲେ । ତୁଳସୀ ରାମାୟଣରେ ଧନୁଭଗ୍ନ ପରେ ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର କହୁଛନ୍ତି, ହେ ବୁଦ୍ଧିମାନ ରାଜା, ଶୁଣ । ବିବାହ ହେବା ଧନୁର ଅଧୀନ ଥିଲା । ଧନୁଭଗ୍ନ ପରେ ବିବାହ ହୋଇଗଲା । ଦେବତା, ନର ଓ ନାଗର ଏହାର ସାକ୍ଷୀ । ତଥାପି କୁଳରୀତି ଅନୁଯାୟୀ ବିବାହ ସଂପନ୍ନ କର । ତାଙ୍କର ପରାମର୍ଶ ଅନୁଯାୟୀ ଜନକ ଚିଠି ଲେଖି ଅଯୋଧ୍ୟାକୁ ଦୂତ ପ୍ରେରଣ କରିଥିଲେ । କୃତ୍ତିବାସ ରାମାୟଣରେ ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର ଶ୍ରୀରାମ ଓ ଲକ୍ଷ୍ମଣଙ୍କୁ ବିବାହ କରିବାପାଇଁ ନିବେଦନ କରିବାରୁ ଶ୍ରୀରାମ କହିଛନ୍ତି :

ଶ୍ରୀରାମ କହେନ୍ ପ୍ରଭୁ ନିବେଦ ତୋମାରେ,
ଆମା ଦୋହେଁଲଯେ ଚଲ ଅଯୋଧ୍ୟା ନଗରେ ।
ବହୁଦିନୁ ଆସିଯାଛି ତୋମାର ସହିତ,
ବିଲମ୍ବ ହଇଲେ ପିତା ହବେନ୍ ଚିନ୍ତିତ ।
ଚାରିଭାଇ ଜନ୍ମ ଲଯିଯାଛି ଯେକ ଦିନେ,
ସେ ସବାର ଛାଡ଼ିକରି ବିବାହ କେସନେ ।
ଯେ ଚାରି ଭ୍ରାତା କେ ଯେଇ କନ୍ୟା ଦେବେ ଚାରି,
ଚାରିଭାଇ ବିବାହ କରିବେ ଘରେ ତାରି ।

ଏ ପ୍ରସ୍ତାବ ଶୁଣିବାକ୍ଷଣି କୌଶିକଙ୍କ ମସ୍ତକରେ ସତେଅବା ଆକାଶ ଖସିପଡ଼ିଲା । ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁଃଖରେ ଜନକଙ୍କ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚିଲେ ଓ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ମନକଥା ପ୍ରକାଶ କଲେ । ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ କଥା ଶୁଣି ଜନକ ଋଷି ମଧ୍ୟ ଚିନ୍ତାଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇ କହିଲେ :

ସୀତା ବିନା କନ୍ୟା ନାହିଁ ଆଉ ପାବ କୋଥା ।

ଜନକଙ୍କ ଚିନ୍ତିତ ଦେଖି ସତ୍ୟାନନ୍ଦ ଆଶ୍ୱାସନା ଦେଇଛନ୍ତି :
ଚବଘରେ ଚାରିକନ୍ୟା ହଇବେ ଘଟନ ।

କୁଶଧ୍ୱଜଙ୍କର ଦୁଇକନ୍ୟା ଏବଂ ତୁମର ଦୁଇଟି ଦୁହିତା । ଏହାପରେ ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର ନିଜେ ଘଟକ ଭାବରେ ଅଯୋଧ୍ୟାପୁରକୁ ଯାଇ ଦଶରଥଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ସମାଚାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଅଧ୍ୟାତ୍ମ ରାମାୟଣରେ ଧନୁଭଗ୍ନ ଜନକ ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଙ୍କୁ ଦଶରଥଙ୍କ ପାଖରେ ପତ୍ର ଦେବାପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କରିଛନ୍ତି । ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର ପତ୍ର ଲେଖି ପୁତ୍ର, ମହିଷୀ ଓ ମନ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ସହିତ ମିଥିଳାକୁ ଆସିବା ପାଇଁ ଦଶରଥଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରିଛନ୍ତି । ଶୀଘ୍ରଗାମୀ ଦୂତମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଏହି ପତ୍ର ପ୍ରେରିତ ହୋଇଥିଲା । ବିବାହ ପ୍ରସ୍ତାବ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ ବାଲ୍ମୀକି ତୁଳସୀ ଦାସ ଓ ଅଧ୍ୟାତ୍ମ ରାମାୟଣର ଲେଖକ ଜନକ ଓ ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଙ୍କ ପରାମର୍ଶ ମଧ୍ୟରେ ଏ କଥାକୁ ସୀମିତ କରିଥିବାବେଳେ ବଳରାମ ଓ କୃତ୍ତିବାସ ରାମଙ୍କ ପରାମର୍ଶ ଚାହିଁଛନ୍ତି । ବଳରାମଙ୍କ ରାମାୟଣରେ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ପିତୃଭକ୍ତି ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିବାବେଳେ କୃତ୍ତିବାସ ରାମାୟଣରେ ଭ୍ରାତୃପ୍ରେମ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ବାଲ୍ମୀକି, ତୁଳସୀ ଦାସ ଓ ଅଧ୍ୟାତ୍ମ ରାମାୟଣର ଜନୈକ ଦୂତ ପ୍ରେରିତ ହୋଇଥିବାବେଳେ ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ଦୂତ ହୋଇଛନ୍ତି ରାଜ-ପୁରୋହିତ ସତ୍ୟାନନ୍ଦ ଏବଂ କୃତ୍ତିବାସ ରାମାୟଣରେ ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର ଏହି ସୁସମ୍ବାଦ ନେଇ ଅଯୋଧ୍ୟାକୁ ଗମନ କରିଛନ୍ତି ।

ଚିଠି ଦେବାକଥା ଅଧ୍ୟାତ୍ମ ରାମାୟଣରୁ ଆରମ୍ଭ ହୁଏ । ଏଥିରେ ଚିଠି ଲେଖିଲେ ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର । ତୁଳସୀ ରାମାୟଣରେ ନିଜେ ଜନକ ଏହି ଚିଠି ଲେଖିଲେ । ଅଥଚ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣରେ ଶ୍ରୀରାମ ସ୍ୱହସ୍ତରେ ଚିଠି ଲେଖି ପିତା ଦଶରଥଙ୍କୁ ସମସ୍ତ ସମାଚାର ଜଣାଇଥିଲେ । ଚିଠି ଲେଖକଙ୍କର ଭିନ୍ନତା ସତ୍ତ୍ୱେ ଅଧ୍ୟାତ୍ମ ରାମାୟଣର ଚିଠିକଥା ଉତ୍ତରଭାରତ ତଥା ଓଡ଼ିଶାର କବିଙ୍କୁ ସମାନଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିଲା ।

ରତ୍ନଚୂଡ଼ିରେ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ଦର୍ଶନ :

ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ପ୍ରତି ସୀତାଙ୍କ ଅନୁରାଗର ବିଭିନ୍ନ ଦୃଶ୍ୟ ମଧ୍ୟରୁ ଏହା ଅନ୍ୟତମ । ବିବାହପରେ ପଞ୍ଚଗ୍ରାସୀ କଲାବେଳେ ବର ଓ କନ୍ୟା ଏକତ୍ର ଭୋଜନ କରିଥାନ୍ତି । ସେହି ସମୟରେ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ରୂପ ସୀତାଙ୍କର ରତ୍ନଚୂଡ଼ିରେ ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ହୁଏ । ସୀତା ସେହି ରୂପକୁ ଦେଖିବାକ୍ଷଣି ଏତେ ବିମୋହିତ ହୋଇଯାଇଥିଲେ ଯେ ସେ ରତ୍ନଚୂଡ଼ିକୁ ସଞ୍ଚାଳନ ନକରି ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ରୂପସୁଧା ପାନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସୀତାଙ୍କ ଏତାଦୃଶ ଅବସ୍ଥା

ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିବା ସଖୀମାନଙ୍କ ମନରେ କୌତୂହଳ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା ଓ ସେମାନେ ଏହାର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଜଣେ ସଖୀ ମନ୍ତବ୍ୟ ଦେଇ କହିଲା

କେ ବୋଲଇ କିମ୍ପା ଗୋ ନଭୁଞ୍ଜଇ ସତୀ
କେ ବୋଲଇ ଆଗ ଭୁଞ୍ଜିଲେ ତା ପତି ।
ଉଚ୍ଛିଷ୍ଟ ବୋଲି ଥିବା ନକଲେ ଆହାର
ବିଭାର କାଳେ ମାଗୋ ଏସନେକ ବେଭାର ।

ଅନ୍ୟ ଜଣେ କହିଲା, ସେ କଥା ନୁହେ, ଏତେ ଲୋକ ଦେଖି ସୀତା ହୁଏତ ଲାଜରେ ଖାଉନାହାନ୍ତି-

କେ ବୋଲଇ ଅବା ଆମ୍ଭଙ୍କୁ ଲାଜକଲା
ବହୁତ ଲୋକ ଦେଖି ଅନ୍ନ ନଭୁଞ୍ଜିଲା ।
ଚାଲ ଏହାଙ୍କ ଆଗୁ ଆମ୍ଭେ ଉଠିଯିବା
ଦିନକର ଉପାସୀ ଏ ଏହାଙ୍କ ସନ୍ନିଧେ ନଥିବା ।

ଏହିପରି ତର୍କ ବିତର୍କ ଚାଲିଥିବାବେଳେ କେତେକ ସିହାଣୀ ପ୍ରକୃତରହସ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରି କହିଲେ :

ବିଚାରି ବୋଲନ୍ତି ସେ ଥୋକାଏ ସ୍ତିରୀଜନ
ଆମ୍ଭେ ମଣିଲୁନି ସୀତଯାର ମନ ।
ଅନ୍ନ ଭୁଞ୍ଜିଣ ସେ ବଢ଼ାଇଲା ହସ୍ତ
ରନ୍ ବାହାରେ ଯେ ଦିଶିଲେ ପ୍ରାଣନାଥ ।
ସ୍ୱାମୀର ବଦନ ଦେଖିଣ ସୁନ୍ଦେରୀ
ଅନ୍ନ ନଭୁଂଜି ସେ ଅଛି ଲଯେ କରି ।
ହସ୍ତ କାଢ଼ିଦେଲେ ନଦିଶିବେ ନାହା
ତେଣୁ କରି ଦେବୀ ନଚାଳଇ ତାହା ।

ମନର ଗୁପ୍ତକଥା ସମସ୍ତେ ଜାଣିଯିବାରୁ ସୀତା ଆଉ ଅପେକ୍ଷା ନକରି ଭୋଜନ କରିବାରେ ଲାଗିଲା । ଦୃଶ୍ୟଟି ଅତି ସାଧାରଣ ହେଲେହେଁ ପୀତବସନ ତଥା ମୁକୁଟ-କୁଣ୍ଡଳ ହାର-ସୁଶୋଭିତ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ସର୍ବାଙ୍ଗ ସୁନ୍ଦର ରୂପ ସୀତାଙ୍କ ମନ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ

ଆଲୋଡ଼ନ ସୃଷ୍ଟିକରିଥିଲା, ତାହାର ଏହା ହେଉଛି ଏକ ରସପୂର୍ଣ୍ଣ ଚିତ୍ର ତଥା ରାମ ଓ ସୀତାଙ୍କ ନିବିଡ଼ ପ୍ରେମର ପ୍ରଥମ ସୂଚନା । ଲୋକ ମନରେ ଏହାର ପ୍ରଭାବ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ତୁଳସୀ ଦାସ ମଧ୍ୟ ଏହି ଦୃଶ୍ୟଟିକୁ ନିଜ ରାମାୟଣରେ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଛନ୍ତି । ବିବାହ କାଳରେ ଲହକୌର (ପରସ୍ପରକୁ ଗ୍ରାସଦେବା) ରୂପୀ ଲୌକିକ ରୀତି ପାଳିତ ହୋଇଛି । ପାର୍ବତୀ ରାମଙ୍କୁ ଓ ସରସ୍ୱତୀ ଗ୍ରାସଦେବା ଶିକ୍ଷା ଦେଉଛନ୍ତି । ସଖୀମାନଙ୍କର କୌତୁକ ବିନୋଦ ଓ ହାସ ପରିହାସରେ ଅନ୍ତଃପୁର ମୁଖରୀତ । ସେହି ଉତ୍ସବ ବେଳେ ସୀତା ନିଜ ହାତର ମଣିରେ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ପ୍ରତିବିମ୍ବ ଦେଖି ବିମୋହିତ ହୋଇଗଲେ ଏବଂ ଦର୍ଶନ-ବିଯୋଗ ଭୟରେ ବାହୁ ଓ ଦୃଷ୍ଟିକୁ ସ୍ଥିର ରଖି ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ଅନିନ୍ଦ୍ୟ ସୁନ୍ଦର ରୂପକୁ ଦେଖିବାରେ ଲାଗିଲେ ।

ନିଜ ପାନିମନି ମହୁଁ ଦେଖି ପ୍ରତିମୂରତି ସ୍ୱରୂପ ନିଧାନକି
ଚାଲତି ନ ଭୁଜବଲ୍ଲୀ ବିଲୋକିନୀ ବିରହ ଭୟ ବସ ଜାନକୀ ।
(ବାଳକାଣ୍ଡ)

ସୀତାଙ୍କ ସପତଣୀଭାବ :

ବିବାହ ପରେ ଅଯୋଧ୍ୟା ଫେରୁଥିବାବେଳେ ପରଶୁରାମ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ଶକ୍ତି ପରୀକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ବୈଷ୍ଣବଧନୁ ସମର୍ପଣ କରିଥିଲେ । ଧନୁ ଦେଖି ସପତଣୀ ଭୟରେ ସୀତାଙ୍କ ହୃଦୟ ଥରିଉଠିଥିଲା । ସେ ଭାବିବାକୁ ଲାଗିଲେ, ମିଥିଳାରେ ଧନୁଭାଙ୍ଗି ଶ୍ରୀରାମ ମୋତେ ବିବାହ ହୋଇଥିଲେ । ବୋଧହୁଏ ଏହି ଋଷି ଧନୁଭଗ୍ନ ପଣରଖି ନିଜ କନ୍ୟାର ବିବାହ ପାଇଁ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କୁ ଆଉ ଏକ ଧନୁ ପ୍ରଦାନ କରୁଛନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ସେ କହିଛନ୍ତି :

କୁହନ୍ତେ ସପତଣୀ ହୋଇଲା ମୋତେ ଆସି ।

ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣରେ ସୀତାଙ୍କ ସପତଣୀ ଭାବର କୌଣସୀ ସୂଚନା ମିଳେ ନାହିଁ । ଅଥଚ ପଞ୍ଚଦଶ ଓ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଉତ୍ତର ଓ ପୂର୍ବଭାରତରେ ଏହା ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ପ୍ରବୃତ୍ତି ରୂପେ ଦେଖାଦେଲା । କୃତ୍ତିବାସ ଏହାର ଉଲ୍ଲେଖ କରି ଲେଖିଛନ୍ତି :

ଏକବାର ଧନୁକ୍ ଭାଙ୍ଗିୟା ଅକସ୍ମାତ୍
ବିବାହ କରିଲେନ୍ ଆମାରେ ରଘୁନାଥ ।

ଆରବାର ଧନୁକ୍ ଆନିଲେ ଭୃଗୁମୁନି
ନାହି ଛାନି ହବେ ମୋରେ କତ ସପତନି

(ଆଦି ୧/୬୩)

ତୁଳସୀ ରାମାୟଣରେ ଏହାର ସୂଚନା ନଥିଲେହେଁ, ଉତର ଭାରତର ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ରାମାୟଣ 'ଗୋବିନ୍ଦ ରାମାୟଣ'ରେ ଏହି ଭାବନାର ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଛି :

ତୋର ଶରାସନ ଶଙ୍କର କୋ ଦିମି,
ମୋହିଁ ବଇଯୋ ତିମି ଊର ବରେମି ।

ସେହିପରି ଆରଣ୍ୟକ କାଣ୍ଡରେ ନାରଦ ମୋହ ଉପାଖ୍ୟାନ । ତୁଳସୀ ଦାସ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଅବତାରର ଅନ୍ୟତମ କାରଣ ରୂପେ ଏହାକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଥିବାବେଳେ ବଳରାମ ଦାସ ସୀତାଙ୍କ ଅପହରଣ ପରେ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ଦୁଃଖ ଆତୁରତାର କାରଣ ରୂପେ ଏହି କଥାର ଅବତାରଣା କରିଛନ୍ତି ।

ତୁଳସୀ ଦାସଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣିତ ପ୍ରତାପଭାନୁ ଉପାଖ୍ୟାନ ଓଡ଼ିଶା ତଥା ଉତର ଭାରତକୁ ସଂଯୋଗ କରିବାରେ ଏକ ମୁଖ୍ୟ ସୂତ୍ର । ହିନ୍ଦି ଆଲୋଚକମାନେ ପ୍ରତାପଭାନୁ ଉପାଖ୍ୟାନର କୌଣସି ମୂଳସ୍ରୋତ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବାରେ ଅକ୍ଷମ ହୋଇଛନ୍ତି । କେହି କେହି ଏହାକୁ ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣର ସୌଦାସ ଉପାଖ୍ୟାନ ସହିତ ସଂଯୋଗ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ ହେଁ ସେଥିରେ ସେମାନଙ୍କ ଅକ୍ଷମତା ହିଁ ବିଶେଷଭାବେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ ଏହା ହେଉଛି ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀୟ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ କଥା । ତୁଳସୀ ରାମାୟଣରେ ନୀଳାଚଳର ପ୍ରଶଂସା ଏହି ଅନୁମାନକୁ ଆହୁରି ଦୃଢ଼ କରେ । ବଳରାମଙ୍କ ପରି ତୁଳସୀ ଦାସ ମଧ ରାମାୟଣର ବକ୍ତା ଓ ଶ୍ରୋତା ରୂପେ ଶିବ ଓ ପାର୍ବତୀଙ୍କୁ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିଛନ୍ତି । ଉଭୟ ରାମାୟଣର ଆତ୍ମା ହେଉଛି ରାମଭକ୍ତି । ତୁଳସୀ ଦାସଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ବଳରାମ କେତେକ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଅଧିକ ଶୃଙ୍ଗାରିକ ହେଲେହେଁ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ଭଗବାନତ୍ୱ ପ୍ରତିପାଦନ କରିବାରେ ଏହା ଆଦୌ ବାଧା ସୃଷ୍ଟି କରିନାହିଁ ।

ବଳରାମଙ୍କ ରାମାୟଣର ଆଲୋଚନା କଲାବେଳେ କେବଳ ଆଦିକାଣ୍ଡରୁ ମୁଖ୍ୟ ଭାବେ ଆଲୋଚନା ପରିସର ମଧ୍ୟରୁ ଅଣାଯାଇଥିଲେହେଁ ଅନ୍ୟସବୁ କାଣ୍ଡରେ ଥିବା

ପାର୍ଥକ୍ୟରୁ ମଧ୍ୟ କବିଙ୍କ ସ୍ୱକୀୟତା ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ ବଳରାମ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣର ରୂପଦାନ କଲାବେଳେ ବିଭିନ୍ନ ପୁରାଣ, କାବ୍ୟ, ନାଟକ ଓ ଲୋକକଥାରୁ ସାହାଯ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ବେଳେ ବେଳେ କଥାକୁ ପରିମାର୍ଜିତ କରି ଯୁଗ ରୁଚିର ଅନୁକୂଳ କରିଥିଲେ । ଏହି ପ୍ରକାଶ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ହିଁ କବିଙ୍କ ମୌଳିକତା ନିହିତ । ସେ ଯୁଗର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭାରତୀୟ କବିଙ୍କ ରଚନାରେ ଏହାହିଁ ଏକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଭାବେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଥିଲା । ସେମାନେ ନିଜ କଳ୍ପନାରୁ ଏକ ମୌଳିକ କାବ୍ୟ ରଚନାକରି ପ୍ରାଚୀନ ସାମଗ୍ରୀକୁ ନୂଆ ରୂପ ଦେବାପାଇଁ ବିଶେଷ ଆଗ୍ରହୀ ଥିଲେ । ବଙ୍ଗ ସାହିତ୍ୟର କୃତ୍ତିବାସ ଓ ହିନ୍ଦୀ ସାହିତ୍ୟର ତୁଳସୀ ଓ କେଶବଙ୍କ ରଚନାରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ପ୍ରାଚୀନ ସାମଗ୍ରୀରେ ନୂତନତାର ସମାବେଶ କରି ସେ ଯୁଗର ଜନସମାଜ ପାଇଁ ଏକ ନୂଆ ଆଦର୍ଶ ପ୍ରତିଷ୍ଠା, କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରାଚୀନ କାବ୍ୟ ଓ ପୁରାଣର ପ୍ରକାଶ ଶୈଳୀ, ଅଳଙ୍କାର ଯୋଜନା ଓ ବର୍ଣ୍ଣନା ପାଟବତା ସହିତ ସାଧାରଣ ଜନତାକୁ ପରିଚିତ କରାଇ ପାରିଥିଲେ । ଏହି ଯୁଗୋଚିତ କାର୍ଯ୍ୟଦ୍ୱାରା ହିଁ ସେମାନଙ୍କ ମହାନତା ପରିସ୍ଫୁଟ ହୋଇଥିଲା ।

ପ୍ରାଚୀନ କଥନକୁ ବଳରାମ ଯେ ନୂଆରୂପ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ, ତା ନୁହେଁ । ନୂତନ କଥା ସବୁକୁ ଉପସ୍ଥାପନ କଲାବେଳେ ସେ ନିଜର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ତଥା ଆଦର୍ଶକୁ ସେଥିରେ ସନ୍ନିବିଷ୍ଟ କରିଥିଲେ । ରାମ ଓ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଅଭିନ୍ନ ରୂପେ ପ୍ରତିପାଦନ କରି ସେ ଓଡ଼ିଆ ଜାତି ପାଇଁ ଏକ ନୂଆ ଆଦର୍ଶର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲେ । ଆରଣ୍ୟକକାଣ୍ଡରେ ସେ ରାମ, ସୀତା ଓ ଲକ୍ଷ୍ମଣଙ୍କୁ ପୁରୀକ୍ଷେତ୍ରକୁ ଆଣି ଦେଖାଇଦେଲେ । ଯେ ରାମ, ସୀତା ଓ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ହେଉଛନ୍ତି ଯଥାକ୍ରମେ ଜଗନ୍ନାଥ, ସୁଭଦ୍ରା ଓ ବଳଭଦ୍ର ।

ଅତୀତରେ ଓଡ଼ିଆ ବାଣିଜ୍ୟ ସୂତ୍ରରେ ପୂର୍ବଭାରତୀୟ ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜ ସହିତ ସଂପୃକ୍ତ ଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାର ରାଜପୁତ ଓ ସାଧବ ପୁଅମାନେ ଯାଇ ବାଲି, ଜାଭା, ସୁମାତ୍ରାରେ ନିଜର ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀବେଳକୁ ଏହିସବୁ ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜ ସହ ଓଡ଼ିଶାର ସଂପର୍କ ବୋଧହୁଏ ଅବ୍ୟାହତ ଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ରାମକଥାର ରୂପଦାନ କଲାବେଳେ ଓଡ଼ିଶାର କବିମାନେ ବିଶେଷକରି ସାରଳା ଓ ବଳରାମ ଏହି ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବା କେତୋଟି କଥାକୁ ନିଜ ରାମାୟଣରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ଥିବା ବାଳୀ-ସୁଗ୍ରୀବ ଓ ହନୁମାନଙ୍କ ଜନ୍ମକଥା ଏହାର ଉଦାହରଣ । ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣରେ

ମଧ୍ୟ ଅହଲ୍ୟାଙ୍କ ସନ୍ତାନଭାବେ ବାଳୀ ଓ ସୁଗ୍ରୀବଙ୍କ ଉଲ୍ଲେଖ ମାୟାଶୀର୍ଷ ଓ ମାୟାସୀତା କଥା, ବକ ଓ ଚକ୍ରବାଳ କଥା ବିଭୀଷଣ ପୁତ୍ରୀଭାବେ ତ୍ରିଜଟାର ଉଲ୍ଲେଖ ପ୍ରଭୃତି କଥା ଭାରତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳରେ ମିଳୁଥିଲେହେଁ ପୂର୍ବଭାରତୀୟ ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜରେ ପ୍ରଚଳିତ ରାମକଥା ସହ ଓଡ଼ିଶାକୁ ଘନିଷ୍ଠଭାବେ ସଂପୃକ୍ତ କରିଥିବା ଜଣାଯାଏ ।

ବଳରାମ ଦାସ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ ରଚନା କରି କେବଳ ଯେ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିବା ରାମକଥାର ବିଭିନ୍ନ ରୂପକୁ ଓଡ଼ିଶାବାସୀଙ୍କୁ ଉପହାର ଦେଇଥିଲେ, ତା' ନୁହେଁ । ସେ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧିଲାଭ କରିଥିବା କମ୍ବନ ରାମ ଉପାଖ୍ୟାନ ସବୁକୁ ଗ୍ରହଣକରି ଓଡ଼ିଶାକୁ ଅଖଣ୍ଡ ଭାରତର ଏକ ଅବିଭକ୍ତ ଅଂଶରୂପେ ପ୍ରତିପାଦିତ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଓଡ଼ିଶାର ରାମକଥାକୁ ଏକ ଭାରତୀୟ ରାମକଥାରେ ପରିଣତ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲେ ।

ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବତ୍ ଗୀତା :

ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ ପରି 'ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବତଗୀତା' ଏକ ଲୋକପ୍ରିୟ ଗ୍ରନ୍ଥ । ଓଡ଼ିଶାରେ ବିଭିନ୍ନ ଭାଗବତ ଗାଦିରେ ଯେଉଁ ଭାଗବତ ସପ୍ତାହ ପାଳିତ ହୁଏ, ସେଥିରେ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ଭାଗବତ ପଢ଼ାହେବାପରେ ବଳରାମଙ୍କ ରଚିତ ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବତ୍ ଗୀତାର ଅନୁବାଦ ପଢ଼ାହୋଇ ଭାଗବତ ସପ୍ତାଉତ୍ସବ ସମାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।

ରାମାୟଣ, ଭାଗବତ ଓ ମହାଭାରତ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ତିନୋଟି ବିଶିଷ୍ଟ ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ । ଯୁଗ ଯୁଗଧରି ହିନ୍ଦୁଜାତିର ଚରିତ୍ରଗଠନରେ ଏମାନେ ସହାୟକ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଆଦିଯୁଗରେ ଓଡ଼ିଆ କବିମାନେ ବିଶେଷକରି ସାରଳା ଦାସ ଓ ବଳରାମ ଦାସ ଏ ବିଷୟରେ ସଚେତନ ଥିବା ଜଣାଯାଏ । ସେଥିପାଇଁ ସାରଳା ଦାସ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ମହାଭାରତକୁ ଓଡ଼ିଆରେ ରୂପାନ୍ତରୀତ କଲେ । ଚଣ୍ଡୀପୁରାଣକୁ ଭାଗବତ ଆଖ୍ୟାଦେଇ ରଚନା କଲେ । ରାମାୟଣ ପାଇଁ ସେ ରଚନାକଲେ ବିଚିତ୍ର ରାମାୟଣ । ବଳରାମ ଦାସ ମଧ୍ୟ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ରାମାୟଣକୁ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ ନାମରେ ପ୍ରକାଶକଲେ । ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବତ୍ ଗୀତାର ଅନୁବାଦ କରି ସେ ମହାଭାରତର ଅଭାବ ପୂରଣ କଲେ ଏବଂ ଭାଗବତର ଦଶମ ସ୍କନ୍ଧରୁ ଉପନିଷଦ-ସାର ରୂପେ ସମ୍ମାନିତ, ଉଦ୍ଧବ ଗୀତା ଅଂଶକୁ ଓଡ଼ିଆରେ ଅନୁବାଦ କରି ଭାଗବତର ସାରକଥାକୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରସାର କଲେ ।

ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବତ୍ ଗୀତାର ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଯୋଗୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗରେ ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତା ଥିବା ଗୀତାବିକାଶ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚିତ ହୁଏ । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବତ୍ ଗୀତାକୁ ଭକ୍ତକବି ବଳରାମ ଦାସଙ୍କର ଜୀବନର ଏକ ଅଭୂତପୂର୍ବ ଘଟଣାଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି । ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରର ପରଂପରା ଅନୁଯାୟୀ ଏଠାରେ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ବିଭିନ୍ନ ଶାସ୍ତ୍ର ଆଲୋଚିତ ହୁଏ । ଏହିପରି ଗୋଟିଏ ଦିନରେ ଗୀତାର ଆଲୋଚନା ହେବାକଥା । ସେଥିପାଇଁ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ଶୋଧ ହେଲା । କେବଳ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ମନ୍ଦିରର ବେଢ଼ା ମଧ୍ୟରୁ ବହିଷ୍କାର କରିଦିଆଗଲା । ଏହା ଦେଖି ବଳରାମ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବେଶରେ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ।

ଗୀତାପାଠ ସମାପ୍ତ ହେବାପରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବଳରାମଙ୍କୁ ଚିହ୍ନିପାରି ତାଙ୍କୁ ବହୁ କଟାକ୍ଷ କଲେ । ପତଙ୍ଗ ସଦୃଶ ଚାରିଆଡ଼ୁ ବେଢ଼ିଯାଇ ତାଙ୍କୁ ପରାଭବ ଦେଲେ । ବଳରାମଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରଧାନ ଅଭିଯୋଗ ହେଲା :

ଭଗବାନ ଯାହା ପୂର୍ବେ ଆଦିତ୍ୟକୁ କହି,
ସେ ଗୀତା ଶୁଣିଲୁ ତୁ ଯେ ଶୂଦ୍ରମୁନି ହୋଇ ।
ଶ୍ୱାନହୋଇ ଚରୁଅନ୍ନ ଭୁଂଜିଲୁ ପାମର,
ଠାକୁରଙ୍କୁ ଜଣାଇବା ବେଗେ ଯାକୁ ଧର ।

ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଯାଇ ରାଜାଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଗୁହାରୀ କଲେ । ସେମାନଙ୍କ କଥାରେ ପଡ଼ି ବେହେରାମାନେ ବଳରାମଙ୍କୁ ଆଣି ରାଜାଙ୍କ ଛାମୁରେ ପହଞ୍ଚାଇଲେ । ବିଚାର ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ଅଭିଯୋଗର ଉତ୍ତର ଦେଇ ବଳରାମ ନିର୍ଭୀକଭାବେ ଘୋଷଣା କଲେ:

ମୁହିଂ ଜଣାଇଲି ଦେବ ମହାଗୀତ ଯହୁଂ,
ଭକ୍ତମାନଙ୍କ ଧର୍ମ ଅଛଇ କହି ସେହୁ ।
ବ୍ରହ୍ମକୁ ଚିହ୍ନିଲା ଲୋକ ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟା ପାଇ,
ଭକ୍ତଙ୍କ ନିମିତ୍ତେ ପ୍ରଭୁ ଶ୍ରୀମୁଖେ ଅଛନ୍ତି କହି ।
ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କ ବିଦ୍ୟା ଏହି ଏକା ଯେ ନୁହଇ,
ଭଗତଙ୍କୁ ଅଗୋଚର ଅବା ଅଛି କାହିଁ ।
ଏ ଯେ ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟାକୁ ଛନ୍ତି ଗୋପ୍ୟକରି,
କାଲି ଦେବାର୍ଚ୍ଚନ ବେଳେ କହିବ ବାଉରୀ ।

ବଳରାମଙ୍କ ଏହି ଉକ୍ତିରେ ସେତେବେଳେ ସମାଜରେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କର ଆଧିପତ୍ୟ ଓ ଶୂଦ୍ରମାନଙ୍କ ବିଦ୍ରୋହୀ ଭାବନା ପ୍ରକାଶିତ । ବଳରାମ ଅବହେଳିତ ନିର୍ଯାତିତ ଅଗଣିତ ଶୂଦ୍ର ଜାତିର ପ୍ରତିନିଧି ଭାବେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କର ବିରୋଧ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଗୀତାର ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରିବା ସହଜ କଥା ନୁହେଁ । ଏହା ଏକ ଦୁଷ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ । ବଳରାମ ଏକଥା ଭଲଭାବେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ରାଜାଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଘୋଷଣା କରିଦେବାପରେ ନିଶ୍ଚିତ ହୋଇ ଶୋଇ ପାରି ନଥିଲେ । ନଖାଇ ନପିଇ ସମସ୍ତରାତ୍ରି ଉଜାଗର ହୋଇ ସେ ତାଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ସହାୟ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ନିକଟରେ କରୁଣା ନିବେଦନ କଲେ ।

ଜଗନ୍ନାଥ ଜଗନ୍ନାଥ କରୁଣା ଗୋସାଇଁ
ଜଗନ୍ନାଥ ବିନୁ ମୋର ଆନ ଗତି ନାହିଁ ।

ଭଗବାନ ସବୁଦିନ ଭକ୍ତର ଅଧୀନ । ଭକ୍ତ ବଳରାମଙ୍କ ଆର୍ତ୍ତ ନିବେଦନରେ ତାଙ୍କ ଆସନ ଥରି ଉଠିଲା । ଗଜରାଜ, ଧ୍ରୁବ, ପ୍ରହ୍ଲାଦ, ବିଭୀଷଣ ଓ ଦ୍ରୌପଦୀ ପ୍ରଭୃତି ଭକ୍ତଙ୍କ ବିପଦବେଳେ ଭଗବାନ ସେମାନଙ୍କଟ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ଉପସ୍ଥିତ ହେବା ପରି ସେ ଆସି ବଳରାମଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ସେ ବଳରାମଙ୍କୁ ଆଦେଶ ଦେଇ କହିଲେ-

ଭକ୍ତ ନିମନ୍ତେ ଗୀତା ଶ୍ରୀମୁଖେ ଅଛି କହି,
ଯହିଁ ଗୀତା ପ୍ରକାଶ, ତହିଁ ଥାଏ ମୁହିଁ ।
ଭଗବତ ଗୀତା ମୋର ଅତ୍ୟନ୍ତ ଯେ ପ୍ରୀତି,
ଭକ୍ତଲୋକ ଉଦ୍ଧାରନ୍ତେ ମୁଇଁ ଥାଇ କତି ।

ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ଗୀତା ହେଉଛି ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ । ଏହା ସଂସ୍କୃତରେ ରଚିତ ହୋଇଥିବାରୁ କେବଳ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାଭିଜ୍ଞ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଏହାକୁ ପାଠକରିବାର ସୁବିଧା ପାଇଥିଲେ । ସାଧାରଣ ଲୋକେ ସଂସ୍କୃତ ଜାଣି ନଥିବାରୁ ସେମାନଙ୍କ ସମସ୍ତ ଇଚ୍ଛାସତ୍ତ୍ୱେ ଗୀତା ପାଠକରିବାର ସୌଭାଗ୍ୟ ପାଇନଥିଲେ । ବଳରାମଙ୍କ ପ୍ରଚେଷ୍ଟାରୁ ଗୀତା ଉପରୁ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ଏକାଧିପତ୍ୟ ଲୋପ ପାଇଗଲା । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ପରି ସବୁ ଜାତିର ଲୋକେ ଗୀତା ପାଠ କରିବାର ସୌଭାଗ୍ୟ ଲାଭକଲେ । ସେ ଯୁଗ ପାଇଁ ଏହା ଏକ ଅଭୂତପୂର୍ବ କାର୍ଯ୍ୟଥିଲା । ବଳରାମ ଗୀତାକୁ ଅନୁବାଦକରି ସମାଜରେ ପ୍ରଚାର କରିବାପରେ ସାଧାରଣ ଲୋକେ ତାଙ୍କର ଜୟ ଜୟକାର କରିବାରେ ଲାଗିଲେ । ସେ ଯେ ଭଗବାନଙ୍କର ଜଣେ

ଅନନ୍ୟ ଭକ୍ତ ଓ ଭଗବାନଙ୍କର ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଅସୀମ ଦୟା ବିଦ୍ୟମାନ, ଏହା ଓଡ଼ିଶାର ପୁରପଲ୍ଲୀରେ ପ୍ରଚାରିତ ହେଲା । ତାଙ୍କର ଏହି ଅଲୌକିକ ମହିମାକୁ ଲିପିବଦ୍ଧ କରାଗଲା ଗୀତାବକାଶରେ ଏକ ଉପାଖ୍ୟାନ ମାଧ୍ୟମରେ ।

କବି ବଳରାମ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଅନନ୍ୟ ଭକ୍ତଭାବେ ପରିଚିତ । ସେ ସବୁବେଳେ ସବୁ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସହ ନିଜ ଆତ୍ମୀୟତା ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ସେ କେତେବେଳେ ତାଙ୍କୁ ସଖାରୂପେ ସମ୍ବୋଧନ କରିଛନ୍ତି ତ କେତେବେଳେ ପିତା ବା ମାତା ରୂପେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କଲାବେଳେ ସେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଆଦେଶ ପାଇଁ ଅପେକ୍ଷା କରିଛନ୍ତି । ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ, ଉଦ୍ଧବ ଗୀତା ଏବଂ ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବତ୍ ଗୀତା ରଚନା କଲାବେଳେ ସେ ନିଜକୁ କବିରୂପେ ଗ୍ରହଣ ନକରି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ କବିଭାବେ ଘୋଷଣା କରିଛନ୍ତି । କାରଣ ବଳରାମଙ୍କ ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା ଯେ, ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ କୃପାବିନା ସଂସାରରେ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । କବିଙ୍କର ଏହି ଭାବନା ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ ପରି ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବତ୍ ଗୀତାରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶିତ । ଏହାର କବି ହେଉଛନ୍ତି ନିଜେ ଜଗନ୍ନାଥ ଓ ଲେଖନକାର ହେଉଛନ୍ତି ବଳରାମ ।

ନୀଳଗିରି ଜଗନ୍ନାଥ ଗୋସାଇଁ,
ତାହାଙ୍କ ସେବକ ସର୍ବଦା ମୁହିଁ ।
ସେ ହୃଦେ ଯାହା ଆଜ୍ଞାଦେଲେ ମୋତେ,
ଲେଖନ ଧରି ମୁଁ ଲେଖିଲି ପତ୍ରେ ।

ନୀଳାଚଳ ପତି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଅନନ୍ୟ ଭକ୍ତ ବଳରାମ ସଂସ୍କୃତ ଗୀତାକୁ ଓଡ଼ିଆରେ ଅନୁବାଦ କରିଥିବାରୁ ଏହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଲୋକପ୍ରିୟ ହୋଇଥିଲା । ଗୀତାର ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଓ ଭକ୍ତ ବଳରାମଙ୍କର ଅଲୌକିକତା ସମ୍ମିଳିତ ହୋଇ ବଳରାମଙ୍କ ଗୀତାକୁ ଓଡ଼ିଆ ସମାଜରେ ଏକ ମହାନ ଗ୍ରନ୍ଥରୂପେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କଲା ।

ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବତ୍ ଗୀତାର ରଚନା ବଳରାମଙ୍କ ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ସଂସ୍କୃତ ଜ୍ଞାନର ପରିଚାୟକ । ସେ ଅନୁବାଦ କଲାବେଳେ ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦାବଳୀ ସ୍ଥାନରେ ଓଡ଼ିଆ ସମାଜରେ ପ୍ରଚଳିତ ଶବ୍ଦାବଳୀକୁ ପ୍ରୟୋଗ କରି ଅନୁବାଦର ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଶୈଳୀ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ । ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ କେତୋଟି ଉଦାହରଣରୁ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ ।

୧ । ସଂସ୍କୃତ "ଅଶାସ୍ତ୍ର ବିହିତଂ ଘୋରଂ ତପନ୍ତେ ଯେ ତପୋଜନାଃ,
ଦମ୍ଭାହଂକାର ସଂଯୁକ୍ତାଃ କାମଭାଗବଳାନ୍ୱିତାଃ ।" (୧୭/୫)

ଓଡ଼ିଆ ଯେଉଁ ଲୋକ ଦମ୍ଭ ଆରମ୍ଭେଣ କାମ ଭାଗଙ୍କର ବଳେ,
ଶାସ୍ତ୍ର ବିନୁ ହୋଇଲା କର୍ମ ନକରନ୍ତି ସବୁକାଳେ । (୧୭/୭)

୨ । ସଂ "ଆୟୁ ସତ୍ତ୍ୱବଳା ରୋଗ୍ୟ ସୁଖ ପ୍ରୀତି ବିବର୍ଦ୍ଧନାଃ,
ରସ୍ୟାଃ ସ୍ନିଗ୍ଧା ସ୍ଥିରା ହୃଦ୍ୟା ଆହାରାଃ ସାତ୍ତ୍ୱିକ ପ୍ରିୟା ।"

ଓ "ଆଉଣ ଉଚ୍ଛାହା ବଳ କୋମଳ ଆରୋଗ୍ୟ ସୁଖରେ ପ୍ରୀତି,
ରସବନ୍ତ ଯେଉଁ ଆହାରମାନ ତାହା ସାତ୍ତ୍ୱିକ୍ୟେ କରନ୍ତି ।"
(୧୭/୧୧)

୩। ସଂ "ଯାତଯାମଂ ଗତରସଂ ପୂତି ପର୍ଯ୍ୟୁଷିତଂ ଚଯତ୍,
ଉଚ୍ଛିଷ୍ଟମପିଚାମେଧ୍ୟଂ ଭୋଜନଂତାମସପ୍ରିୟମ୍ ।" (୧୭/୧୦)

ଓ "ପୁରୁଂ ବାସି ସ୍ୱାଦ ଗଲା ପଦାର୍ଥ ଅପବିତ୍ର ଉଚ୍ଛିଷ୍ଟ,
ଯେମନ୍ତ ଆହାର କରେ ଯେଉଁ ନର ତାମସ ବୋଲିତା ନଷ୍ଟ ।"
(୧୭/୧୩)

୪ । ସଂ "ଦାତବ୍ୟ ମିତିଦ୍ଦାନଂ ବ୍ୟୟତେଽନୁପକାରିଣେ
ଦେଖେ କାଳେ ଚ ପାତ୍ରେ ଚ ତଦ୍ଦାନଂ ସାତ୍ତ୍ୱିକ ସ୍ମୃତମ୍ ।"
(୧୭/୨୦)

ଓ "ଅଗ ଉପଗାରି ଲୋକ ଭଲ ଦେଖ କାଳ ପାତ୍ର ବିଚାରିବା,
ତାହାର ଦାନ ସେ ସାତ୍ତ୍ୱିକ୍ୟ ବୋଲି ଶୁଦ୍ଧଚିତ୍ତେଣ ତା ଦେବ ।"
(୧୭/୨୬)

୫ । ସଂ "ଯତ୍ତୁ ପ୍ରତ୍ୟୁପକାରାର୍ଥଂ ଫଳମୁଦ୍ଦିଶ୍ୟକାପୁନଃ
ଦୀୟତେ ଚ ପରିକ୍ଲିଷ୍ଟ ତଦ୍ଦାନଂ ରାଜସଂ ସ୍ମୃତମ୍ ।"

୦ "ଉପୁରି ପାଇବାକୁ ଦାନ ଦେଉ ଫଳ ପାଇବାକୁ ଆଶ,
ନ ଦେଲେ ନୁହଇ ବୋଲି ଭାଳି ଦେଉ ଯେମନ୍ତ ଦାନ ରାଜସ ।"
(୧୭/୨୭)

ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବତ୍ ଗୀତା ଅନୁବାଦ କଲାବେଳେ ବଳରାମ ଯେ କେବଳ ଏହାର ଆକ୍ଷରିକ ଅର୍ଥ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି ତା' ନୁହେଁ, ସେ ଏହାକୁ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାର ବନ୍ଧନରୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ମୁକ୍ତକରି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ବିମଣ୍ଡିତ କରିଛନ୍ତି । ଏହାକୁ ପାଠକଲେ ଏଥିରେ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାର କୌଣସି ସ୍ପର୍ଶ ମିଳେନାହିଁ । ଏହାହିଁ ଥିଲା ବଳରାମଙ୍କର ଓଡ଼ିଆ ଜାତିପ୍ରତି ମହନୀୟ ଦାନ ।

ଖାଣ୍ଟି ଓଡ଼ିଆରେ ପ୍ରକାଶ କଲାବେଳେ ବଳରାମଙ୍କ ନିଜସ୍ୱ ଚିନ୍ତାଧାରା ଓ ଦର୍ଶନ ଏହାର ବହୁ ସ୍ଥାନରେ ଅନୁପ୍ରବେଶ କରି ଏହାକୁ ଏକ ନୂତନ କଳେବର ପ୍ରଦାନ କରିଛି । ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବତ୍ ଗୀତା ମହାଭାରତର ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର ଅଂଶ । ଏକଥା ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଜଣାଥିଲେ ହେଁ ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦର ଆରମ୍ଭରେ ଯୁଦ୍ଧର ପ୍ରଥମ ଦିନର ଉଲ୍ଲେଖ, କୁରୁ ଓ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ଯୁଦ୍ଧ ପ୍ରସ୍ତୁତି ଓ ଯୁଦ୍ଧନୀତି ପ୍ରଭୃତିର ଉଲ୍ଲେଖକରି ଏବଂ ଉପସଂହାରରେ ଯୁଦ୍ଧର ପରିଣତିର ସୂଚନା ଦେଇ ସେ ଏହାକୁ ଏକ ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ବଳରାମଙ୍କର ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କ ରଚିତ ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବତ୍ ଗୀତା ମହାଭାରତର ଅଂଶ ନହୋଇ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପରିଣତ ହୋଇଛି ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଧ୍ୟାୟ ଶେଷରେ ବଳରାମ ତାଙ୍କ ଇଷ୍ଟ ଦେବତା ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ରଚିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏହା ଏକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ । ନୀଳାଚଳ ପତି ଜଗନ୍ନାଥ ଓ ଭକ୍ତକବି ବଳରାମଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଆତ୍ମୀୟତା ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ବାରମ୍ବାର ପ୍ରକାଶ ପାଇବା ଫଳରେ ସଂସ୍କୃତ ଗୀତା ଅପେକ୍ଷା ଏଥିରେ ଭକ୍ତର ଭାବନାରାଜି ବିଶେଷ ଭାବେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିଛି । ଜଗନ୍ନାଥ କେବଳ ଅଧ୍ୟାୟ ଶେଷରେ ନାହାନ୍ତି, ଭଗବତ୍ ସତ୍ତାରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଐତିହ୍ୟ ଏଥିରେ ମିଶି ଯାଇଛି । ରେଖରୂପ ନଥିବା ଓ ଜଗତକୁ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ କରିଥିବା ନିରାକାର ବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ବର୍ଣନା ସାଙ୍ଗକୁ ଦାସ ଦାରିବାକୁ ଭୁଜ ଟେକିଛନ୍ତି । ନିରନ୍ତର ମନ୍ଦହାସକୁ ଯୋଡ଼ିବା ବେଳେ ତାଙ୍କ କଳ୍ପନା ଜଗନ୍ନାଥ ଭକ୍ତିଦ୍ୱାରା ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇଥିବା ଜଣାଯାଏ । ସେହିପରି ଭକ୍ତିଭାବନା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାବେଳେ ତାଙ୍କର

ନିଜର ଭକ୍ତଜୀବନ ସେଥିରେ ପ୍ରବେଶ କରିଯାଇଛି । ଗୀତାରେ ଜ୍ଞାନ, ଯୋଗ, କର୍ମ ଓ ଭକ୍ତିମାର୍ଗର ସବିଶେଷ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇ ଥିଲେ ହେଁ ଭକ୍ତିର ସବିଶେଷ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି । ବଳରାମ ମଧ୍ୟ ଭକ୍ତିମାର୍ଗର ପଥିକ ଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ତାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଭକ୍ତିଧର୍ମ ପାଇଁ ପଦେଦିପଦ ଅଧିକ ଯୋଡ଼ିବା ସ୍ୱାଭାବିକ ଥିଲା । ସଂସ୍କୃତ ଗୀତା ପରି ସେ କହିଛନ୍ତି :

ଏହି ସଂସାର ଅସୁଖ ଅନିତ୍ୟ,
ଏଥେ ଥାଇ ମୋତେ ହୁଅ ଭଗତ ।
ମୋହ ତହିଂ ମନ ଦେଇ ଭଜିବୁ
ମୋତେ ଭଗତି କରିଣ ମଜିବୁ ।
ମୋତେ ହେଂ ସେ ନମସ୍କାର କରିବୁ,
ଏହ୍ନେ ତତ୍ତ୍ୱ ପରେ ଭବୁ ତରିବୁ ।

ସଂସ୍କୃତ ଗୀତାର ଏହି ଅମରବାଣୀ ସହ ସେ ନିଜର କଣ୍ଠସ୍ୱର ମିଳାଇ ଆହୁରି ଅଧିକ ଦୁଇପଦ ଯୋଗ କରିଛନ୍ତି । ଭଗବାନ ଯେ କେବଳ ତାଙ୍କ ଭକ୍ତମାନଙ୍କୁ ସବୁ ଧର୍ମ ପରିତ୍ୟାଗକରି ତାଙ୍କଠାରେ ଶରଣ ପଶିବାକୁ ଉପଦେଶ ଦେଇଛନ୍ତି, ତା ନୁହେଁ, ସେ ସବୁବେଳେ ଭକ୍ତକୁ ରକ୍ଷାକରିବା ପାଇଁ ତତ୍ପର ହୋଇଛନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ବଳରାମ କହିଛନ୍ତି :

ସହସ୍ରେ ଭୁଜରେ ଆୟୁଧ ଧରି,
ମୋହ ଭକ୍ତକୁ ମୁଁ ଥାଇ ଉହାଡ଼ି ।
ଭକ୍ତ ଯେଣେ ଯିବ ମୁଁ ତେଣେ ଯାଇ,
ଆଗ ପଛ ବୋଲି ମଣାଇ ଥାଇ ।

ଭକ୍ତକୁ କେବଳ ଭକ୍ତ କହିବାରେ ବଳରାମ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ନୁହନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ଭକ୍ତ ହେଉଛି ଭଗବାନଙ୍କ ପ୍ରକୃତ ଦାସ । ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଭକ୍ତମାନଙ୍କୁ ସେଥିପାଇଁ ଦାସ ଆଖ୍ୟା ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ହେଉଥିଲା । ଭକ୍ତ ବଳରାମ ସେଥିପାଇଁ ଭକ୍ତମାନଙ୍କୁ ସେବକ ଭାବେ ଓ ଦାସ ଆଖ୍ୟାକୁ ଭକ୍ତର ପର୍ଯ୍ୟାୟବାଚୀ ଶବ୍ଦରୂପେ ବାରମ୍ବାର ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି ।

ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଉଦାହରଣରୁ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ :

୧) ଭୟେ ଉଦବେଗ ଯେ ହରଷ ଅମରାଷ
ଯେ ଚାରିକଥା ନଥିଲେ ମୋହର ଦାସ ।

୨) ଦାସ ତାରିବାକୁ ଯୁଗ ଟେକିଛନ୍ତି ନିରନ୍ତରେ ମନ୍ଦହାସ

ଏହିପରି ସମାନ ଅର୍ଥଦ୍ୟୋତକ ପଂକ୍ତି ସବୁ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ଜଗନ୍ନାଥ ଥିଲେ କବି ବଳରାମଙ୍କ ଆରାଧ୍ୟ ଦେବତା । ତାଙ୍କରି ଆଜ୍ଞାରେ ଅନୁବାଦ ଆରମ୍ଭ କରି ଗ୍ରନ୍ଥ ସମାପ୍ତ କଲାପରେ ସେ ତାଙ୍କରି ଧନକୁ ତାଙ୍କରି ଠାରେ ହିଁ ସମର୍ପଣ କରିଛନ୍ତି । ଜଗତ ହିଁ ଶ୍ରୀହରି, ଶ୍ରୀହରି ହିଁ ଜଗତ । ଏହି ନ୍ୟାୟରେ କବି ସବୁ ସ୍ଥାନରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଦେଖିଛନ୍ତି ଓ ତାଙ୍କରି କୃପା ବଳରେ ସେ ବିଷ୍ଣୁଭକ୍ତ ଭାବେ ପ୍ରସିଦ୍ଧିଲାଭ କରିଛନ୍ତି । ସେ କହିଛନ୍ତି :

ଜଗନ୍ନାଥ ଠାକୁର ସୁଦୟା ମତେ କଲେ,
ବିଷ୍ଣୁଭକ୍ତ ବଳରାମ ଲୋକେ ପ୍ରତେ ଗଲେ ।

ଗୀତାର ଅନୁବାଦକରି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟକୁ ସେ ଯେ ସମୃଦ୍ଧ କରିଥିଲେ, ତା' ନୁହେଁ; ସଂସ୍କୃତ ଅନଭିଜ୍ଞ ଓଡ଼ିଆ ପାଠକ ନିକଟରେ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ମହାନ ଗ୍ରନ୍ଥ ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବତ୍ ଗୀତାକୁ ସେ ସାଧାରଣ ଓଡ଼ିଆ ପାଠକ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରି ପାରିଥିଲେ । ସେ ଏହି ଅନୁବାଦ ଦ୍ୱାରା ନିଜ ଭକ୍ତଜୀବନକୁ ମଧ୍ୟ ସାର୍ଥକ କରିପାରିଥିଲେ ।

ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବତ୍ ଗୀତାର ଅନୁବାଦରେ ଶୈଳୀଗତ କେତେକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ଏହାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଧ୍ୟାୟ ଦୁଇଟି ବିଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ । ପାଢ଼ିବନ୍ଧ ଓ ଗୀତବନ୍ଧ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗୀତବନ୍ଧ ପାଇଁ ସେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବାଣୀର ପ୍ରୟୋଗ କରିଛନ୍ତି । ଗୀତାର ଅଠରଟି ଅଧ୍ୟାୟରେ ସେ ଛଅଟି ବାଣୀର ପ୍ରୟୋଗ କରିଛନ୍ତି :

୧) ଭାରତ ବୋଲିବାଣୀ ।
୨) ଭାଷ୍ଲେକ ବାଣୀ ।
୩) ଜଳକ୍ରୀଡ଼ା ବୋଲିବାଣୀ ।
୪) ତଣ୍ଡେକ ରାଗ ବା ବାଣୀ ।
୫) ରୋଢ଼ା ବାଣୀ ।
୬) କଳସା ବାଣୀ ।

ଏହି ଛଅଟି ବାଣୀକୁ କ୍ରମାନ୍ୱୟରେ ସେ ତିନିଥର ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି । ଏହି ସବୁ ବାଣୀ ଏହି ନାମଧେୟ କୌଣସି ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ବୁଝାଇଥାଏ । ଏଥିରୁ କେବଳ ବସ୍ତାଦାସଙ୍କ ରଚିତ ଚଉତିଶା ଆବିଷ୍କୃତ ହୋଇ ପାରିଛି । ଓଡ଼ିଆ ଗବେଷଣା ପରିଷଦଦ୍ୱାରା ୧୯୮୧ରେ ପ୍ରକାଶିତ କବି ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ଶ୍ରୀରୋଢ଼ା ବା ରୁକ୍ମିଣୀ ବିବାହ ଲେଖକ ବଳରାମଙ୍କ ଉଲ୍ଲିଖିତ ରୋଢ଼ା ଗ୍ରନ୍ଥ ନୁହେଁ । ଏଥିରେ ତେର ଓ ଚଉଦ ଅକ୍ଷର ବିଶିଷ୍ଟ ଛନ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଥିବାବେଳେ ରୋଢ଼ା ବାଣୀରେ ଅଠର ଅକ୍ଷର ବିଶିଷ୍ଟ ଛନ୍ଦ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି । ଏଥିରୁ ଏହା ଅନୁମିତ ହୁଏ ଯେ ବଳରାମଙ୍କ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ରୋଢ଼ାବାଣୀ ରୋଢ଼ା ଶୀର୍ଷକ ଅନ୍ୟ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ରଚନା । ତାଙ୍କ ଉଲ୍ଲିଖିତ ଏହି ପାଞ୍ଚଟି ଗ୍ରନ୍ଥ ଅଦ୍ୟାବଧି ଅନାବିଷ୍କୃତ । ଏ ସବୁର ଆବିଷ୍କାର ହେଲେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ପାଞ୍ଚଟି ଲୁପ୍ତ ରତ୍ନର ଉଦ୍ଧାର ହୋଇପାରିବ ବୋଲି ଆଶା ।

ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଭୂଗୋଳ

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ଭଣିତା ଥିବା ଦୁଇଟି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଭୂଗୋଳ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ପ୍ରଥମ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ବହୁ ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରକାଶିତ । ସେଥିରେ ୮୪ଟି ଅଧ୍ୟାୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଦ୍ୱିତୀୟ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଡ. କୃଷ୍ଣଚରଣ ସାହୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ପାଦିତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ । ଏଥିରେ ୨୫ଟି ଅଧ୍ୟାୟ । ଉଭୟ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ବକ୍ତା ଓ ଅର୍ଜୁନ ଶ୍ରୋତା । ଭାଗବତର ନବାକ୍ଷରୀ ବୃତ୍ତରେ ଦୁଇଟିଯାକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚିତ । ଉଭୟ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ରଚିତ ଏକାଦଶ ସ୍କନ୍ଧରୁ କେତେକ ପଦ ଗୃହୀତ ହୋଇ ପିଣ୍ଡବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଯୋଗଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଇଛି । ଏହା ସତ୍ତ୍ୱେ ଉଭୟ ଗ୍ରନ୍ଥର ଭାଷା ଓ ବିଶ୍ଳେଷଣ ପଦ୍ଧତିରେ ବହୁ ପାର୍ଥକ୍ୟ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ପ୍ରଥମ ସ୍ଥାନରେ ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ଭଣିତା ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପିତା ସୋମନାଥଙ୍କ ଉଲ୍ଲେଖ ମିଳେନାହିଁ । ଦ୍ୱିତୀୟ ଗ୍ରନ୍ଥରେ କବି ନିଜକୁ ସୋମନାଥ ସୁତ ଭାବେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ରଚୟିତା ସେ ଦୁଇଜଣ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କବି ଏଥିରୁ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଥାଏ ।

କେତେକ ଆଲୋଚକଙ୍କ ମତରେ ବଳରାମ ଦାସ ଭାଷା-ବିଶ୍ଳେଷଣ ଶୈଳୀ ଓ ପିତାଙ୍କ ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିବା ହେତୁ ଦ୍ୱିତୀୟ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡଭୂଗୋଳହିଁ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ ରଚୟିତା ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ରଚନା ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ । ଏଥିରେ କବି ଦେହବିଧିତତ୍ତ୍ୱର ବିଭିନ୍ନ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ୨୫ଟି ଅଧ୍ୟାୟରେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାରୁ

କବିଙ୍କ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ ବହୁଶାସ୍ତ୍ରଦର୍ଶିତାର ପରିଚୟ ମିଳିଥାଏ । ସେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କଲାବେଳେ ଉପନିଷଦ, ଭାଗବତ ଓ ବିଭିନ୍ନ ପୁରାଣରୁ କଥାସବୁକୁ ସଂଗ୍ରହ କରି ଭାଗବତ ପଦର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଛନ୍ତି ।

ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ବଳରାମଙ୍କ ଶିଷ୍ୟଥିବା ଦିବାକର ଦାସଙ୍କ ଜଗନ୍ନାଥ ଚରିତାମୃତରୁ ଜଣାଯାଇଥାଏ । ତେଣୁ ଜଣେ ଗୁରୁଶିଷ୍ୟଙ୍କ ରଚିତ ଭାଗବତର ପଦକୁ ପିଣ୍ଡବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ତତ୍ତ୍ୱ ଅନୁଯାୟୀ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକରିବା କେତେକ ଆଲୋଚକଙ୍କ ମତରେ ଏକ ଅସମ୍ଭବ କଥା । ଭାଗବତ ଏକ ଭକ୍ତିରସାତ୍ମକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଏବଂ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡଭୂଗୋଳ ଏକ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନମୂଳକ ରଚନା । ଭକ୍ତି ଜ୍ଞାନମାର୍ଗ ସାଧକଙ୍କ ମତରେ ଏଥିରେ ବହୁ ପାର୍ଥକ୍ୟ ପରିଦୃଷ୍ଟହୁଏ । ତେଣୁ କେତେକ ଆଲୋଚକ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡଭୂଗୋଳକୁ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ ରଚୟିତା ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ରଚିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ କୁଣ୍ଠା ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଏହା ଯଥାର୍ଥ ନୁହେଁ । ବଳରାମ ପିଣ୍ଡବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ତତ୍ତ୍ୱ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଭାଗବତର ଯେଉଁ ସବୁ ପଦର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଛନ୍ତି, ସେ ସବୁ ଏକାଦଶ ସ୍କନ୍ଧର ପଦ । ଏକାଦଶ ସ୍କନ୍ଧରେ ଜ୍ଞାନ, କର୍ମ ଓ ଭକ୍ତିଯୋଗର ବିଚାର କରାଯାଇ ଭକ୍ତିକୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠଯୋଗ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡଭୂଗୋଳରେ କବି ଦେହବିଧିତତ୍ତ୍ୱକୁ ମୁଖ୍ୟଭାବେ ଆଲୋଚନା କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଭକ୍ତିତତ୍ତ୍ୱକୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ବଳରାମ ଓ ଜଗନ୍ନାଥ ବୟସରେ ବଡ଼ ଓ ସାନ ହୋଇଥିଲେ ହେଁ ଏବଂ ସଂପର୍କରେ ଗୁରୁଶିଷ୍ୟ ହେଲେ ବି ଭକ୍ତିତତ୍ତ୍ୱକୁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଆଲୋଚନା କରିବାରେ ବାଧା ନଥିଲା । ଏସବୁ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଦ୍ୱିତୀୟ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଭୂଗୋଳକୁ ହିଁ ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ପ୍ରାମାଣିକ ରଚନା ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ ।

ଲକ୍ଷ୍ମୀ ପୁରାଣ

ଓଡ଼ିଶାର ଲୋକପ୍ରିୟ ରଚନାଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀପୁରାଣ ଅନ୍ୟତମ । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଅନ୍ୟନାମ ହେଉଛି ଧାନମାଣିକା ବା ଗୁରୁବାର ବୋଲି । ଏଥିରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ଏହା ସହିତ କବି ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମହାପ୍ରସାଦର ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଚାର କରିଛନ୍ତି । ମହାପ୍ରସାଦ ସେବାରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ ଚଣ୍ଡାଳ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ନଥାଏ । ଏହି କଥା ପ୍ରଚାର କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଏଥିରୁ ଅନ୍ୟଏକ ଐତିହାସିକ ତଥ୍ୟ ମିଳିଥାଏ । ପୁରୀରେ ଦୁଇଟି ଲକ୍ଷ୍ମୀ ମନ୍ଦିର ବିରାଜିତ । ଗୋଟିଏ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର ବେଢ଼ା ଭିତରେ, ଆଉ ଗୋଟିଏ ସମୁଦ୍ର କୂଳରେ । ଏହି ଦୁଇ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ମନ୍ଦିରକୁ ଦେଖି କେତେକ ଐତିହାସିକ ମତ ପ୍ରଦାନ କରିନ୍ତି ଯେ, ପ୍ରଥମେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରର ବାହାରେହିଁ

ପୂଜିତା ହେଉଥିଲେ । ରାମାନୁଜ ସଂପ୍ରଦାୟ ପ୍ରଭାବରେ ସେ ଆସିଲେ ବେଢ଼ା ଭିତରକୁ । ଇତିହାସର ଏହି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଘଟଣା ପରେ କିମ୍ବଦନ୍ତୀରେ ପରିଣତ ହୋଇଗଲା ଓ ବଳରାମ ଏହାକୁ କାବ୍ୟ ରୂପ ଦେଲେ 'ଲକ୍ଷ୍ମୀ ପୁରାଣ'ରେ ।

ରାମାନୁଜପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ଜାତିଭେଦ ପ୍ରଥାକୁ ଅତି କଠୋର ଭାବେ ପାଳନ କରୁଥିଲେ । ମନ୍ଦିର ଭିତରକୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ଆଣିବାପରେ ସେମାନେ ସେହି ଜାତିଭେଦ ପ୍ରଥାକୁ ମନ୍ଦିରର ରୀତିନୀତିରେ ଯୋଗକରିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିବେ ଓ ସେଥିପାଇଁ ସେତେବେଳେ ବିଭିନ୍ନ ଦିଗରୁ ଆପତ୍ତି ମଧ୍ୟ ହୋଇଥିବ । ସେହିସବୁ ପୂର୍ବ ପରମ୍ପରାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟରଖି ଲକ୍ଷ୍ମୀ ପୁରାଣରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ଆଗରେ ଜାତିଭେଦ ପ୍ରଥା ବିରୁଦ୍ଧରେ ଏକ ଘୋଷଣା ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ସେତେବେଳେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ସ୍ପଷ୍ଟ ସର୍ତ୍ତରଖି କହିଲେ-

ଏତେ କହି ଗୋବିନ୍ଦ ଧଇଲେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ହସ୍ତ,
ଜଗତମାତା ବୋଇଲେ ତୁମ୍ଭେ କର ସତ୍ୟ ।
ଚଣ୍ଡାଳ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଯାଏ ଖୁଆଖୋଇ ହେବେ,
ସମସ୍ତ ଖାଇଣ ହସ୍ତ ଜଳେ ନଧୋଇବେ ।
ହାଡ଼ିର ହସ୍ତୁ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଛଡ଼ାଇ ଖାଇବେ,
ବ୍ରାହ୍ମଣ ଖାଇ ହସ୍ତକୁ ମୁଣ୍ଡରେ ପୋଛିବେ ।
ଅନ୍ନଖାଇ ସର୍ବେ ମୁଣ୍ଡେ ପୋଛୁଥିବେ ହସ୍ତ,
ତେବେ ବଡ଼ ଦେଉଳକୁ ଯିବି ଜଗନ୍ନାଥ ।

ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ଏହି ସର୍ତ୍ତମୂଳକ ଉକ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ଜାତିଭେଦ ପ୍ରଥା ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯେଉଁ ବିଦ୍ରୋହର ସୂଚନା ମିଳୁଛି ତାହା ବୋଧହୁଏ ରାମାନୁଜ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କର ଜାତିପ୍ରଥା ସଂପର୍କରେ ଉଦାରତାର ଅଭାବ ବିରୁଦ୍ଧରେ ।

ଲକ୍ଷ୍ମୀପୁରାଣ ଏକ ସାଧାରଣ ପୁରାଣ ନୁହେଁ । ଏଥିରେ କେବଳ ଏକ ପ୍ରାଚୀନ କିମ୍ବଦନ୍ତୀରୁ ପୁରାଣ ରୂପ ଦିଆଯାଇ ନାହିଁ । ସବୁ ପୁରାଣରେ ନୀତିବାକ୍ୟ ସବୁ ସଂଯୋଜିତ ହୋଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଏଥିରେ ଥିବା ନୀତିବାକ୍ୟ ସବୁ ବିଶେଷ କରି ଓଡ଼ିଶାର ଗୃହଲକ୍ଷ୍ମୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ । ଗୃହଲକ୍ଷ୍ମୀମାନଙ୍କର ଆଚାର ବିଚାରକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରିବାପାଇଁ ଏଥିରେ ବଳରାମ ଯେଉଁ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି, ତାହା କେବଳ ଲୋକପ୍ରିୟତା ହାସଲ କରିଥିଲା, ତା'ନୁହେଁ, ତାହା ଗୃହଲକ୍ଷ୍ମୀମାନଙ୍କର ବେଦରୂପେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା । ଗୃହଲକ୍ଷ୍ମୀମାନଙ୍କ

ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କୁହାଯାଇଛି :

ସକାଳ ଶେଯରୁ ଉଠି ମୁଖ ଯେ ନଧୁଏ,
ତା ମୁଖ ଯେ ଜନ ଦେଖେ ତାର ଶୁଭନୁହେଁ ।
ରାତ୍ରିଶେଷେ ବାସି ଶେଯେ ଯେ କରେ ଶୟନ,
ତା' ଗୃହକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରନ୍ତି ବନ୍ଧନ ।
ସଂଧ୍ୟାରେ କୁଣ୍ଡାଇ କେଶ ବାନ୍ଧେ ଯେଉଁନାରୀ,
କେଭେ ନ ଦେଖନ୍ତି ଲକ୍ଷ୍ମୀ ତାହାର ଯେ ପୁରୀ ।

ଯେଉଁନାରୀ ନିଜ ପତିଠାରେ ରୋଷବନ୍ଧେ,
ସ୍ୱାମୀ ଯାହା ବୋଲେ ତାହା ନକରେ କେବେହେଁ ।

କଳହି ଅଳସୀ ଅତି ଅପ୍ରିୟା ସାହସୀ,
ଦେବ ବିପ୍ର ଅତିଥିରେ ନୁହଇଁ ବିଶ୍ୱାସୀ ।
ଏପରି ନାରୀ ଯେ ଗୃହେ ଥାଏ ସେ 'ଶ୍ମଶାନ',
ଲକ୍ଷ୍ମୀ ସେ ସ୍ଥାନକୁ ସଦା କରନ୍ତି ବର୍ଜନ ।

ନାରୀ ଜାତିର ସ୍ୱାଧୀନତା ସଂପର୍କରେ ସେତେବେଳେ ଯେଉଁ ମହାପୁରୁଷମାନେ ସମାଜରେ ପ୍ରଚାର ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସାରଳା ଦାସ ଓ ବଳରାମ ଦାସ ମୁଖ୍ୟ ଥିଲେ । ସାରଳା ଦାସ ଚଣ୍ଡୀପୁରାଣରେ ନାରୀମାନଙ୍କ ସ୍ୱାଧୀନତା ସପକ୍ଷରେ ପ୍ରଚାର ଆରମ୍ଭ କଲେ । ସେହି ସୂତ୍ରକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ବଳରାମ ଦାସ ରଚନା କଲେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ପୁରାଣ । ଯେଉଁମାନେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ ନାରୀ ହେଉଛି ପାଦର ପାଣ୍ଡୋଇ ସଦୃଶ, ଯେତେବେଳେ ଇଚ୍ଛା ତାକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ନୂଆ ପାଣ୍ଡୋଇ ବା ନୂଆ ସ୍ତ୍ରୀ ଗ୍ରହଣ କରିହେବ, ସେମାନଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀପୁରାଣ ଥିଲା ଏକ ଚେତାବନୀ । ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ପରି ବଳରାମ ଦାସ ମଧ୍ୟ ଘୋଷଣା କଲେ ନାରୀ ଅବଳା ନୁହେଁ । ସେ ଶକ୍ତି ସ୍ୱରୁପିଣୀ । ତା'ର ଅଭାବରେ ସୁନାଗୃହ ଶ୍ମଶାନରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ସେଥିପାଇଁ ନାରୀମାନଙ୍କ ଉପରେ ଅତ୍ୟାଚାର ନକରି ସେମାନଙ୍କୁ ଗୃହଲକ୍ଷ୍ମୀଭାବେ ଆଦର କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ଏହିପରି ବହୁ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଦେଖିଲେ ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ପୁରାଣରେ ସମାଜ

ସଂସ୍କାରର ମନୋବୃତ୍ତି ପ୍ରକାଶ ପାଇଥାଏ । ନାରୀମାନଙ୍କର ସ୍ୱାଧୀନତା, ଜାତିଭେଦ ପ୍ରଥାର ବିଲୋପ ଏବଂ ଶୃଙ୍ଖଳିତ ଜୀବନ ଯାପନ ସଂପର୍କରେ ଏଥିରେ ଉଦ୍‌ଘୋଷିତ ବାଣୀ ଚିରଦିନ ଅମ୍ଳାନ ହୋଇ ରହିଥିବ ।

ଭାବସମୁଦ୍ର :

ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ଜୀବନରେ ଏକ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଘଟଣା ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଚିତ୍ରିତ । ନିଜେ ବଳରାମ ଦାସ ନିଜର ମହିମା ଏଥିରେ ପ୍ରଚାର କରିଛନ୍ତି । ସେ କିପରି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ବଶ କରି ପାରିଥିଲେ ଏବଂ ସଂପୃକ୍ତ ରାଜାଙ୍କୁ ଦଣ୍ଡଦେବାକୁ କିପରି ସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲେ, ତାହାହିଁ ଏ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ନିଜର ମହିମାକୁ ନିଜେ ପ୍ରଚାର କରିଥିବାରୁ ପଣ୍ଡିତ ନୀଳକଣ୍ଠଙ୍କ ପରି ଆଲୋଚକ ଏହାର ପ୍ରାମାଣିକତାରେ ସନ୍ଦେହ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ।

ଭାବ ସମୁଦ୍ରର ଦୁଇଟି ରୂପ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏନ୍. ଏନ୍. ସାହୁ, ଏ. ପ୍ରେସ୍. କଟକ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ଭାବ ସମୁଦ୍ରରେ ୭୪୮ ପଦ ଥିବାବେଳେ, ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ସଂଗୃହୀତ ପ୍ରତିଲିପିରେ ୧୨୫୨ ପଦ ରହିଛି । ଏହା ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ।

୧ । ବାଲିରଥ ବିଜେ-୭୫୨ ପଦ

୨ । ଭାବନ-୫୦୦ ପଦ

ଦୁଇଗ୍ରନ୍ଥକୁ ତୁଳନାକଲେ ଭାବନାର ୫୦୦ ପଦ ପ୍ରକାଶିତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ନଥିବା ଅନୁମାନ କରିହୁଏ ।

ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ସଂଗୃହୀତ ପୋଥିର ସମୟ ହେଉଛି ବୀରକିଶୋର ଦେବଙ୍କ ୫ ଅଙ୍କ ମିଥୁନ ୧୩ ଦିନ । ଏହାର ଲିଖନକାର ଦୈବଜ୍ଞ ଜଗନ୍ନାଥ ନାୟକ । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଆରମ୍ଭରେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଲିଖନକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କେତେକ ପୃଷ୍ଠା ସଂଯୋଜିତ କରାଯାଇଛି । ସେଥିରେ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ରଚନାକାଳ ଏବଂ ପଦ ସବୁର ଭାଗବତ ବିଭାଜନ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ଗ୍ରନ୍ଥର ରଚନାକାଳ ସଂପର୍କରେ କୁହାଯାଇଛି- "ଶ୍ରୀ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ଦେବ ମହାରାଜାଙ୍କର ବୀଜେ ଶୁଭରାଜ୍ୟେ ସମସ୍ତ ୧୨ ଅଙ୍କ କକଡ଼ା ମାସରେ ଆଷାଢ଼ ଶୁକ୍ଳ ଦ୍ୱିତୀୟା ଦିନ ଶ୍ରୀ ଭାବ ସମୁଦ୍ର ବଳରାମ ଦାସ ଗୋସାଇଁ କଲେ ।

ଖମା ବଡ଼ସାହି ଗୋବିନ୍ଦ ମହାନ୍ତି ବାଙ୍କାମୁହାଣ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦାସେ ଶ୍ରୀଠାକୁରଙ୍କ ଭଣ୍ଡାରୁ ପୋଥି ପାଇଲେ । ଶ୍ରୀ ମୁକୁନ୍ଦଦେବ ମହାରାଜାଙ୍କୁ ଆଜ୍ଞାକରାଇ ପୁସ୍ତକ ପଢ଼ାଇଲେ ।"

ବିଷୟବସ୍ତୁ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏଥିରେ ନିମ୍ନ ବିଭାଜନ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି ।

୧ । ମନବୋଧ ଅଖର ମୂଳ୍ହ-୮ ପଦ
୨ । ଦ୍ରାଢ- ୨ ପଦ
୩ । କ୍ଷେତ୍ରମହାତ୍ମା-୮ ପଦ
୪ । ନୀଳମାଧବ-୧ ପଦ
୫ । ଦାରୁବ୍ରହ୍ମ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ-୧୫ ପଦ
୬ । ଏଥର ନୀତି-୪୯ ପଦ
୭ । ଦ୍ୱାଦଶ ଯାତ୍ରା-୪୧ ପଦ
୮ । ଓଷଣ-୩ ପଦ
୯ । ଗୁହାରୀ-୨୧ ପଦ
୧୦ । ସତ୍ୟ- ୫ ପଦ
୧୧ । ଦୟା- ୧୧ ପଦ
୧୨ । ବାଳିରଥ-୭୭ ପଦ
୧୩ । ମନସୂତ୍ର-୧୮ ପଦ
୧୪ । ରଥ ଚଳିବା-୧୫ ପଦ
୧୫ । ମହିମା-୧୯ ପଦ
୧୬ । ଗୁଣ-୧୩ ପଦ
୧୭ । ନାମ-୧୯ ପଦ
୧୮ । ଭକ୍ତବତ୍ସଳ-୧୪ ପଦ
୧୯ । ବାନା-୨୧ ପଦ
୨୦ । ସାଆନ୍ତ ସେବକ-୪୦ ପଦ
୨୧ । ଭାବ-୪୬ ପଦ
୨୨ । ଗର୍ବଗଞ୍ଜନ-୧୮ ପଦ
୨୩ । ପାପପୁଣ୍ୟ-୧୨ ପଦ

୨୪ । ମାୟା-୧୭ ପଦ

୨୫ । ତୁଷ୍ଟି-୨୩ ପଦ

୨୬ । ଅଭିମାନ-୪୯ ପଦ

୨୭ । ପାରୁଷ ବଚନ-୧୬ ପଦ

୨୮ । ରାମାବତାର-୮୮ ପଦ

୨୯ । କୃଷ୍ଣ ଅବତାର-୪୫୨ ପଦ

୩୦ । ଦଶାବତାର-୨୮ ପଦ

୩୧ । ନିଶା ପ୍ରଶଂସା-୩୫ ପଦ

୩୨ । ବାହୁଡ଼ା ରଥ ବିଜେ-୭୯ ପଦ

୩୩ । ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ଭେଟ-୫ ପଦ

୩୪ । ପଦଶେଷ-୧୧ ପଦ

୩୫ । ଗାଏ ଗଣିତା ପ୍ରମାଣେ-୩ ପଦ

ଗୀତ-୧୨୫୨ ପୈଠ ।

ପୋଥିର ଏହି ଅଂଶଟି ମୂଳ ପୋଥି ପରି ପୁରୁଣା ନୁହେଁ । ଯେତେଦୂର ଜଣାଯାଏ, କୌଣସି ଦୁଷ୍ଟବୁଦ୍ଧି ଅନୁଲିପିକାର ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରମାଣିକତା ପ୍ରତିପାଦନ କରିବାପାଇଁ ଏହିସବୁ ଅଂଶକୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ମୂଳପୋଥି ସହ ସଂଯୋଜିତ କରି ଗ୍ରନ୍ଥର ରଚନାକାଳ ପାଇଁ ଏକ ପ୍ରମାଣିକ ଦଲିଲ ଦେବାପାଇଁ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । ତେବେ ବି ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚିତ ହେବାପରେ ସାଧାରଣରେ ପ୍ରଚାରିତ ନହୋଇ ଠାକୁରଙ୍କ ଭଣ୍ଡାର ଘରେ ଗଚ୍ଛିତ ହୋଇଥିବା ଏବଂ ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ ରାଜତ୍ୱକାଳରେ ସର୍ବସମକ୍ଷରେ ପଠିତ ହୋଇଥିବା ଘଟଣାରୁ ଏହି ଦଲିଲର ସତ୍ୟତା ସଂପର୍କରେ ସନ୍ଦେହ ସୃଷ୍ଟିହୁଏ ।

ଭାବ ସମୁଦ୍ରରେ ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ଜୀବନର ଅଲୌକିକତା ପ୍ରଚାର କରାଯାଇଥିଲେହେଁ ତାଙ୍କ ଜୀବନ ଦର୍ଶନକୁ ଏହା ନିଖୁଣ ଭାବେ ପ୍ରକାଶ କରିଥାଏ । ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ସଂପର୍କୀତ ଏଥିରେ ସନ୍ନିବିଷ୍ଟ ବିଭିନ୍ନ ଉକ୍ତି ତାଙ୍କ ରଚିତ ଅନ୍ୟଗ୍ରନ୍ଥରୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ । ସେ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉପାଦେୟ ।

ବଟ ଅବକାଶ

ଭାବସମୁଦ୍ର ପରି ବଟ ଅବକାଶରେ ମଧ୍ୟ ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ଅଲୌକିକତା ପ୍ରଚାରିତ । ଏହା ପ୍ରଥମେ ଗୋବିନ୍ଦ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଏବଂ ପରେ ପ୍ରାଚୀ ଗ୍ରନ୍ଥମାଳାର

ପଞ୍ଚବିଂଶ ପୁସ୍ତକ ଭାବେ ୧୯୩୦ରେ ପ୍ରକାଶିତ । ପ୍ରକାଶିତ ଏହି ଦୁଇଟି ଗ୍ରନ୍ଥର ଭଣିତାରେ କେତେକ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ପାର୍ଥକ୍ୟ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ଗୋବିନ୍ଦ ରଥଙ୍କ ପ୍ରକାଶିତ ଗ୍ରନ୍ଥର ଶେଷରେ କୁହାଯାଇଛି :

ଉଗ୍ରେଶ୍ୱର ଦେବତାଙ୍କ ଚରଣେ ଶରଣ,
ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦାସ ସେବେ ଅନୁକ୍ଷଣ ।

ପ୍ରାଚୀ ସମିତିର ଶେଷ କେତୋଟି ପଦ ହେଲା:

ସୁଜ୍ଞଜନମାନେ ନଧର ମୋର ଦୋଷ,
ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଶରଣ ମୁଁ ବଳରାମ ଦାସ । ୩୫୨
ବଳରାମ ଦାସ କହିଲେ ବିଶେଷେ
ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ରାଜା ଶୁଣିଣ ପ୍ରଶଂସେ । ୩୫୩
ସୁଜ୍ଞଜନମାନେ ନଧର ମୋର ଦୋଷ,
ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଶରଣ ମୁଁ ବଳରାମ ଦାସ । ୩୫୪ ।

ଏହି ୩୫୪ ପଦଟି ୩୫୨ ପଦର ପୁନରାବୃତ୍ତି ଏବଂ ୩୫୪ ପଦ ସ୍ଥାନରେ ଗୋବିନ୍ଦ ରଥଙ୍କ ପ୍ରକାଶିତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ 'ଉଗ୍ରେଶ୍ୱର-ଅନୁକ୍ଷଣ' ପଦଟି ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏହି ଦୁଇଟି ପୋଥିରେ ଥିବା ପାର୍ଥକ୍ୟରୁ ଏହାର ପ୍ରାମାଣିକତା ସମ୍ପର୍କରେ ସନ୍ଦେହ ଆସିଥାଏ । ନିଜେ ବଳରାମ ନିଜର ଅଲୌକିକତା ପ୍ରଚାର କରିବାକୁ ବିଶ୍ୱାସ କରି ହୁଏନାହିଁ । ଯେତେଦୂର ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ଏହାକୁ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦାସ ରଚନାକରି ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ମହିମା ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାଚୀନ କିମ୍ବଦନ୍ତୀକୁ ଗ୍ରହଣକରି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦାସ 'କାଞ୍ଚିକାବେରୀ' ରଚନା କରିଥିଲେ । ସେଥିରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦାସଙ୍କ ମହିମା ପ୍ରଚାରିତ । ସେହିପରି କିମ୍ବଦନ୍ତୀକୁ ଆଧାରକରି ସେ ବୋଧହୁଏ ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ମହିମାକୁ ନେଇ 'ବଟ ଅବକାଶ' ରଚନା କରିଥିଲେ । ଅନ୍ୟ ସୂତ୍ରରୁ ଜଣାଯାଏ ବାଙ୍କୀ ମୁହାଣରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦାସ ନାମକ ଜଣେ କବି ହରିହର ଭେଟ ନାମକ ଜଣେ କବି ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଏସବୁ ଉପାଦାନକୁ ଏକତ୍ରକରି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦାସଙ୍କ ସଂପର୍କରେ ବିଶେଷ ଆଲୋଚନା ହେଲେ ପ୍ରକୃତ ରହସ୍ୟ ଉଦ୍‌ଘାଟିତ ହେବ ବୋଲି ଆଶା । ଏହାସତ୍ତ୍ୱେ ଭାବସମୁଦ୍ର ପରି ବଟ ଅବକାଶରେ ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ଜୀବନଦର୍ଶନର କେତେକ ସୂତ୍ର ମିଳିଥାଏ ।

ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ କବିତ୍ୱ

କଥା କହିବା ବଳରାମଙ୍କ ମୁଖ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲେ ବି କଥା ମଝିରେ ବୋଧହୁଏ କଥାକୁ ସୁନ୍ଦର କରିବାପାଇଁ ସେ ସ୍ଥାନ ଦେଖି ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ବର୍ଣ୍ଣନାର ସଂଯୋଜନା କରୁଥିଲେ । ରାଜକୀୟ ବିଭବ-ବର୍ଣ୍ଣନା ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ଅନ୍ୟତମ । ବଳରାମଙ୍କ ପିତା ମନ୍ତ୍ରୀ ଥିଲେ । ଅଥଚ ରାଜଦରବାରରେ ବଳରାମଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୌଣସି ସୂଚନା ମିଳେ ନାହିଁ । ତେବେ ସେ ଯେ ରାଜଦରବାର ସହ ନିବିଡ଼ ଭାବରେ ଜଡ଼ିତ ଥିଲେ ଓ ରାଜକୀୟ ପରିବେଶରେ ପାଳିତ ହୋଇଥିଲେ, ତାହା ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣର ବିଭିନ୍ନ ବର୍ଣ୍ଣନା ପାଠକଲେ ଅନୁମାନ କରିହୁଏ ।

ରାମାୟଣର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏଥିରେ ଅଯୋଧ୍ୟା, ଲଙ୍କା ଓ କିସ୍କିନ୍ଧ୍ୟାନଗରୀ ତଥା ରାମ, ରାବଣ, ବାଳୀ ଓ ସୁଗ୍ରୀବଙ୍କ ପରି ରାଜାଙ୍କ ରାଜକୀୟ ବିଭବ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ଥିଲା । ଏସବୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ ସେ ବିଶେଷ ଭାବେ ପରମ୍ପରା ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ସବୁ ନଗରୀର ଗଠନଶୈଳୀ ଓ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ସେ ଗୋଟିଏ ପଦ୍ଧତି ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ସବୁ ନଗରୀ ମେଢ଼, ମଣ୍ଡପ, ଅଟ୍ଟାଳି, ଜଗତୀ, କୂପ, ବାମ୍ଫି, ପୋଖରୀ ଦ୍ୱାରା ସୁଶୋଭିତ । ସବୁଠାରେ ରାଜା, ମନ୍ତ୍ରୀ ଓ ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ଅଲଗା ଅଲଗା ଉଆସ ବା ଘର । ଅଷ୍ଟାଦଶ ଜାତିର ଲୋକଙ୍କ ପାଇଁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବ୍ୟବସ୍ଥା । ନଗର ସବୁ ଧନଧାନ୍ୟରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ । ସବୁ ଘର ଉପରେ କଳସ ଓ ଚିରାଳ । ସତେ ଅବା ସବୁଘରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ବିରାଜିତ । ଲୋକେ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱର୍ଗର ନରନାରୀ ପରି ସୁନ୍ଦର । ନଗର ସବୁର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ପରିକଳ୍ପନା କଲାବେଳେ ତାଙ୍କୁ କେବଳ ସୁନା, ରୂପା, ହୀରା, ନୀଳା, ମୋତି ଓ ମାଣିକ୍ୟ ହିଁ ଦେଖାଯାଇଥିଲା । ଅଯୋଧ୍ୟା ନଗରୀର ବର୍ଣ୍ଣନା କରି କବି ଲେଖିଛନ୍ତି-

ରାଜାର ମନ୍ଦିର ଦିବ୍ୟ ଚାରୁକାନ୍ତି
ମେଢ଼, ମଣ୍ଡପ ଅଟ୍ଟାଳି ଜଗତୀ ।୧୯୩ ।
ଅଗରୁ ଚନ୍ଦନ ଖମ୍ବ ରୁଅ ସେଣି
ଉପରେ ତେଜପତ୍ର ଛାଇଲା ଛାୟେଣୀ ।୧୯୪ ।

ମୁକୁତାର ଝରା ନୀଳରତ୍ନ ଜଡ଼ି
ସୁବର୍ଣ୍ଣର ପ୍ରତିମା ପିତୁଳି କମଗଢ଼ି ।୧୯୫ ।
ମର୍କତର କଳସ ନେତର ଚିରାଳ
ଚନ୍ଦ୍ରାତପ ତେଜ ଆଦିତ୍ୟ ପ୍ରବଳ ।"୧୯୬ ।

ଜରତା ବେଶ୍ୟାର 'ନାଟ୍ୟାଶ୍ରମ'ରେ ମଧ୍ୟ ସେହି ରାଜକୀୟ ଥାଟ । ଅଗୁରୁ, ଚନ୍ଦନ, କର୍ପୂର, କସ୍ତୁରୀ ଓ ସୁଗନ୍ଧିତ ପୁଷ୍ପର ସୁବାସରେ ଏହା ସୁରଭିତ ।

ମୁକ୍ତା, ମଣି ଓ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣନିର୍ମିତ ଦ୍ରବ୍ୟ ସବୁରେ ଏହା ସୁସଜ୍ଜିତ । ଆଲଟ, ଚାମର ମୁକ୍ତା ନିର୍ମିତ ଦର୍ପଣ, ସୁବର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ମିତ ଗଡ୍ଡୁ, ଖୋରା ଓ ଖୋରି ପ୍ରଭୃତି ନିତ୍ୟ ବ୍ୟବହାର୍ଯ୍ୟ ପଦାର୍ଥରେ ମଧ୍ୟ ସେହି ଆଭିଜାତ୍ୟ ଓ ଆଡ଼ମ୍ବର ।

ରାଜଦରବାର ସହ ବଳରାମଙ୍କ ନିବିଡ଼ ପରିଚୟ ତାଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ନିଯୋଗକାରୀଙ୍କ ନାମାବଳୀରୁ ଜଣାଯାଏ । ସେତେବେଳେ ରାଜଦରବାର କହିଲେ ରାଉତ ଓ ରଣରାଉତ, ମାହୁନ୍ତ, ଯୋଦ୍ଧା, ପୟେକାର ରଥୀ, ମହାରଥୀ, ପାଇକ, ସଇନି, ସେନାପତି, ଦ୍ୱାରୀ, ପାହାରୀ, ଡଗରା, ଦ୍ୱାରପାଳ, ଦୋସାଧୁ, ଟେକିଆ, ମୁକୁଟବନ୍ଧା, ଯୋଦ୍ଧା, ଭୋଡ଼ଙ୍ଗିଆ ପାଇକ, ବେହେରା, ବାରିକ, ନଟ ଭାଟ, କଏବାର, ଅଗଛାମୁଆ, ବାରତିଆ, ଦାଣ୍ଡୁ ଆଚାର ସାରଥି, ସେବାଇତ, ବିନୋଦିଆ, ଗଣିକା, ବିଳାସୁଣୀ, ଲେଙ୍କା, ଲମ୍ବହତା, ଖୁଣ୍ଟିଆ, ପଣ୍ଡା, ପଢ଼ିଆରୀ, ଭଣ୍ଡାର ଅଧିକାରୀ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଶ୍ୱାସୀ ଲୋକଙ୍କୁ ବୁଝାଉଥିଲା । ରାଜା ଏହିମାନଙ୍କୁ ଧରି ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ ପରିଚାଳନା କରୁଥିଲେ । ରାଜକର୍ମଚାରୀଙ୍କ ପରି ରାଜାଙ୍କ ସେବାରେ ଥିବା ବିଭିନ୍ନ ରଙ୍ଗର ଘୋଡ଼ା, ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ବାଦ୍ୟ ଓ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଅସ୍ତ୍ର, ଶସ୍ତ୍ର, ରାଜାଙ୍କ ଉଆସରେ ଥିବା ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ନବର (ଆସ୍ଥାନ, ନବର, ନୃତ୍ୟରଙ୍ଗ ସ୍ଥାନ, ଦେବାର୍ଚ୍ଚନା ଘର, ଦୋହରା ଘର, ରାଣୀହଂସପୁର, ତୋଟାପୁର, ଉଦ୍ୟାନ, ଜଗତୀ, ହାତୀ ଘୋଡ଼ା ଶାଳ, ଭଣ୍ଡାର ଘର, ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ବାହାନ, ଯାନ, ସୁକାସନ, ଖଟଦୋଳ, ଚଉଦୋଳ, ବାଂକିଆ, ହୟ, ଗଜ, ରଥ) ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ରାଜକୀୟ ସଂକେତ (ଛତ୍ର, ଚିରାଳ, ଆଲମ୍ବ,ବିଲମ୍ବ, ଉଲାଖ, ବୀରନେତ)ର ବାରମ୍ବାର ବର୍ଣ୍ଣନାକରି ସେ ରାଜକୀୟ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରତି ଶ୍ରୋତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ଆକୃଷ୍ଟ କରିଛନ୍ତି ।

ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣର ବହୁ ସ୍ଥଳରେ ବଳରାମ ରାଜକୀୟ ବିଭବ ପ୍ରଦର୍ଶନର ଆୟୋଜନ କରିଥିଲେ ହେଁ ଲଙ୍କାକାଣ୍ଡରେ ରାବଣର ଯୁଦ୍ଧଯାତ୍ରା ବେଳେ ଏହାପାଇଁ ଆହୁରି

ଏକ ଅପୂର୍ବ ସୁଯୋଗ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଏ । ଯୁଦ୍ଧରେ ବାରମ୍ୱାର ପରାସ୍ତ ହେବା ପରେ ରାବଣ ହତାଶ ହୋଇପଡ଼େ । ଏହି ହତାଶ ଭାବକୁ ଦୂର କରିବାପାଇଁ ସେ ଆୟୋଜନ କରେ ଅଳଙ୍କାର ଓ ବସ୍ତ୍ରର ଏକ ପ୍ରଦର୍ଶନୀ । ସେତେବେଳେ ସେ ଭାବେ:

ଏ ମୋହର ଅର୍ଜିଲା ଅଟଇ ସିନା ଧନ
ଚଉଦଭୁବନୁ ବାଛି ଆଣିଲି ଏମାନ ।
ଏଥକୁ ହିଁ ଦେବଙ୍କ ଭଣ୍ଡାର ନୋହେ ସରି
ସପତ ନିଧି ମୁଁ ପୂରାଇଲି ଯତ୍ନ କରି ।
ଏବେ ଏହା ବିଧ୍ୱଂସିବି ଶ୍ରୀରାମ ନିମନ୍ତେ
ଦେହ ଥିଲେ ପୁଣି ତାହା ଅର୍ଜିବି କିଞ୍ଚିତେ ।

ଏବଂ ଆଦେଶ ଦିଏ-

ଯେ ଯାହାର ଅନୁରୂପେ ଦିଅ ଆୟେମାନ
ବିଚିତ୍ର ବସ୍ତ୍ରମାନ ବିଳସ ଅନୁକ୍ଷଣ ।
ଯେତେ ଲୋକ ସଂଗ୍ରାମକୁ ଯିବେ ମୋହ ସଙ୍ଗେ
ଅଳଙ୍କାର ମଣ୍ଡି ହୋଇ ଥିବେ ସେ ସର୍ବାଙ୍ଗେ
ଦେଖିବା ମାତ୍ରକେ ଶତ୍ରୁ ହୋଇବ ଅଜ୍ଞାନ
ବୋଲିବ ଅର୍ଜିଲେ ଏ କେମନ୍ତେ ଏତେ ଧନ ।

ରାବଣର ଏହି ଆଦେଶ ପରେ ଲଙ୍କାପୁରର ଭଣ୍ଡାର ଶୂନ୍ୟ ହୋଇଗଲା । ଯୋଦ୍ଧାମାନେ ନେତ, ପାଟ, ପତନୀ, ହନୁଆ, ବସନ, ପାଟ, ପାଛୋଟି, ଦୋସରା, ନେପୂର, ମୁକ୍ତା, ରତ୍ନମାଳା, ହାର, ତାଟଙ୍କ, କିରୀଟି, ବିଦ, ସୁନାସୂତା, କଙ୍କଣ, ମୁଦି, ସୁବର୍ଣ୍ଣପଇତା, ତାଡ଼, ସରଳ, ଶିକୁଳି, ସୁନା ଓ ଚଉସରା ପ୍ରଭୃତି ଅଳଙ୍କାରରେ ମଣ୍ଡିତ ହୋଇ ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ରକୁ ବାହାରିଲେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଳଙ୍କାରରେ ପୁଣି ବ୍ରହ୍ମଜାତ ହୀରା, ମର୍କତମଣି, ପ୍ରବାଳ, ମାଣିକ୍ୟ, ପଦ୍ମପୁଷ୍ପରାଗ ଓ କୁରୁବିନ୍ଦ ପ୍ରଭୃତି ବହୁମୂଲ୍ୟ ରତ୍ନଖଚିତ । ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଯୋଦ୍ଧାଙ୍କ ପାଇଁ କନକ ସ୍ନାନ, ମୁକ୍ତାସ୍ନାନ, କର୍ପୂରଗୁଣ୍ଡି ସ୍ନାନର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥିଲା । ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଯୋଦ୍ଧାମାନଙ୍କୁ କପାଳରେ କସ୍ତୁରୀ, କଳେବରରେ ଗନ୍ଧ, ଯୁଆଦ ଓ ଚତୁଃସମଲେପନ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ମାନିତ କରି ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ରକୁ ପ୍ରେରଣ କରାଯାଉଥିଲା ।

କେବଳ ବସ୍ତ୍ର ଓ ଅଳଙ୍କାର ନୁହେଁ, ଖାଦ୍ୟପେୟରେ ମଧ୍ୟ ରାଜାଘରର ଠାଣି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବେ ଦେଖିହୁଏ । ଭରଦ୍ୱାଜ ଓ ବଶିଷ୍ଠଙ୍କ ଆଶ୍ରମ, ପୁଣି ଅଯୋଧ୍ୟାର ଭୋଜିରେ

ବଳରାମ ଯେଉଁ ଖାଦ୍ୟସାମଗ୍ରୀର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି, ସେସବୁକୁ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରରେ ନତୁବା ଗଜପତିଙ୍କ ରାଜପ୍ରାସାଦରେ ସେ ଦେଖିଥିବେ । ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ଘରେ ଏସବୁ ମିଳିବା ତ ଦୂରର କଥା, ଅନେକେ ହୁଏତ ନାଁ ଶୁଣି ନଥିବେ । ପୁରାଣ ମାଧ୍ୟମରେ ସେସବୁ ଖାଦ୍ୟପେୟର ନାଁ ଶୁଣି କୃତାର୍ଥ ହେବାଛଡ଼ା ଗରିବ ଓଡ଼ିଆ ପକ୍ଷରେ ଆଉ ଉପାୟ ବା କ'ଣ ଥିଲା ? ସହସ୍ରାର୍ଜ୍ଜୁନ ସେନାଙ୍କ ମୁଖରେ କବି ସେହିକଥା ହିଁ କହିଛନ୍ତି-

ଦେଖି ନଥିଲୁ ଯେ ପୁଣି ଖାଇ ଯେ ନଥିଲୁ
ଅପୂର୍ବ ପଦାର୍ଥମାନ ନୟନେ ଦେଖିଲୁ
ବସ୍ତ୍ର ଅଳଂକାର ଦେଖି ହେଲୁ ଆଚମ୍ଭିତ
କାହୁଁ ଏହା ଭିଆଇଲ କହ ମୁନି ସତ୍ୟ ।

(ଅଯୋଧ୍ୟା-ପୃ ୧୧)

ଏହା କେବଳ ସହସ୍ରାର୍ଜ୍ଜୁନର କଥା ନୁହେଁ, ଏହା ହେଉଛି ସମସ୍ତ ଓଡ଼ିଆ ସମାଜର ହୃଦୟବାଣୀ ।

ରାଜ ଦରବାର ସହ ନିକଟସଂପର୍କରୁ ରାଜଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ପାଇଁ ବଳରାମ ଯେ ପ୍ରୋତ୍ସାହିତ ହୋଇଥିଲେ, ତାହା ନୁହେଁ, ଏହା ଥିଲା ସେ ଯୁଗର ଏକ ସ୍ୱାଭାବିକ ପ୍ରବୃତ୍ତି । ନିଜର ନଥିଲେ ବି ଅନ୍ୟର ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟରେ ଲୋକେ ଈର୍ଷାନ୍ୱିତ ହେଉନଥିଲେ । ବରଂ ଅନ୍ୟର ସୁଖ ଦେଖି ସୁଖୀ ହେଉଥିଲେ । ଭାଗ୍ୟବାଦୀ ଭାରତୀୟ ଜନତା ନିଜ ଭାଗ୍ୟକୁ ଆଦରି ସୁଖୀ ହେବାରେ ଅଭ୍ୟସ୍ତ ଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ଚକ୍ଷୁରେ ରାଜା ଓ ଦେବତା ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ନଥିଲା । ପୁରୀର ଗଜପତି ଥିଲେ ଚଳନ୍ତି ବିଷ୍ଣୁ । ଯେପରି ଦିଲ୍ଲୀର ସମ୍ରାଟ ଥିଲେ ଦିଲ୍ଲୀଶ୍ୱରୋବା ଜଗଦୀଶ୍ୱରୋବା । ପୁଣି ପୁରାଣରୁ ସେଇ ତ ନିଜକଥା ଶୁଣୁନଥିଲେ, ଶୁଣୁଥିଲେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଅବତାର ଶ୍ରୀରାମ ବା ପରମବ୍ରହ୍ମଙ୍କ କଥା । ସେ ଜଗତର ମାଲିକ । ହୀରା, ନୀଳା, ମୋତି, ମାଣିକ୍ୟ ସବୁ ତ ତାଙ୍କରି ସୃଷ୍ଟି । ସେଥିପାଇଁ ସେମାନେ ଭଲ ଭାବରେ ଜାଣିଥିଲେ ଯେ ହୀରା, ନୀଳା, ମୋତି ମାଣିକ୍ୟ ରାଜା ବା ଦେବଭୋଗ୍ୟ ପଦାର୍ଥ । ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣର ଗୋପାଳ ପରି ଏ ଦେଶର ସାଧାରଣ ଜନତା କେବଳ ଏ ସବୁ ବହୁମୂଲ୍ୟ ପଦାର୍ଥକୁ ଦେଖି ନଥିଲେ, ତାହା ନୁହେଁ; ସାଧାରଣ ଜୀବନ ନିର୍ବାହ ପାଇଁ ଏ ସବୁର ଅସାରତା ମଧ୍ୟ ଭଲଭାବେ ବୁଝୁଥିଲେ ।

ଶୁଣିଣ ଉପହାସ୍ୟ କରିନ୍ତି ଗୋପାଳେ
କେ ଜାଣଇ ମଣି କେବଣ ଗଛେ ଫଳେ ।

ଆମ୍ଭେ ତୋତେ କିମ୍ବା ମାଗଣା ଦୁଧ ଦେବୁ
ଏହା ବିକି ଆମ୍ଭେ କୁଟୁମ୍ବ ପୋଷିବୁ ।

ସାଧାରଣ ଜୀବନରେ ମଣି ମାଣିକ୍ୟର ଆବଶ୍ୟକତା ନଥିଲେ ବି କାବ୍ୟ ପୁରାଣରୁ ଶୁଣି ଆନନ୍ଦ ନେବାରେ ଆପତ୍ତି ନଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ସେ ଯୁଗର ପ୍ରାୟ ସବୁ କବି ହୀରା, ନୀଳା, ମୋତି, ମାଣିକ୍ୟର କଥାକୁ ଆବାଧରେ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । ବାହାରକୁ ବାହାରିବା ବେଳେ ସଜେଇ ହୋଇ ଯିବାକୁ ହୁଏ । ଏହା ମଧ ଥିଲା କାବ୍ୟର ପରମ୍ପରା । ପାଠକ ବା ଶ୍ରୋତାମାନେ ମଧ ଏହି ପରମ୍ପରା ସହ ନିବିଡ଼ ଭାବେ ପରିଚିତ ଥିଲେ । କେବଳ ଦେଶ ଓ କାଳ ଭେଦରେ କବି ନିଜର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ମୁଦ୍ରାଙ୍କ ଏହା ଉପରେ ଅଙ୍କିତ କରି ନିଜ ପ୍ରତିଭାର ପରିଚୟ ଦେଉଥିଲା । ସେଇଥିରୁ ପରୀକ୍ଷିତ ହେଉଥିଲା କବିଙ୍କ ପାରିଲାପଣ । ଏକ ଦିଗରେ ରାଜକୀୟ ବିଭବର ଆଡ଼ମ୍ବରପୂର୍ଣ୍ଣ ବର୍ଣ୍ଣନା, ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ ସହସ୍ରାର୍ଜ୍ଜୁନ ଓ ଗୋପାଳଙ୍କ ପରି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ, ଚକିତ ଓ ଆଚମ୍ବିତ ହେଉଥିବା ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ମଧ ଦେଇ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣର କଥା ଓ ବର୍ଣ୍ଣନା ଗତି କରିଛି । ବଳରାମ ଯେ ସବୁବେଳେ ରାଜକୀୟ ବିଭବର ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ, ବେଳେବେଳେ ଗୁହଶବର ଓ ମନ୍ଥରା ପରି ସାଧାରଣ ଚରିତ୍ର ମଧ କବିଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିକୁ ଆକୃଷ୍ଟ କରିଥିଲା । ବାଲ୍ମିକୀ ରାମାୟଣର କନ୍ଧ ଜାତୀୟ ଗୁହଶବର ହେଲା ବଳରାମଙ୍କ ଗୁହଶବର । ଶବରୁଣୀର ରାମଭକ୍ତି ଓ ଶବର ଜାତିର ଜଗନ୍ନାଥ ପୂଜା ବିଷୟରେ କବି ସଚେତନ ଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣରେ ଗୁହଶବର ପ୍ରସଙ୍ଗ ଆସିବାକ୍ଷଣି କବି ବଳରାମ ଗୁହ ଓ ସେହି ଜାତୀୟ ଲୋକଙ୍କ ପାଇଁ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସ୍ଥାନ ଖୋଜିନେଲେ । ଗୁହର ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱରେ ସମସ୍ତ ଶବର ଜାତି ହେଲେ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ମିତ୍ର । କବି ଶ୍ରୀରାମ ଓ ଶବର ଜାତିର ମିତ୍ରତା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେମାନଙ୍କ ବେଶଭୂଷା, ଖାଦ୍ୟପେୟର ବିସ୍ତୃତ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଇଛନ୍ତି ; ଅଯୋଧ୍ୟାକାଣ୍ଡରେ ପୁଣି ଲଙ୍କାକାଣ୍ଡରେ । ଏହି ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଶବର ଜାତି ପ୍ରତି କବିଙ୍କ ସହାନୁଭୂତି ଯେ କେବଳ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି ତାହା ନୁହେଁ, ଏ ଯୁଗର ନୃତତ୍ତ୍ୱବିତ୍‌ମାନଙ୍କ ପରି ସେ ସେମାନଙ୍କ ସଂସ୍କୃତି ଓ ଚଳଣିକୁ ନିବିଡ଼ ଭାବେ ପରୀକ୍ଷା କରି ଦେଖିଛନ୍ତି ।

ବଳରାମଙ୍କ ବାସ୍ତବ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ଦାସୀମାନଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଆହୁରି ସ୍ପଷ୍ଟ । ବୃଦ୍ଧରାଜା ଦଶରଥଙ୍କ ପୁତ୍ର ଜନ୍ମୋତ୍ସବରେ ସବୁଠାରୁ ବେଶି ଖୁସି ହୋଇଥିଲେ ଅଯୋଧ୍ୟାର ଅଧିବାସୀମାନେ । ସେମାନଙ୍କ ଆନନ୍ଦ ଆଉ ଅନ୍ତଃପୁର ମଧରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇ ରହି ପାରି ନଥିଲା । ସେମାନେ ଅଯୋଧ୍ୟାର ରାଜଦାଣ୍ଡରେ ତୁଣ୍ଡରେ ପାନ ଓ ମୁଣ୍ଡରେ ଫୁଲଖୋସି,

ମୃଗାହସା ଦେଇ, ଆଡ଼କରି ଚାହିଁ, ଲମ୍ବପଣତ ଉଡ଼ାଇ, ଗାଲରେ ହଳଦୀ ଓ ଆଖିରେ କଜ୍ଜଳ ବୋଳି, ଖୋଷାର ଫୁଲମାନଙ୍କୁ ବାରମ୍ବାର ଖୋଲି, ହିଆର ପଣତକୁ ଆଡ଼ କରି କ୍ଷଣେ ଚାଲି, କ୍ଷଣେ ଦଉଡ଼ି ନିଜର ଉଲ୍ଲାସ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ମହୁରାର ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ ମଧ୍ୟ କବି ସେହିକଥା ଲେଖିଛନ୍ତି-

ତୁଣ୍ଡେ ତାର ପାନ ଯେ ମଥାରେ ଫୁଲ ଖୋସା
ଲୋକଙ୍କୁ ଦେଖିଣ ଯେ ଦିଅଇ ମୁର୍ଗାହସା ।
ଗାଲରେ ହଳଦୀ ଚୂନ ଯେ ନୟନେ କଜ୍ଜଳ,
x x x
ଶାଢ଼ୀର ଅଞ୍ଚଳ ତାର ଭୂମିରେ ଲୋଟଇ
ଫରଫର ଉଡ଼ଇ ଭୂମିରେ ସାଉଣ୍ଟଇ ।

ନଗରରେ ଦାନଧର୍ମ ହେଲାବେଳେ ବିଭିନ୍ନ ଲୋକ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଜିନିଷ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥାନ୍ତି ଅଥଚ ଦାସୀମାନେ ନିଅନ୍ତି ଧନ, ବସ୍ତ୍ର, ଥାଳି, ଝରି ଓ ଡାବରି ।

ମିଥିଳା ନଗରର ନାଗରୀମାନଙ୍କର ବିଭ୍ରମ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ ମଧ୍ୟ କବିଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ରାଜପୁରରେ ସୀମିତ ହୋଇ ରହିନାହିଁ । ଏ ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ କବିଙ୍କ ରସିକତାକୁ ମୁକ୍ତ କରିଦେଲେ, ଓଡ଼ିଆ ଗାଁର ଏକ ସାଧାରଣ ଦୃଶ୍ୟ ଆଖି ଆଗରେ ଝଲସି ଉଠେ । ବର ଦେଖିବା ପାଇଁ ଆବାଲବୃଦ୍ଧବନିତାଙ୍କର ଅସୀମ ଆଗ୍ରହ ଏଥିରେ ପ୍ରତିଫଳିତ । ମଳାଶୁର, ଦେଢ଼ଶୁର, ଶ୍ୱଶୁର ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗୁରୁଜନମାନଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତିକୁ ଉପେକ୍ଷାକରି ଓଡ଼ିଆ ନାରୀ ଯେଉଁଭାବେ ବର ଦେଖିବା ପାଇଁ ବାହାରି ଆସେ, ଏହା ହେଉଛି ତାହାର ଏକ ଜୀବନ୍ତ ଦୃଶ୍ୟ । ଦେହ ଘୋଡ଼ାଇବା ପାଇଁ ସେଇ ଖଣ୍ଡିଏ ଶାଢ଼ୀ । ଦଉଡ଼ିବାବେଳେ ସେଥିରୁ ଅଧେ ଦିହରୁ ଖସି ଯାଇ ମାଟିରେ ଘୁସୁରୁଥାଏ । ରସିକ ବଳରାମ ଯୁବତୀମାନଙ୍କର ଠାଣି ଓ ଚାହାଣିରେ ବିମୋହିତ ହୋଇ ରସସିକ୍ତ ପଦସବୁ ରଚନା କରୁଥିଲେ ହେଁ, ସେଥିରୁ ବାସ୍ତବତାକୁ ଠଉରାଇବାରେ ଅସୁବିଧା ହୁଏ ନାହିଁ ।

ଗଜ, ଅଶ୍ୱ ଓ ରଥର ସାଜସଜ୍ଜାରେ ରାଜକୀୟ ବିଭବ ସାଧାରଣତଃ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାଏ । ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣରେ ଏ ସବୁର ବିସ୍ତୃତ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଦଶରଥ ମିଥିଳାକୁ ଗଲାବେଳେ ସୁମନ୍ତ ସହିତ ଅଶ୍ୱାରୋହୀମାନେ, ବଶିଷ୍ଠଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ରାଣୀମାନେ ଢାଢୋଲା ଓ ପାଲଙ୍କିରେ ଏବଂ ଦଶରଥ 'ସହସ୍ରେକ ହାଥି' ପରିବେଷ୍ଟିତ

ହୋଇ ହାତୀ ଉପରେ ଯାତ୍ରା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ଦଶରଥଙ୍କ ହାତୀର ନାମ ଥିଲା ଶତ୍ରୁଜୟ । ଦକ୍ଷିଣ ଭାଗରେ ସୁମନ୍ତଙ୍କ ପୁତ୍ର ବିଦ୍ୟାଧର । ତାଙ୍କ ହାତୀଙ୍କ ନାମ ଥିଲା ବଇରି ବିଭାଣ୍ଡକ । ସେ ରାଜାଙ୍କ ଶିର ଉପରେ ବୀରଛତ୍ର ଧାରଣ କରିଥିଲେ । ବାମ ପାଖରେ ଯାବାଳିଙ୍କ ପୁତ୍ର ସୋମଧର । ତାଙ୍କ ହାତୀଙ୍କ ନାମ ଶତ୍ରୁମର୍ଦ୍ଦନ । ସେ ରାଜାଙ୍କୁ ତାମ୍ବୁଳ ଯୋଗାଉଥିଲେ । ଏହି ତିନୋଟିଯାକ ଗଜ ସମତୁଲ ହୋଇ ଚାଲିଥିଲେ । ଏଥିରୁ ରାଜାଙ୍କ ହାତୀ ଐରାବତ କିବା ଦିଗଗଜ ପରି ଶୋଭା ପାଉଥିଲା । ତା'ର ସର୍ବାଙ୍ଗ ଶ୍ୱେତ ଚାମର ଦ୍ୱାରା ସୁଶୋଭିତ । କଣ୍ଠଦେଶରେ ପାଟ ଦଉଡ଼ି ଓ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଶିକୁଳିରେ ବନ୍ଧା ରୂପା ଛାଉଣି ହୋଇଥିବା କଂସା ଘଣ୍ଟି ମୂଳରେ ଲୁହାର ଥୋପା, ଚରଣରେ ଘାଗୁଡ଼ି ମାଳା, ହସ୍ତୀ ଗମନ କଲାବେଳେ ସେ ସବୁରୁ ଶବ୍ଦ ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଥିଲା । ଶ୍ୱେତଚାମର, ରଙ୍ଗପାଟ, ଲୁହା ଆରେଣି, ହାତୀର କଣ୍ଠଦେଶରେ ସୁସଜ୍ଜିତ ଥିଲା । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ମୁକ୍ତାର ଝରା, ନୀଳା, ମଣି, ରଙ୍ଗ ପୋୟଲା ଗଣ୍ଡସ୍ଥଳରେ ଶୋଭା ପାଉଥିଲା । ଏସବୁ ସହିତ-

ପୁସ୍ୟେଣ ଶୋଭାବନ ଦିଶଇ ମାତଙ୍ଗ
କପୋଳେ ଘଷିଲା ଅଛଇ ଅଭଙ୍ଗ
କର୍ଣ୍ଣ ପର୍ବତ ପରିଯନ୍ତେ କସ୍ତୁରୀ ଲେଖନ
ରନ୍ଧ୍ରେ ଲଲାଟ ପାଟି ଦିଶଇ ଶୋଭାବନ ।

ଏହିପରି ଏକ ସୁସଜ୍ଜିତ ହସ୍ତୀର କନ୍ଧ ଦେଶରେ ନେତର ତୁଳି ସବୁ ନିବିଡ଼ କରି ବନ୍ଧା ହୋଇଥିଲା । ତା'ରି ଉପରେ ଉପବେଶନ କରିଥିଲେ ମହାରାଜା ଦଶରଥ । ସେ ତାଙ୍କ ଚରଣକୁ ପାଟକାଛ ଉପରେ ଖୋସିକରି ବସିଥିଲେ । ବାମକରରେ ଥିଲା ଆରତୀ ଓ ଡାହାଣ କରରେ ଅଙ୍କୁଶ । ପାଖରେ ମାହୁନ୍ତ ଖଦି ଘେନି ବିଞ୍ଚୁଥିଲା । ସେହି ଶୋଭା ଯାତ୍ରାରେ ରାଜାଙ୍କ ସହ ବହୁ ହାତୀ ଚାଲିଥିଲେ । ବଳରାମ ସେମାନଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଇ ଲେଖିଛନ୍ତି:

ଯେହାଙ୍କର ପଛେ ଆସନ୍ତି ନୃପତି
ନିଘୋଡ଼ ହୋଇଛନ୍ତି ସହସ୍ରେକ ହାଥି
କେବଣ ହସ୍ତୀମୁଖ ସିନ୍ଦୂର ଭୂଷଣ
କେବଣ ହସ୍ତୀ ଦିଶଇ ବିଭୂତି ବିଲୋପନ
କେବଣହିଂ ଗଜର ବହଇ ମତ ଖଳବଳ

ଅବିଛନେ ଝରୁଅଛଇ କର୍ଣ୍ଣମୂଳ
କେବଣ ମତ୍ତଗଜ ଅଛଇ ଉଶ୍ୱାସି
ବାହାର ହୋଇଂ ଯାଇ ସେ ସାହାଣେ ନ ପଶି ।

ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଇ କଥା କହିବା ଥିଲା ବଳରାମଙ୍କ ରଚନା ଶୈଳୀର ଏକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ବାରମ୍ବାର ବିଭିନ୍ନ ଉପମାନର ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । ଉପମାନ ନ ଦେଇ ବେଳେବେଳେ ସେ କେବଳ ଚାତୁର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ଉକ୍ତିରେ ତାଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ଚମତ୍କାର କରି ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ । ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣରେ ଏପରି ବର୍ଣ୍ଣନାର ବହୁ ଉଦାହରଣ ଉପଲବ୍ଧ ହେଉଥିଲେ ବି ନିମ୍ନରେ ମନମାୟାର ଚାତୁର୍ଯ୍ୟୋକ୍ତିକୁ ଉଦ୍ଧାର କରାଯାଇଛି ।

ଶ୍ରୀରାମଙ୍କୁ ସଭା ମଧ୍ୟରେ ଦର୍ଶନ କରିବା କ୍ଷଣି ମନମାୟା ବୁଝି ପାରିଲା ଯେ ଏହି ହେଉଛନ୍ତି ପ୍ରକୃତରେ ସୀତାଙ୍କର ବର । ସେ ସୀତାଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ନିଜର ମନକଥା ପ୍ରକାଶ କରି କହିଲା-

ଯେ ତୋହୋରେ ବର ଗୋ ପ୍ରବେଶ ଯେଥି ଆସି
ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର ସଙ୍ଗତେ ଅଛନ୍ତିଟି ବସି । (ଆଦି-ପୃ ୨୭୮)

ସୀତା ଭାବିଲେ ଏହା ହେଉଛି, ସଖୀର ଢମାଳି ।
ଯେହା ଶୁଣି ହସି ବୋଲଇ ମହିସ୍ଥଳୀ
କିମ୍ପାଇ ସଖି କଲୁ ଗୋ ଡମାଳି । (ଆଦି-ପୃ ୨୭୮)

ଏହାର ଉତ୍ତରରେ ମନମାୟା ନିଜ ଉକ୍ତିର ସତ୍ୟତା ପ୍ରମାଣ କରିବା ଭଙ୍ଗୀରେ କହିଚାଲିଛି-

ଅଯୋନିସମ୍ଭୂତା ଗୋ ସଂଯେ କମଳଣୀ
ତୋତେ ବରପଣେ ଗୋ ଯୋଗାଇ ଚକ୍ରପାଣି ।

ଯେ ସେ ଚକ୍ରପାଣି ସେ ସେ ଦେବହରି
ଯେ ସେ ଶ୍ରୀହରି ସେ ସେ ଜଗତ ଅଧିକାରୀ ।

ସର୍ବଜନ ମନ ମୋହି ପାରନ୍ତି ଯେ ହରି
ସେହୁ ସେ ଜଗନ୍ନାଥ ଅଟଇ ଅଧିକାରୀ ।

ଯାହାକର ଖଟଇ ସର୍ବଜନ ମନ
ତାହା ସେ ବୋଲି ସଖି ପୁରୁଷକରି ମୋକ୍ଷପାନ ।

ଯେ ସେ ପୁରୁଷଙ୍କର ମୋକ୍ଷପାନ ହୋଇ,
ତାହାକୁ ଦେଖିଲେ ସର୍ବଜନ ମୋହିଂ ହୋଇ ।

ଯାହାକୁ ସକଳ ଜନ ମୋହି ହୋନ୍ତି
ଜଗତମୋହୋନ ସେ ତାହାକୁ ବୋଲନ୍ତି ।

ଯେ ଜଗତମୋହୋନ ତାହାକୁ ଦେଖିଲେ ଯେ ବଶ୍ୟ ହୋଇ
ଯାହାକୁ ବଶ୍ୟ ହୋଇ ତାହାକୁ ଭଲ କହି ।

ଯାହାକୁ ଭଲ ପାଇ ସେହି ସେ ଭାଗ୍ୟବନ୍ତ
ଯେ ସେ ଭାଗ୍ୟବନ୍ତ ସେ ସେ ତୋର କାନ୍ତ ।

ଯେ ସେ ତୋହୋର କାନ୍ତ ସେ କଉଶିକ ପାଶେ
ସଭାଲୋକେ ଦେଖି ଚାହାନ୍ତି ହରଷେ । (ଆଦି-ପୃ ୨୭୮-୭୯)

କଥା ଯେଉଁଠି ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା, ସେହିଠାରେ ସରିଗଲା । ମଝିରେ ରହିଲା, ଚକ୍ରପାଣି, ଶ୍ରୀହରି, ମୋକ୍ଷପାନ, ସର୍ବଜନ ମୋହି, ଜଗତମୋହୋନ, ବଶ୍ୟ ହୋଇ, ଭଲ ପାଇ, ଭାଗ୍ୟବନ୍ତ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ । ପ୍ରଥମ ପଦ ଯେଉଁ ଶବ୍ଦରେ ସରିଛି, ପରବର୍ତ୍ତୀ ପାଦ ସେହି ଶବ୍ଦ ଉପରେ ଜୋର ଦେଇ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଛି । ରୁଦ୍ର ସୁଧାନିଧି, ରସକଲ୍ଲୋଳ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବହୁ କାବ୍ୟରେ ଏ ପ୍ରକାର ପ୍ରୟୋଗ ମିଳୁଥିଲେ ହେଁ, ଏଥିରେ କେବଳ କେତେକ ଶବ୍ଦର ପୁନରାବୃତ୍ତି ଦେଖିବାକୁ ମିଳେନାହିଁ, କଥାକୁ ପ୍ରମାଣ କରିବାର ପ୍ରବୃତ୍ତି ବିଦ୍ୟମାନ ।

ବଳରାମ ଉପମାନ ପ୍ରୟୋଗରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପାରଙ୍ଗମ ଥିଲେ । ଏଥିପାଇଁ ପୁରାଣ ଶୈଳୀରେ ରଚିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଉପଯୁକ୍ତ କ୍ଷେତ୍ର ନ ହେଲେ ବି ବଳରାମଙ୍କ କବି ମନ ଏହି ଶୃଙ୍ଖଳାକୁ ବାରମ୍ବାର ଭାଙ୍ଗି ଦେଇଥିଲା । ଶ୍ରୀରାମ ଓ ସୀତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ସାକ୍ଷାତକାଳୀନ ଦୃଶ୍ୟରେ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କର ଉକ୍ତି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉପଭୋଗ୍ୟ ।

ଅଧରେ ଅଧର ପାନ ଦିଅରେ ପ୍ରାଣସଖି
ତୁହି ଶାଳୀଅନ୍ନ ମୁହିଁ ଉପବାସୀ ।

ଭୋଗକଲେ ତୋତେ ହୋଇବ ପ୍ରାଣ ଥିର
ମୁହିଁ ଚାତକେ ତୁ ଆକାଶର ନୀର ।

x x x

ତୁ କାଳ ଗରଳ ମୁଁ ଅଟଇ ସଦାଶିବ
ତୋହୋର ମୋହୋର ସେ ଅଟଇ ସଦଭାବ ।

ତୁହି ବେଦ ପୋଥି ମୁହିଁ ଅଟଇ ବେଦପାଣି
ଆନକି ତୋହର ଗୁଣଗ୍ରାମ ଜାଣି ।

ମୁହିଁ ସୁରପତି ତୁ ଅଟୁ ସୁଧାରସ
ଆନକି ଭାର୍ଜନ ତୋତେ କରିପାରେ ଗ୍ରାସ ।

ମୁହିଁ ଅଗସ୍ତି ତୁ ସପତ ସାଗର
ତୁହି କୁମୁଦ ମୁଁ ଯେ ଅଟଇ ନିଶାକର ।

ତୋତେ ଦେଖିଲେ ମୋହୋର ଆନନ୍ଦ ହୋଯେ ପ୍ରାଣ
ତୁ ସଖୀ ପଦ୍ମ ମୁଁ ଛାୟାର ରମଣ ।

ମୁହିଁ କାମଦେବ ତୁ ହି ସେ ଅଟୁ ରତି
ତୋହୋର ସ୍ୱରୂପକୁ ମୁଁ ଅନୁରୂପେ ପତି ।

ହସି କଥା କହି ରଖୁ କିନା ପ୍ରାଣ
ତୁ ସେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ମୁଁ ଯେ ଅଟଇ ନାରାୟେଣ । (ଆଦି-ପୃ ୩୯୨)

ବଳରାମ କେବଳ ପୁରାଣକାର ନଥିଲେ, ସେ ଥିଲେ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରଥମ ପଦାବଳୀ ଲେଖକ । ଦୁର୍ଗା, ଜଗନ୍ନାଥ ଓ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଲୀଳାକୁ ନେଇ ସେ ବହୁ କ୍ଷୁଦ୍ର କବିତା ରଚନା କରିଥିଲେ । ସେସବୁ କବିତାରୁ ତାଙ୍କ କଳ୍ପନାମୁଖର ମନର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ପରିଚୟ ମିଳିଥାଏ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପହଣ୍ଡିକାଳର ଦୃଶ୍ୟ କବିଙ୍କୁ ରାଜକର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବନ୍ଧାହୋଇ ଯାଉଥିବା ଚୋର ସଦୃଶ ଜଣା ଯାଇଛି । କବିଙ୍କ ମନରେ ପଡ଼ିଛି ଭଗବାନଙ୍କର ବହୁ ଅତୀତ କର୍ମ ।

ସଖି । ଚାହାଁ ଗୋ ।
ହସ ହସ ହଉଛନ୍ତି ନାହା ଗୋ ।
ବେଦ ଲଗନେ କହିଛି ଯାହା ଗୋ ।
ନିଘୋଡ଼ କରି ଭୁଜ ଧରି ନେଉଛନ୍ତି କେହି ନାହାନ୍ତିକି ସାହା ଗୋ ।

ସଖି ଗୋ । ଜାଣିଲା ମୋ ପ୍ରଭୁ ଜଗତ ଖାତେକ
ତାଙ୍କୁ ଲୋକେ ନେଉଛନ୍ତି ଧରି,
ପାହିବାକୁ ରାତ୍ର ପହଡ଼େକ ଥାଉ ସେ ହରିଲେ କାହାର ନାରୀ ଗୋ ।

ସଖି ଗୋ । ବିଭାହୋଇଲାର ପ୍ରାୟେକ ଦିଶନ୍ତି ଅଣ୍ଟାରେ ପାଟର ଡୋର
ଚକ୍ର ଆକାରେ ସେବକ ବେଢ଼ିଛନ୍ତି ଆବୋରି ତାକି ଛାମୁର ।
ସଖି ଗୋ । ପୂର୍ବେ ରାଜଜେମା ଚୋରାଇ ଆଣିଲେ
ତା କି ଚର ଭେଟାଇଲେ ଆଣି ।
ବଳରାମ ଦାସ ତା' ଦେଖି ଉଷତ ଧରି ନେଲେଟି ତିନି ପରାଣୀ ଗୋ ।

ଦେବୀ ଦୁର୍ଗାଙ୍କ ବନ୍ଦନା କଲାବେଳେ, ସେ ସବୁଠାରେ କେବଳ ରଙ୍ଗକୁ ହିଁ ଦେଖିଛନ୍ତି ।

ମାଗୋ ରଙ୍ଗ ଶଙ୍ଖ ରଙ୍ଗ ବସ୍ତ୍ର
ରଙ୍ଗ ତୋ ଅଧର ନେତ୍ର
ନଖ ମୁଖ ରଙ୍ଗ ତୋର
ଲଲାଟେ ରାଗ ସିନ୍ଦୂର ।
କରେ ରଙ୍ଗ ଚୂଡ଼ି ଗୋ ମୋ ଅଳତା ରଙ୍ଗ ତୋ ପାୟେ
ମାଗୋ ରଙ୍ଗ ପାଟ ବରତ ତୋ ବାହେ
ମାଗୋ ରଙ୍ଗ ତୋ ପଦ୍ମଆସନ
ରଙ୍ଗ ତୋ ପୀତ ବସନ
ରଙ୍ଗ ତୋ କାନ୍ଧେ ପଇତା
ରଙ୍ଗ ତୋ ଲଲାଟପଟ ଚିତା ।
ମାଗୋ ରଙ୍ଗ ଅଗ୍ନିରୁ ତୁ ଜାତ ହୋୟେ
ରଙ୍ଗେ ତୁଷ୍ଟିକଲେ ଦେବତାୟେ

ରଙ୍ଗେ ଶିବର ହୋଇଲୁ ଘରଣୀ
ରଙ୍ଗେ ମୈଷାସୁର ମର୍ଦ୍ଦିନି ।
କାଳ ତକରାଳି କାଳି କରାଳି ରଣ ବେତାଳି
ରୁଧିର ପିବନ୍ତେ ତୋଷ, ଭଣେ ବଳରାମ ଦାସ ।

କବିଙ୍କର ଆଉ ଗୋଟିଏ କବିତା ବିରହିଣୀ ରାଧାଙ୍କର ବସନ୍ତକାଳୀନ ଭାବନା ନେଇ ରଚିତ ।

ବସନ୍ତ ବହିଲା କୋକିଳ ରାବିଲା ମଦନ ଆସୁଛି ବହି
ଚାଲ ପ୍ରିୟ ସଖି ଯେକ ରୁଣ୍ଡ ହୋଇ ବୃନ୍ଦାବନେ ଥିବା ରହି ଗୋ ।
ମଦନ ଆସି ସେ କିସ କରିପାରେ ମଦନକୁ କିମ୍ପା ଡର
ଏକାଉ କୃଷ୍ଣମୋ କୋଟିଯେ ମଦନ ପିଛିଲେ ଶ୍ରୀ ଗିରିଧର ଗୋ ।
ମଦନ ଆରତେ ନନ୍ଦ ସୁତ କାହ୍ନୁ ଜୀବଧନ ପ୍ରାଣମଣି
ତୃଷାରେ ତୃଷିତ ଚାତେକ ପରାୟେ ବଳରାମ ଦାସ ଭଣି ଗୋ ।

ଶ୍ରୀରାଧା ସଖୀମେଳରେ ଯମୁନାରେ ସ୍ନାନ କରିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ୟତ ହେଉଥିବା ବେଳେ କୌଣସି ଜଣେ ସଖୀ ରାଧାଙ୍କୁ ବାରଣ କରି କହିଛି, "ରାଧେ ତୁ ଯମୁନା ଯା ଗାଧୋଇ ।" କବିତାର ଭାଷା ଓ ଭାବନାରେ ଜଣେ ପ୍ରତିଭାବାନ କବିର କରସ୍ପର୍ଶ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ ।

ରାଧେ ଗୋ ହସ୍ତରେ ଦୟେଣା ମୁଣ୍ଡରେ ଅୟେଣା କାନ୍ଧରେ ପତନୀ ଶାଢ଼ୀ
ସର୍ବ ସଖୀ ଘେନି ଚଳେ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଯେସନେ ସିନ୍ଧୁ ଦୁଲାଳୀ ଗୋ ।।ଘୋଷା ।।
ରାଧେ ତୁ ଯମୁନା ନ ଯା ଗାଧୋଇ ।
ଯମୁନାର ପାଣି ବାସଂଧ ହୋଇଛି ଘାଟ ଘେନୁଛି ମାଧୋଇ ଯେ !
ନାକେ ନାକଚଣୀ ଗୋଡ଼ରେ ପାହୁଡ଼ ହସ୍ତରେ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ବାହି ।
ଡାଳିମ୍ବ ନେତକୁ ଉଠାଣି ବୟେସ ନେଉଟି ନ ଚାହୁଂ ରାହି ଗୋ ।।
ଆଜର ସ୍ନାହାନ କୂପ ଜଳେ ସାର ଯମୁନା ନ କରି ଆଶ ।
ଘଟ ଦାନ ଦେଲେ ସୁଖେ ଗାଧୋଇବ ଭଣେ ବଳରାମ ଦାସ ଗୋ ।।

ଯମୁନାକୁ ଗାଧୋଇ ନଯିବା ପାଇଁ ରାଧାଙ୍କୁ ବାରଣ କରିବାର ଦୃଶ୍ୟ ବହୁ କବିଙ୍କ

ରଚନାରୁ ମିଳିଲେ ବି 'ଡାଳିମ୍ବ ନେତକୁ ଉଠାଣି ବୟେସ ନେଉଟି ନ ଚାହୁଂ ରାହି ଗୋ' ପଦକୁ ରାଧାଙ୍କ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ଯେଉଁ ମାଦକତା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି, ତାହା ଅନ୍ୟତ୍ର ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ।

ବିରହୀ କୃଷ୍ଣ ମଦନ ଜ୍ୱାଳାରେ କାତର ହୋଇ ସଖୀକୁ ସଙ୍କେତ ଦେଇ ରାଧାଙ୍କ ପାଖକୁ ପଠାଇଛନ୍ତି । ରାଧା ମଧ୍ୟ ବିରହିଣୀ । ସଖୀଠାରୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ବ୍ୟଥା କଥା ଶୁଣି ସେ ସଖୀ ସହ ବୃନ୍ଦାବନକୁ ଯାଇଛି ରାତିଅଧରେ । ସେଠାରେ ମିଳନ ହୋଇଛି ନୟନ ସହ ନୟନର । ପରେ ସେମାନେ ରାସକ୍ରୀଡ଼ା ରଚନା କରି ହରଷ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ଭାବନା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏଥିରେ ନୂତନତା ନାହିଁ ସତ, କିନ୍ତୁ ଭାଷା ପ୍ରୟୋଗରେ ବଳରାମଙ୍କ ଦକ୍ଷତା ଏହାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରୟୋଗରେ ପ୍ରକାଶିତ ।

ଦୂତୀ ବଚନ ଶୁଣିଣ ଆନନ୍ଦ । ବିମ୍ବା ଅଧରେ ହସେ ମନ୍ଦ ମନ୍ଦ
ତାହାର ବିହୁନେ ମୋ ତନୁ କ୍ଷୀନ । ବିଳମ୍ବ ନ କରି ଚଳ ବହନ ।। ଘୋଷା ।।
ଆଣ ପ୍ରାଣସଖୀ । ମଦନ ବାଣ ମୋତେ କଲା ଦୁଃଖି ।
ସହଚରୀ ହାଥେ ସଙ୍କେତ ମାଳି । ଚଳିଲା ଦୂତିକା ଭେଟିଲା ବାଳୀ ।
ବସିଛି ରାଧିକା ଅବନୀ ଚାହିଁ । ଲିହ ଘେନିଣ ମେଦିନୀ ଚିରଇ ।
ଶୁଣ ସଖି ଯାହା ଅଇଲି ଦେଖି । ତୋର ବିହୁନେ କୃଷ୍ଣ ବଡ଼ ଦୁଃଖି ।
ଅନଙ୍ଗ ବାଣ କରିଅଛି ଜ୍ୱାଳା । ସଙ୍କେତ ଦେଇଛି ଏ ପୁଷ୍ପମାଳା ।
ସେ ଦୂତୀ ବଚନ, ସଜ ହୁଅ ସଖି ଯିବା ବହନ ।
ଶୁଣି ରାଧିକା ହରଷ ହୋଇଣ । ସାଜିଲେ ଅଙ୍ଗେ ନାନା ଆଭରଣ ।
ବେଳ ଜାଣିଣ ହୋଇଲେ ବାହାର । ବେଭାରେ ରଜନୀ ଅର୍ଦ୍ଧ ଅନ୍ଧାର ।
ସେ କଲେ ଗମନ । ଯାଇଁ ଭେଟିଲେ ନନ୍ଦେଲି ନନ୍ଦନ ।
ନୟନେ ନୟନେ ମିଳିଲା ଯହୁଁ । ରାହାସ ଉତ୍ସବ ରଚିଲେ ତହୁଁ ।
ଭୁଜେ ଭିଡ଼ା ଭିଡ଼ି ମୁଖେ ଚୁମ୍ବନ । ରତି ସାରିଣ ପିନ୍ଧିଲେ ବସନ ।
ସେ ହରଷ ଦୁଇ । ବଳରାମ ଦାସ ପାଦେ ସେବଇ ।

ଏହିପରି ଆଉ ଗୋଟିଏ କବିତା ଗୋପୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ । ସେମାନେ ଯମୁନା ଯିବେ ଦୁର୍ଗାଙ୍କ ପାଖରେ ବର ମାଗିବେ ନନ୍ଦ ପୁଅଙ୍କୁ ବର ରୂପେ ପାଇବା ପାଇଁ । ନବ ବ୍ରତର ଦିନ । ବିଳମ୍ବ ହେଉଛି । ବରଜ କାମିନୀମାନେ ତକାତକି ହୋଇ ଯିବାପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଉଛନ୍ତି । ଏହି ଭାବନାକୁ ନେଇ କବି ଲେଖିଲେ-

ମାଗୋ, ଶରଦ ଋତୁ ହୋଇଲା ପ୍ରବେଶ
ବରଜ କାମେନୀ ମନେ ଉଲ୍ଲାସ ।

ଯେକକୁ ଆରେକ କୁହାକୋହି ହୋଇ
ଚାଲ ଗୋ ଯମୁନା ଯିବା ଗାଧୋଇ ।

ତରୁଣୀ କାଳେ ନବବ୍ରତ ଗୋ ମାଆ
ବିଳମ୍ବ କିଆଇଁ କର ।
ଚାଲ ଦେବୀଙ୍କି ଜଣାଇ ମାଗିବା ବର ।

ମାଗୋ, ଗନ୍ଧ ଚନ୍ଦନ କର୍ପୂର ଚୁଆଦି
କାନ୍ଧେ ବସନ ବିବିଧ ସୁଗନ୍ଧି,
ଦେବୀଙ୍କ ପୂଜା ବିଧି ଘେନି ଚଳି,
ପୁଣି ଯମୁନା ତଟେ ପ୍ରବେଶ ଗୁଆଳି,

ସ୍ନାହାନ ସାରି ବିବିଧ ପ୍ରସିଦ୍ଧି
ତାଙ୍କୁ ମିଳି ପୂଜିଲେ ସକଳ କାମେନୀ
ଆମ୍ଭର ବାଞ୍ଛା ପୂରାଅ ଯିଗ୍ନସେନୀ ।

କାତ୍ୟାନୀ କରୁଣା କର ଗୋ ମାଆ
ମାଗୋ ନନ୍ଦନନ୍ଦନ ହୋନ୍ତୁ ଆମ୍ଭ ବର ।
ମାଗୋ, କାମଦେବ ମନେ ଗର୍ବ ବହିଲା
ଗୋପନ ବରକୁ ପୟାଣ କଲା ।
ଆମ୍ଭେ ଅବଳା ଯହୁଁ ତୁଷ୍ଟି କଲୁ
ପୁଣି ନନ୍ଦନନ୍ଦନକୁ ବର ପାଇଲୁ ।
ଆମ୍ଭ ପ୍ରାଣପତି ଗୋବିନ୍ଦେ ହୁଅନ୍ତୁ
ପୂରାଅ ବାଞ୍ଛା ଆମ୍ଭର
ମାଗେ ଦାସ ବଳିଆ ତୋ ପାଦେ କିଙ୍କର ।

ଭୀଷଣ ବର୍ଷାରେ କବିଙ୍କ ଘରଖଣ୍ଡି ଭାଙ୍ଗିଗଲା । ସେଦିନ ଗୁରୁ ପଞ୍ଚମୀ । କବି ବ୍ରତ ପାଳନ ପାଇଁ ସତ୍ୟକରି ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ କୋପରୁ ନିରାଶ ହେଲେ । ଏଥିପାଇଁ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଉପରେ ଅଭିମାନ କରି କବି ଲେଖିଲେ ଗୋଟିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର କବିତା ।

ପୂର୍ବେ ଯେ ଦିବାନିଶି ସାତଦିନ ବରଷି ପ୍ରଭୁଙ୍କ ତୁଳେ ବାଦ କଲୁ
ବାର ଯୋଜନ ଗିରି ବାମ କରେଣ ଧରି ହାରିଣ ଶରଣ ପଶିଲୁ
ବାସେବ ହେ, ସେ ରୋଷେ ଭାଙ୍ଗୁ ଆମ୍ଭ ଘର ।
ଯେଡ଼େ ନଜାଣୁ ବାଇ କ୍ଷଣେ ନପାରୁ ରହି ଜଣାଇଲେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଛାମୁର ।
ଗୁରୁ ପଞ୍ଚମୀ ବ୍ରତ କରି ଯେ ଥିଲୁ ସତ୍ୟ କରି ତା ପାଳି ନପାରିଲୁ
ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ କୋପଭର ଡ଼ରେଣ ଥରହର, ଜାଣୁ ତ ଯେମନ୍ତ ହୋଇଲୁ ।

ରାବଣ ପୁଅ ମେଘା ଜିଣିଲା ତୋତେ ଛଘା
ତେଣୁ ତା ନାମ ଇନ୍ଦ୍ରଜିତ
ତୋହର ପାଇଁ ହରି ବେଗେ ତାହାନ୍ତ ମାରି
ସେ ଗୁଣ କରିନ୍ତୁ ଆମ୍ଭନ୍ତ ।୩।
ପରିଜାତେକ ଆଣୁ ମୁଣ୍ଡ ତୋ ହାଣୁ ହାଣୁ
ସେବେଳେ ରଖିଲେ ତୋ ପ୍ରାଣ
ସେ କଥା ପାଶୋରିଲୁ ସ୍ୱର୍ଗେ ଇନ୍ଦ୍ର ହୋଇଲୁ
ଯେବେ ତୁ କହୁ ଟାଣପଣ ।
ବେଳେକ ସହିବା ହେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ନକହିବା
ତୁହିତ ସର୍ଗେ ଇନ୍ଦ୍ର ଗୋଟା ।

ପ୍ରକୃତି ବର୍ଣ୍ଣନା :

ଅଯୋଧ୍ୟା ନଗରୀର ରାଜପୁତ୍ର ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ଜନ୍ମ, ବିବାହ, ରାଜ୍ୟାଭିଷେକ ଓ ରାଜ୍ୟଜୟ ପ୍ରଭୃତି ଘଟଣା କବିଙ୍କୁ ରାଜପୁରର ବିଭବ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ କରିଥିବା ପରି ଶ୍ରୀରାମଙ୍କର ବନବାସକାଳୀନ ଜୀବନ କବିଙ୍କୁ ପ୍ରକୃତି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ପାଇଁ ଅପୂର୍ବ ସୁଯୋଗ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲା । ଆଦିକାଣ୍ଡରେ ଜରତାର ବନ ପ୍ରବେଶ, ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଙ୍କ ଆଶ୍ରମ ପଥରେ ଥିବା ବିପୁଳ ବନ, ଅଯୋଧ୍ୟାକାଣ୍ଡର ଚିତ୍ରକୂଟ, ଆରଣ୍ୟକର ଦଣ୍ଡକାରଣ୍ୟ ଓ କିଷ୍କିନ୍ଧ୍ୟା କାଣ୍ଡରେ ମାଲ୍ୟବନ୍ତର ଶୋଭା ଏହାର ଉଦାହରଣ । ଏହିସବୁ ସ୍ଥାନରେ ବନ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ କବି ପରିଗଣନାତ୍ମକ ଶୈଳୀରେ ବୃକ୍ଷ, ପଶୁ, ପୁଷ୍ପ ଓ ପକ୍ଷୀର ଉଲ୍ଲେଖ ଗୋଟିକ ପରେ ଗୋଟିଏ କରିଅଛନ୍ତି । ଏଥିରୁ କବି ଓଡ଼ିଶାର ବନ ଜଙ୍ଗଲ ସହ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ପରିଚିତ ଥିବା ଜଣାଯାଏ । ବନ ବର୍ଣ୍ଣନାର ଏହାହିଁ ଥିଲା ପ୍ରାଚୀନ ପରମ୍ପରା ।

ବାଲ୍ମିକୀ, କାଳିଦାସଙ୍କ ପରି ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟର ବିଶିଷ୍ଟ କବିଙ୍କ ରଚନାବଳୀରୁ ଏହାର ଉଦାହରଣ ସଂଗ୍ରହ କରାଯାଇପାରେ । ବାଲ୍ମିକୀ ଚିତ୍ରକୂଟର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଇ ଲେଖିଛନ୍ତି-

ଆମ୍ରଜମ୍ବବ ସନୈର୍ଲୋଧ୍ରୈଃ ପ୍ରିୟାଳୈଃ ପନସୈର୍ଧବୈଃ
ଅଏଙ୍କାଳୈର୍ଭବ୍ୟ ତିନି ଶୈର୍ବିଲ୍ବତିନ୍ଦୁକ ବେଣୁଭିଃ ।୮।
କାଷ୍ମୟାରିଷ୍ଟବରଣୌର୍ମଧୂ କୈସ୍ତିଳ କୈରପି
ବଦର୍ଯାମଲ୍ଲ କୈନାଂ ଗୈର୍ବେ କ୍ରଧନ୍ୱନ ବୀଜ କୈଃ ।୯।

(ଅଯୋଧ୍ୟା-୮-୯)

ବୃକ୍ଷ ଓ ଫୁଲଠାରୁ ପଶୁପକ୍ଷୀଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । କବି ବେଳେବେଳେ ପକ୍ଷୀସବୁଙ୍କ ନାଁ କହିଯାଇଛନ୍ତି । ଉଦାହରଣ ପାଇଁ ଆଦିକାଣ୍ଡରୁ ଗୋଟିଏ ପଦ ଉଦ୍ଧାର କରାଯାଇ ପାରେ,

କାଠକଟା, ବାୟା, କପୋତ, ଗେଣ୍ଡାଳିଆ
ପିକ, ପାରୁଆ, ନୀଳକଣ୍ଠ, ବକ, ଭାରଥିଆ,

କେବଳ ଆଦିକାଣ୍ଡ ନୁହେଁ, ଅନ୍ୟସ୍ଥଳରେ ମଧ୍ୟ କବି ଏହି ପ୍ରକାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେବାକୁ ଭୁଲି ନାହାନ୍ତି । ବାରମ୍ବାର ଏକପ୍ରକାର ବର୍ଣ୍ଣନା ପାଠକ ବା ଶ୍ରୋତାଙ୍କ ପାଇଁ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ କ୍ଳାନ୍ତିକାରକ । କିନ୍ତୁ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ ପରି ବିପୁଳକାୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ଏହା ଅନୁଭବ କରିହୁଏ ନାହିଁ । ସଚେତନ ଆଲୋଚକ ପକ୍ଷରେ ଏହା ପୁନରାବୃତ୍ତିର ଦ୍ୟୋତକ ହେଲେହେଁ ପୁରାଣର ଶ୍ରୋତା ନିକଟରେ ଏହାଥିଲା ଜ୍ଞାନ ଓ ଗାରିମାର ପରିମାପକ । କବି କିନ୍ତୁ ସବୁବେଳେ ପରିଗଣନାତ୍ମକ ଶୈଳୀ ମଧ୍ୟରେ ଆବଦ୍ଧ ନଥିଲେ । ପଶୁ ଓ ପକ୍ଷୀଙ୍କର ବିଚିତ୍ର ଲୀଳା ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣକୁ ସେ ରସସିକ୍ତ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ମିଳୁଥିବା ଅଜସ୍ର ଉଦାହରଣ ମଧ୍ୟରୁ ଜରତାର ନୌକାଯାତ୍ରା ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ଦେଖାଯାଉ ।

ଜରତାର ନାବ୍ୟାଶ୍ରମ ଜଙ୍ଗଲର ପଶୁପକ୍ଷୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସୃଷ୍ଟିକରିଛି ଏକ ଅପୂର୍ବ ଶିହରଣ । ସେମାନେ ଭୀତତ୍ରସ୍ତ ବିସ୍ମିତ ପୁଣି ଆନନ୍ଦିତ । ଅନୁଭବୀ ଯାତ୍ରୀପରି ବଳରାମ ସେମାନଙ୍କର ସେଇ ଆବେଗଭରା ମୁହୂର୍ତ୍ତଗୁଡ଼ିକୁ ରୂପଦେଲେ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣରେ । ଜଙ୍ଗଲର ବହୁ ପଶୁ ନଈକୂଳରେ ଯାଉଁ ଯାଉଁ ନାବକୁ ଦେଖି ଠିଆ ହୋଇଗଲେ । ନାବ ଚାଲିଯିବାପରେ ନାବ ଗତିର ଆଘାତରେ ସୃଷ୍ଟି ହେଉଥିବା ତରଙ୍ଗମାଳା ମଧ୍ୟରେ ପଶୁମାନଙ୍କର ପ୍ରତିବିମ୍ବ ବହୁଗୁଣିତ ହୋଇ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । କବି ଏହି ଦୃଶ୍ୟଟିକୁ

ନିମ୍ନଭାବେ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଛନ୍ତି-

କେବଣ ଜୀବଜନ୍ତୁ ନଦୀକି ଚାହାନ୍ତି
ନାବ ଚଳିଯାନ୍ତେ ଦିଶନ୍ତି ପନ୍ତି ପନ୍ତି ।

ଜୀବଜନ୍ତୁଙ୍କ ପରି ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କ ମନରେ ମଧ୍ୟ ନାନା ଭାବାନ୍ତର ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ନାବକୁ ଦେଖି କିଛି ପକ୍ଷୀ ବସା ଛାଡ଼ି ଉଡ଼ିଯାଆନ୍ତି ତ କିଛି ପକ୍ଷୀ ପାଣିରେ ବୁଡ଼ିଯାଇ ଆତ୍ମରକ୍ଷା କରନ୍ତି । ଡିମ୍ବ ପାଖରେ ବସିଥିବା ପକ୍ଷୀ ଭାଗ୍ୟକୁ ଆଦରି ସେହିଠାରେ ରହି ଯାଉଥିବାବେଳେ ଅନ୍ୟ କେତେକ ପକ୍ଷୀ ରଡ଼ିଦେଇ ଆକାଶରେ ଉଡ଼ି ବୁଲୁଥାନ୍ତି ।

କଣ୍ଢା ପାଣିକୁଆ ହଂସରାଳି ପକ୍ଷୀ
ବସା ଛାଡ଼ିଣ ଯେ ପଳାନ୍ତି ନାବ ଦେଖି ।
କେହୁ ତହିଁ ବୁଡ଼ିରହନ୍ତି ବସା ଆଶେ
କେବଣ ଚଢ଼ାଇ ଯେ ରହିଲେ ଡିମ୍ବ ଆସେ ।
କେହୁଁ ତହିଁ ପାରେ ଉଡ଼ନ୍ତି ରଡ଼ିଦେଇ
ନାବ ଗଲେଣ କେ ଦେଖନ୍ତି ବସା ଯାଇ ।

ଅଯୋଧ୍ୟାକାଣ୍ଡରେ କବି ପୁଣି ଥରେ ଏହିସବୁ ପକ୍ଷୀଙ୍କର ରଚନା ଗଣନା କରିଥିଲେହେଁ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରକାରର ପକ୍ଷୀ ନିଜର ସ୍ୱର, ଗତିବିଧି ଓ ପ୍ରକୃତି ଯୋଗୁଁ ଅନ୍ୟଠାରୁ ଅଲଗା । ସେ ସବୁକୁ ଦେଖି ଦେଖେଇବାରେ ବଳରାମ ଥିଲେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପାରଙ୍ଗମ ।

ଡେଣ୍ଡାଇ, କାକରଖାଇ, ଡାମରା ଯେ କୁଜି
ବୃକ୍ଷେ ବସି ରାବୁଛନ୍ତି ହୋଇ ପୁଞ୍ଜି ପୁଞ୍ଜି ।
ଚକୁଆ ଚକୋଇ ପକ୍ଷୀ ଜଳେ ଖେଳୁଛନ୍ତି
ନୀଳକଣ୍ଠ ଚଢ଼ାଇ ଯେ ଗଗନେ ଉଡ଼ନ୍ତି ।
ବେଣୁ ବୃକ୍ଷେ ବସିଅଛି କଜ୍ଜଳପାତିଆ
ପାଣି ମଧ୍ୟେ ବୁଡ଼ି ଖେଳୁଛନ୍ତି ପାଣିକୁଆ ।

ପ୍ରକୃତି ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ କବି କେବଳ ବନ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ନାହାନ୍ତି ।

ପ୍ରସଙ୍ଗର ଆବଶ୍ୟକତାନୁଯାୟୀ କେତେବେଳେ ରାମାୟଣରେ ପ୍ରଭାତ ହୋଇଛି ତ କେତେବେଳେ ରାତ୍ରିର ଘନ ଅନ୍ଧକାରରେ ଖଦ୍ୟୋତ ସବୁର ଶୋଭା କବିଙ୍କୁ ବିମୁଗ୍ଧ କରିଛି । କେତେବେଳେ ମାଲ୍ୟବନ୍ତର ଶ୍ରାବଣକାଳୀନ ବର୍ଷା କବିଙ୍କୁ ଭୀତତ୍ରସ୍ତ ଓ ସିକ୍ତ କରି ଦେଇଛି ତ କେତେବେଳେ ଶରତକାଳର ନିର୍ମଳ ରଜନୀ ଶୋଭାରେ ତାଙ୍କ ହୃଦୟ ନିର୍ମଳ ହୋଇଯାଇଛି ।

ବଳରାମଙ୍କ ବର୍ଷା ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ତାଙ୍କ ପ୍ରକୃତି-ସଚେତନତା ଦେଖାଯାଇପାରେ-

ଶ୍ରାବଣ ପ୍ରବେଶ ହୁଏ ଏଥୁ ଅନନ୍ତରେ
ଘୋର ବୃଷ୍ଟି କରିଣ ବରଷେ ଜଳଧରେ ।
ଅଖଣ୍ଡିତ ଧାରା ଯେ ନ ଦିଶେ ଦଶ ଦିଶ
ବନ ପଲ୍ଲବି ତା ପୁଣି ହୁଅଇ ଅଦୃଶ୍ୟ ।
ନଦୀମାନେ ବଢ଼ନ୍ତି ଯେ ପୂରେ ପୁଷ୍କରିଣୀ
ପର୍ବତ ଉପରୁ ଝରି ପଡ଼ଇ ଯେ ପାଣି ।
ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ କିରଣ ତେଜ ନ ଦିଶେ ଗଗନେ
ବୃକ୍ଷେ କମ୍ପମାନ ହୋନ୍ତି ପ୍ରଚଣ୍ଡ ପବନେ ।

ବର୍ଣ୍ଣନା ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ହେଲେ ବି ଏଥିରେ ଶ୍ରାବଣ ମାସର ଏକ ଜୀବନ୍ତ ଚିତ୍ର ମିଳିଥାଏ । ଶ୍ରୀରାମ ବର୍ଷାଋତୁର ଏହି ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟକୁ ଚକ୍ଷୁ ସମ୍ମୁଖରେ ଦେଖୁଥିଲେ ହେଁ ଏହା ତାଙ୍କ ହୃଦୟକୁ ଉଦ୍ଦୀପ୍ତ କରି ନାହିଁ । ଏଥିରେ ଅଳଙ୍କାର ପ୍ରୟୋଗର ଚମତ୍କାରିତା ବି ନାହିଁ । ଏଠାରେ କବିଙ୍କର କେବଳ ଗୋଟିଏ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ତାହା ହେଉଛି ବର୍ଷାର ସ୍ୱାଭାବିକ ବର୍ଣ୍ଣନା । ବାଲ୍ମିକୀ ଓ କାଳିଦାସଙ୍କ ପ୍ରକୃତି ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ମଧ୍ୟ ଏହିପରି ଶୈଳୀ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ବାଲ୍ମିକୀ ବର୍ଷାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଲେଖିଛନ୍ତି-

ବିଦ୍ୟୁତ୍ପତାକାଃ ସ ବଳାକମାଳାଃ ଶୈଳେନ୍ଦ୍ରକୂଟା କୃତି ସନ୍ନିକାଶାଃ,
ଗର୍ଜନ୍ତି ମେଘାଃ ସମୁଦୀର୍ନନା ଦାଃ ମତ୍ତାଃ ଗଜେନ୍ଦ୍ରାଃ ଇବ ସଂଯୁଗସ୍ଥାଃ,
ବର୍ଷୋ ନ କାପ୍ୟାୟିତ ଶାର୍ଦ୍ଦୂଳାନି ପ୍ରବୃତ୍ତ ବୃତ୍ତୋତ୍ସବ ବର୍ହିଣାନି,
ବନାନି ନିର୍ବୃଷ୍ଟବଳାହକାନି ପଶ୍ୟାପରାହ୍ଣେଷ୍ୱଧିକ ବିଭ୍ରାନ୍ତି ।

ପ୍ରକୃତିର ଆଲମ୍ବନ ରୂପ ପରି ଏହାର ଉଦ୍ଦୀପନ ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା କବିଙ୍କର

ଅତି ପ୍ରିୟ ଥିଲା । ସେ ବିରହ ଓ ମିଳନ ବେଳାର ଭାବରାଜିକୁ ଉଦ୍‌ଜୀବିତ କରିବା ପାଇଁ ପାରମ୍ପରିକ ରୀତିରେ ବସନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଏଥିରେ କବିଙ୍କ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଏବଂ ଅନୁଭବର ଅଭାବ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ସୀତାଙ୍କ ବିରହ-ବ୍ୟଥିତ ଶ୍ରୀରାମ ବୃନ୍ତହୀନ କଦମ୍ବ ପୁଷ୍ପକୁ ଦେଖି ପତ୍ନୀହୀନ ପତିର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାକୁ ସ୍ମରଣ କରିଛନ୍ତି । ସେହିପରି ସୀତାଙ୍କ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ସହ ତୁଳନା ଦିଆଯାଉଥିବା ଫୁଲସବୁକୁ ନିରୀକ୍ଷଣ କଲାପରେ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ବିରହ ବ୍ୟଥା ବହୁଗୁଣିତ ହୋଇ ଯାଇଛି । ବୃନ୍ତହୀନ କଦମ୍ବକୁ ଦେଖି ଶ୍ରୀରାମ କହିଛନ୍ତି-

ଏଥିର ବେଣ୍ଟକୁ ସେ ଛିଣ୍ଡାଇ ପକାଇଲି
କେଉଁଠାରୁ ଛିଡ଼ିଲା ଯେ ଜାଣି ନପାରିଲି ।
ସୀତା ଅନୁକ୍ଷଣେ ମୋର ପାଶେ ଯେବେ ଥିଲା
ଖୋଜି ନ ପାଇଲି ମୁହିଁ କେଉଁଆଡ଼େ ଗଲା ।

(ଅଯୋଧ୍ୟା-ପୃ ୫୯)

ବଳରାମ ସନ୍ଥକବି ଭାବେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଜୀବନର ଆଦ୍ୟ ଭାଗରେ ରାଜପୁରର ସମୃଦ୍ଧ ବାତାବରଣ ସହ ତାଙ୍କର ନିବିଡ଼ ସଂପର୍କ ଥିବା ଅନୁମାନ କରାଯାଉଥିଲେ ହେଁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଜୀବନରେ ସେ ହେଲେ ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ବୈଷ୍ଣବ । ଓଡ଼ିଶାର ପୁରପଲ୍ଲୀ ସହ ମିଶି ପ୍ରକୃତିର ମୁକ୍ତବାତାବରଣଠାରୁ ଭଲ କରି ଦେଖିବାର ସୌଭାଗ୍ୟ ତାଙ୍କର ଥିଲା । ପ୍ରକୃତିର ନୈସର୍ଗିକ ବାତାବରଣଠାରୁ ସେ ଦୂରରେ ନଥିଲେ ବି ପରମ୍ପରାକୁ ତ୍ୟାଗ କରି ପାରି ନଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ତାଙ୍କ ପ୍ରକୃତି ବର୍ଣ୍ଣନାର କୌଣସି କୌଣସି ଅଂଶରେ ତାଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଶକ୍ତିର ପରିଚୟ ମିଳୁଥିଲେହେଁ ସେ ସବୁରେ ନୂତନତା ନାହିଁ ।

ବାଲ୍ମିକୀ, ବ୍ୟାସ ଓ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ହିଁ ସେ ଅନୁସରଣ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ କାବ୍ୟର ପ୍ରକୃତି ବିଚିତ୍ରବର୍ଣ୍ଣା ନୁହେଁ । ଏଥିରେ ପ୍ରକୃତିର ଅଳଂକୃତ ଓ ମାନବୀକରଣ ରୂପ ପ୍ରକାଶ ପାଇ ପାରି ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ପ୍ରକୃତି ନୀତି ଓ ଉପଦେଶ ମଧ୍ୟଦେଇ ଗତିକରି ନାହିଁ ବା ତାଙ୍କ ପ୍ରକୃତିରେ ସେ ପରମତତ୍ତ୍ୱର ଦର୍ଶନ ମଧ୍ୟ କରି ନାହାନ୍ତି । ରାମାୟଣର କଥାଭାଗରେ କଥାର ବିବିଧତା ଯେତେ ପରିମାଣରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ, ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ତାହା ନାହିଁ । ବଳରାମ ଥିଲେ ପୁରାଣର କବି, ପରମ୍ପରାର କବି । ସେ କଥାରେ ନୂତନତା ଆଣିଥିଲେ, ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ନୁହେଁ ।

ଭଣେ ବଳରାମ ଦାସ ତୋଳାଇବା ନୂଆ ଉଆସ ।
ମୁଁ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବେଟା ।

କବି ବଳରାମ ପୁରାଣ, ଅନୁବାଦ, ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଓ ପଦାବଳୀ ଲେଖି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରିଥିଲେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସେ ଥିଲେ ଜଣେ ଯଶସ୍ୱୀ କବି । ତାଙ୍କ କବିତ୍ୱରେ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ହେଲା, ସେ ଥିଲେ ଜଣେ ଲୋକ-କବି । ଲୋକ-ଜ୍ଞାନକୁ ସେ ଲୋକ-ଭାଷାରେ ପ୍ରକାଶ କରି ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଉପହାର ଦେଇଥିଲେ । ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନକୁ ସେ ସରସ ଓ ସହଜ କରିଥିଲେ ଲୋକମାନଙ୍କ ପାଇଁ । ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ ପରି ବିଶିଷ୍ଟ ପୁରାଣରୁ ଆରମ୍ଭ କରି 'ମୁଁ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବେଟା' ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କ୍ଷୁଦ୍ର କବିତା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, ସବୁଠାରେ ବଳରାମଙ୍କ ଲୋକଭାବନା ହିଁ ମୁଖ୍ୟ ଥିଲା । ସେ ରାଜକୀୟ ତଥା ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ପରିବେଶ ମଧ୍ୟରେ ଜୀବନର କିଛିକାଳ ଅତିବାହିତ କରିଥିଲେ ହେଁ, ସେ ସବୁ ଥିଲା ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଏକ ବନ୍ଧନ । ସେ ସବୁ ବନ୍ଧନକୁ ଛିନ୍ନ କରି, ସମାଜର କଟକଣାକୁ ଭୃକ୍ଷେପ ନ କରି ଜଣେ ମୁକ୍ତ ମାନବ ଭାବେ ସେ ସୃଷ୍ଟି କରିଗଲେ ତାଙ୍କ କାବ୍ୟ ଓ କବିତାର ସୌଧ ।

ରଚନାଶୈଳୀ :

ସାରଳାଦାସଙ୍କ ପରି ବଳରାମ ଦାସ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ରାମାୟଣରେ ଦାଣ୍ଡୀବୃତ୍ତର ବ୍ୟବହାର କରିଥିଲେ । କଥା କହିବା ପାଇଁ ଏହାହିଁ ଥିଲା ବୋଧହୁଏ ସେକାଳର ଉପଯୁକ୍ତ ଛନ୍ଦ । କିନ୍ତୁ ନିରୀକ୍ଷଣ କଲେ ଜଣାଯିବ ଯେ ଉଭୟ କବିଙ୍କ ଦାଣ୍ଡୀବୃତ୍ତ ସମାନ ପ୍ରକୃତି ବିଶିଷ୍ଟ ନଥିଲା । ସାରଳାଦାସଙ୍କ ଦାଣ୍ଡୀବୃତ୍ତରେ ଯେଉଁ ଆକୁଞ୍ଚନ ଓ ପ୍ରସାରଣ କ୍ଷମତା ଥିଲା, ତାହା ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ କବିତାରେ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏହା ବହୁ ପରିମାଣରେ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶାକ୍ଷରୀ ବୃତ୍ତର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ । ଏହାର ଆକୁଞ୍ଚନ ଓ ପ୍ରସାରଣର ସୀମା ୧୧ ରୁ ୧୫ ଅକ୍ଷର ମଧ୍ୟରେ ସୀମିତ । ଅଧିକାଂଶ ତ୍ରୟୋଦଶ-ଅକ୍ଷର-ବିଶିଷ୍ଟ । କେବଳ ଗୋଟିଏ 'ଯେ' ଯୋଗରେ ଏହା ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶାକ୍ଷରୀ ଛନ୍ଦରେ ପରିଣତ ହୋଇଯାଏ । ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ଦାଣ୍ଡୀବୃତ୍ତର ଏହି ଶୈଳୀକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ସେ ତାଙ୍କ ଛନ୍ଦକୁ ଅଧିକାଧିକ କମନୀୟ ରୂପରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିବାକୁ ଚାହିଁଥିଲେ । ଏହାଥିଲା ବୋଧହୁଏ ସେ ଯୁଗର ପ୍ରଭାବ, ପରବର୍ତ୍ତୀ ସଙ୍ଗୀତ ଯୁଗର ପୂର୍ବାଭାସ । ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ଲୋକପ୍ରିୟତା ବୃଦ୍ଧି ପାଇବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଜୟଦେବ, ବିଦ୍ୟାପତି ଓ ଚଣ୍ଡୀଦାସଙ୍କ କାନ୍ତକୋମଳ ପଦାବଳୀ

ସମସ୍ତ ଭାରତୀୟ ସାହିତ୍ୟକୁ ପ୍ରଭାବିତ କଲା । ବଳରାମ ମଧ୍ୟ ବୈଷ୍ଣବ ଥିଲେ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ରାମ ଓ କୃଷ୍ଣ ଭାବରେ ସେ ଆରାଧନା କରୁଥିଲେ । ଏହିସବୁ କାରଣ ହେତୁ ତାଙ୍କ ରଚନାଶୈଳୀରେ କାନ୍ତିଗୁଣ ବିଶିଷ୍ଟ ଶବ୍ଦ ସବୁ ସଂଯୋଜିତ ହେଲା । ପରଂପରାକୁ ଅନୁସରଣ କରି ସେ ତତ୍ସମ, ତଦ୍ଭବ ଓ ଦେଶୀ ଶବ୍ଦର ସମ୍ମିଶ୍ରଣ କରିଥିଲେ ହେଁ ଶବ୍ଦ ଚୟନରେ ସେ ସାରଳାଦାସଙ୍କଠାରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଥିଲେ । ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟକୁ ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ ।

୧-ପରମ୍ପରାନୁଗତ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ

୨-ସ୍ୱକୀୟ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ

କଥା ଓ ବର୍ଣ୍ଣନାର ସୌଷ୍ଠବ ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ ଉପରେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣଭାବେ ନିର୍ଭର କରେ । ଯେଉଁ କବିର ଶବ୍ଦକୋଷ ଯେତେ ବିଶାଳ, ତାହାର ପ୍ରକାଶ କ୍ଷମତା ସେତିକି ସ୍ପଷ୍ଟ । ଭାବର ସ୍ପଷ୍ଟ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ପାଇଁ କବି ବା ଲେଖକକୁ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ରୋତରୁ ଶବ୍ଦ ଚୟନ କରିବାକୁ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଶବ୍ଦ ଚୟନ ପ୍ରବୃତ୍ତିରୁ କବିର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଯେପରି ପ୍ରକାଶପାଏ, ସେହିପରି ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ ପଦ୍ଧତିରୁ କବିର କୁଶଳତା ମଧ୍ୟ ଜାଣି ହୁଏ । ବଳରାମଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ବିପୁଳ ବ୍ୟବହାର ହୁଏ, ସାରଳାଦାସଙ୍କ ମହାଭାରତରେ । ସାରଳାଦାସ ପ୍ରତିଭାବାନ କବି । ତାଙ୍କ ମହାଭାରତରେ କଥା ଓ ଭାବାଭିବ୍ୟକ୍ତି ପାଇଁ ବିସ୍ତୃତ କ୍ଷେତ୍ର ମଧ୍ୟ ଥିଲା । ଶିଳାଲେଖ ସର୍ବସ୍ୱ ଭାଷାକୁ ସେ ଦେଲେ ନୂଆ ରୂପ, ନୂଆ ଜୀବନ । ଚର୍ଯ୍ୟାପଦର ଅପଭ୍ରଂଶ ଭାଷା ବଦଳରେ ସେ ସଂସ୍କୃତ ଗର୍ଭିତ ଭାଷା ବ୍ୟବହାର କଲେ । କିନ୍ତୁ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶବ୍ଦ ନୂଆ ପରିବେଶରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ନୂଆ ରୂପ ପରିଗ୍ରହ କଲା । ତତ୍ସମ, ତଦ୍ଭବ ଓ ଦେଶୀ ଶବ୍ଦର ସମ୍ମିଶ୍ରଣରେ ଏହାର ପ୍ରକୃତି ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ ଯେଉଁ ଭାଷାର ମୂଳଭିତ୍ତି ସ୍ଥାପିତ ହେଲା, ତାହାହିଁ ହେଉଛି ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା । ବଳରାମ ଦାସ ସେହି ପଥର ପଥିକ ହେଲେହେଁ ତାଙ୍କ ବେଳକୁ ଯୁଗୀୟ ରୁଚିରେ ନୂଆ ଦିଗ୍‌ବଳୟ ଉନ୍ମୋଚିତ ହୋଇଥିଲା । ଦେଶରେ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମ ଏକ ଲୋକପ୍ରିୟ ମତରୂପେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଉଥିଲା । ମୁସଲମାନ ଶାସକଙ୍କ ପ୍ରଭାବରୁ ଦେଶରେ ଏକ ନୂଆ ସଭ୍ୟତାର ଆଲୋକ ପ୍ରବେଶ କରୁଥିଲା । ସାହିତ୍ୟର ଆଦର୍ଶ ରୂପେ କେବଳ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟର ପୂର୍ବସୂରୀମାନେ ସ୍ୱୀକୃତ ନହୋଇ ସୁଫିମତ ପ୍ରଭାବିତ ପ୍ରେମାଖ୍ୟାନ ମୂଳକ କାବ୍ୟସବୁ ଲୋକପ୍ରିୟ ହେଲେ । ଜଗନ୍ନାଥ କ୍ଷେତ୍ରରେ କ୍ରମବର୍ଦ୍ଧିଷ୍ଣୁ ଲୋକପ୍ରିୟତା କବିମାନଙ୍କୁ ନୂଆ ଉତ୍ସାହ ଓ ଉଦ୍ଦୀପନା ଦେବାରେ କମ୍ ସାହାଯ୍ୟ କରିନଥିଲା । ଏହିସବୁ କାରଣରୁ ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ରଚନାରେ ବହୁ ନୂଆ କଳ୍ପନା ଓ ଯୋଜନା ପ୍ରବେଶ କଲା, ଯାହାକି ପୂର୍ବ ସାହିତ୍ୟରେ ନଥିଲା ।

ତତ୍‌ସମ ଶବ୍ଦବହୁଳ ପଦ :

ପଞ୍ଚଦଶ ଓ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀବେଳକୁ ସମସ୍ତ ଭାରତୀୟ ଭାଷାରେ ତତ୍ସମ ଶବ୍ଦରାଜି ପ୍ରତି ଆଦର ବୃଦ୍ଧି ପାଇଥିଲା । କବିମାନେ ଅପଭ୍ରଂଶ ଭାଷାର ଶବ୍ଦରାଶି ଅପେକ୍ଷା ତତ୍ସମ ଶବ୍ଦ ସବୁର ପ୍ରୟୋଗ ପ୍ରତି ବିଶେଷ ସଚେତନ ଥିଲେ । ତେବେ ଈଶସ୍ତୁତି, ଅପ୍ରସ୍ତୁତ ଯୋଜନା ଓ ଦର୍ଶନର ବ୍ୟାଖ୍ୟାପରି କେତେକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅଂଶରେ ସେମାନେ ତତ୍ସମ ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । ବଳରାମ ଦାସ ମଧ୍ୟ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣରେ ଏହି ସାହିତ୍ୟିକ ପରମ୍ପରାକୁ ଅନୁସରଣ କରିଛନ୍ତି ।

ସ୍ତୁତି ବା ବନ୍ଦନା ଅଂଶ :

ବଳରାମ ଦାସ ପ୍ରତ୍ୟେକ କାଣ୍ଡକୁ ଈଶସ୍ତୁତି ବା ବନ୍ଦନାରେ ଆରମ୍ଭ କରିଛନ୍ତି । ଏହିସବୁ ବନ୍ଦନାରେ ତତ୍ସମ ଶବ୍ଦରାଜିର ବହୁଳତା ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ଉଦାହରଣ ରୂପେ ଆଦିକାଣ୍ଡର ଜଗନ୍ନାଥ ବନ୍ଦନାକୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ପାରେ–

ବନ୍ଦଇ ଜଗନ୍ନାଥ କମଳାଦେବୀ ପତି
ନୀଳଗିରି ଶିଖରେ ଅପୂର୍ବ ମୂରତି ।
ସୁନ୍ଦର ଶ୍ରୀମୁଖ ନୀଳମଣି ଆଭା
କି ଜାଣି ପଟାନ୍ତର କଳାମେଘ ପ୍ରଭା ।
ନୟନ ଯୁଗଳ କି ଶରଦର ଶଶୀ
ଜଗତଜନ ହୃଦେ ଅଛୁ ପ୍ରଭୁ ବସି ।

ଅପ୍ରସ୍ତୁତ ଯୋଜନା :

ସ୍ତୁତି ବା ବନ୍ଦନାପରି ଅପ୍ରସ୍ତୁତ ଯୋଜନାରେ ବହୁ ତତ୍ସମ ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଛି । ରୂପ ଚିତ୍ରଣ କଲାବେଳେ କବି ପରମ୍ପରାରୁ ଯେଉଁସବୁ ଉପମାନର ସଂଗ୍ରହ କରିଛନ୍ତି, ସେ ସବୁର ସମାବେଶର ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରାୟ ସଂସ୍କୃତମୁଖୀ ହୋଇଯାଇଛି ।

ଯେପରି–

ନାଭିଗଭୀର କି ନଦୀର ଭଉଁରୀ
କଟିଭାଗ ଶୋଭା ନୁହଇ ପଟାନ୍ତରୀ ।

ମଦନ ମହୀପତି ସିଂହାସନ କିସେ
ଜାନୁ ଉଲଟ କଦଳୀ ଜାଣି ଦିଶେ ।
ଚରଣ ଅଙ୍ଗୁଷ୍ଠି ଓଶେକ କଢ଼ି ଆଭା
ପାଦପଦ୍ମ ତଳି ଅଳତା ରଙ୍ଗପ୍ରଭା ।

ତଦ୍‌ଭବ ଶବ୍ଦ :

ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କେତେକ ଅଂଶରେ ତତ୍‌ସମ ଶବ୍ଦର ବହୁଳତା ଥିଲେ ହେଁ, ତଦ୍ଭବ ଶବ୍ଦରାଜି ପ୍ରତି କବିଙ୍କର ମୋହ ଅଧିକ ଥିଲା । ଏହି ସବୁ ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗରେ ତାଙ୍କ ଭାଷା ଏକ ନୈସର୍ଗିକ ସୁଷମା ଦ୍ୱାରା ବିମଣ୍ଡିତ ହୋଇଥିଲା । ସେ ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦ ସବୁକୁ ଓଡ଼ିଆ ଛାଞ୍ଚରେ ଢାଳି ଦେଇ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ପରିବେଶରେ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ତତ୍ସମ ଶବ୍ଦ ସବୁ ନିଜର ଆଡ଼ମ୍ବର ଲୋପକରି ସହଜ, ସରଳ, ସୁନ୍ଦର ଓ କର୍ଣ୍ଣପ୍ରିୟ ରୂପରେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରି, ଓଡ଼ିଆ ଚଳଣିର ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନୁକୂଳ ହୋଇଗଲା । ଉଦାହରଣ ପାଇଁ ନିମ୍ନରେ କେତେକ ପଦ ଉଦ୍ଧାର କରାଯାଉଛି-

୧ । ଯେଥିର ମଧ୍ୟେ ତିନିହେଁ ମୋକ୍ଷପାନ-ମୁଖ୍ୟ

୨ । ଘରେ ଘରେ ବିଜୟେ କି ସାହେର କୁମାରୀ-ସାଗର

୩ । କୂପ ବାପି ବହୁତ ଅଛଇ ପୋଖରୀ-ପୁଷ୍କରିଣୀ

୪ । ସୁବନ୍ୟର ପ୍ରତିମା ପିତୁଳି କମଗଢ଼ି-ସୁବର୍ଣ୍ଣ

୫ । ମେଢ଼ ମଣ୍ଡପ ଅଟାଳି ଜଗତି-ଅଟ୍ଟାଳିକା

ମୋକ୍ଷପାନ, ସାହେର, ପୋଖରୀ, ସୁବନ୍ୟ, ପରିଛାମୁ (ସମ୍ମୁଖ), ଆକ୍ରୋଛିଣ (ଆକର୍ଷି), ନିର୍ଭାଇ (ନିର୍ବାହ), ଆଛାନ (ଆଖ୍ୟାନ), ଖମ୍ବ (ସ୍ତମ୍ଭ), ମୁକୁତା (ମୁକ୍ତା) ହିଆ (ହୃଦୟ), ରାଉତ (ରାଜପୁତ୍ର), ପଢ଼ିହାରୀ (ପ୍ରତିହାରୀ), ଅପଛରୀ (ଅପସରୀ) ଜଉତିଷ (ଜ୍ୟୋତିଷ) ଇତ୍ୟାଦି ତଦ୍ଭବ ଶବ୍ଦ ସମାବେଶରେ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ ସମୃଦ୍ଧ ।

ଦେଶଜ ଶବ୍ଦ :

ତତ୍ସମ ଓ ତଦ୍ଭବ ଶବ୍ଦର ପ୍ରଚୁରତା ମଧ୍ୟରେ ବଳରାମ କେତେକ ଦେଶଜ ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି । ସଂଖ୍ୟାରେ କମ୍ ହେଲେବି ସେ ସବୁରୁ କବିଙ୍କର ବୈଶିଷ୍ୟ ଜାଣିହୁଏ । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ-

ଟେଣ୍ଡୁକି, ଟେକୁ ଟେକୁ, ନାହାଇବେଲି, ଆଢୋ ଆଢୋ, ତଡ଼କି, ଝଡ଼ା, ହୁଳହୁଳି, ଖୋରା, ଖୋରି, ମୁଣ୍ଡା, ନାଲୁଆ, କତିକଚା, ଭୁଡ଼ଙ୍ଗିଆ, ସଉଲୁଣି, ପରିମୁଣ୍ଡା, ଗୁଲୁଗୁଞ୍ଜା, ଅଚାରୁଆ, ଉଭୁରାଉଭୁରି ।

ବିଦେଶୀ ଶବ୍ଦ :

ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ସଦୃଶ ବଳରାମଙ୍କ ରଚନାରେ କେତେକ ବିଦେଶୀ ଶବ୍ଦ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ଆରବୀ ଓ କେତେକ ପାର୍ସୀ । ସାଧାରଣତଃ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମ ଭାଗକୁ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣର ରଚନାକାଳ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥାଏ । ସେତେବେଳକୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ମୁସଲମାନ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇ ନଥିଲେ ହେଁ ମୁସଲମାନ ନବାବଙ୍କ ରାଜକୀୟ ବିଭବ ଓ ମୁସଲମାନ ସଂସ୍କୃତିର ବିଭିନ୍ନ ଉପାଦାନ ବିଭିନ୍ନ ସୂତ୍ରରେ ଦେଶରେ ପ୍ରବେଶ କରିପାରିଥିଲା । ମୁସଲମାନମାନେ ବହୁଭାବେ ଏ ଦେଶକୁ ଆସିଥିଲେ । କେହି ହୁଏତ ଆସିଥିଲେ ବେପାର ବାଣିଜ୍ୟ କରିବାପାଇଁ, କେହି ହୁଏତ ଆସିଥିଲେ ଜୀବନ ନିର୍ବାହର ଅନ୍ୟପନ୍ଥା ଘେନି । କପିଳେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସେନାବାହିନୀରେ ଖାଁ ଉପାଧିଧାରୀ କେତେକ ସୈନ୍ୟଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ଏହିପରିଭାବେ ସେମାନଙ୍କ ସମାଜରେ ପ୍ରଚଳିତ କେତେକ ଶବ୍ଦ ଓଡ଼ିଆ ସାମାଜିକ ଚଳଣିକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିଲା । ଦେଶରେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇଥିବା ଏହି ନୂଆଶକ୍ତି ପ୍ରତି ଜଣେ ସଚେତନ କବି ଭାବେ ବଳରାମ ମଧ୍ୟ ସଜାଗ ଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ଦଶରଥଙ୍କ ପୁତ୍ରେଷ୍ଟି ଯାଗକୁ ଆସିଥିବା ବହୁ ରାଜାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସେ ଗଣନା କଲେ "ମୁଗଲ କୁଚରାୟ ।"

ବାବରଙ୍କ ମୋଗଲ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ୧୫୨୬ରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲେ ହେଁ ମୋଗଲ ଜାତିର କାହାଣୀ ତାଙ୍କର ବହୁ ପୂର୍ବରୁ ଏ ଦେଶରେ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇ ସାରିଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ଅସ୍ୱାଭାବିକ ହେଲେ ହେଁ ହିନ୍ଦୁ ରାଜାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମୁଗଲଙ୍କୁ ଗଣିବାରେ ବଳରାମଙ୍କୁ ଅସୁବିଧା

ହୋଇନାହିଁ । କେବଳ 'ମୁଗଲ' ଓ 'କୁଚ' ନୁହେଁ, ଦରହାସ ଅସଭାବ ଗିଳିମି (କୋମଳ) ତର୍କସ, କମାଣ ଓ ପଇତି ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ଦରହାସ ଓ ପଇତି ଶବ୍ଦ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସବୁ ଶବ୍ଦ ଯୁଦ୍ଧ ସହିତ ସଂପୃକ୍ତ । 'ପଇତି' ମସଲାଦିଆ ଡାଲି ।

ଅନୁକରଣାତ୍ମକ ଶବ୍ଦ :

ବଳରାମଙ୍କ ଜୀବନ୍ତ ଭାଷାର ଏକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ହେଉଛି, ତାଙ୍କ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ଅନୁକରଣାତ୍ମକ ଶବ୍ଦମାଳା । ଆଦି କି ଅଯୋଧ୍ୟାରେ ନୁହେଁ, ଲଙ୍କାକାଣ୍ଡରେ ଏସବୁ ଶବ୍ଦର ହଟଗୋଳ ଶୁଣିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ବୀରମାନଙ୍କ ହୁଙ୍କାରରେ ରଣଭୂମି ଯେତେବେଳେ ମୁଖରିତ ହୋଇଉଠେ, ସେତେବେଳେ ବାଦ୍ୟର ସମବେତ ଧ୍ୱନି ଯୁଦ୍ଧର ବିଭିଷିକାକୁ ଆହୁରି ବୃଦ୍ଧିକରେ । କବି ରଣଭୂମିର ସେହି ଦୃଶ୍ୟକୁ ପାଠକ ସମ୍ମୁଖରେ ରଖିବାପାଇଁ ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି- ଦିମିଦିମି, ଘୁମୁଘୁମୁ, ଗୁମୁଗୁମୁ, କିଣିକିଣି, କପକପ, ଝୁଣୁଝୁଣୁ, ଘୁମୁଘୁମୁ, ଝଣଝଣ, ଝମଝମ, ଟହଟହ, ଚଡ଼ଚଡ଼, ଭଡ଼ଭଡ଼, ଘାଉଘାଉ, କଟକଟ ପ୍ରଭୃତି କେତେକ ଶବ୍ଦ ।

ବୀପ୍ସାତ୍ମକ ଶବ୍ଦ :

ଅନୁକରଣାତ୍ମକ ଶବ୍ଦ ପରି ବୀପ୍ସାତ୍ମକଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗରେ ଭାଷାର ସୌଷ୍ଠବ ବୃଦ୍ଧିପାଏ ତଥା ଭାଷାରେ ଗତିମୟତା ଆସେ । ରାମାୟଣର ଆଦି, ଅଯୋଧ୍ୟା, ଆରଣ୍ୟକ ଓ ସୁନ୍ଦରାକାଣ୍ଡରେ ଏସବୁ ଶବ୍ଦ କେବଳ କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିବାବେଳେ ଲଙ୍କାକାଣ୍ଡର ସମର ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଏହାର ବହୁଳତା ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ବୋଧହୁଏ ରଣଭୂମିକୁ ଅଧିକ ଗତିଶୀଳ ଓ ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ବୀରରସ ବ୍ୟଞ୍ଜିତ କରିବା ପାଇଁ କବି ବଳରାମ ସଚେତନ ଭାବେ ଏହିସବୁ ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି । ଏସବୁ ଶବ୍ଦପ୍ରଭାବ ଆଦିକାଣ୍ଡରେ ନମ୍ର ଥିବାବେଳେ ଲଙ୍କାକାଣ୍ଡରେ ଉଗ୍ରହୋଇ ଯାଇଛି । ଆସଆସ, ଧାଁଅଧାଁଅ, ଯାଅଯାଅ ପ୍ରଭୃତି ବୀପ୍ସାତ୍ମକ ଶବ୍ଦର ବାରମ୍ବାର ଉଚ୍ଚାରଣ ରଣଭୂମିର କୁହାଟ ପରି ପାଠକକୁ ବିକ୍ଷୁବ୍ଧ କରିଦିଏ । ଆଦିକାଣ୍ଡରୁ କେତେକ ଉଦାହରଣ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

ଛନଛନ, ତେକୁତେକୁ, ଆସିବୁଆସିବୁ, ଦେଖଦେଖ, ମନେମନେ, ଦମଦମ, ତରତର, ଉଠଉଠ, ଆସଆସ, ଗହଗହ, ଠାବେଠାବେ, ତେତେତେତେ, ଲାଜଲାଜ, ଘନଘନ, ଜୟେଜୟେ, ହେଲୁହେଲୁ, ପନ୍ତିପନ୍ତି, ହସହସ, ଧରଧର, ମାରମାର, ଚାଲଚାଲ, ଧୀରଧୀର, ସତ୍ୟସତ୍ୟ, ଆଣଆଣ, ଧନ୍ୟଧନ୍ୟ, ଯେବଣଯେବଣ ।

ଯୁଗ୍ମ ଶବ୍ଦ :

ଏହିପରି ଆଉ ଗୋଟିଏ ପ୍ରୟୋଗ ହେଉଛି ରାମାୟଣର ଯୁଗ୍ମ ଶବ୍ଦମାଳା । କ୍ରିୟାବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ ଓ ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା ସଂଯୋଜିତ ହୋଇ ଏସବୁର ସୃଷ୍ଟି । ବୀପ୍‌ସାତ୍ମକ ଶବ୍ଦପରି ଏସବୁ ମଧ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ଗତିଶୀଳ କରାଏ । ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣରେ ବିଶେଷକରି ଲଙ୍କାକାଣ୍ଡରେ ଏପରି ଯୁଗ୍ମଶବ୍ଦର ବହୁଳତା ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ ।

ଉଭୁରାଉଭୁରି, ଉଠାଉଠି, କୋହାକୋହି, କୋଡ଼ାକୋଡ଼ି, ଗଡ଼ାଗଡ଼ି, ଘଞ୍ଚାଘଞ୍ଚ, ଘଷାଘଷି, ଚାହାଁଚାହିଁ, ଛଡ଼ାଛଡ଼ି, ଜଣାଜଣି, ଟକାଟକି, ଠେଲାଠେଲି, ଧରାଧଣି, ପଶାପଶି, ପିଟାପିଟି, ପେଲାପେଲି, ପୁଛାପୁଛି, ବଣ୍ଟାବଣ୍ଟି, ଭେଟାଭେଟି, ମଡ଼ାମଡ଼ି, ମରାମରି, ମିଶାମିଶି, ଯନ୍ତାଯନ୍ତି, ହଣାହଣି, ହାବୋଡ଼ାହାବୋଡ଼ି ।

ପୁନରୁକ୍ତି ପ୍ରକାଶ :

ବୀପ୍‌ସାରେ ପୁନରୁକ୍ତି ହୁଏ, ଏଥିରେ କେବଳ ଗୋଟିଏ ଶବ୍ଦ ଦୁଇଥର ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ; ଅଥଚ ପୁନରୁକ୍ତିରେ ଗୋଟିଏ ଶବ୍ଦ ବହୁଥର ଆସେ । ଏହାକୁ ସାଧାରଣତଃ କାବ୍ୟର ଦୋଷରୂପେ ପରିଗଣନା କରାଯାଉଥିଲେ ହେଁ, କେତେକ ଅଳଙ୍କାରିକ ଏହାକୁ ଗୁଣ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ହିନ୍ଦୀକବି ଭିକାରୀଦାସ ଏ ବିଷୟରେ ନିଜର ମନ୍ତବ୍ୟ ଦେଇ ଲେଖିଛନ୍ତି-

ଏକ ଶବ୍ଦ ବହୁବାର ଜହିଁ, ପରେ ରୁଚରଣ ଅର୍ଥ
ପୁନରୁକ୍ତୀ ପରକାଶ ଗୁନ, ବରନେ ବୁଦ୍ଧି ସମର୍ଥ ।

ବଳରାମ ରାମାୟଣର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବୃଦ୍ଧି କରିବା ପାଇଁ ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ଗୋଟିଏ ଶବ୍ଦକୁ ବାରମ୍ବାର ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି । ଏହା କେତେବେଳେ ପଦର ଆଦ୍ୟରେ ଆସିଛି ଓ କେତେବେଳେ ମଧ୍ୟ ଭାଗରେ । ଆଦିକାଣ୍ଡରୁ ଏହି ପ୍ରକାର ପ୍ରୟୋଗର କେତୋଟି ଉଦାହରଣ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

'ସହସ୍ର'କୁ ଆଦ୍ୟ ଓ ମଧ୍ୟଭାଗରେ ରଖି-

(୧) ଅନନ୍ତ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ତୁ ସହସ୍ର ମୂରତି
ସହସ୍ରେ କର ସହସ୍ରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଜ୍ୟୋତି ।

ସହସ୍ରେକ ଶିର ସହସ୍ରେ ଲୋଚନ
ସହସ୍ରେ କୋଟି ଯୁଗ କଳାକ ବିମୋଚନ ।

ସ୍ୱୟମ୍ଭୂ ମୁନି ସହସ୍ରେ ସୃଷ୍ଟି ଅନେ୍ତ ତ୍ରିଦଶ
ଦ୍ୱାଦଶ ଆଙ୍ଗୁଳ ଯେ ବେଦାନ୍ତ ପୁରୁଷ ।

(୨) 'ଅପୁତ୍ରିକ'କୁ ଆଦ୍ୟରେ ରଖି-

ଅପୁତ୍ରିକ ମୁଖ ଚାହିଁ ନ ଯୋଗାଇ
ଅପୁତ୍ରିକ ଲୋକର ଅନ୍ନ ହିଁ ନଖାଇ ।

ଅପୁତ୍ରିକ ସଙ୍ଗେ ନୋହିବ ସଦଗୋଷ୍ଠୀ
ଅପୁତ୍ରିକ ବାପୁଡ଼ା ଅଟଇ ପରମ କଷ୍ଟୀ ।

ଏହିପରି 'ପୁତ୍ର', 'କାହାର', 'କେ', 'କେହୁ', 'କେବଣ', 'ଲକ୍ଷେକ', 'ଯେ', 'ପୁଣି', 'ଆମ୍ଭ ବା ଆମ୍ଭର', 'କାହିଁ', 'ଯାହାକୁ', 'ଯେ', 'ତାହା', 'କେ ବୋଲଇ' ପ୍ରଭୃତିକୁ ଆଦ୍ୟରେ ରଖି ବାରମ୍ବାର ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଛି ।

(୩) କୌଣସି ନିୟମ ନରଖି 'ସାନ'ର ବ୍ୟବହାର :

ସାନ ବୋଲିଣ କି ଅଭରସା କର ।
ଅଗସ୍ତିଟି ସାନ ଶୋଷିଲା ସିନ୍ଧୁ ସାତ
ପ୍ରହଲ୍ଲାଦ ସାନ ପ୍ରସନ୍ନ କଲା ପଦ୍ମନେତ୍ର ।
ବାମନ ଯେ ସାନ ବଳିକି ଚାପିଲା
ଧ୍ରୁବ ସାନପୁଅ ବିଷ୍ଣୁକୁ ତୋଷ କଲା
ଭାଗିରଥି ସାନ ଗଙ୍ଗାକୁ ବୁହାଇଲା ।

କିମ୍ବା ଏହାକୁ ହୋ କହ ତୁମ୍ଭେ ସାନ
ଧାତା ଜାଣିଲଇଂ ଯେ ଯହିଂକି ଭାରଜନ ।

ପରିଗଣନାତ୍ମକ ଶୈଳୀ :

କଥା କହିବା ପାଇଁ ଏହାଥିଲା କବି ବଳରାମଙ୍କର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଆୟୁଧ । କେବଳ କାନନ, ରାଜକୀୟ ବିଭବ, ନଗର ସ୍ତୁତି ଓ ଅପ୍ରସ୍ତୁତ ଯୋଜନା କଲାବେଳେ ନୁହେଁ, ସବୁ

ପ୍ରକାର ବର୍ଣ୍ଣନାର ଏହାଥିଲା ଏକ ସାଧାରଣ ପଦ୍ଧତି । ଜଣକୁ ବା କେବଳ ଗୋଟିଏ ବସ୍ତୁର କଥା ନ କହି କବି ଏକାବେଳକେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସଙ୍କେତ କରି କହୁଥିଲେ । ଏହି ପ୍ରକାର ଶବ୍ଦ ଯୋଜନା ପାଠକକୁ ଘଟଣା ପ୍ରତି ବିଶେଷଭାବେ ଆକୃଷ୍ଟ କରୁଥିଲା ଏବଂ ପାଠକ ହୃଦୟରେ ଘଟଣାର ଏକ ସ୍ପଷ୍ଟ ରେଖା ଅଙ୍କିତ କରୁଥିଲା । ଉଦାହରଣ ପାଇଁ ନିମ୍ନରେ କେତେକ ପଂକ୍ତି ସଂଗୃହୀତ କରାଯାଇଛି ।

(୧) ମଣିଷ ସମାଜର ସଦ୍‌ଗୁଣାବଳୀ -
ଧାର୍ମିକ କୁଶଳ ହୋଇବେ ଶାନ୍ତିଶୀଳ
ସୁଜନ ସୁବୁଦ୍ଧି ହୋଇ ଉଧରିବେ କୁଳ।୧୬୫୬।

(୨) ଅଳଙ୍କାରର ଗଣନା -
କଟି ପାଟ ଡୋର ଘାଘୁଡ଼ି ଘଣ୍ଟି ଗୁନ୍ଥା
ବାହେଣ ବାହୁଟି ଗଳାରେ ସୁନା ସୂତା। ଆଦି, ପୃ-୧୦୮।

(୩) ବାଦ୍ୟ -
ଢୋଲ ଦମା ଟମକ ବାଜଇ ବୀର ତୂର
ଶଙ୍ଖ ମହୁରୀ ଭେରୀ ଯନ୍ତ ସପତ ସ୍ୱର।୨୨୨।

କମ କାହାଳ ବିଜିଘୋଷ ଶବ୍ଦ
ତାଳ ତାଳି ଘଣ୍ଟ କଂସାଳ ଶବଦ।୨୨୩।

ବାଜନ୍ତି ମର୍ଦ୍ଦଳ ବାଜନ୍ତି ବାଉଂଶି
ନାଚନ୍ତି ନାଚୁଣୀ ଅପଛରୀ ମିଶି।୨୨୪।

ନୀତିବାକ୍ୟ :

ନୀତିବାକ୍ୟର ସଂଯୋଜନା ପୁରାଣ ରଚନାର ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ଶୈଳୀ। କଥା ମଝିରେ ନୀତିବାକ୍ୟ ସବୁକୁ ରଖିବା ଦ୍ୱାରା କଥାର ଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଥାଏ। ସାଧାରଣତଃ ଅନ୍ୟକୁ ଉପଦେଶ ଦେବାବେଳେ ଏ ସବୁର ବ୍ୟବହାର ବଳରାମଙ୍କ ରଚନା ଶୈଳୀର ଏକ ସାଧାରଣ ରୀତି।

୧)　ବାଦ ବିବାଦ ଯେ ବଢ଼ାଇଲେ ବଢ଼ଇ
ନାଶ କଥାମାନ ଛଡ଼ାଇଲେ ଛାଡ଼ଇ।

୨)　ରହି ଯୁଦ୍ଧ କଲେ ଶତ୍ରୁକୁ ହୋଏ ଜିଣି।

୩)　ବାବୁ ଦୁଷ୍ଟ ଜନକର ନାଶିଲେ ଧର୍ମପାଇ।

୪)　ଯେତେବେଳେ ଯାହାକୁ ଅଛଇ ଯେଉଁ ଯୋଗ
କାଳ ପ୍ରାପତ ଜାଣି ବିଧାତା କରାଇ ଭୋଗ।

୫)　ଧରି ମାଇଲେ ତାତ ସିଧ୍ୟ ହିଁ ହାଦେ ମରି।

୬)　ପରକୁ ବୁଦ୍ଧି ଦେଇ ତିଆରୁ ଅନେକ
ଏବେ ତୁ ଆପଣେ ଛାଡ଼ିଲୁ ବିବେକ।

୭)　ମନ୍ଦହିଁ ଭଲ ହୋଇ କରାଇଲେ ଭଯେ।

୮)　କର୍ମକୁ ଜିଣନ୍ତା ନାହିଁ ଯେ ତ୍ରିଦଶ।

୯)　ନିଦ୍ରାଗଲା ପ୍ରାଣୀର କିସ ଅବା ବଳ।

୧୦)　ଅମର ହୋଇଲା ଲୋକ ତାହାର ସୁଖେ ଥିବ
ସଂଗ୍ରାମ କଲେ କି ଅନ୍ୟାଯେ ପାର ଯିବ।

୧୧)　ଯାଗଯଜ୍ଞ ଜପ ତପ ଦାନ ଧର୍ମ
ଯେହା ଝିଙ୍ଗାସନ୍ତେ ପାଇ ପାପକର୍ମ।

୧୨)　ପୂର୍ବେ ଯାହା କରି ଏବେ ତାହା ଭୁଞ୍ଜି।

ସ୍ୱକୀୟ ଶୈଳୀ :

ପରମ୍ପରାକୁ ଅନୁସରଣ କରି ବଳରାମ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ଶବ୍ଦକୁ ବିଭିନ୍ନ ଭାବେ ନିଜ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବ୍ୟବହାର କରିଥିଲେ ହେଁ ଏସବୁ ପ୍ରୟୋଗରୁ ତାଙ୍କ ନିଜସ୍ୱ ଶୈଳୀ

ଜାଣିହୁଏ ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ସମୟର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ କବି ଏପରିକି ଉତ୍ତର ଭାରତର କବି ଜାୟସୀ, ସୁର ଓ ତୁଳସୀ ମଧ୍ୟ ଏହି ସବୁ ପ୍ରୟୋଗ ପଦ୍ଧତିକୁ ନିଜ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗର ଏହି ପରମ୍ପରାନୁଗତ ଶୈଳୀ ବ୍ୟତୀତ କାବ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ କବିଙ୍କର ଏକ ସ୍ୱକୀୟ ପ୍ରକାଶ ଭଙ୍ଗୀ ଥାଏ ଓ ସେଇଥିରୁ କବିଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱକୁ ଚିହ୍ନିହୁଏ । ନିମ୍ନରେ ବଳରାମଙ୍କ ଭାଷା ପ୍ରୟୋଗ ମଧ୍ୟରୁ ତାଙ୍କର ସ୍ୱକୀୟତାକୁ ଜାଣିବା ପାଇଁ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା କରାଯାଇଛି ।

ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ମହାଭାରତର ଛନ୍ଦ ପରି ବଳରାମଙ୍କ ରାମାୟଣର ଛନ୍ଦ ଥିଲା ଦାଣ୍ଡୀ । ବଳରାମଙ୍କ ଦାଣ୍ଡୀବୃତ୍ତ ୧୧ରୁ ୧୫ ଅକ୍ଷର ମଧ୍ୟରେ ସୀମିତ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ପାଦରେ ୩ଟିରୁ ୭ଟି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶବ୍ଦ । ପୁଣି ଏହିସବୁ ଶବ୍ଦକୁ କବି ଏପରି ଭାବେ ସଜାଉଥିଲେ ଯେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପାଦକୁ ଭାବାଭିବ୍ୟକ୍ତି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଦୁଇଟି ସମାନ ଅଂଶରେ ବିଭକ୍ତ କରିଦେଲେ କିଛି ଅସୁବିଧା ହୁଏ ନାହିଁ । ପାଦର ମଝିରେ ବିରାମ ଦେଇ ପାଠକଲେ ପଦର ଭାବ ଆହୁରି ସ୍ପଷ୍ଟଭାବେ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ ହୁଏ । ଏହି ବିରାମ ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ଆହୁରି ସ୍ପଷ୍ଟ କରିବା ପାଇଁ କବି ଅନୁପ୍ରାସର ସାହାଯ୍ୟ ନେଉଥିଲେ । ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ କେତେକ ଉଦାହରଣରୁ ଏହା ଜାଣିହେବ ।

କ) ବିଭାଣ୍ଡେକ ବାଳ / ଚିତ୍ତ ସମାକୁଳ ।

ଖ) ନୁହଇ ପୁରୁଷ / ନୁହଇ ମୁହିଁ ଯତି ।

ଗ) ବାହାରକୁ ନଦିଶଇ / ଭିତରକୁ ଉହାଡ଼ି ।

ଘ) କେବଣ ବିଳାସୁଣୀ / ବିଞ୍ଚନ୍ତି ବିଞ୍ଚଣୀ ।

ଙ) ଦୁଧ ଶାକର / ବିବିଧ ପରକାର ।

ଚ) କର ଅନୁଗ୍ରହ / ନକର ନିରାଶ ।

ଛ) ଟେଙ୍କା ମାଇଲେ କି / ଟଳଇ ପରବତ ।

ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣର ଏହା ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ପ୍ରକାଶଭଙ୍ଗୀ ହେଲେ ହେଁ ବେଳେବେଳେ ଏଥିରେ ବ୍ୟତିକ୍ରମ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଅନୁପ୍ରାସ ନ ଥାଇ ମଧ୍ୟ ଭାବାଂଶ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପାଦ ସବୁକୁ ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କଲେ ଅସୁବିଧା ହୁଏ ନାହିଁ ।

କ) ପାଣି ଆଣନ୍ତେଣ ତାକୁ / ଦେଖିଲାକ ବାଳୀ।

ଖ) ପାପ ଆକ୍ରୋଶିଲା / ମଦନ ମନେ ବ୍ୟାପୀ।

ସାରଳା ମହାଭାରତର ଦାଣ୍ଡୀବୃତ୍ତକୁ ନିରୀକ୍ଷଣ କଲେ ବଳରାମଙ୍କ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଆହୁରି ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ। 'ନିର୍ବାତ କପଟର ପୁଷ୍ପରଥ ପକାଇଲା ସର୍ବଛେଦି' ବା 'ବରଷନ୍ତି ମେଘେ ଯେ ମୁଷଳ ଧାରା ପରମାଣେ' ବା 'ତାହା ଦେଖି ମେଘା ସହସ୍ରେକ ବିନ୍ଧିଲା ବୀର ପାର୍ଥେ'। ମହାଭାରତର ଏହିସବୁ ପଂକ୍ତିରେ ବଳରାମଙ୍କ ସଦୃଶ ବିଭାଜନ ନାହିଁ ଏବଂ ପଂକ୍ତିକୁ ବିଭାଜନ କରିଦେଲେ ମଧ ତାହାର ସମତା ନରହି ପାରୁଥିବାରୁ ଭାବାଭିବ୍ୟକ୍ତିରେ କୌଣସି ସୁବିଧା ହୁଏ ନାହିଁ। ବଳରାମଙ୍କ ରାମାୟଣରେ ବେଳେବେଳେ ଏହି ନିୟମରେ ବ୍ୟତିକ୍ରମ ପରିଲକ୍ଷିତ ହେଉଥିଲେ ହେଁ ଏହା ତାଙ୍କ ରଚନାଶୈଳୀର ସାଧାରଣ ନିୟମ ନୁହେଁ। ଏହାକୁ ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଭାବରେ ହିଁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ। ଯେପରି-

'ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ଲୋକେ ଭ୍ରଥ ଖଣ୍ଡେ ପୂର୍ବଦିଗ ଶେଷ' ଭାବାଭିବ୍ୟକ୍ତି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପାଦକୁ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କଲାବେଳେ ବଳରାମ କେତେକ ନିୟମ ଅନୁସରଣ କରୁଥିଲେ। ଉଦାହରଣ ରୂପେ 'ଦୁଇ' ଓ 'ଚାରି' ଅକ୍ଷରବିଶିଷ୍ଟ ଶବ୍ଦ ସବୁକୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ।

୨+୪ - ୨+୪

ମାର ରାକ୍ଷସୀ କି / ଶୁଣ ନୃପବର ।

୨+୪ - ୪+୨

କ) ଶୁଣ ରଘୁନାଥ / ପଚାରିଲୁ ଯିସ

ଖ) ଆନ ଯୁବତୀକି / ପଟାନ୍ତର କରି

ଗ) ଶୁଣି ରଘୁନାଥ / ଋଷିଙ୍କର ବାଣୀ

୪+୨ - ୨+୪

ପୁତ୍ରକଇ ଚିନ୍ତା / କର ମହାଋଷି

୪+୨ - ୪+୨

ଆକାଶେଣ ଶିର / ଲାଗିଲାକ ଯାଇ

୪+୨ - ୨+୨+୨

କ) ଅବିକ୍ଷଣେ ଦାତା / ପାପପୁଣ୍ୟ ଦାନୀ

ଖ) ଧଉର୍ଯ୍ୟେଣ ମେରୁ / ଦୁଃଖୀଜନ ବନ୍ଧୁ
ଗ) ଦେବଙ୍କର ତୁଲେ / ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଥାଇ

ସେହିପରି 'ତିନି' ଓ 'ଚାରି' ଅକ୍ଷର ବିଶିଷ୍ଟ ଶବ୍ଦ ମଧ୍ୟ କେତେକ ନିୟମ ଦେଇ ଗତି କରିଛି ।

୩ + ୪ - ୩ + ୪

ଦେଖିଣ କୃତ କୃତ / ହୋଇଲେ ତ୍ରିପୁରାରୀ
ସେବକ ନିମିତ୍ତେଣ / ଧାମନ୍ତି ଚକ୍ରଧାରୀ ।

ଏହି କ୍ରମ କେତେବେଳେ ଚାରିତିନି ଚାରିତିନି, ତିନିଚାରିରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଛି । ଏଥିମଧ୍ୟରୁ ବଳରାମଙ୍କର ପ୍ରିୟ ଥିଲା- ତିନି ତିନି ତିନି ଚାରି -

ଦେବେଣ ଦୁର୍ଲଭ / ମାନବେ ଅଗୋଚର ।
ଦେଖିତ ସୁଲଭ / ନୟନେ ଅଗୋଚର ।
ନୟନେ କଜ୍ଜଳ / ଶିରେଣ ଫୁଲଗଭା ।
କର୍ଣ୍ଣରେ ତଡକୀ / ମଥାରେ ମଥାମଣି ।

ଏହି ଦୁଇ ଅଂଶର କ୍ରମ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ମଧ୍ୟ ସେ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ ।

ଗଳାରେ ଚାପସରି ନାସାରେ ବସଣି ।

ଏହିସବୁ ନିୟମକୁ ଶୈଳୀ ମଧ୍ୟରେ ଅନୁସରଣ କଲାବେଳେ ସାଧାରଣତଃ ପାଦର ଆଦ୍ୟରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିବା ଶବ୍ଦ ସମସ୍ତ ପାଦକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥାଏ । ଯେପରି 'ଦୁଇ' ଅକ୍ଷର ବିଶିଷ୍ଟ ପାଦର ଆଦ୍ୟରେ ରହିଲେ ଏହି ଜାତୀୟ ଶବ୍ଦ ପାଦ ମଧ୍ୟରେ ବହୁଳ ଭାବେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ।

ଦୁଇ ଅକ୍ଷର ବିଶିଷ୍ଟ ଶବ୍ଦ :

ଶଙ୍ଖ ଚକ୍ର ଗଦା ସାରଙ୍ଗ ଚତୁର୍ଭୁଜ ।
ସୃଷ୍ଟି ସର୍ଜନା ଦୁଃଖ ସୁଖ ଦାନେ ।

ଦୁଇ ଅକ୍ଷର ବିଶିଷ୍ଟ ଶବ୍ଦ ସହିତ ଚାରି ଅକ୍ଷର ବିଶିଷ୍ଟ ଶବ୍ଦର ଉଚ୍ଚାରଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଥିବାରୁ ଆଦ୍ୟରେ ଦୁଇ ଅକ୍ଷର ବିଶିଷ୍ଟ ଶବ୍ଦ ଥିଲେ ଚାରି ଅକ୍ଷର ବିଶିଷ୍ଟ ଶବ୍ଦ ପାଇଁ ଅସୁବିଧା ହୁଏ ନାହିଁ। ସେହିପରି ଚାରି ଅକ୍ଷର ବିଶିଷ୍ଟ ଶବ୍ଦ ମଧ୍ୟ ସହଜରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ।

ତିନି ଅକ୍ଷର ବିଶିଷ୍ଟ ଶବ୍ଦ :

ପାଦର ଆଦ୍ୟରେ ତିନି ଅକ୍ଷର ବିଶିଷ୍ଟ ଶବ୍ଦ ରହିଲେ କବି ପାଦ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରାୟ ଏହି ଜାତୀୟ ଶବ୍ଦର ବହୁଳ ବ୍ୟବହାର କରିଥାନ୍ତି। ଯେପରି–

ସର୍ବାଙ୍ଗେ ଚନ୍ଦନ ଲେପନ ମୁରାରୀ।
ନବୃଦ୍ଧି ବିଶ୍ରାମ ସେ କଲାକ ମହୀଧର।
ଶୁଣିଣ ସନ୍ତୋଷ ଯେ ହୋଇଲା ମହୀଧର।

ବଳରାମ ଦାଣ୍ଡୀବୃତ୍ତ ୧୧ରୁ ୧୫ ଅକ୍ଷର ମଧ୍ୟରେ ସଂକୁଚିତ ଓ ପ୍ରସାରିତ ହେଉଥିବାରୁ ଏହି ନିୟମ ବେଳେବେଳେ ଅନୁସୃତ ହେଉନଥିଲେ ହେଁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପାଦକୁ ଭାବାଭିବ୍ୟକ୍ତି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରି ପାଦର ଅକ୍ଷର ସଂଖ୍ୟାର ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁଯାୟୀ ସେ ଶବ୍ଦ ସଂଯୋଜନା କରୁଥିଲେ। ସାରଳା ମହାଭାରତ ପରି ସେ ତାଙ୍କର ପଂକ୍ତିସବୁକୁ ଦୀର୍ଘ ନ କରି ଗୋଟିଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସୀମା ମଧ୍ୟରେ ସୀମିତ ରଖୁଥିଲେ। ଫଳରେ ତାଙ୍କ ଦାଣ୍ଡୀବୃତ୍ତରୁ କଥାରସ ଅପେକ୍ଷା ସଙ୍ଗୀତର ସ୍ୱର ବେଶୀ ଶୁଣିବାକୁ ମିଳିଥାଏ।

ଶୈଳୀର ଏହି ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଦେଇ ଗତି କଲାବେଳେ କେତେକ ଶବ୍ଦ ବଳରାମଙ୍କର ଅତି ପ୍ରିୟ ହୋଇଯାଇଛି। ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ଦୁଇଟି ଶବ୍ଦ ହେଲା ଦିବ୍ୟ ଓ ଚାରୁ। କବି ଭଗବାନଙ୍କ କଥା କହିବାବେଳେ 'ଦିବ୍ୟ' ଶବ୍ଦକୁ ଯେପରି ବାରମ୍ବାର ପ୍ରୟୋଗ କରିଛନ୍ତି, ସେହିପରି ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ 'ଚାରୁ' ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି। 'ଚାରୁ' ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗରୁ କବିଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଜୀବନର ସ୍ପର୍ଶ ମିଳୁଥିଲେ ହେଁ, ଏହା ଥିଲା ତାଙ୍କର ଜୀବନର ଆଦର୍ଶ। ସୁନ୍ଦର ମଧ୍ୟରେ ମଙ୍ଗଳର ସନ୍ଧାନ କରିବା ଥିଲା ତାଙ୍କ ଜୀବନର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଲକ୍ଷ୍ୟ।

ବଳରାମଙ୍କ ଦାର୍ଶନିକ ଚିନ୍ତାଧାରା

ବଳରାମ କେବଳ କବି ନଥିଲେ, ସେ ଥିଲେ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ଓଡ଼ିଶାର ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ଭକ୍ତ ତଥା ଦାର୍ଶନିକ। ତାଙ୍କ ଦାର୍ଶନିକ ଚିନ୍ତାଧାରାକୁ ପ୍ରକାଶ କରିବା ପାଇଁ ସେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବେ 'ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଭୂଗୋଳ' ପରି ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିଲେ ହେଁ, ଏଥିରୁ ତାଙ୍କ ଜୀବନର ସବୁ କଥା ମିଳେ ନାହିଁ। ଏହା କେବଳ 'ଦେହ ବିଧି ତତ୍ତ୍ୱ' ପାଇଁ ରଚିତ। କିନ୍ତୁ ଏହା କବିଙ୍କ ସାଧନା ମାର୍ଗର ପ୍ରଥମ ଅଙ୍ଗ ହେଲେ ବି ପ୍ରଧାନ ଅଙ୍ଗ ନଥିଲା। କବି ସୋପାନ ପରେ ସୋପାନ ଅତିକ୍ରମ କରି ଶେଷକୁ ମୋକ୍ଷ ପ୍ରାପ୍ତିକୁ ମଧ ତୁଚ୍ଛ ଜ୍ଞାନ କରିଥିଲେ। କବି ଶେଷକୁ କହିଲେ, ମୁଁ ଇଚ୍ଛାକଲେ ବୈକୁଣ୍ଠକୁ ଯାଇ ପାରିବି, କିନ୍ତୁ ବୈକୁଣ୍ଠ ପ୍ରାପ୍ତି ବଡ଼ କଥା ନୁହେଁ। 'ଭାବ ସମୁଦ୍ରରେ ସେହି କଥାକୁ ସେ ଅନ୍ୟ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶ କଲେ।

ଭଗବାନଙ୍କ ସେବକ ଭାବେ ରହିବା ହିଁ ଥିଲା କବିଙ୍କ ଜୀବନର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଲକ୍ଷ୍ୟ। ଜଗନ୍ନାଥ ଥିଲେ ତାଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ପ୍ରଭୁ। ତାଙ୍କରି ସେବକ ଭାବେ ତାଙ୍କରି ଠାରେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ କରି ସେ ତାଙ୍କ ଜୀବନକୁ ସାର୍ଥକ କରିଥିଲେ। 'ଦେହ ବିଧି ତତ୍ତ୍ୱ'ରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଭଗବାନଙ୍କ ସହ ଏକାକାର ହୋଇ ଯିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କବିଙ୍କ ଜୀବନ ବହୁ ସ୍ତର ଦେଇ ଅତିକ୍ରମ କରିଥିଲା। କବି ଚାରିପୁରୁଷାର୍ଥ ଅର୍ଥାତ୍ ଧର୍ମ, ଅର୍ଥ, କାମ, ମୋକ୍ଷ ସହ ଜ୍ଞାନ ଓ ଭକ୍ତିକୁ ନିଜ ଜୀବନ-ଦର୍ଶନରେ ମୁଖ୍ୟସ୍ଥାନ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ। ନିମ୍ନରେ ଏ ସବୁର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଆଲୋଚନା ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି। ଧର୍ମ-ସତ୍ୟ ପୁରୁଷଙ୍କର ଧର୍ମ ପାଳନ ହିଁ ପ୍ରକୃତ କର୍ମ। 'ଧର୍ମ ସେ ତାହାଙ୍କର ଅଟଇ କାରଣୀ' ଧର୍ମ କହିଲେ ବଳରାମ ସତ୍ୟ, ଅହିଂସା, ପରୋପକାର, ଅଭିମାନ ତ୍ୟାଗ, ଅପ୍ରିୟ ସତ୍ୟ ବା ମର୍ମବାଣୀ ନ କହିବା, କୋମଳ ବା ଶୀତଳ ବଚନ କହିବା, ଅନ୍ୟ ମନରେ କଷ୍ଟ ନ ଦେବା, ଗୁରୁଜନଙ୍କୁ ମାନ୍ୟ କରିବା, ଅତିଥି ଓ ଦେବତାଙ୍କ ସେବା କରିବା, ଦେବରାଜାଙ୍କ ଠାରେ ଶରଣ ପଶିବାକୁ ବୁଝୁଥିଲେ। ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ସବୁ ସଦ୍‌ଗୁଣକୁ ପାଳନ କରି ଆଦର୍ଶ ଜୀବନ ଯାପନ କଲେ ଲୋକ ସ୍ୱର୍ଗ ବା ମୋକ୍ଷ ପ୍ରାପ୍ତି ହୁଏ। ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣରେ

ଏହିସବୁ ସଦ୍‌ଗୁଣର ମହିମା ପ୍ରଚାର କରିବା ପାଇଁ କବି ବଳ୍ମ ଉପାଖ୍ୟାନକୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିଥିବା, ଗାଳବ ଓ ସତ୍ୟବ୍ରତ ଉପାଖ୍ୟାନରୁ ଉପଲବ୍ଧ ହୁଏ। 'ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଭୂଗୋଳ'ରେ କବି ସେହି କଥାକୁ ଅନ୍ୟ ଭାଷାରେ କହିଛନ୍ତି। ମଣିଷ ଶରୀରରେ ଚାରୋଟି ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଦ୍ୱାରା ମନୁଷ୍ୟ ବାହାର ଜଗତ ସହିତ ସଂପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରେ। ଏହାରି ମାଧ୍ୟମରେ ସେ ଭଲ ବା ଖରାପ ହୋଇଥାଏ। ଭଲ ଓ ମନ୍ଦ ଉଭୟ ପାଇଁ ଏଥିରେ ସ୍ଥାନ ଥିବା ହେତୁ ଏହାହିଁ ହେଉଛି ଅଷ୍ଟ ନିଧି, ତଥା ମୁକ୍ତିର ଲକ୍ଷଣ। ଏ ସବୁ ମନୁଷ୍ୟର ସ୍ୱାଭାବିକ ବା ସହଜ ଗୁଣ। ଜନ୍ମରୁ ଏ ସବୁ ଆସିଥାଏ। ଜିହ୍ୱା ଭଗବାନଙ୍କ ନାମ ଜପ କରେ, ପୁଣି ଲାଳସା ଭୋଗ ଇଚ୍ଛା କରେ। ନାସା ବାସନା ଗ୍ରହଣ କରେ ପୁଣି ଦୁର୍ଗନ୍ଧ ଆଘ୍ରାଣ କରେ। ଚକ୍ଷୁ ମଧ୍ୟ ଭଲ ଜିନିଷ ପୁଣି ଖରାପକୁ ମଧ୍ୟ ଦେଖିଥାଏ। ସେହିପରି କର୍ଣ୍ଣ ଭଗବାନଙ୍କ ନାମ ଶ୍ରବଣ କରେ ପୁଣି ଖରାପ କଥା ବି ଶୁଣିଥାଏ। ଏ ସବୁ ଜ୍ଞାନ ଓ ଅଜ୍ଞାନ ଭେଦରେ ଦ୍ୱିବିଧ। ଅଜ୍ଞାନକୁ ତ୍ୟାଗ କରି ଜ୍ଞାନ ପଥ ଆଚରଣ କଲେ, ମଣିଷ ମୁକ୍ତି ପାଏ। ଏହା ହିଁ ଧର୍ମ ପଥ। ଜ୍ଞାନ କହିଲେ ପୁଣି ଶାସ୍ତ୍ର ଜ୍ଞାନ ନୁହେଁ। "ଯେତେ ପ୍ରକାରେ ଶାସ୍ତ୍ରମାନ। ଯେ ଜ୍ଞାନ ନୋହେ ହୋ ଅର୍ଜୁନ।'' ଜ୍ଞାନ ହେଉଛି ଭଗବାନଙ୍କ ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଥାତ୍ ଆତ୍ମପରତେ ଜ୍ଞାନ। ଏହାର ଅନ୍ୟ ନାମ ହେତୁ। ଅହେତୁ ହେଲା ଅଜ୍ଞାନ। ଏହି ଅହେତୁ ଜଳରେ ନିମଜ୍ଜିତ ହେଲେ ମଣିଷ ମାୟାବଶ ହୋଇ ପ୍ରକୃତ ଜ୍ଞାନକୁ ଭୁଲିଯାଏ। ଏହାକୁ ବୁଝିବା ହିଁ ଧର୍ମପଥ।

ଧର୍ମର କ୍ଷେତ୍ର ଅତି ବିସ୍ତୃତ। ଏହା କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ବା ଗୋଷ୍ଠୀ ମଧ୍ୟରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନୁହେଁ। ସମସ୍ତ ମାନବ ସମାଜରେ ଧାର୍ମିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ସ୍ଥାପନ କରିବା ଏହାର ଲକ୍ଷ୍ୟ। ସାଧାରଣତଃ ଧର୍ମକୁ ଶ୍ରୌତ ଓ ସ୍ମାର୍ତ୍ତ ଭେଦରେ ବିଭାଗ କରାଯାଇଥାଏ। ଶ୍ରୌତ ଧର୍ମରେ ଥିବା କର୍ମ ଓ ସଂସ୍କାର, ବେଦ ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଗ୍ରନ୍ଥ ସହ ସଂପୃକ୍ତ। ସ୍ମାର୍ତ୍ତ ଧର୍ମର ସମ୍ପର୍କ ଧର୍ମସୂତ୍ର ଓ ସ୍ମୃତି ସହ ଜଡ଼ିତ। ନିଜର ସଂସ୍କାରର ଉନ୍ନତି ବିନା ଅନ୍ୟର ହିତ ସାଧନ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ। ଏଥିପାଇଁ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରରେ ପ୍ରଥମେ ବ୍ୟକ୍ତିର ଆତ୍ମୋନ୍ନତି କଥା କୁହାଯାଇଛି। ଶତପଥ ବ୍ରାହ୍ମଣରେ (୧, ୧, ୧, ୫)ରେ ସେଥିପାଇଁ ସତ୍ୟ କହିବା (ସ ଔ ସତ୍ୟମେବ ବଦେତ୍) ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇଛି। ସତ୍ୟ କହିଲେ ଆତ୍ମ-ଗୁଣର ବିକାଶ ହୁଏ। ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଅହିଂସା, ଦୟା, ଶାନ୍ତି, ଅସୂୟା, ଶୌଚ, ଅନାୟାସ ମଙ୍ଗଳ, ଅକାର୍ପଣ୍ୟ ଓ ଅସ୍ପୃହା ପ୍ରଭୃତି ଆଠ ଆତ୍ମ-ଗୁଣ ମନୁଷ୍ୟର ନୈତିକତା ଓ ସଦାଚାରକୁ ବୃଦ୍ଧି କରେ। ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ନିଜ ପାଇଁ ପ୍ରତିକୂଳ ସେ ଅନ୍ୟର ଉନ୍ନତି କରିବା ଅସମ୍ଭବ। ଆତ୍ମନଃ ପ୍ରତିକୂଳାନି ପରେଷାଂ ନ ସାମଚରେତ୍)। ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତିର ମହାନ୍ ଆଦର୍ଶ ହେଲା ଅନ୍ୟ ପ୍ରତି ସଦ୍‌ଭାବନା। ବଳରାମ ପ୍ରାଚୀନ ପରମ୍ପରାକୁ ଅନୁସରଣ କରି ଏହି ଆଦର୍ଶକୁ ସମାଜରେ ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ।

ଅର୍ଥ :

ଅର୍ଥ ଅନର୍ଥର ମୂଳକାରଣ। ଏ ପ୍ରକାର ଉକ୍ତି ସାଧାରଣରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲେ ହେଁ, ଭାରତୀୟମାନେ ଚତୁର୍ବର୍ଗପ୍ରାପ୍ତିର ଅନ୍ୟତମ ବିଶିଷ୍ଟ ଉପାୟ ରୂପେ ଅର୍ଥକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ। ମୌର୍ଯ୍ୟ-ପୂର୍ବ ଭାରତବର୍ଷର ଜୈନ, ବୌଦ୍ଧ ତଥା ଆଜୀବକମାନଙ୍କ ଧର୍ମ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଜୀବନର କ୍ଷଣ ଭଙ୍ଗୁରତା ଓ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଆତ୍ମୋନ୍ନତି ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଉ ଥିଲା। ଫଳରେ ସମାଜରେ ଲୋକେ ଗୃହତ୍ୟାଗ କରି ସନ୍ୟାସୀ ହୋଇ ଘର, ପରିବାର ଓ ସମାଜ ପ୍ରତି ଉଦାସୀନ ରହୁଥିଲେ। ଏ ପ୍ରକାର ପ୍ରବୃତ୍ତିର ପ୍ରଚାର ଫଳରେ ସାମଜରେ ଦୁଇ ଦିଗରୁ ଅମଙ୍ଗଳ ହେଲା। ପ୍ରଥମରେ ପ୍ରେମ, ସ୍ନେହ ତଥା ଆତ୍ମୀୟତା ପ୍ରଭୃତି ଗୁଣରେ ଶିଥିଳତା ପ୍ରବେଶ କଲା ଓ ଦ୍ୱିତୀୟରେ ଦେଶର ଲୋକସଂଖ୍ୟା କମିଗଲା। ଏହାକୁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରଖି କୌଟିଲ୍ୟ ତାଙ୍କର ମହାନ୍ ଗ୍ରନ୍ଥ 'ଅର୍ଥ ଶାସ୍ତ୍ର' ପ୍ରଣୟନ କଲେ। ଏଥିରେ ସାମାଜକୁ ଚାରି ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଗଲା - (୧) କ୍ଷତ୍ର (ଯୋଦ୍ଧା) (୨) ବ୍ରହ୍ମନ୍ (ପୁରୋହିତ), (୩) ବିଶ୍ ଓ (୪) କର୍ମକାର। ଏହିପରି ବିଭାଗ ଦ୍ୱାରା ରାଜ୍ୟ ଶାସନ ପାଇଁ ରାଜା, ପରାମର୍ଶ ଦେବା ପାଇଁ ଅମାତ୍ୟ, ନ୍ୟାୟାଧୀଶ ତଥା ଧାର୍ମିକ ନେତା (ଏମାନେ ସାଧାରଣତଃ 'ବ୍ରହ୍ମନ୍' ହିଁ ଥିଲେ) ଦେଶର ଆର୍ଥିକ ଉନ୍ନତି ପାଇଁ କୃଷକ (ବିଶ୍) ଓ ବ୍ୟାପାରୀ (କର୍ମକାର) ବର୍ଗର ସୃଷ୍ଟି ହେଲା। ସମାଜର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବର୍ଗ ଓ ବ୍ୟକ୍ତିର ଜୀବନ ନିର୍ବାହ ପାଇଁ ରାଜା ହିଁ ଉତ୍ତରଦାୟୀ ହେଉଥିଲେ।

ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣରେ ଅର୍ଥ-ଶାସ୍ତ୍ରର ନୀତି, ନିୟମକୁ କଠୋର ଭାବେ ପାଳନ କରିବା ପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦିଆଯାଇଛି । ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗ ଓ ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଙ୍କର ଦଶରଥଙ୍କୁ ପଚାରିଥିବା ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକ ହିଁ ଏହାର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ଉଦାହରଣ । ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକ ବିଶେଷ କରି ଗଡ଼ରକ୍ଷାର ବିଭିନ୍ନ କୌଶଳ ଉପରେ ଆଧାରିତ ହେଲେ ହେଁ ଏଥିରେ ଶାସନର ଦୃଢ଼ତା ପ୍ରକାଶିତ । କିନ୍ତୁ ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗ ଅନ୍ୟ ତିନିବର୍ଗଙ୍କ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ ରାଜାଙ୍କୁ ସଚେତନ କରି ଦେଇଛନ୍ତି ।

ଅମନାତ୍ୟ ପୋଷୁନା ଅତି ଯତ୍ନକରି, ପୁରାତନ-ଲୋକ ଘେନି କରୁନା ବିଚାର, ମନ୍ତ୍ରୀ ତୋହର ଅଟଇ ନା ସୁବୁଦ୍ଧି, ବ୍ରାହ୍ମଣ ପଢ଼ନ୍ତି ନା ବେଦଶାସ୍ତମାନ, ସୁଜ୍ଞାନୀ ଦ୍ୱିଜମାନେ କରନ୍ତିନା ହୋମ, ମନ୍ତ୍ରେଣ ସିଦ୍ଧ କରନ୍ତି ନିଜ କାମ, ବେଦଶାସ୍ତ୍ର ପଣ୍ଡାଏ ହୁଅନ୍ତି ନା ଗୋଷ୍ଠୀ, ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରଶ୍ନରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ସମାଜର ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ଦାୟିତ୍ୱ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇଛି ।

ସେହିପରି 'କାଳଜାଣି ବୃଷ୍ଟି କରେଇ କି ବଜ୍ରଧାରି', 'ଅଗାଦ ଜଳ ଅଛଇ ଟିକି ଦେଶ ଲାଗେ', 'ଚଷାୟେ ବଳଲେ ନ କରନ୍ତି ନା ପ୍ରାସ', 'ବାଟ ବୃକ୍ଷମାନ ନ କରନ୍ତି ନା

ନାଶ', 'କୃଷି ପାଗଜାଣି କରଇ ନା ବୃଷ୍ଟି', 'ଯେ ଯାହାର ରତୁ କରନ୍ତି ନା ଦିଗପାଳ' ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରଶ୍ନ ଦେଶର କୃଷି ସମ୍ପଦ ଉପରେ ଆଧାରିତ ।

ଦେଶର ସମୃଦ୍ଧି ନିର୍ଭର କରେ ବେପାର ଓ ବାଣିଜ୍ୟ ଉପରେ । ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗ ସେଥିପାଇଁ ପଚାରିଛନ୍ତି, ସାଧୁତେ ସଂଗ୍ରହଣ କରନ୍ତିଟିକି ଧନ, ବଇଦେ ଉପଚାର ଜାଣନ୍ତିଟିକି ବ୍ୟାଧି, ଓଷଧେଣ ରୋଗୀ ହୁଅନ୍ତି ନା ରକ୍ଷା, ମିଥ୍ୟା ନ କହନ୍ତି ନା ବଣିଜାର ଜନ, ନଟେ ଉଦର ପୋଷନ୍ତି ନା ନୃତ୍ୟ କରି, ଅଲୋଭୀ ସିଠ ନିର୍ଲୋଭୀ ବରଣଙ୍କ ସଂପର୍କରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରଶ୍ନ ।

ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନ ମୁଖ୍ୟତଃ ରାଜାଙ୍କର ବିଭିନ୍ନ ଦାୟିତ୍ୱ ସମ୍ପର୍କରେ ହେଲେହେଁ, ସେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରଭାବେ କେତେକ ରାଜକର୍ମଚାରୀଙ୍କର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । କାରଣ ଦେଶକୁ ରକ୍ଷା କରିବା ସେମାନଙ୍କରହିଁ ପ୍ରଧାନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ସେମାନେ ଅସାଧୁ ହେଲେ ଦେଶରେ ବିଭ୍ରାଟ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ରାଜାଙ୍କୁ ସେ ବିଷୟରେ ସଚେତନ କରିଦେବା ପାଇଁ ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗ ପଚାରିଛନ୍ତି,

'ପରଦେଶ ବାରତା ପାଉକିନା ସନ୍ଧି'
'ଦେଶରେ ଦଣ୍ଡପାଟ ନକରନ୍ତି ନା ଅନୀତି'
'ସୁଜନେ ଟସକର ସଙ୍ଗେ ନୁହନ୍ତି ନା ଭାବ'
'ସେବକ ପେଷିଲେ ନୋହନ୍ତି ନା ବିମୁଖ
ସଂଗ୍ରାମେ କ୍ଷତ୍ରୀଙ୍କର ହରଷଟିକି ମୁଖ'
'ଦୋସାଧୁ ରଖନ୍ତି ନା ଗୃହବାସ ବିଭ'
'ଚଞ୍ଚଳ ଅଟନ୍ତି ନା ସାହାଣର ଘୋଡ଼ା
ହସ୍ତୀ ମାରଇଟିକି ଗୋଡ଼ାଇଣ ବେଢ଼ା ।
ସାରଥୀ ସୂତ୍ରେଣ ବାହାଇନା ରଥ
ପାଦାତି ପାଦେଣ ଅଟନ୍ତି ନା ସାମରଥ ।
ତେଣୁକି ବିନ୍ଧିଲେଣ ଫୁଟଇଟିକି ବାଣ
ବିକଟାଳ ହୋଇଣ ବାଜଇଟିକି ନିଶାଣ ।'

ଦେଶର ସର୍ବାଙ୍ଗୀନ ଉନ୍ନତି ମୁଖ୍ୟତଃ ଅର୍ଥ-ବ୍ୟବସ୍ଥା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ଲୋକେ ଶାନ୍ତିରେ ରହିଲେ ଧର୍ମପରାୟଣ ହୋଇଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ଧର୍ମ ଓ ଅର୍ଥ ପରସ୍ପରର

ପରିପୂରକ । ସେଥିପାଇଁ ରଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗ ପରିବାର ଓ ସମାଜର ନୀତିନିୟମକୁ ନିଜ ପ୍ରଶ୍ନର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରିଛନ୍ତି । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ପ୍ରଶ୍ନ ନିମ୍ନରେ ଉଦ୍ଧାର କରାଗଲା-

'ପୁତ୍ରେ କରିନ୍ତିଟିକି ମାତାପିତାଙ୍କର ସେବା
ସବୁଙ୍କରି ହୃଦେ ବସଇଟିକି ଦୟାଦେବା'
'ଅନ୍ତେଶ୍ୱର କଥା ବୁଝୁଟିକି ନିତି'
'ପତିଙ୍କି ଭଗତି ହୁଅନ୍ତି ନା ଯୁବତୀ
ବିଶ୍ୱାସଘାତକା ସଙ୍ଗେ ନୁହନ୍ତି ନା ପୀରତି'
'କୁଳୀଣ ଲୋକମାନେ ମାନନ୍ତି ନା ମାନ୍ୟ'
'ବଧୂନ୍ତ ଆଛାଦି ଅଛନ୍ତି ନା ଗୁରସ୍ତ'
'ପୁତ୍ରଥାନ୍ତେ ପିତାଏ ନୋହନ୍ତି ନା କଷ୍ଟି'
'ଲଜ୍ଜାବନ୍ତି ହୋଇଣ ଅଛନ୍ତିନା କୁଳବଧୂ'
'ଶିଷ୍ୟେ ପଳାନ୍ତି ନା ଗୁରୁବଚନ ଦୀକ୍ଷା ।'

ମନୁଷ୍ୟ ସମାଜର ଦୟା ବା କରୁଣା କେବଳ ସମାଜ, ପରିବାର ଓ ସଂପର୍କୀୟ ମଧ୍ୟରେ ସୀମାବଦ୍ଧ ନଥିଲା, ସାଧାରଣ ଜୀବଜଗତ ଓ ଦେଶର ତରୁଲତା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟାପ୍ତ ଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ରଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗ କହିଛନ୍ତି,

"ଅପନ୍ତରା ବାଟେ ପାଣିପଣା ଦାନ
ପ୍ରାସାଦ ଅଟାଳି ଅଛନ୍ତି ନା ବୃକ୍ଷମାନ"
"ବାଟ ବୃକ୍ଷମାନ ନ କରନ୍ତି ନା ନାଶ ।"
"ସୁରଭି ଦୁଧ ଦୁହାଂନ୍ତି ନା ଗାଈ
ବିଷା ନଖାନ୍ତି ନା ଚରିବାର ନ ପାଇ"
"ଭଗ୍ନ ନୋହଇ ନା ପକ୍ଷୀଙ୍କର ଆଳ ।"

ରଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନ ସବୁରେ ରାଷ୍ଟ୍ରର ସମୂହମଙ୍ଗଳ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି । ଏ ସବୁ ଅର୍ଥ ଉପରେ ଆଧାରିତ । ସାମାଜିକ ସୁବ୍ୟବସ୍ଥା ନିର୍ଭର କରେ ଦେଶର ଅର୍ଥ-ବ୍ୟବସ୍ଥା ଉପରେ । କୌଟିଲ୍ୟ ସେଥିପାଇଁ ବର୍ଣ୍ଣ-ବ୍ୟବସ୍ଥା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥିଲେ । ତାଙ୍କ ମତରେ ବର୍ଣ୍ଣ - ବ୍ୟବସ୍ଥା ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ସାମୂହିକ ହିତ ପାଇଁ ପ୍ରେରିତ କରେ; ଅଥଚ ଆଶ୍ରମ-ବ୍ୟବସ୍ଥା ଦ୍ୱାରା କେବଳ ବ୍ୟକ୍ତିର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଉନ୍ନତି ସମ୍ଭବପର ।

ସବୁପ୍ରକାର ଜାତିକୁ ନେଇ ରାଷ୍ଟ୍ର । ଏଥିରେ ଶାସକଙ୍କ ପରି ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଆନନ୍ଦ ଦାନ କରୁଥିବା ବେଶ୍ୟା ଓ ନଟଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଉପାଦେୟତା ରହିଛି । ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗ ସେଥିପାଇଁ ପଚାରିଲେ ନଟ ଓ ବେଶ୍ୟାଙ୍କ କଥା ।

ବଳରାମ ଏହିପରି ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗ, ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର, ବିଭାଣ୍ଡକଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନ ଓ ଭରତଙ୍କ ଶପଥ ମଧ୍ୟରେ ଦେଶର ଅର୍ଥ-ବ୍ୟବସ୍ଥା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇ ମୁକ୍ତିପାଇଁ ଅର୍ଥର ଆବଶ୍ୟକତା ସମ୍ପର୍କରେ ପୁଣି ତାଙ୍କ ପାଠକମାନଙ୍କୁ ସଚେତନ କରିଛନ୍ତି ।

ଅର୍ଥ ପ୍ରତି ଅତ୍ୟଧିକ ମମତା ଅନର୍ଥର କାରଣ । ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ମନୁଷ୍ୟର ବୁଦ୍ଧି ଲୋପ କରିଦିଏ । ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଗ୍ରାସ କଲେ ସନ୍ନ୍ୟାସ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଗୃହ ପରିତ୍ୟାଗ କଲେ ବି ଦାରିଦ୍ର୍ୟରୁ ମୁକ୍ତି ମିଳେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଅର୍ଥଲୋଭୀ ତା'ଠାରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । ଏଥିରେ ମଣିଷ ମଣିଷକୁ ଚିହ୍ନେ ନାହିଁ । ମଣିଷର ସୁଖ ଦୁଃଖ ବୁଝିପାରେ ନାହିଁ । ଗୟାତୀର୍ଥର ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ ଉଦାହରଣ ରୂପେ ଗ୍ରହଣକରି ବଳରାମ ଧନଲୋଭର କୁପରିଣାମ ସଂପର୍କରେ ସମାଜକୁ ସଚେତନ କରି ଦେଇଛନ୍ତି ।

କାମ :

ଭାରତୀୟ ସାଂସ୍କୃତିକ ପରମ୍ପରା ଅନୁଯାୟୀ ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନର ସଫଳତା କେବଳ ଧର୍ମ ବା ଅର୍ଥ ନୁହେଁ, କାମ ଉପରେ ମଧ୍ୟ ନିର୍ଭରଶୀଳ । ଭୌତିକ ଜୀବନର ସଂବର୍ଦ୍ଧନ ଅର୍ଥ ଉପରେ ଆଧାରିତ । ସାମାଜିକ ଜୀବନକୁ ଶୃଙ୍ଖଳିତ କରେ ଧର୍ମ, କିନ୍ତୁ କାମ ମନକୁ ତୃପ୍ତ କରେ । କାମ ସୂତ୍ର ଅନୁଯାୟୀ ଧର୍ମର ବୁଦ୍ଧି ସହ, ଅର୍ଥ ଶରୀର ସହ ଏବଂ କାମ ମନ ସହ ଏବଂ ମୋକ୍ଷ ଆତ୍ମା ସହ ସଂପୃକ୍ତ । ଅର୍ଥ, ଧର୍ମ ଓ କାମ ଦ୍ୱାରା ମନୁଷ୍ୟର ଜୀବନ ରତି, ମାନ, ଜ୍ଞାନ, ନ୍ୟାୟ ଆଦି ସମସ୍ତ କାମନା ସହ ସମାବିଷ୍ଟ ହୁଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଜୀବନର ଅଭିଳାଷ ପୂରଣ ହୁଏ ଅର୍ଥରେ; ସ୍ତ୍ରୀ, ପୁତ୍ରଙ୍କର କାମରେ; ଯଶ, ଜ୍ଞାନ ଓ ନ୍ୟାୟର ଧର୍ମରେ । ଏ ସବୁ ଇହଲୋକକୁ ଚରିତାର୍ଥ କରୁଥିବା ବେଳେ ମୋକ୍ଷ ପରଲୋକ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ।

କାମ ତୃପ୍ତି ଜୀବନ ପାଇଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ଏହା ବିନା ସୃଷ୍ଟି ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ସେଥିପାଇଁ ଏହା ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ପୁରୁଷାର୍ଥ ।

ପୁରୁଷ ଓ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ଆକର୍ଷଣ କାମର ମୁଖ୍ୟ ସାଧନ । ଏଥିରୁ ଦାମ୍ପତ୍ୟ-ଜୀବନର ସୃଷ୍ଟି । ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତୀୟମାନେ କାମକୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରଭାବେ ଆଦୌ ବିଚାର କରୁନଥିଲେ । କାମସୂତ୍ର ପ୍ରଣେତା ବାତ୍ସ୍ୟାୟନ କାମ ସୂତ୍ରର ପ୍ରଥମ ଛନ୍ଦରେ ହିଁ ଧର୍ମ, ଅର୍ଥ

ଓ କାମକୁ ନମସ୍କାର କରିଛନ୍ତି । 'ଧର୍ମାର୍ଥ କାମେଭ୍ୟୋ ନମଃ' ବାତ୍ସାୟନଙ୍କ ଅନୁଯାୟୀ କାମର ଲକ୍ଷଣ ହେଲା, ଶ୍ରୋତ୍ର ତ୍ୱକଚକ୍ଷୁର୍ଜିହ୍ୱା ଘ୍ରାଣୀ ନାମାତ୍ମସଂଯୁକ୍ତେନ ମନସାଧିଷ୍ଠିତାନାଂ ତସ୍ୱେଷୁ ତସ୍ୱେଷୁ ବିଷୟେଷ୍ୱାନୁ କୂଲ୍ୟତଃ ପ୍ରବୃତ୍ତି କାମଃ । (କାମସୂତ୍ରମ୍ ୧/୨/୧୧) । ଅର୍ଥାତ୍ କାନ, ତ୍ୱକ୍, ଆଖି, ଜିହ୍ୱା, ନାକ- ଏହି ପାଞ୍ଚ ଇନ୍ଦ୍ରିୟର ଇଚ୍ଛାନୁଯାୟୀ ଶବ୍ଦ, ସ୍ପର୍ଶ, ରୂପ, ରସ, ଗନ୍ଧ ପ୍ରବୃତ୍ତି ହିଁ କାମ । ଏହାର ବ୍ୟାବହାରିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରି କୁହାଯାଇଛି, ଚୁମ୍ବନ, ଆଲିଙ୍ଗନ ଆଦି ପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ସୁଖ ସହ କପୋଳ, ସ୍ତନ, ନିତମ୍ବ ଆଦି ବିଶେଷ ଅଙ୍ଗର ସ୍ପର୍ଶ କରିବା ଦ୍ୱାରା ଯେଉଁ ଆନନ୍ଦ ମିଳେ ତାହାହିଁ କାମ । * ତେବେ ବି କାମସୂତ୍ରକାର ଧର୍ମ, ଅର୍ଥ ଓ କାମ ଏ ତିନିଙ୍କି ବିଚାର କରି କୁହନ୍ତି ଯେ କାମରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ହେଲା ଅର୍ଥ ଓ ଅର୍ଥରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଧର୍ମ । (୧/୨/୧୪) କେବଳ ଶରୀରର ତୃପ୍ତି ପାଇଁ କାମକୁ ଭାରତୀୟମାନେ କେବେହେଲେ ଗ୍ରହଣ କରି ନଥିଲେ । ଜ୍ଞାନ-ବିବେକ-ବିଚାର ଦ୍ୱାରା ଧର୍ମ-ସମ୍ମତ କାମକୁ ସେମାନେ ଶ୍ରେଷ୍ଠସ୍ଥାନ ଦେଉଥିଲେ । ଗୀତାରେ କୁହାଯାଇଛି- "ଧର୍ମବିରୁଦ୍ଧୋ ଭୂତେଷୁ କାମୋଽସ୍ମି ଭରତର୍ଷଭ ।"

ବଳରାମ ମଧ୍ୟ କାମକୁ ଧର୍ମର ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ଅଙ୍ଗ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିବା ତାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରାଜିରୁ ଜଣାଯାଏ । ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣରେ ଶ୍ରୀରାମ ଓ ସୀତାଙ୍କର ଆଦର୍ଶ ପ୍ରେମକୁ ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇଛି । ବିବାହ ପରେ ସୀତା ଯେପରି ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ତୃପ୍ତି ପାଇଁ ସତତ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି, ଶ୍ରୀରାମ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ସୀତାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ କାମନାକୁ ପୂରଣ କରିଛନ୍ତି । ସଖୀମାନେ ସୀତାଙ୍କୁ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ପାଖରେ ଛାଡ଼ିବା ବେଳେ କହିଥିଲେ-

ତୁ ଗୋ ଜାନକୀ ଗୋ ଆମ୍ଭର ବୋଲ କର
ଶ୍ରୀରାମ ତୋହୋର ଗୋ ଅଟନ୍ତି ଯେ ବର ।
ତୁ ଆଜ ରଜନୀ ମନାଇଂମୁ ତାହାନ୍ତ
ଯେ କଥା ଦେବୀ ତୋତେ ଅଟଇ ଗୋ ହିତ ।
ସେ ଯେବେ ମନେ ନ ଧରଇ ଗୋ ଆନ
ତେହ୍ନେ ସେବା କରି ହରିବୁ ଗୋ ମନ ।

ପ୍ରଥମ ମିଳନ ବେଳେ ସ୍ୱାମୀକୁ ସନ୍ତୋଷ କରି ପାରିଲେ ବୈବାହିକ ଜୀବନ ସୁଖମୟ ହୁଏ । ସେହିପରି ପ୍ରଥମ ରାତ୍ରିରେ ବିଷାଦ ସୃଷ୍ଟି ହେଲେ ଜୀବନସାରା ଦୁଃଖ ମିଳେ । ଏହା ଓଡ଼ିଶାର ଏକ ସାଧାରଣ ବିଶ୍ୱାସ । ବଳରାମ ଦାସ ମଧ୍ୟ ଏଥିରେ ବିଶ୍ୱାସ କରି ଲେଖିଛନ୍ତି-

* (୧/୨/୧୨)

ପ୍ରଥମ କାଳେ ଯେବେ ସ୍ୱାମୀଙ୍କି ସେବିପାରି
ଦେହଥିବା ଯାଏ ସୁଖ ଭୋଗ କରି ।
ପ୍ରଥମେ ସ୍ୱାମୀଙ୍କି ଯେବେ ଉପୁଜାଇ ରୋଷ
ସର୍ବଦା ସେ ନାରୀ ଗୋ ହୁଅଇ ବିରସ ।

ଏହା କେବଳ ପ୍ରଥମ ରାତ୍ରୀ କଥା ନୁହେଁ, ବିବାହ ପରେ ସ୍ତ୍ରୀ ଗୋଟାସୁଦ୍ଧା ସ୍ୱାମୀର ହୋଇଯାଏ । ତେଣୁ ସ୍ୱାମୀର ଇଚ୍ଛା ପୂରଣ କରିବା ହିଁ ସ୍ତ୍ରୀର ପ୍ରଧାନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ।

ସେ ତୋହୋର ସ୍ୱାମୀ ତୁ ତାହାଙ୍କରି ନାରୀ
ଯେକ ଦେହ ଯେହା କେ ବେଗାନ କରି ପାରି ।

"ଯେତେବେଳଠାରୁ ଦ୍ୱିଜବର ଦୁହିଙ୍କର ହାତକୁ କୁଶ ରଜ୍ଜୁରେ ବାନ୍ଧି ଦେଲେ, ସେହି ସମୟରୁ ଶ୍ରୀରାମ ହେଲେ ତୋ ପ୍ରାଣର ଈଶ୍ୱର, ତୁ ହେଲୁ ତାଙ୍କର ଦାସୀ । ତୋର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଙ୍ଗକୁ ତାଙ୍କରି ସେବାରେ ନିୟୋଜିତ କରିବାରେ ହିଁ ତୋର ପ୍ରକୃତ ପୁରୁଷାର୍ଥ ।"

ଦାମ୍ପତ୍ୟ ପ୍ରଣୟର ଏହି ଆଦର୍ଶକୁ ନେଇ ବଳରାମ ରାମାୟଣ ରଚନା କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ମତରେ ନାରୀ ବା ପୁରୁଷ ଏହି ଆଦର୍ଶକୁ ଅନୁସରଣ କରି ସମାଜରେ ଜୀବନଯାପନ କଲେ, ଇହଲୋକରେ ତାଙ୍କ ଜୀବନ ଯେ କେବଳ ସାର୍ଥକ ହୁଏ ତାହା ନୁହେଁ, ପରଲୋକରେ ମଧ୍ୟ ସେ ସ୍ୱର୍ଗପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ସେଥିପାଇଁ ସୀତାଙ୍କ ମାତାମାନେ ସୀତାଙ୍କୁ ଉପଦେଶ ଦେଇ କହିଛନ୍ତି-

ପତି ଭକ୍ତି କଲେ ଇହଲୋକେ ଯଶ ପାଇ
ଅନ୍ତେ ସ୍ୱର୍ଗ ଭୁବନେ ବସଇ ହାଦେ ଯାଇ ।
(ଆଦି- ପୃ: ୩୯୮)

ଦାମ୍ପତ୍ୟ ପ୍ରଣୟର ଆରମ୍ଭ ହୁଏ ସଂଯୋଗ-ଶୃଙ୍ଗାରରୁ । ସାହିତ୍ୟ-ଦର୍ପଣ (୩/୨୧୦/୨୧୧)ରେ କୁହାଯାଇଛି ଯେତେବେଳେ ନାୟକ-ନାୟିକା ପାରସ୍ପରିକ ପ୍ରେମର ବଶୀଭୂତ ହୋଇ ଦର୍ଶନ, ମିଳନ, ସ୍ପର୍ଶ ଓ ଆଳାପରେ ଲୀନ ହୁଅନ୍ତି, ବିଦ୍ୱାନମାନେ ସେହି ଅବସ୍ଥାକୁ ସଂଯୋଗ ଓ ଏହାର ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ସଂଯୋଗ ଶୃଙ୍ଗାର କହିଥାନ୍ତି । ବଳରାମ ସୀତା ଓ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ମିଳନ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସଂଯୋଗ-ଶୃଙ୍ଗାରକୁ ଅତି ରମଣୀୟ ଭାବେ ଉପସ୍ଥାପନା କରିଛନ୍ତି । ସଂଯମତା ଓ ଶ୍ଳୀଳତା ମଧ୍ୟରେ ସଂଯୋଗ-ଶୃଙ୍ଗାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାରେ ବଳରାମ ଯେ ସିଦ୍ଧହସ୍ତ ଥିଲେ, ଏହା ରାମ ଓ ସୀତାଙ୍କ ମିଳନକାଳୀନ ଦୃଶ୍ୟରୁ ଉପଲବ୍ଧ ହୁଏ ।

ସେମାନଙ୍କ କେଳିରେ ସବିଶେଷ ବର୍ଣ୍ଣନା ନ ଦେଇ ବଳରାମ ଲେଖିଛନ୍ତି-

ଯହୁଁ ବେନିଜନେ ଯେକ ମନ ହୋନ୍ତି
ବିବିଧ ବିନୋଦେ କରନ୍ତି ପୀରତି ।
(ପୃ-୩୯୫)

ସଂଯୋଗ-ଶୃଙ୍ଗାର କେବଳ ନାୟକ ଓ ନାୟିକାର ମିଳନକୁ ବୁଝାଏ ନାହିଁ, ଏହା ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ । ଆଳଙ୍କାରିକମାନେ ଏହାକୁ ପୂର୍ବରାଗ, ମାନ, ପ୍ରଣୟମାନ, ଈର୍ଷାମାନ, ମାନ-ଭଙ୍ଗ, ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ-ଚେତନା ଭାବେ ବିଭାଜନ କରିଥାନ୍ତି । ଶ୍ରୀରାମ ଓ ସୀତାଙ୍କ ପ୍ରଣୟରେ ମାନ ପାଇଁ କୌଣସି ଅବକାଶ ନଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣରେ ମାନର କୌଣସି ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେନାହିଁ । ଏହାର ସଂଯୋଗ-ଶୃଙ୍ଗାର କେବଳ ପୂର୍ବରାଗ ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ-ଚେତନା ମଧ୍ୟରେ ସୀମିତ ।

ବଳରାମ ସଂଯୋଗ-ଶୃଙ୍ଗାର ପରି ବିୟୋଗ-ଶୃଙ୍ଗାର ଚିତ୍ରଣରେ ମଧ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ନିପୁଣ ଥିଲେ । ବିରହାବସ୍ଥାରେ ଶୃଙ୍ଗାର-ରସ ପରିପାକ ହୁଏ । ସଂଯୋଗ କାଳରେ ଶରୀରର ପ୍ରମୁଖତା ଥାଏ କିନ୍ତୁ ବିରହରେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଜନ୍ୟ ସୁଖ ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରିୟଦର୍ଶନର କାମନା ବିଶେଷ ଭାବେ ଜାଗ୍ରତ ହୋଇଉଠେ । ପ୍ରିୟର କୁଶଳ-ସମାଚାର ବା ସନ୍ଦେଶ ଜାଣିବା ପାଇଁ ମନରେ ବ୍ୟାକୁଳତା ବୃଦ୍ଧିପାଏ । ସେତେବେଳେ ନାୟିକାର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ମନକୁ ବାରମ୍ବାର ଆନ୍ଦୋଳିତ କରେ । ବିୟୋଗ-ଜନ୍ୟ ବ୍ୟାକୁଳତା ଓ ଦୈନ୍ୟର ଚିତ୍ରଣ କରିବା ପାଇଁ କବି ବଳରାମ ଆରଣ୍ୟକ କାଣ୍ଡରୁ ସୁନ୍ଦରାକାଣ୍ଡ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ସୀତାଙ୍କ ସନ୍ଦେଶ ପାଇବା ପାଇଁ ଶ୍ରୀରାମ କେବଳ ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କ ଠାରେ ଆକୁଳ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିନାହାନ୍ତି, ସେ ବକ, ଚକ୍ରବାକ, କୁକ୍‌କୁଟ ପ୍ରଭୃତି ପକ୍ଷୀ ଏପରିକି ବନ ଓ ପର୍ବତକୁ ମଧ୍ୟ ଆକୁଳ ନିବେଦନ କରିଛନ୍ତି । ସୀତାଙ୍କ ବିରହରେ ସେ ବାରମ୍ବାର ଅଚେତ ହୋଇ ଯାଉଥିବା ଓ ପାଗଳଙ୍କ ପରି ପ୍ରଳାପ କରୁଥିବା ପ୍ରାୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ସେହିପରି ସୀତା ମଧ୍ୟ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ବିରହରେ ଜୀର୍ଣ୍ଣ, ଶୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ମଳିନ ବେଶରେ ଜୀବନ-ଯାପନ କରୁଥିଲେ ।

ଶ୍ରୀରାମ ଓ ସୀତାଙ୍କ ସଂଯୋଗ-ଶୃଙ୍ଗାର ବ୍ୟତୀତ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣରେ ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରକାରର ସଂଯୋଗ-ଶୃଙ୍ଗାରର ଚିତ୍ର ମିଳେ । ଏହି ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରଣୟର ଆଦର୍ଶ ଦ୍ୱାରା ଅନୁପ୍ରାଣିତ ନୁହେଁ । ଏଥିରେ ବିଭାଣ୍ଡକଙ୍କ ଭଣ୍ଡତା, ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗଙ୍କ ଅଜ୍ଞାନତା,

ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଙ୍କ କାମୁକତା, ଗଙ୍ଗାକୂଳରେ ବାସ କରୁଥିବା ତପସ୍ୱୀଙ୍କର ବିମୁଢ଼ତା ଓ ରାବଣର ଅହଙ୍କାରିତା ପ୍ରକାଶିତ ।

ବିଭାଣ୍ଡକ ସ୍ନାନରତା ଉର୍ବଶୀର ରୂପରେ ମୁଗ୍‌ଧ ହୋଇ ମନେ ମନେ ସଂଯୋଗ-ଶୃଙ୍ଗାରର ଚିତ୍ର ଅଙ୍କନ କରି ସେ ନିଜ ସାଧନା ମାର୍ଗରୁ ବିଚ୍ୟୁତ ହୋଇଥିଲେ । ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗ ମଧ୍ୟ ନିଜର ଅଜ୍ଞାନତା ଯୋଗୁଁ ବହୁ ନାରୀ ସହ ସମ୍ଭୋଗ ଦୋଷରେ ଭାଗୀ ହେଲେ । ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର ତପସ୍ୟା ଦ୍ୱାରା ବ୍ରହ୍ମର୍ଷି ପଦ ପାଇଁ ଲାଳାୟିତ ହେଉଥିବା ଅବସ୍ଥାରେ ମେନକା ଓ ରମ୍ଭାଙ୍କ ରୂପରେ ଆସକ୍ତ ହୋଇ ତପସ୍ୟାଭଙ୍ଗ କରିଥିଲେ । ଗଙ୍ଗା କୂଳରେ ବାସ କରୁଥିବା ତପସ୍ୱୀ ଗଙ୍ଗାର ପବିତ୍ରତାକୁ ଭୁଲି, ନିଜ ତପସ୍ୟାକୁ ତ୍ୟାଗକରି ଶୁଣ୍ଢୀ ବଧୂର ପ୍ରଣୟ ପ୍ରାର୍ଥୀ ହେଲେ ଓ ଶେଷରେ ସୁରାଭାଣ୍ଡ ମଧ୍ୟରେ ଜୀବନ ତ୍ୟାଗ କଲେ । ରାବଣ ରମ୍ଭା ଓ ବେଦବତୀ ଉପରେ ବଳାତ୍କାର କରି ଶାପଭାଜନ ହୋଇଥିଲେ । ଏ ସବୁ ଚିତ୍ରରେ ପବିତ୍ର ପ୍ରଣୟ ନାହିଁ । ସମାଜର ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ନିଜ ପ୍ରତିଷ୍ଠାର ସୁବିଧା ନେଇ କିପରି ବିଭିନ୍ନ ଅପକର୍ମର ଲିପ୍ତ ରହୁଥିଲେ, ସେ ସବୁକୁ ଦେଖାଇବା ପାଇଁ ଏହିସବୁ ପ୍ରସଙ୍ଗର ଅବତାରଣା କରାଯାଇଛି । ସାଧାରଣ ଲୋକେ ଏପରି ଅପକର୍ମ କରିବା ସ୍ୱାଭାବିକ କିନ୍ତୁ ପ୍ରଜାପାଳକ ରାଜା, ତପସ୍ୟାରତ ମୁନି, ଋଷି ଓ ବେଦବିଦ୍ୟା ପ୍ରବୀଣ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କ ପାଇଁ ଏସବୁ ଅକ୍ଷମଣୀୟ ଅପରାଧ । ବଳରାମ ସତ୍ୟବ୍ରତ ଉପାଖ୍ୟାନରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ କନ୍ୟାକୁ ପ୍ରେମ କରି ବିବାହ କରିଥିବା ସତ୍ୟବ୍ରତକୁ ସତ୍ୟ ରକ୍ଷା କରିଥିବା ହେତୁ ସମାଜରେ ଦଣ୍ଡନୀୟ ଦୋଷରୁ ମୁକ୍ତକରି ଦେଇଥିବା ବେଳେ, ବ୍ରାହ୍ମଣ ଯୁବକ ଶଶାଙ୍କର ନିଜ ବିବାହିତା ପତ୍ନୀକୁ ବନ୍ଦାପନା ପୂର୍ବରୁ ବଳାତ୍କାର କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରିଥିବାରୁ ରାଜାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଦଣ୍ଡିତ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ପ୍ରଣୟ ସମ୍ପର୍କରେ ବଳରାମଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ପଷ୍ଟ ଥିଲା । ସେ ସମାଜରେ କାମୁକତାକୁ ପ୍ରଶ୍ରୟ ଦେବାପାଇଁ ଚାହିଁ ନଥିଲେ । ଚକ୍ରବାକର ଉକ୍ତିରେ ଏହା ପ୍ରକାଶିତ । ସେଥିରେ ସେ କାମାଶକ୍ତ ହୋଇ ପଶୁପକ୍ଷୀଙ୍କ ରତିକ୍ରୀଡ଼ା ଦେଖିବାକୁ ମଧ୍ୟ ଏକ ଅପରାଧ ଭାବେ ଗଣନା କରିଛନ୍ତି ।

ବଳରାମ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣରେ 'କାମ'କୁ ମନୁଷ୍ୟ ସମାଜର ଏକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଭାବନା ଭାବେ ଚିତ୍ରଣ କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରେମର ଅପୂର୍ବ ମାଦକତା, ଅଦ୍ଭୁତ ବ୍ୟାକୁଳତା ଓ

ପ୍ରିୟ-ବିୟୋଗରେ ମିଳନର ଉତ୍କଟ ଅଭିଳାଷ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରବୃତ୍ତିକୁ ଚିତ୍ରଣ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରାଣୋତ୍ସର୍ଗ ଓ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ସମର୍ପଣ ଭାବକୁ ଅତ୍ୟଧିକ ମହତ୍ୱ ଦେଇଛନ୍ତି । କ୍ଷଣିକ ସୁଖ ଅପେକ୍ଷା ଚିରନ୍ତନ ଆନନ୍ଦ ହୋଇଛି ତାଙ୍କ ପ୍ରଣୟର ଆଦର୍ଶ ।

ମୋକ୍ଷ :

ଭକ୍ତ ଓ ସାଧକମାନେ ସାଧାରଣତଃ 'ମୋକ୍ଷ' ଉପରେ ବିଚାର କରୁଥିଲେ ହେଁ, ଏହା ଇହଲୋକରେ ନୁହେଁ, ପରଲୋକରେ ମିଳି ଥାଏ । ବଳରାମ ଏଥିପାଇଁ ସ୍ୱର୍ଗ ପ୍ରାପ୍ତି, ବୈକୁଣ୍ଠ ପ୍ରାପ୍ତି, ମୁକ୍ତି, ନିର୍ବାଣ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି । ସାଧକମାନେ ଏ ସବୁ ମଧ୍ୟରେ ସୂକ୍ଷ୍ମ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଥିବା କହୁଥିଲେହେଁ, ସାଧାରଣ ଲୋକେ ଏ ସବୁକୁ ମୋକ୍ଷର ପର୍ଯ୍ୟାୟବାଚୀ ଶବ୍ଦ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି । ବଳରାମ ମଧ୍ୟ ଏଥିରେ କୌଣସି ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦେଖି ନାହାନ୍ତି ଏବଂ ସବୁ ଭଲକାମର ଅନ୍ତିମ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଭାବେ ସ୍ୱର୍ଗପ୍ରାପ୍ତିକୁ ହିଁ ଆଦର୍ଶ ରୂପେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିଛନ୍ତି । ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କୁ ଭଲ କାମ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରେରିତ କଲାବେଳେ ବଳରାମ 'ସ୍ୱର୍ଗ ପ୍ରାପ୍ତି'କୁ ଆଦର୍ଶ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେହେଁ, ନିଜେ ବୈକୁଣ୍ଠପ୍ରାପ୍ତିକୁ ତୁଚ୍ଛ ଜ୍ଞାନ କରୁଥିଲେ । ଇଚ୍ଛା କରିଲେ ମୁଁ ବୈକୁଣ୍ଠକୁ ଯିବି, ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ଚାହିଁଛନ୍ତି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସେବା । ସେ ତାଙ୍କରିଠାରେ ଶରଣ ପଶିବାକୁ ଜୀବନର ମହାନ୍ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ରୂପେ ବିଚାର କରିଛନ୍ତି । ଭଗବାନଙ୍କଠାରେ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ ହିଁ ଥିଲା ତାଙ୍କ ଜୀବନର ଚରମ ଲକ୍ଷ୍ୟ ।

ବଳରାମ 'ମୋକ୍ଷ' କହିଲେ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତ ଅବସ୍ଥାକୁ ହିଁ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଦେହ ଥାଇ ବିଦେହ ହେବା ଥିଲା ତାଙ୍କ ଜୀବନର ଆଦର୍ଶ । 'ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଭୂଗୋଳ'ର 'ବିଦେହ ରାଜନ' ଉପାଖ୍ୟାନରେ ସେ ଏହି ଭାବନାକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ଏ ଦେହ ସବୁଦିନେ ରହେ ନାହିଁ । ଏହାକୁ ଅମର କରିବାକୁ ହେଲେ ମନକୁ ସଂଯତ କରିବାକୁ ହୋଇଥାଏ । ଏହା ଯୋଗଦ୍ୱାରାହିଁ ସମ୍ଭବ । 'ଯୋଗେଣ ଜିଣିବୁ ଦେହକୁ' । ଏହି ଯୋଗ ବଳରେ ବିଦେହ ରାଜା ଭଗବାନଙ୍କୁ ଯେତେବେଳେ ଦର୍ଶନ କଲେ, ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ଜୀବନର ସବୁ ସଂଶୟ ଛିନ୍ନ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ସେତେବେଳେ ଭଗବାନ ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇ ତାକୁ 'ବିଦେହ' ନାମ ଦେଲେ ।

'ଯେଣୁ ଯେ ଦେହକୁ ତେଜିଲା ।
ମୋ ପାଦେ ଦର୍ଶନ ସେ କଲା ।'

'ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଭୂଗୋଳ'ର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅତି ସଂକ୍ଷିପ୍ତ । ତେବେ ବି ଦେହ କହିଲେ ସେ ବୁଝିଛନ୍ତି, ପ୍ରପଞ୍ଚ, ସଂଶୟ ଓ ମୋହଗ୍ରସ୍ତ ଦେହ । ଦେହରୁ ଏ ସବୁ ଦୂର ହେଲେ ଏହା 'ବିଦେହ'ରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ଏଥିରେ ବିଦେହାବସ୍ଥା ପାଇଁ ଯୋଗ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଓ ହରିସ୍ମରଣ ଉଭୟକୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି । ବୋଧହୁଏ ଶରୀରକୁ ସଂଯତ କରିବା ପାଇଁ ଯୋଗକୁ ଏବଂ ମନର ସ୍ଥିରତା ପାଇଁ ହରିସ୍ମରଣକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ।

ସାଧକ ବିଦେହାବସ୍ଥା ଲୋଭ କଲେ ଯେଉଁ ମୁକ୍ତି ପାଏ, ତାକୁ ବିଦେହ ମୁକ୍ତି କୁହାଯାଏ । ଏହି ବିଦେହ ଅବସ୍ଥା ହେଉଛି, ଦେହ ଥାଇ ଦେହ ନ ଥିବାର ଜ୍ଞାନ । ରୁଦ୍ର ସୁଧାନିଧିର 'ଧର୍ମଧ୍ୱଜ' ରାଜା ଥିଲେ ଏହାର ଆଦର୍ଶ । "ସେ ରାଜା ଅତ୍ୟନ୍ତ ବୈଷ୍ଣବ ଅଟଇ । ବାସୁଦେବରେ ତହିଂ ବୁଦ୍ଧି ଦେଇ, ବାହ୍ୟ ଜ୍ଞାନ ପାଶୋରି ଥାଇ । ଜଡ଼ ଗୋଟିଏ ପ୍ରାୟ ହୋଇଥାଇ । ସ୍ୱାମୀମାନେ ଧରି ସକଳ କର୍ମ କରାନ୍ତି । ଦେଖୁଥିଲେହେଁ ନ ଦେଖାଇ । ଶୁଣୁଥିଲେହେଁ ନ ଶୁଣଇ । ଶୀତ ଉଷ୍ଣ ନ ଜାଣଇ । ଅମନାତ୍ୟମାନେ ରାଜ୍ୟ ଚିନ୍ତା କରୁଥାନ୍ତି । ତିକ୍ତ, ଅମ୍ଳ, କଟୁ, କଷା, ମଧୁର, ଲବଣାଦି ସ୍ୱାଦୁମାନନ୍ତ ନ ଜାଣଇ xxx । ସେ ମହାତ୍ମା ବାସୁଦେବରେ ତହିଂ ମନ ବୁଦ୍ଧି ଦେଇ ଦେହ ଜ୍ଞାନ ଛାଡ଼ି ରାଜା ହୋଇଥାଇ ।" (ର, ଠୂ: ନି. ପୃ ୧-୧୦୩) । ବଳରାମ ଦାସ ମଧ ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରି କହିଛନ୍ତି ।

ବିଦ୍ରୋହାବସ୍ଥା ଜୀବନର ଅନ୍ତିମ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଲେବି ଏହାର ଆରମ୍ଭ ହୁଏ ସଂସାର ସମ୍ପର୍କିତ ପ୍ରକୃତ ଜ୍ଞାନରୁ । ବହୁ ସନ୍ଥ ସାଧକଙ୍କ ପରି ବଳରାମ ମଧ କହୁଥିଲେ ଏ ସଂସାର ନଶ୍ୱର । ତାଙ୍କ ମତରେ ଏ ସଂସାର ଦର୍ପଣର ଛାୟା ସଦୃଶ ଅନିତ୍ୟ । ମାୟାଗ୍ରସ୍ତ ପ୍ରାଣୀ ପୁତ୍ର, କନ୍ୟା ଓ ସ୍ତ୍ରୀକୁ 'ମୋର' 'ମୋର' କହି ପାଗଳ ହେଉଥିଲେ ହେଁ, ପ୍ରକୃତରେ କେହି କାହାର ନୁହନ୍ତି । ରାତ୍ରିର ସ୍ୱପ୍ନ ପରି ଏ ଜୀବନ ସବୁବେଳେ କ୍ଷୟମୁଖରେ ଗତି କରୁଥାଏ । ଅଯୋଧା କାଣ୍ଡରେ ବଶିଷ୍ଠ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମର୍ମସ୍ପର୍ଶୀ ଭାଷାରେ ସଂସାରର ନଶ୍ୱରତା ସଂପର୍କରେ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କୁ ସଚେତନ କରିଛନ୍ତି । କିଷ୍କିନ୍ଧ୍ୟା କାଣ୍ଡରେ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ବ୍ୟାକୁଳତା ଦୂର କରିବା ପାଇଁ ବହୁ ଋଷିଙ୍କ ମୁହଁରୁ ଉକ୍ତିର ପ୍ରତିଧ୍ୱନି ଶୁଣାଯାଇଛି । ବଶିଷ୍ଠ କହିଛନ୍ତି,

"ସଂସାର ମାୟା ଯେ ଦର୍ପଣର ଛାୟା
ଯେତେକ ଦେଖୁଥାଇ ସବୁ ତାର ମାୟା ।

ଧନ ଯଉବନ ପୁତ୍ର ଦାରା ଆବର
ଏ ପୁଣ କେହୁ ଯେ ନୋହନ୍ତି କାହାର ।
ବିଧାତାର ଉପାୟେ ନ ଜାଣନ୍ତି କେହି
ମୋହୋର ବୋଲିଣ ବୋଲଇ ଏ ଦେହୀ ।
ମାୟା ସଂସାର ଯେ ଅଟଇ ଅନୀତି
ଯାହା ସେ ଉପାୟେ କଲା ପ୍ରଜାପତି ।"

ଅଯୋଧ୍ୟା- ୨୯୦୧-୨୯୦୪

ଏ ସଂସାରରେ ସମସ୍ତେ ମରିବେ । ଏକଥା ଜାଣି ମଧ ମନୁଷ୍ୟ ସମସ୍ତଙ୍କ ଠାରେ ମୋହ ଲଗାଇ ପାଗଳ ହୁଏ । ମୃତ୍ୟୁ ମୁଣ୍ଡ ପାଖରେ ବସିରହିଛି । 'ମନୁଷ୍ୟ ମୁଣ୍ଡେ ମୃତ୍ୟୁ ବସେ' । ଏକଥା ଜାଣି ମଧ ମନୁଷ୍ୟ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହୋଇ ଶୋଇରହେ । ମନୁଷ୍ୟ ଜନ୍ମ ଅତି ଦୁର୍ଲଭ । ଏହା ମହାନ୍ ଭାଗ୍ୟରୁ ମିଳିଥାଏ । ତେଣୁ ମନୁଷ୍ୟକୁ ଏହାର ସଦ୍‌ଉପଯୋଗ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏହାର ଏକମାତ୍ର ଉପାୟ ହେଲା, ଭଗବାନଙ୍କ ନାମ ଜପ, ଭଗବାନଙ୍କଠାରେ ଶରଣ, ଭଗବାନଙ୍କ ପଦସେବା । କ୍ଷୁଧାର୍ଥୀ ବାଛୁରୀ ଯେପରି ମା ପାଖକୁ ଧାବିତ ହୁଏ, ପତିବ୍ରତା ନାରୀ ଯେପରି ପତିକୁ ଧ୍ୟାନ କରେ, ଅଜାତ ଖଗପକ୍ଷୀ ଯେପରି ମାତାକୁ ଅନୁକ୍ଷଣ ଲୋଡ଼ିଥାଏ, ସେହିପରି ଭକ୍ତ ଭଗବାନମୁଖୀ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । କାରଣ ଏ ସଂସାରର ମାୟାମୋହ ରୂପୀ ଅନ୍ଧକାରକୁ ଦୂର କରିବା ପାଇଁ ସେହି ଏକମାତ୍ର ଜ୍ଞାନ ପ୍ରଦୀପ । ସେ ଏହି ଘଟରେ ଆତ୍ମା ରୂପରେ ବିଦ୍ୟମାନ । ଭସ୍ମ ଭିତରେ ଅଗ୍ନିପରି, ଜଳ ଭିତରେ ଦେହର ପଦ, ଦର୍ପଣରେ ମୁଖର ପ୍ରତିବିମ୍ବ ପରି ସେ ରୂପ ଶରୀରସ୍ଥ ତ୍ରିକୁଟରେ ବିଦ୍ୟମାନ । ଧ୍ୟାନଚକ୍ଷୁରେ ତାକୁ ଦେଖି ସଂସାରର ମାୟାରୁ ମୁକ୍ତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ବଳରାମ ତାଙ୍କ ସାଧନା ମାର୍ଗକୁ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଭୂଗୋଳରେ ବିଭିନ୍ନ ଭାବେ ଆଲୋଚନା କରିଥିଲେ ହେଁ, ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ନିଜର ଏକମାତ୍ର ଦେବତା, ତାଙ୍କର ନାମ ଗାନ, ରୂପ ଦର୍ଶନ ଓ ପାଦସେବାକୁ ଜୀବନର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଆଦର୍ଶ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସେହି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସେବା ହିଁ ଥିଲା ତାଙ୍କର ମୁକ୍ତି, ମୋକ୍ଷ, ସ୍ୱର୍ଗପ୍ରାପ୍ତି ଓ ବୈକୁଣ୍ଠପ୍ରାପ୍ତି ଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କାମନା ।

ଉପସଂହାର

ମହାପୁରୁଷ ବଳରାମ ଏକାଧାରରେ କବି, ସାଧକ, ଭକ୍ତ ଓ ଦାର୍ଶନିକ ଭାବେ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର କବିତ୍ୱ ମୌଳିକ ରଚନା ତଥା ଅନୁବାଦରେ ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ହୋଇଥିଲା । କବି ଭାବରେ ସେ ଶିଶୁମାନଙ୍କଠାରୁ ଆରମ୍ଭକରି ବୃଦ୍ଧ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତଙ୍କପାଇଁ କବିତା ଲେଖିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭକଲେ ତାଙ୍କର ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣରେ । ସାଧକ ଭାବରେ ସେ ଥିଲେ ଜ୍ଞାନମାର୍ଗୀ ସାଧକ । ଷଡ଼ଚକ୍ର ସାଧନା ତଥା ପିଣ୍ଡବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ଅନୁସରଣ କରି ସେ ତାଙ୍କ ମନକୁ ସଂଯତ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ଶେଷରେ ସେ ଲଲାଟଚକ୍ରରେ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ସହ ମିଶି ଏକାକାର ହେଉଥିଲେ । ଭକ୍ତଭାବରେ ସେ ଥିଲେ ଜଣେ ଭାବଭୋଳା ଭକ୍ତ । ଭକ୍ତିମାର୍ଗର କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ମାର୍ଗକୁ ସେ ଅନୁସରଣ କରି ନଥିଲେ । ସେ ନିଜକୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ସେବକ ଓ ବେଟାଭାବେ, ପୁଣି ସଖାଭାବେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିଲେ ହେଁ ସଖ୍ୟ, ଦାସ୍ୟ ବା ବାତ୍ସଲ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ଭକ୍ତିମାର୍ଗକୁ ସେ ଅବଲମ୍ବନ କରି ନଥିଲେ । ସେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସହିତ ଏପରି ଭାବେ ଏକୀଭୂତ ହୋଇଯାଇଥିଲେ ଯେ ଏସବୁ ସମ୍ପର୍କ ତାଙ୍କପାଇଁ ଅବାନ୍ତର ହୋଇଯାଇଥିଲା । ଦାର୍ଶନିକ ଭାବରେ କେହି ତାଙ୍କୁ ରାମାନନ୍ଦପନ୍ଥୀ ସାଧକ କହୁଥିଲେହେଁ ସେ କୌଣସି ପନ୍ଥାର ଆଶ୍ରୟ ନେଇ ନଥିଲେ । ବେଦ, ବେଦାନ୍ତ, ଉପନିଷଦକୁ ଅନୁସରଣ କରି ଜ୍ଞାନମାର୍ଗ ମଧ୍ୟଦେଇ ଭକ୍ତ ଭାବରେ ପରାକାଷ୍ଠା ଲାଭକରିବା ଥିଲା ତାଙ୍କ ଜୀବନର ଆଦର୍ଶ । ସେ ଆଚାର ଓ ବ୍ୟବହାରରେ ଶୁଦ୍ଧ ରହି ଜ୍ଞାନମାର୍ଗକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି ସଂସାରର ମାୟାମମତାକୁ ତୁଚ୍ଛ ମନେକରି ଭଗବାନମୁଖୀ ହୋଇ ପାରିଥିଲେ । ପ୍ରସଙ୍ଗକ୍ରମେ ସେ କାୟାସାଧନା, ଜ୍ଞାନମାର୍ଗର ନିଗୂଢ଼ ତତ୍ତ୍ୱ, ପରମାତ୍ମାର ସ୍ୱରୂପ ପ୍ରଭୃତିର ଆଲୋଚନା କରୁଥିଲେହେଁ ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କପରି ସେ ସମସ୍ତ ସଂସାରକୁ ମାୟାରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ଏହି ମାୟାରୁ ମୁକ୍ତିଲାଭ କରିବାପାଇଁ ସେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଆଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କପାଇଁ ଜଗନ୍ନାଥହିଁ ଥିଲେ ସବୁ । ସେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସେବାକୁ ମୋକ୍ଷପ୍ରାପ୍ତିଠାରୁ ମଧ୍ୟ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୋଲି ମନେ କରୁଥିଲେ ।

ବଳରାମ ଦାସ କବି, ସାଧକ, ଭକ୍ତ ଓ ଦାର୍ଶନିକ ଭାବେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିଲେହେଁ ଏ ସବୁର ମୂଳରେ ଥିଲେ ନୀଳାଚଳପତି ଜଗନ୍ନାଥ । ତାଙ୍କରି କୃପାବଳରେ ସେ ସିଦ୍ଧିଲାଭ କରିଥିଲେ । ତେଣୁ ତାଙ୍କର କବିତ୍ୱ, ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ, ଭକ୍ତିଚେତନା ଓ ଦାର୍ଶନିକତା ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଦେଖି ହୁଏ । ସେ ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବନ୍ଦନାକରି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଆଖ୍ୟାୟିକା ବର୍ଣ୍ଣନାକରି ଗ୍ରନ୍ଥକର୍ତ୍ତାଭାବେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ସମ୍ମାନଦେଇ, ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ନିଜର ପିତା ଓ ମାତାଭାବେ ସମ୍ବୋଧନ କରି ସେ ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟରେ ଓ ଜୀବନ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଜଗନ୍ନାଥ-ଚେତନାର ପରିବେଶ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ, ତାହା ହିଁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଜଗନ୍ନାଥ-ଚେତନାମୂଳକ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କବିଙ୍କୁ ଅବିସ୍ମରଣୀୟ କରି ଦେଇଥିଲା ।

ମହାପୁରୁଷ ବଳରାମ ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ ଯାହାସବୁ କରିଗଲେ ସେସବୁ ଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କର ଆତ୍ମୋନ୍ନତି ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଜଗତର ମଙ୍ଗଳ ସାଧିତ ହୋଇଥିଲା । ସେ ଥିଲେ ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ସମାଜ ସଂସ୍କାରକ । ଯେଉଁଠି ସମାଜରେ ସେ ଅନ୍ୟାୟ ଦେଖୁଥିଲେ ସେଠି ସେ ଜଣେ ବିପ୍ଳବୀ ଭାବେ ବିଦ୍ରୋହ କରୁଥିଲେ । ସେ ନିର୍ଭୀକଭାବେ ସମାଜକୁ ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ କରୁଥିବା ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ ରାଜାଙ୍କର ବିରୁଦ୍ଧାଚରଣ କରିବାକୁ ପଶ୍ଚାତ୍‌ପଦ ହୋଇନଥିଲେ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କଠାରେ ଶରଣ ପଶି ସେ ଯେଉଁ ଆଦର୍ଶ ଏ ଦେଶରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲେ, ତାହା ହିଁ ତାଙ୍କୁ ଏକ ବିଶାଳ ଦ୍ରୁମରେ ପରିଣତ କରିଥିଲା ଏବଂ ସେହି ବିଶାଳ ଦ୍ରୁମ ତଳେ ସେ ଓଡ଼ିଶାର ଅଗଣିତ ଅବହେଳିତ, ନିର୍ଯାତିତ ଜନତାକୁ ଆଶ୍ରୟ ଦାନକରି ସେମାନଙ୍କ ଜୀବନରେ ଶାନ୍ତି ଆଣି ପାରିଥିଲେ । ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଓଡ଼ିଶାପାଇଁ ଏହାହିଁ ଥିଲା ମହାପୁରୁଷ ବଳରାମଙ୍କର ମହାନ୍ ଦାନ ।

ନିର୍ବାଚିତ ସହାୟକ ଗ୍ରନ୍ଥସୂଚୀ

ଓଡ଼ିଆ

୧ । ଦାସରାମ : ଦାଢ଼୍ୟତାଭକ୍ତି ରସାମୃତ, [illegible]୧ ।

୨ । ଦାସ ପଣ୍ଡିତ ନୀଳକଣ୍ଠ : ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟର କ୍ରମପରିଣାମ

୩ । ମହାନ୍ତି ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ : ବଟ ଅବକାଶ, ପ୍ରାଚୀ ସମିତି, ୧[illegible]

୪ । ମିଶ୍ର ଡଃ ନରେନ୍ଦ୍ର ନାଥ : ବଳରାମ ଦାସ ଓ ଦାଣ୍ଡି ରାମାୟଣ, ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ଗବେଷଣା ବିଭାଗ, ୧୯୮୬ ।

୫ । ମିଶ୍ର ବିନାୟକ : ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ପରିଚୟ (ପ୍ରଥମଖଣ୍ଡ) : ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍କରଣ ୧୯୫୧ ।

୬ । ରାଜଗୁରୁ ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର : ପ୍ରବନ୍ଧାବଳୀ, ୧୯୧୭ ।

୭ । ସାହୁ ଡଃ କୃଷ୍ଣଚରଣ : ଉଦ୍ଧବଗୀତା, ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ଷ୍ଟୋର ୧୯୭୭ ।

୮ । ସାହୁ ଡଃ କୃଷ୍ଣଚରଣ : ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଉଦ୍ଭବ ଓ ବିକାଶ, ପ୍ରାଚୀ ସାଂସ୍କୃତିକ ପରିଷଦ, ୧୯୮୨ ।

୯ । ସାହୁ ଡଃ କୃଷ୍ଣଚରଣ : ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ (ଆଦି କାଣ୍ଡ) : ବୁକ୍ସ୍ ଏଣ୍ଡ ବୁକ୍ସ୍ ପ୍ରଥମ ସଂ ୧୯୮୦ ।

୧୦ । ସାହୁ ଡଃ କୃଷ୍ଣଚରଣ : ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ (ଅଯୋଧ୍ୟା କାଣ୍ଡ) : ବୁକ୍ସ ଏଣ୍ଡ୍ ବୁକ୍ସ୍, ପ୍ରଥମ ସଂ ୧୯୮୨ ।

୧୧ । ସାହୁ ଡଃ କୃଷ୍ଣଚରଣ : ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ, ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ଷ୍ଟୋର, ୧୯୭୭ ।

୧୨ । ସାହୁ ଡଃ କୃଷ୍ଣଚରଣ : ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଭୂଗୋଳ, ପ୍ରଥମ ସଂ ୧୯୮୫ ।

୧୩ । ସାହୁ ଏନ. ଏନ. : ଭାବ ସମୁଦ୍ର, ଏ ପ୍ରେସ, କଟକ ।

୧୪ । ସିଂହ ଜଗବନ୍ଧୁ : ପ୍ରାଚୀନ ଉତ୍କଳ, ପୁରୀ ୧୯୨୮ ।

ହିନ୍ଦୀ

ବୁଲକେ ଫାଦର କାମିଲ : ରାମକଥା (ଉତ୍ପତ୍ତି ଔର ବିକାଶ), ହିନ୍ଦୀ ପରିଷଦ ପ୍ରକାଶନ, ପ୍ରୟୋଗ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ୧୯୭୧ ।

ଇଂରାଜୀ

Sahu Dr. Krushna Charan : Literature and Social life in Mediaeval Orissa, Bhubaneswar, Bookland International, 1981.